

JIHOČESKÁ UNIVERZITA V ČESKÝCH BUDĚJOVICÍCH
FILOZOFICKÁ FAKULTA
ÚSTAV BOHEMISTIKY

DISERTAČNÍ PRÁCE

VÝVOJOVÁ LINIE SLOVESNÝCH ADJEKTIV

Vedoucí práce: doc. PhDr. Marie Janečková, CSc.

Autorka práce: Mgr. Zuzana Kalinová

Studijní obor: Český jazyk

2019

Prohlašuji, že svoji disertační práci jsem vypracovala samostatně pouze s použitím pramenů a literatury uvedených v seznamu citované literatury.

Prohlašuji, že v souladu s § 47b zákona č. 111/1998 Sb. v platném znění souhlasím se zveřejněním své disertační práce, a to v nezkrácené podobě elektronickou cestou ve veřejně přístupné části databáze STAG provozované Jihočeskou univerzitou v Českých Budějovicích na jejích internetových stránkách, a to se zachováním mého autorského práva k odevzdanému textu této kvalifikační práce. Souhlasím dále s tím, aby toutéž elektronickou cestou byly v souladu s uvedeným ustanovením zákona č. 111/1998 Sb. zveřejněny posudky školitele a oponentů práce i záznam o průběhu a výsledku obhajoby kvalifikační práce. Rovněž souhlasím s porovnáním textu mé práce s databází kvalifikačních prací Theses.cz provozovanou Národním registrem vysokoškolských kvalifikačních prací a systémem na odhalování plagiátů.

V Českých Budějovicích 1. 10. 2019

.....
Mgr. Zuzana Kalinová

ANOTACE

Disertační práce se zabývá vývojem slovesných adjektiv od tzv. střední doby (s přihlédnutím k tvoření adjektiv ve staré češtině) s přesahem až do nové češtiny. Důraz je kladen především na hledisko slovtvorné, z čehož vyplývá, že deverbální adjektiva budou zkoumána podle způsobu jejich tvoření včetně sémantiky slovtvorných typů. Opominuta nebude ani jejich morfologická stránka. Cílem práce je naznačit vývoj slovesných adjektiv na základě analýzy excerpovaného materiálu a přispět tak k jejich hlubšímu poznání.

ABSTRACT

The dissertation thesis deals with the development of verbal adjectives from the so-called middle age (with regard to the creation of adjectives in Old Czech) with an overlap to the new Czech. Emphasis is placed on word-forming, which means that deverbal adjectives will be examined according to the way they are created, including the word-type semantics. Nor will their morphological side be neglected. The aim of this work is to indicate the development of verbal adjectives based on the analysis of excerpted material and thus contribute to their deeper knowledge.

Děkuji paní doc. PhDr. Marii Janečkové, CSc., za trpělivost, vstřícnost a za cenné rady, které přispěly k realizaci této práce. Dále děkuji svým kolegům doktorandům za vytváření přátelské atmosféry v průběhu celého studia.

OBSAH

ÚVOD	9
1 TEORETICKO-METODOLOGICKÁ ČÁST	10
1.1 METODOLOGIE, CHARAKTERISTIKA MATERIÁLU	10
1.2 ZÁKLADNÍ CHARAKTERISTIKA SLOVESNÝCH ADJEKTIV	13
1.3 DOSAVADNÍ STAV ZKOUMANÉ PROBLEMATIKY	15
1.3.1. OD 16. STOLETÍ DO KONCE 19. STOLETÍ	16
1.3.2 DEVERBÁLNÍ ADJEKTIVA V MLUVNICÍCH 20. STOLETÍ	26
1.4 POJETÍ SLOVESNÝCH ADJEKTIV V TÉTO PRÁCI	30
1.5 HYPOTÉZY	33
2 DRUHY SLOVESNÝCH ADJEKTIV.....	34
2.1 PROCESUÁLNÍ ADJEKTIVA	34
2.1.1 BAROKO	34
2.1.1.1 Rozšířený sufix <i>-ící</i>	34
2.1.1.2 Rozšířený sufix <i>-ající</i>	40
2.1.1.3 Rozšířený sufix <i>-ející</i>	43
2.1.1.4 Rozšířený sufix <i>-oucí</i>	44
2.1.2 NÁRODNÍ OBROZENÍ	46
2.1.2.1 Rozšířený sufix <i>-ící</i>	46
2.1.2.2 Rozšířený sufix <i>-ající</i>	48
2.1.2.3 Rozšířený sufix <i>-ející</i>	50
2.1.2.4 Rozšířený sufix <i>-oucí</i>	50
2.1.3 OBDOBÍ 1840–1918.....	51
2.1.3.1 Rozšířený sufix <i>-ící</i>	51
2.1.3.2 Rozšířený sufix <i>-ající</i>	54
2.1.3.3 Rozšířený sufix <i>-ející</i>	56
2.1.3.4 Rozšířený sufix <i>-oucí</i>	56
2.1.4 ZÁVĚR.....	57
2.2 REZULTATIVNÍ PASIVNÍ ADJEKTIVA.....	61
2.2.1 BAROKO	61
2.2.1.1 Z participií <i>n-ových</i>	61
2.2.1.2 Z participií <i>t-ových</i>	69
2.2.2 NÁRODNÍ OBROZENÍ	71
2.2.2.1 Z participií <i>n-ových</i>	71
2.2.2.2 Z participií <i>t-ových</i>	74
2.2.3 OBDOBÍ 1840–1918.....	75
2.2.3.1 Z participií <i>n-ových</i>	75
2.2.3.2 Z participií <i>t-ových</i>	79

2.2.4 ZÁVĚR.....	79
2.3 REZULTATIVNÍ AKTIVNÍ ADJEKTIVA	83
2.3.1 BAROKO	83
2.3.2 NÁRODNÍ OBROZENÍ	88
2.3.3 OBDOBÍ 1840–1918.....	90
2.3.3.1 Z participia <i>l</i> -ového	90
2.3.3.2 Z přechodníku minulého.....	91
2.3.4 ZÁVĚR.....	93
2.4 ADJEKTIVA VYJADŘUJÍCÍ NEAKTUÁLNÍ VYKONÁVÁNÍ DĚJE	96
2.4.1 BAROKO	96
2.4.1.1 Sufixy <i>-ivý, -(n)livý, -čivý</i>	96
2.4.1.2 Sufixy <i>-avý, -lavý</i>	99
2.4.1.3 Sufixy <i>-atý, -itý, -ut(n)ý</i>	102
2.4.1.4 Sufix <i>-ný</i>	104
2.4.1.5 Sufixy <i>-cný, -čný</i>	106
2.4.2 NÁRODNÍ OBROZENÍ	107
2.4.2.1 Sufixy <i>-ivý, -(n)livý, -čivý</i>	107
2.4.2.2 Sufixy <i>-avý, -lavý</i>	108
2.4.2.3 Sufixy <i>-atý, -itý, -ut(n)ý</i>	110
2.4.2.4 Sufix <i>-ný</i>	110
2.4.2.5 Sufixy <i>-cný, -čný</i>	111
2.4.3 OBDOBÍ 1840–1918.....	111
2.4.3.1 Sufixy <i>-ivý, -(n)livý, -čivý</i>	111
2.4.3.2 Sufixy <i>-avý, -lavý</i>	114
2.4.3.3 Sufixy <i>-atý, -itý, -ut(n)ý</i>	116
2.4.3.4 Sufix <i>-ný</i>	117
2.4.3.5 Sufixy <i>-cný, -čný</i>	118
2.4.4 ZÁVĚR.....	119
2.5 ADJEKTIVA VYJADŘUJÍCÍ POTENCIÁLNÍ ZASAŽENÍ DĚJEM	123
2.5.1 BAROKO	123
2.5.1.1 Sufixy <i>-(i)te(d)lný</i>	123
2.5.2.3 Sufixy <i>-(teb)ný</i>	125
2.5.2.4 Jiné sufixy.....	127
2.5.2 NÁRODNÍ OBROZENÍ	129
2.5.2.1 Sufixy <i>-(i)te(d)lný</i>	129
2.5.2.2 Sufixy <i>-(teb)ný</i>	131
2.5.2.3 Jiné sufixy.....	132
2.5.3 OBDOBÍ 1840–1918.....	133
2.5.3.1 Sufixy <i>-(i)te(d)lný</i>	133
2.5.3.2 Sufixy <i>-(teb)ný</i>	134
2.5.3.3 Jiné sufixy.....	136
2.5.4 ZÁVĚR.....	136
2.6 ÚČELOVÁ ADJEKTIVA	139
2.6.1 BAROKO	139

2.6.1.1 Sufix -cí.....	139
2.6.1.2 Sufix -ný.....	140
2.6.2 NÁRODNÍ OBROZENÍ	141
2.6.2.1 Sufix -cí.....	141
2.6.2.2 Sufix -ný.....	141
2.6.3 OBDOBÍ 1840–1918.....	142
2.6.3.1 Sufix -cí.....	142
2.6.3.2 Sufix -ný.....	144
2.6.4 ZÁVĚR.....	144
2.7 ADJEKTIVA S NEPRODUKTIVNÍMI SUFIXY.....	147
2.7.1 SUFIX -KÝ.....	147
2.7.2 SUFIX -MÝ.....	149
2.7.3 SUFIX -RÝ	150
2.7.4 ZÁVĚR.....	151
<u>ZÁVĚR.....</u>	<u>153</u>
<u>LITERATURA.....</u>	<u>164</u>
PRIMÁRNÍ PRAMENY	164
BAROKO	164
NÁRODNÍ OBROZENÍ	169
1840–1918	170
SEKUNDÁRNÍ PRAMENY	171
ZKRATKY	179
ODBORNÁ LITERATURA	191
SLOVNÍKY	195
GRAMATIKY.....	197
<u>REJSTŘÍK ADJEKTIV.....</u>	<u>203</u>

ÚVOD

V předkládané práci se zabýváme adjektivy odvozenými ze slovesných tvarů. Sledujeme jejich vývoj zvláště od doby baroka do konce 1. světové války, ale přihlížíme i k jejich tvoření ve staré češtině a v současném úzu. Tematicky navazujeme na diplomovou práci (Kalinová 2014), v níž byla zkoumána slovesná adjektiva ve vybraných homiletických textech z období baroka.

Pojednání o slovesných adjektivech bývá v odborných publikacích zpravidla součástí celkového přehledu o jednotlivých typech adjektiv. Výzkum zaměřený výhradně na adjektiva vzniklá ze sloves se omezil na některé vybrané druhy deverbativ, a to zvláště ze synchronního hlediska.¹ Diachronní pohled přinesla *Historická mluvnice češtiny* (1986; dále HMČ), jejíž poznatky chceme rozšířit. Neomezujeme se na slovtvornou charakteristiku adjektiv, nýbrž pracujeme i s morfologií a sémantikou. Z důvodu komplexnosti výzkumu by bylo vhodné zaměřit se i na jiné aspekty (např. syntax) a hlavně na slovesný systém, s nímž jsou deverbální adjektiva neoddělitelně spjata, avšak podobná zkoumání přesahují možnosti této práce.

Disertační práce zahrnuje teoreticko-metodologickou a výzkumnou část. V prvním oddílu popisujeme užitou metodologii, teoreticky vymezujeme slovesná adjektiva a uvádíme, jak na ně bylo nahlíženo v nejrůznějších odborných publikacích. Následně je stanovena vyhovující klasifikace, podle níž jsou excerpta roztříděna, a hypotézy, které potvrdíme či vyvrátíme v závěru práce. Výzkumná část se zakládá na popisu excerptovaných adjektiv v jednotlivých slovtvorných kategoriích a typech. Za nejproblematictější pokládáme skutečnost, že některé útvary nemají jednoznačnou slovtvornou motivaci a na způsob jejich derivace lze pohlížet více způsoby. Při výběru excerpt se tak nevyhneme jisté míře subjektivity.

Cílem práce je naznačit vývojovou linii slovesných adjektiv, tzn., které slovtvorné typy byly frekventované jednak ve sledovaných obdobích, jednak v příslušných slovtvorných kategoriích, které typy si při tvoření adjektiv konkurovaly, které jsou dosud produktivní apod. Na tyto otázky hledáme odpovědi v závěrečném zhodnocení, k němuž směřují již shrnutí jednotlivých kapitol.

¹ Např. adjektivům vyjadřujícím potenciální zasažení dějem věnoval pozornost Bohuslav Havránek (1963); v nedávné době byla zkoumána procesuální adjektiva v práci *Kontextové faktory ve vývoji gramatických kategorií* (Fried 2015).

1 TEORETICKO-METODOLOGICKÁ ČÁST

1.1 METODOLOGIE, CHARAKTERISTIKA MATERIÁLU

Disertační práce se věnuje vývoji adjektiv odvozených ze sloves, a to jak v teoretické, tak v praktické rovině. Z vývojového charakteru práce vyplývá, že východiskem je diachronní postup. V teoretické části nejprve stručně charakterizujeme slovesná adjektiva a způsoby jejich tvoření. Poté je popsán vývoj názorů na deverbální² adjektiva v gramatikách češtiny, jehož základem je bibliografický průzkum. Jednotlivé mluvnické jsou seřazeny chronologicky podle data jejich publikování. Pro období do konce 19. století je využíván modul digitalizovaných mluvnic *Vokabuláře webového* (dále jen VW), z nějž jsme prostudovali všech 84 gramatik, přičemž jsme komparovali mezi sebou i různá vydání téže gramatiky.³ Cílem tohoto postupu bylo podat přehled pojetí slovesných adjektiv v časovém horizontu od 16. do 21. století.

Následuje klasifikace slovesných adjektiv, již se v práci budeme řídit. Jak ještě bude připomenuto, třídění vychází ze slovotvorného oddílu *Příruční mluvnice češtiny*. U procesuálních adjektiv je navíc zohledněn přístup *Mluvnice češtiny I* (dále zkracováno na MluvČ 1), podle nějž nejsou procesuální adjektiva tvořena pouhým sufixem *-(c)í*, nýbrž lze u nich rozeznat rozšířené sufixy *-ící*, *-oucí*, *-ající* a *-ející*.

Výzkumná část disertace je založena na excerpci slovesných adjektiv z pramenných zdrojů. Žádný primární pramen nevyžaduje transkripci, proto je použita jen při studiu gramatik z VW a při uvádění některých příkladů ze sekundárních zdrojů. Při transkribování barokních prací vycházíme ze zásad navržených Josefem Vintrem (1998), pro transkripci starších textů využíváme pravidla Jiřího Daňhelky (1985).

Pro studium deverbativ z doby baroka byl stěžejním zdrojem slovník Huberta Rösela *Wörterbuch zu den tschechischen Schriften des J. A. Comenius* (1983), který zahrnuje slovní zásobu z padesáti českých spisů Jana Amose Komenského. Navzdory pečlivému zpracování je ve slovníku opomenuto několik slovesných adjektiv, proto jsme základ získaný ze slovníku doplnili o příklady nalezené při vlastním studiu některých textů. Uvedený slovník byl jako zdrojový pramen vybrán především z toho

² Kromě tohoto termínu jsou slovesná adjektiva označována také jako **deverbativní** (Štícha a kol. 2013). V práci pracujeme s oběma termíny, neboť mezi nimi není významový rozdíl. Záměrně neuvádíme termínu „dějová adjektiva“, neboť jsou mezi ně zahrnuta i adjektiva utvořená z dějových substantiv, kdežto při excerpci jsou preferována adjektiva derivovaná pouze ze sloves.

³ V seznamu literatury jsou uvedeny pouze gramatiky, které v práci přímo zmiňujeme.

důvodu, že poskytuje velké množství materiálu, které bychom jinak museli excerpovat z několika desítek spisů. Omezení na dílo jediného autora je vyváženo značnou stylovou rozrůzněností Komenského spisů.

Primární zdroje pro období národního obrození a období od 40. let 19. století po konec 1. světové války byly vybírány podle žánru a datace. Z žánrového hlediska byly analyzovány texty z oblasti beletrie, publicistiky a z odborné a náboženské literatury. Záměrně jsme se vyhýbali veršovaným spisům, neboť užití jednotlivých slov u nich může být motivováno potřebou verše (Dvořák 1970: 7). Zdroje byly rovněž zvoleny podle data jejich vydání tak, aby byly časově rovnoměrně rozloženy v průběhu celého období.

Z každého okruhu bylo analyzováno cca 100 stran textu (úryvky zpravidla ze 4–5 děl), celkem tedy 400 stran za každé sledované období.⁴ Excerpovaná data jsme následně empiricky ověřovali a rozšiřovali prostřednictvím různých elektronických nástrojů, k nimž patří staročeská (STB) a středněčeská textová banka (StřčTB) v rámci VW, *Lexikální databáze humanistické a barokní češtiny* (dále jen LD),⁵ lístková kartotéka novočeského lexikálního archivu (dále jen KNLA) pod *Příručním slovníkem jazyka českého* (dále jen PSJČ) a v neposlední řadě rovněž *Český národní korpus* (dále jen ČNK). Z něj využíváme diachronní korpus DIAKORP (verze 6), synchronní korpus SYN (verze 6⁶; zahrnuje všechny předchozí obecné synchronní psané korpusy) a diachronní část nástroje SyD (verze 2.0), „který se skládá z textů korpusu Diakorp rozšířených o další data z dřívějších podob češtiny, které dosud neprošly ruční kontrolou“ ([https://wiki.korpus.cz/doku.php/manualy:syd?s\[\]=syd](https://wiki.korpus.cz/doku.php/manualy:syd?s[]=syd)).

Důležitými sekundárními zdroji jsou také nejrůznější slovníky, ať již ze starších vývojových fází českého jazyka (hlavně slovníky obsažené ve VW⁷, Rosův *Thesaurus Linguae Bohemicae* (1672; dále RosaSlov), Jungmannův *Slovník česko-německý* (1835–1839; dále zkracováno na JgSlov) a Kottův *Česko-německý slovník zvláště grammaticko-fraseologický* (1878–1893), nebo z novější doby: především PSJČ (1935–1957), *Slovník spisovného jazyka českého* (1989; dále jen SSSJČ), *Slovník*

⁴ Vytýčení základních vývojových etap češtiny vychází z periodizace uvedené v *Novém encyklopedickém slovníku češtiny* (Karlík – Nekula – Pleskalová 2012–2018).

⁵ LD bude nahrazena slovníkem střední, resp. raněnovověké češtiny, který je zatím ve fázi příprav (pro bližší informace viz Fuková – Nejedlý – Šimek 2019: 76–87).

⁶ V době dokončování práce je k dispozici již verze 7, jejíž součástí jsou na rozdíl od předchozí verze 6 publicistické texty z roku 2017. Pro účely naší práce je však starší verze postačující.

⁷ ESSČ, StČS, GbSlov, MSS, ŠimekSlov – k objasnění zkratk viz seznam literatury (oddíl slovníky).

spisovné češtiny pro školu a veřejnost (1994; dále jen SSČ). Při hodnocení dokladů ze současné češtiny pro nás byla směrodatná *Internetová jazyková příručka* (dále jen IJP). Pro etymologické výklady byl využit Machkův *Etymologický slovník jazyka českého* (1997), dále Rejzkův *Český etymologický slovník* (2015) a *Stručný etymologický slovník jazyka českého* (1978) od J. Holuba a S. Lyera. Jako základní dialektologická příručka sloužil *Český jazykový atlas* (1992–2011; dále ČJA).

Všechny primární prameny jsou opatřeny zkratkami, jejichž soupis je uveden v seznamu literatury. U dokladů z děl Komenského přejímáme zkratky zavedené Röselem v jeho slovníku včetně bibliografické citace. Pro pramenné zdroje z dalších období byly vytvořeny třípísmenné zkratky, jejichž význam je následující: 1. písmeno značí dobu vzniku textu (N = národní obrození; P = 40. léta 19. stol. – 1. svět. válka); 2. písmeno označuje žánr (B = beletrie, P = publicistika, O = odborná literatura, N = náboženská literatura); 3. písmeno odkazuje na konkrétní excerpované dílo, zpravidla jde o počáteční písmeno příjmení autora. Při citacích z LD, VW, Jungmannova slovníku a ČNK zachováváme původní značení. V případě Rosova slovníku citujeme podle internetové edice, nikoli podle LD. Z LD nepřejímáme ani příklady z *Dvěří jazyků otevřených* (1633), neboť vycházíme přímo z originálního tisku.

Na základě excerpce z primárních pramenů vznikla výzkumná část práce věnující se druhům slovesných adjektiv. Každá jednotlivá kapitola zabývající se druhy deverbativ reprezentuje jednu slovotvornou kategorii, do níž jsme excerpované lexémy roztřídili (viz kap. 1.4). Každý oddíl je rozdělen podle zkoumaného období a následně podrobněji členěn podle odvozovacích sufixů.

V úvodu kapitoly je uvedeno množství excerpovaných slovesných adjektiv. Do tohoto počtu nejsou započítána všechna užití adjektiv, jde tedy o součet jedinečných lexémů, přičemž různé hláskové varianty téže formy považujeme za jedinou počítanou jednotku. Následuje výklad, ve kterém zmiňujeme deverbativa, jež jsou nějakým způsobem příznaková. Sledujeme hlavně jejich slovotvornou, tvaroslovnou, lexikální a sémantickou stránku. Postupujeme od kvalitativních a kvantitativních odchylek v konsonantickém a vokalickém systému. Dále se zaměřujeme na stylisticky příznakové útvary (zvl. archaismy) a pokračujeme uvedením sémantických zvláštností excerpovaných formací. Nakonec pojednáváme o lexémech tvořených z cizojazyčných základů, a to zejména v prvních třech kapitolách.

Ke každému adjektivu uvádíme kurzivou příklady, které jsou označeny zkratkou zdrojového textu a číslem příslušné strany, příp. i řádku (od čísla strany odděleného

čárkou), na němž se dané adjektivum nachází. U dokladů ze SyDu⁸ chybí informace o straně, z níž byla excerptce provedena, proto preferujeme jiné prameny. U publicistických textů užíváme odlišné značení: za zkratkou následuje číslo výtisku a teprve za lomítkem je uvedeno číslo strany.⁹ Je-li text členěn na sloupce, jejich pořadí značíme písmeny „a“, „b“, atd., uváděnými těsně za číslem strany. Písmeny „r“ a „v“ jsou rozlišeny strany v některých originálních rukopisech – v takovém případě je označení sloupce uvedeno až za těmito písmeny.

Doklady na analyzovaná adjektiva jsou většinou uvedeny výběrově tak, abychom ukázali pouze nejzajímavější příklady. Při výčtu deverbativ volíme abecední řazení. Všechny příklady pocházející z elektronických nástrojů se snažíme ověřovat v originálních dokumentech, neboť ne vždy je excerptce tohoto typu provedena správně. Doklady z vlastní excerptce a citace z jiných zdrojů jsou rozlišeny také graficky: v případě sekundárních pramenů uvádíme i rok vydání, přičemž mezi ním a číslem strany je dvojtečka (např. Gessner 1829: 68), u primárních pramenů tečku nepíšeme ani neudáváme rok vzniku textu (DJO 17,4 apod.).

Ve výzkumné části práce založené na analýze excerptovaného materiálu se hojně uplatňuje metoda komparace. Užíváme ji jednak při práci s adjektivy v rámci jednoho období, jednak při porovnávání daných období mezi sebou. Výsledkem komparativně-interpretativního výkladu je shrnutí, které je zařazeno na konci každého oddílu. Při uvádění statistických údajů zaokrouhlujeme procenta na jedno desetinné místo. V úplném závěru práce syntetizujeme a generalizujeme poznatky, k nimž jsme došli v průběhu analýzy.

1.2 ZÁKLADNÍ CHARAKTERISTIKA SLOVESNÝCH ADJEKTIV

Adjektiva představují autosémantický ohebný slovní druh, jehož hlavní funkcí je označovat vlastnost substancí. Teprve ve spojení se substantivou se po sémantické stránce formují a zpřesňují, neboť substantivum a adjektivum tvoří ucelenou syntagmatickou dvojici. Z významového hlediska lze rozlišit adjektiva kvalitativní (jakostní) a relační (vztahová)¹⁰, zpravidla bez možnosti komparace. Kvalitativní

⁸ Zkratky děl přejatých z ČNK vždy začínají číslem.

⁹ Do čísel řádku nezapočítáváme název novin a úvodní informace.

¹⁰ Tato klasifikace je v *Morfématické a slovtvorbě* (Čermák 2012: 90) považovaná za vágní a neuspokojivou, přesto s ní většina odborných publikací pracuje.

adjektiva se mohou dále členit na deskriptivní, založená na objektivním popisu, a kvalifikační, jež jsou výsledkem subjektivního hodnocení.

Většinu kvalitativních adjektiv tvoří primární, neodvozená adjektiva.¹¹ Jejich protějškem jsou adjektiva sekundární, tedy odvozená. Vztah mezi formou slova odvozeného a základového se nazývá fundace (odtud slova odvozená = fundovaná, základová = fundující). Zajímá-li nás významový vztah mezi slovem fundovaným a fundujícím, mluvíme o motivaci.

Odvozování neboli derivace je nejčastějším způsobem tvoření nových slov. Nejinak je tomu i v případě deverbativních adjektiv, jež jsou utvořena z různých slovesných tvarů změnou jejich původní morfologické stavby. Tato změna zahrnuje především připojení sufixu k základu fundujícího slovesa; jde o tzv. sufixaci. Deverbativní adjektiva se však tvoří taktéž prefixací (před základové slovo se klade předpona), konverzí (pomocí koncovky) a kombinovanou derivací prefixálně-sufixální a prefixálně-konverzní.

Vedle derivace se nová adjektiva mohou tvořit rovněž skládáním – kompozicí. Složená adjektiva mohou mít minimálně jeden ze slovních základů slovesného původu, takže by se mohla stát součástí této práce, ale vzhledem k jejich specifčnosti je sem nezahrnujeme.¹²

Při tvoření nových slov dochází k významovým změnám, které nazýváme onomaziologickými kategoriemi. Obvykle jsou založeny na „kombinaci dvou sémantických tříd pojatých (většinou) hierarchicky jako **báze** (= kategorie určovaná = slovní druh výsledku) a **příznak** (= kategorie určující)“ (Čermák 2012: 39). Mezi pojmové báze a zároveň příznaky patří substance, vlastnost, děj a okolnosti. Na základě jejich kombinací vznikají jednotlivé relační onomaziologické kategorie; nejčastěji se setkáváme s modifikací, mutací a transpozicí.

U modifikace „jde zejména o změnu kvantity významu základového slova a o změnu jeho emocionálního náboje“ (Štícha a kol. 2013: 92). Nedochozí při ní ke změně slovního druhu, tudíž je zřejmé, že se u slovesných adjektiv nevyskytuje.

¹¹ Autoři *Slovenské gramatiky* (Pauliny – Růžička – Štolz 1968; 1. vyd. 1953) dokonce primární adjektiva přímo ztotožňují s kvalitativními a odvozená s relačními, ačkoli je v jejich rozřazení adjektiv do jakostních a vztahových kategorií znatelný rozpor (Budovičová – Doležel 1956: 278).

¹² Diachronní pohled na složená adjektiva přinesl Dušan Šlosar v knize *Česká kompozita diachronně* (1999). Pro bližší informace o vývoji adjektivních kompozit v době baroka a národního obrození odkazujeme na disertační práci Veroniky Novákové (Nováková 2018).

Změna slovního druhu je podstatou jiné onomaziologické kategorie, a to transpozice. Transponovat se mohou vlastnosti v substance (zpředmětnění vlastnosti) či v děje (zdějování vlastnosti), dále děje ve vlastnosti (zvlastnostnění děje) či substance (zpředmětnění děje), popř. se okolnosti transponují v substance (zpředmětnění okolnosti) (Karlík a kol. 2002: 495). Z povahy slovesných adjektiv vyplývá, že se jich týká zvlastnostnění děje, při němž je východiskem verbum a výsledkem adjektivum, popř. zpředmětnění vlastnosti v případě substantivizovaných slovesných adjektiv.

Pro deverbativa je typická zejména mutace, podstatně měnící význam slova. Substance, vlastnosti, děje a okolnosti se vzájemně sdružují a teoreticky tak vzniká 16 různých kombinací, z nichž je pro nás podstatné pouze seskupení *kvalita + děj*, z něhož vznikají slovesná adjektiva.

Ve spojení kvality a děje však spočívají zásadní obtíže, s nimiž se při práci se slovesnými adjektivy můžeme setkat. Zatímco kvalita je nesporným znakem všech adjektiv, dějový příznak je typický pro slovesa. Při sloučení těchto dvou charakteristik vzniká jakýsi hybridní útvar, jehož jednoznačné zařazení k adjektivům nebo slovesům bývá mnohdy problematické, neboť si zachovává jisté rysy obou slovních druhů. Podstatnou roli v této záležitosti hrají participia¹³, která jsou někdy chápána jako slovesná adjektiva, jindy jako slovesné tvary, z nichž se adjektiva odvozují až druhotně. Některé názory týkající se této oblasti budou podány v kapitole 1.3.

K míšení adjektivních a slovesných znaků dochází i v syntaktické rovině. Deverbativa mají ve shodě s ostatními adjektivy nejčastěji větněčlenskou platnost přívlastku, avšak mohou být také součástí slovesně-jmenného přísudku. V takovém případě odvozená adjektiva obvykle přebírají valenční rámec fundujícího slovesa. Valencí zde rozumíme schopnost lexikálních jednotek vázat na sebe jisté množství jiných elementů, zpravidla v určitém tvaru. Dalšími rysy, které deverbativní adjektiva přejímají od sloves, jsou slovesný rod a obvykle i vid a relativní čas.

1.3 DOSAVADNÍ STAV ZKOUMANÉ PROBLEMATIKY

Většina terminologie použité k charakterizaci slovesných adjektiv pochází od Miloše Dokulila, z jehož teorie obsažené v *Tvoření slov v češtině I* (1962, 2. díl 1967) vycházela řada dalších jazykovědců. Dokulil pracuje s pojmy slovotvorný typ¹⁴

¹³ Terminologicky stavíme na stejnou úroveň pojmy *participia* a *příčestí*, ačkoli některými autory jsou oba pojmy sémanticky rozlišovány (viz dále).

¹⁴ Srov. „slovotvorný model“ u Horeckého (1959: 22).

a slovotvorná kategorie. K jednomu slovotvornému typu se řadí slova vytvořená stejným slovotvorným způsobem, stejným formantem, která mají shodnou onomaziologicko-sémantickou strukturu, a jejichž fundující slovo patří ke stejnému slovnímu druhu. V nadřazeném postavení k slovotvornému typu je slovotvorná kategorie, která nezohledňuje formanty.

Prvotní náznak rozdělení slovesných adjektiv podle slovotvorných typů se objevuje u Rosy (1672), který zároveň jako první věnuje adjektivům odvozeným ze sloves soustavnější pozornost a neomezuje se pouze na adjektiva derivovaná z participií jako předchozí gramatikáři (viz dále). Předmětem většího zájmu se slovesná adjektiva stala víceméně až ve 20. století, zejména od 60. let. K význačným lingvistům, kteří se adjektivy zabývali, patří Dušan Šlosar a Zdenka Rusínová. Slovtvorbu adjektiv zkoumali nejen ze synchronního, ale hlavně z diachronního hlediska.

V novějších odborných publikacích a článcích jsou slovesná adjektiva reflektována poměrně často. S rozvojem počítačové techniky se jednak zjednodušil přístup k materiálu, jednak se rozšířily možnosti jeho zpracování. Poslední práce přinášející informace o slovesných adjektivech často vycházejí z ČNK, který umožňuje rychlejší práci s psanými i mluvenými komunikáty napříč staletími.

Na základě ČNK také vznikla edice *Studie z korpusové lingvistiky*, která mimo jiné zahrnuje svazek Marie Kopřivové *Valence českých adjektiv* (2006). Jedná se o zatím nejnověji zpracovanou valenci adjektiv. První práce zabývající se teorií valence se omezovaly na slovesa, teprve postupně se pozornost přesunula i na jiné slovní druhy, zejména substantiva a adjektiva.¹⁵

Ve snaze podat přehled nejdůležitějších názorů na deverbální adjektiva byla zpracována tato kapitola, která je založena na prostudování mluvnic od 16. století do současnosti.

1.3.1. Od 16. století do konce 19. století

Za základ českého mluvnictví se tradičně považuje *Grammatika česká*¹⁶ Beneše Optáta, Petra Gzella a Václava Philomatesa, která vyšla tiskem roku 1533 v Náměšti nad Oslavou (odtud přízvisko „náměšťská mluvnice“). Dělí se do dvou částí: ortografie

¹⁵ Šlo především o studie uveřejněné v časopisech, nebo tvořící kratší kapitoly v knize. Např. Piřha 1982; Prouzová 1983; Novotný 1984: 87–90.

¹⁶ Lingvistickými odborníky ale většinou není považována za gramatiku ve vlastním slova smyslu – viz např. Karlík a kol. 2002: 158.

pojednává o pravopisných pravidlech, a etymologie, jejímž autorem je Philomates, zahrnuje „překladatelské poznámky k českému tvarosloví a frazeologii“ (Koupil 2007: 114). Philomates sepsal celkem osm tzv. stránek (tj. slovních druhů), z nichž je pro naše potřeby nejdůležitější stránka pátá, věnovaná participiím.¹⁷ Autor v ní poznamenává, že pokud se participia s vlastním významem pojí se substantivy (a mají tedy platnost přívlastku), stávají se jmény (Optát – Gzel – Philomates 1533: IIv). Jako příklad uvádí formace *všemohoucí, mocný, hrozný, panující, zvučící a znějící*. Nerozlišuje, zda adjektivum vzniklo derivací či kompozicí. Správně rozeznává jmenné tvary přechodníků, jež označuje za participia, a složené tvary, náležející ke jménům. V dalších mluvnicích však tento rozdíl nebude vždy tak jednoznačně osvětlen (viz dále).

Latinská participia je kvůli odstranění zmatečných výrazů údajně vhodné překládat „slovy rozvázanými“, neboť existuje mluvnické pravidlo, podle něž lze přítomná participia odstranit užitím zájmena *který*, např. lat. *amans (milující)* je možné přeložit jako *qui amat*, tj. *který miluje* (Optát – Gzel – Philomates 1533: IIr).

Proti tomu se staví **Jan Blahoslav**, jehož gramatika (1571) je z části založena na komentování jednotlivých oddílů náměšťské mluvnic. Neužívání přičestí při překladu latinských participií pokládá za směšné, ba hloupé, protože pomocí přičestí prý vyjádříme myšlenky lépe a úsporněji (Čejka – Šlosar – Nechutová 1991: 137). Na druhou stranu však uznává, že latinská participia, která nemají výstižný český ekvivalent, je lepší přeložit opisem. K tomu mimo jiné připojuje příklad, jež Philomates uvedl u Blahoslavem odmítaného doporučení o překladu latinských participií: *nalezli ho an v chrámě sedí* namísto *sedícího*.

Blahoslav spatřuje rozdíl mezi participií a (slovesnými) jmény v kvantitě poslední hlásky. Zatímco participia mají tuto hlásku krátkou, jména se značí „akcentem, t. tím strejškem na poslední syllabě“ (Čejka – Šlosar – Nechutová 1991: 139). Tomuto pravidlu však neodpovídají poznámky, které Blahoslav uvádí v druhé, rozsáhlejší části své gramatiky, tj. v *Přidání některých věcí k Grammatice české příhodných*. V páté knize (z celkových sedmi) jsou pod popisem figury s názvem „antistechon“ (záměna jedné hlásky za jinou) zaznamenány podoby *mající* a *majíce*. První tvar se přiřazuje k ženskému rodu a druhý k mužskému, takže odlišnost mezi složenými a jmennými tvary se ztrácí.

¹⁷ Podle latinského vzoru byla participia kvůli své nominálně-verbální povaze pokládána za samostatný slovní druh.

V souvislosti se slovesnými adjektivy mluví Blahoslav v šesté knize o nevhodnosti adjektiva *nebluditedlný* (Čejka – Šlosar – Nechutová 1991: 293) a o spojení *nenabytá škoda* (Čejka – Šlosar – Nechutová 1991: 350). Lidé je prý často užívají, ačkoli je nelze považovat za správné. Za lepší varianty namísto deverbativa *nenabytá* pokládá Blahoslav lexémy *nenapravitedlná* či *nenabytedlná*. Rozdíl mezi formami *nenabytý* a *nenabytedlný* přirovnává k rozdílům mezi slovy *rozhněvaný* (lat. *iratus*) – *rozhněvatelný* (lat. *irascibilis*) apod., z čehož plyne, že útvary se sufixem *-te(d)lný*¹⁸ již plně chápe jako adjektiva vyjadřující potenciální zasažení dějem, která jsou významově shodná s latinskými adjektivy na *-bilis* (Havránek 1963: 271n).

Zjevná souvislost slovesných adjektiv s participií, jak jsme viděli již výše, se obráží i v další humanistické gramatice, a sice v Nudožerského *Grammaticae bohemicae* (1603). Útvary participiální povahy jsou zde rozlišeny ve dva typy: participialia a participia, přičemž oba se dále dělí podle času. Participialia jsou buď primární (odpovídají současnému přechodníku přítomnému), nebo sekundární (korespondují s přechodníkem minulým). Obdobně se odlišuje participium první, tvořené z přítomného času, a druhé, jež má svůj základ v čase minulém.

Jako druhé participium se označuje přičestí trpné. První participia se shodují se slovesnými adjektivy odvozenými z přítomných participií, ale podle Nudožerského se tvoří z 3. os. pl. přezenta. V nominativu sg. mají jediné zakončení pro všechny tři rody a čísla: *-ci*¹⁹ (*budou > budoucí*). Adjektivní charakter těchto participií je dán také tím, že se vyskytují pouze ve spojení s určitým slovesným tvarem, kdežto participialia jsou Nudožerským považována za infinitivní slovesné tvary a mohou tak ve větě fungovat jako hlavní slovesa (Benedikt Nudožerský 1999: IX).

O termínu participialia se nezmiňuje *Grammatica Boëmica in V libros divisa* (1660) Jana Drachovského, který nevyděluje přechodníky jako samostatnou skupinu. Participia dělí na přítomná a minulá, rozlišuje aktivní a pasivní rod. U aktivních minulých participií je préteritní *-l* nahrazeno ve středním rodě formantem *-(v)ši*²⁰, čímž

¹⁸ Blahoslavova gramatika obsahuje adjektiva se sufixem *-telný* (*nepoužitelný archaismus* Čejka – Šlosar – Nechutová 1991: 253) i *-tedlný: z potřeby nevyhnutelné* (Čejka – Šlosar – Nechutová 1991:259).

¹⁹ V původním textu gramatiky je *-ci*, ale zřejmě jde jen o důsledek nesystematického označování kvantivy v ručně psaných textech (Benedikt Nudožerský 1999: XI; Dvořák 1970: 13).

²⁰ Pravidlo rozlišování ženského a středního rodu sg. pomocí kvantivy koncové hlásky (f. *-ši*, n. *-ší*) je považováno za umělé (Dvořák 1970: 93 a 102; Dvořák 1979: 35), přesto se objevuje v několika dalších gramatikách (viz např. Štajer). Sufixu *-ší* se užívá taktéž v *Krátkých pravidlech k latinské řeči* (1764: 47, 76,

vznikají útvary formálně shodné (ale významově nikoli) s adjektivy rezultativními aktivními (*foukal* > *foukavší*). Podobně se změnou *-l* v *-(e)n / -t* tvoří pasivní participia (*nesl* > *nesen*, *přijal* > *přijat*); přidáním hlásky *-ý* se z nich stávají jména: *nesen* > *nesený*, *přijat* > *přijatý*.

Výklad přítomných participií je vlivem nedůsledného označování kvantily problematický. Aktivní participia se ve všech třech konjugacích tvoří z 3. os. pl. přítomného (stejně jako Nudožerského první participium). Končí-li tato osoba na *-í*, pak má femininum zakončení *-i(/i)ci(/i)* nebo *-i(/i)c*, lišíc se příkladem od příkladu: 1. konjugace: *foukající* i *chytající*, 2. konjugace: *hnijíci*²¹, 3. konjugace: *slyšící* i *chodící* i *modlicí se*. Jmenné a složené tvary se kombinují také při skloňování: N *padaje*, G *padajícího*; N *řka*, G *řkajícího* atd.

Jména podle Drachovského vznikají změnou kvantily vokálu *-i-* v předposlední slabice přítomného participia. Participia mají tuto hlásku krátkou (*milující*), kdežto jména dlouhou (*milující*). Z aktivního minulého participia se adjektiva stávají přidáním *-y*, přičemž jednotlivé doklady se opět liší kvantitou vokálu: *padl* > *padly*, ale i *směl* > *smělý*. Všechny tyto postřehy ukazují, že Drachovský si zřejmě neuvědomoval formální rozlišení jmenných a složených tvarů participií a slovesná adjektiva tedy snadno zapadla mezi ostatními participiálními útvary.

Odlíšení participií a participiálí se znovu objevuje v latinsko-české gramatice *Lima linguae Bohemicae, to jest Brus jazyka českého* (1667) Jiřího Konstance. Obsah obou pojmů je shodný s Nudožerským, rozdíl je pouze v rodové shodě přechodníků. Pasivní participia (↔ Nudožerského druhé participium) lze podle Konstance snadno změnit ve jména přidáním koncovky *-ý* ke tvaru rodu mužského, nebo změnou původních koncovek *-a* a *-o* pro ženský a střední rod v dlouhé vokály *-á* a *-é*. Právě kvantitou koncového vokálu se od sebe participiália a participia odlišují. Stanou-li se participia jmény, odlišují se od participiálí také možností deklinace, poněvadž participiália se vyskytují pouze v nominativu nebo vokativu. Znamením změny jakéhokoli participia ve jméno je nevyjadřování času. Pomocí tohoto pravidla lze také odlišit aktivní participia od jmen z nich vzniklých, protože po formální stránce se podle Konstance nikterak neliší.

80, zvl. 85), avšak nikoli jako prostředku k odlišení neutra od feminina, nýbrž jako tvaru pro plurál ženského rodu (v protikladu k mužskému *-še*). Opět se jedná o umělé pravidlo, které neovlivnilo vývoj češtiny.

²¹ Bez dalších příkladů této konjugace.

Další významnou gramatikou je příručka Matěje Václava Štajera *Výborně dobrý způsob, jak se má dobře po česku psáti neb tisknouti* (1668), nazývaná *Žáček*. Participium má v této práci víceméně dnešní významový obsah. Obě trpná přičestí se stávají adjektivy připojením koncovky *-ý*, resp. *-á*, *-é*. Z tvaru přechodníku přítomného pro plurál (*-íc(e)*) jsou adjektiva tvořena pomocí koncovky *-í*. V návaznosti na Drachovského končí tvary přechodníku minulého pro neutrum na *-ši*²².

Co se týče pomůcky k určení toho, zda se dané participium mění v adjektivum, nebo zůstává participiem, uvádí autor následující: „Když slovíčko, o němž jest pochybnost, nepatří k slovu sem neb bývám, znamená jest, že v tom místě jest adjectivum: ale když patří k slovu sem neb bývám, věz, že tehdáž jest participium, a ne adjectivum“ (Štajer 1668: 48).

K termínu participialia se vrací Václav Jan Rosa v mluvnici *Grammatica linguae Bohemicae [...]*, nazývané podle patitulu *Čechořečnost* (1672). Na rozdíl od předchozích gramatik však jimi nemíní přechodníky, nýbrž slovesná substantiva. Rozlišuje tři druhy participií (uvádí svůj počeštěný název „oučastonce“): přítomná, minulé a budoucí. Přítomná a budoucí participia jsou aktivní a tvoří se z tvaru přechodníků pro rod střední (*-ic*, *-uc*, *-ouc*) přidáním koncovky *-í*. Rosa konstatuje, že předposlední vokál participia končícího na *-icí* se vyslovuje krátce,²³ ale zároveň uvádí, že v tiscích se tento vokál dluží, takže ani tato varianta není chybná (RosaSlov: 135). Možnost obou způsobů psaní svědčí o kolísání kvantity daného vokálu v dobovém úzu.

Minulá participia tranzitivních sloves jsou trpná a odvozují se z jednoduchého minulého času; z dnešního pohledu se jedná o slovesná adjektiva tvořená z přičestí trpného. U sloves na *-al* a *-el* se formant *-l* nahrazuje sufixem *-ný* (*trhal* > *trhaný*), s výjimkou jednoslabičných tvarů, u nichž se *-l* mění v *-tý*: *jal* > *jatý*. Zakončení sloves na *-il* a *-yl* se mění v *-ený*²⁴ (*učil* > *učený*; opět s odchylkou u jednoslabičných forem minulého času: *bil* > *bity*); u sloves na *-ul* je sufix *-l* vystřídán sufixem *-tý*: *trhnul* > *trhnutý*. Minulá participia intransitivních sloves vznikají přidáním *-ý* ke tvaru minulého času: *býval* > *bývalý*.

²² Tento tvar uvádí rovněž anonymní spis *Prima principia linguae Bohemicae* z 2. pol. 17. století.

²³ V současné terminologii by šlo o účelové adjektivum.

²⁴ Stejný postup je i u sloves v minulém čase končících minimálně na dva konsonanty, přičemž předposlední konsonant se často palatalizuje: *řekl* > *řečený*.

O slovo tvorbě slovesných adjektiv Rosa samostatně pojednává v části věnované syntaxi. Adjektiva rozděluje pouze do dvou skupin; do první zahrnuje adjektiva vzniklá ze sloves, do druhé pak všechna ostatní. Obě skupiny jsou následně rozčleněny podle sufixů, jimiž se dané tvary tvoří. U adjektiv tvořených ze sloves rozlišuje celkem osm tříd se sufixy: 1. *-icí, -ný, -tý*; 2. *-čný*; 3. *-cí*; 4. *-tedlný*; 5. *-avý, -ivý*; 6. *-ný*; 7. *-telný*; 8. *-lý*.

Do první skupiny náleží veškerá participia, o nichž jsme psali výše. Druhý typ adjektiv vzniká z aktivních participií výměnou *-cí* za *-čný*: *umírající* > *umírajíčný*. U tohoto sufixu se zmiňují také adjektiva na *-tný* a *-bný*, jež vznikají z verbálních jmen, odvozených z mužského přechodníku přítomného nebo budoucího: např. *volaje* > *volajetnost* > *volajetný*.²⁵ Z minulého přičestí se změnou sufixu *-l* v *-cí* tvoří (účelová) adjektiva patřící do třetí skupiny: *psal* > *psací*.

Zajímavé je Rosovo odlišování adjektiv zakončených na *-tedlný* a *-telný*. V novodobějších publikacích věnujících se historickému vývoji češtiny se totiž formace s těmito sufixy ztotožňují.²⁶ Podle Rosy je však mezi nimi významový rozdíl: adjektiva se sufixem *-tedlný* (*čítitedlný* apod.) jsou posesivní a mají pasivní platnost, protože to, co vyjadřují, může být vykonáno (vystihuje je dnešní název „potenciální zasažení dějem“), kdežto adjektiva na *-telný* (*potěšitelný* aj.) jsou aktivní a užívají se např. pro označení lidí, kteří mají rádi činnost (odpovídají adjektivům vyjadřujícím neaktuální vykonávání děje). Společným jmenovatelem obou typů adjektiv je způsob tvoření: vždy se odsouvá koncové *-l* ve tvaru minulého času a přidávají se jednotlivé sufixy. Adjektiva končící na *-telný* mohou být podle Rosy derivována také ze slovesných substantiv na *-el* přidáním *-ný*: *spasitel* > *spasitelný*.

Tentýž význam jako adjektiva na *-telný* mají rovněž útvary se sufixem *-ný*, jež se tvoří pouze z minulého času sloves na *-al* nebo *-il*. V poznámce k těmto adjektivům jsou uvedeny také sufixy *-atý* (*stojatý*) a *-utý* (*třeskutý*), vyskytující se často u intranzitivních sloves.

Nejpočetnější skupinu představují adjektiva se sufixy *-avý* a *-ivý*, uplatňující se u pojmenování osob, které jsou schopné vykonávat nějakou činnost, nebo ji vykonávají ochotně. Lexémy se sufixem *-avý* se formují z minulého času všech sloves odsunutím koncového *-al*, místo nějž se připojuje *-avý*. Skládá-li se minulý čas z více než jedné slabiky, může být místo zakončení *-avý* užit rovněž sufix *-čný*: *utrhal* > *utrhačný*.

²⁵ Srov. současné mluvnické uvádějí opačný směr odvozování: substantiva na *-ost* vznikají z adjektiv na *-ý*.

²⁶ Přítomnost konsonantu *d* vysvětluje Havránek (1963: 271) tím, že jde o důsledek analogie podle typu *trpedlný*, s nímž se daná adjektiva shodovala významem.

Sufix *-ivý* se v Rosově výkladu nevyskytuje ve své základní podobě, jsou uvedeny pouze jeho rozšířené varianty *-tlivý* a *-nlivý*. Mají-li adjektiva s těmito sufixy pasivní význam, jsou tvořena z minulých trpných přičestí končících na *-ný* / *-tý* náhradou koncovky *-ý* příponou *-livý*: *chycený* > *chycenlivý*.

Poslední skupinou jsou útvary se sufixem *-lý*, tj. minulá participia intransitivních sloves (viz výše).

Rosova *Čechořečnost* sloužila jako vzor pro mnoho dalších mluvnic, které vycházely v pobělohorském období. První z nich je *Grammatica linguae Boëmicae* (1704) od Václava Jandita. Od Rosova pojetí verbálních adjektiv se liší pouze ve dvou směrech. Za prvé k výčtu adjektiv tvořených od sloves neřadí participia se sufixy *-ící*, *-ný* a *-tý*. Za druhé u formací se sufixem *-telný* uvádí jako derivační základ pouze substantiva na *-tel*.

K Rosově odkazu se hlásí taktéž Pavel Doležal v díle *Grammatica Slavico-Bohemica* (1746). Participium charakterizuje jako slovesné adjektivum (Nomen Adjectivum Verbale), které označuje věc se zřetelem k času. Rozdělení participií je stejné jako u Rosy, ale přítomné a budoucí participium je tvořeno změnou formantu *-e* na *-í* z tvarů přechodníků pro plurál (*-íce* > *-ící*, *-ouce* > *-oucí*), nikoli pro neutrum.

Sekundární adjektiva dělí podle slovního druhu fundujícího slova, deverbativa pak také podle tvaru slovesa, z něhož se daná podoba tvoří, a podle odvozovacího sufixu. Z infinitivu podle něj vznikají adjektiva se sufixy *-telný*, *-tedlný*, *-tlivý* a *-ný*, jež Rosa odvozuje z minulých tvarů. Formace na *-tlivý* (stejně tak i *-nlivý*) mohou mít také pasivní význam a pak jsou tvořena z minulého participia: *pohnutý* > *pohnutlivý* (viz i Rosa).

Ve shodě s Rosou jsou z préterita tvořena adjektiva končící na *-cí*, *-lý*, *-čný*, *-tedlný*, *-avý*, *-livý* a *-utý*. K sufixu *-utý* jsou připojeny i doklady lexémů se sufixem *-atý*: *ležatý* ad. O útvarech se sufixem *-tedlný* Doležal tvrdí, že někteří je odvozují od minulého, jiní od přítomného či budoucího času (Doležal 1746: 263), proto daný sufix nalezneme u více odvozovacích základů (Doležal 1746: 255, 259, 263).

Z přechodníků jsou podle něj derivována deverbativa na *-bný*, *-tný* a *-čný*. U formací se sufixy *-bný* a *-tný* Rosa ještě uváděl jako mezistupeň pro odvozování verbální substantiva.

Jan Václav Pohl nevnáší svými mluvicemi (1756, 1773) do oblasti slovesných adjektiv nic nového.

V obrozenském mluvnictví znamenala značný pokrok gramatika Františka Jana Tomsy *Böhmische Sprachlehre* (1782). Udává, že participium přítomného času vzniká ze 3. os. pl. indikativu připojením sufixu *-cí* (↔ procesuální adjektiva); někteří prý však předposlední vokál píše krátce (↔ účelová adjektiva). Z minulých participií, významově shodných s trpnými přičestími, se adjektiva stávají změnou koncového *-n* na *-ný*, f. *-na* se dluží v *-ná*, n. *-no* se mění v *-né*: *učen* > *učený*, *učená*, *učené*. Adjektiva se od minulých participií liší tím, že ve větěném systému nepatří k pomocným slovesům *být* nebo *bývat*.

Rozdílná kvantita předposledního vokálu participií je patrná rovněž v díle **Karla Hynka Tháma**. V mluvnici *Kurzgefaßte böhmische Sprachlehre* (1785) uvádí u participia přítomného času sufix *-ici* (Thám 1785: 51, 54, 58, 60), jakož i v později vydané *Böhmische Grammatik zum Gebrauche der Deutschen* (1798). Ve 4. vydání této mluvnice však již používá sufix *-íci* (Thám 1801: 101,104,111), nejspíše v důsledku kritiky F. M. Pelcla a J. Nejedlého²⁷. V díle *Neueste gründliche und leichtfaßliche Methode* (1811) Thám rovněž zachovává sufix *-íci*, ale mění zakončení minulých přechodníků: v dřívějších pracích ztotožňuje tvar neutra sg. s tvarem feminina (tj. *-ši*), zde však má podoba přechodníku pro rod střední koncový vokál zdložený (Thám 1811: 57; srov. Drachovský). Další změnou je též označování slovesných adjektiv: již o nich nepíše jako o participiích, nýbrž jako o adjektivech z nich vzniklých.

František Martin Pelcl, autor *Grundsätze der böhmischen Grammatik* (1795), přestal deverbální adjektiva řadit k participiím ještě dříve než Thám. Uvádí, že z pasivních participií se přijetím konkretizující hlásky (tj. *-ý*, *-á*, *-é*) stávají adjektiva v případech, že se nechce vyjádřit trpný význam, ale vlastnost substantiv.

S prvním vědeckým popisem české slovo tvorby se setkáme až v díle Josefa Dobrovského. Vedle proslulé mluvnice *Ausführliches Lehrgebäude der böhmischen Sprache* (1809, 1819; dále jen *Ausführliches*) je z hlediska slovo tvorby adjektiv nejdůležitější *Die Bildsamkeit der slawischen Sprache* (1799; dále jen *Bildsamkeit*).

Dobrovský rozděluje adjektiva na kořenná (tj. primární) a odvozená. Odvozená adjektiva již dále nejsou členěna podle výchozích slovních druhů, nýbrž pomocí sufixů, takže slovesná adjektiva nejsou vyčleněna odděleně.

Prostřednictvím koncovky *-ý* se tvoří adjektiva z participií, a to z minulého trpného (*dobyt* > *dobytý*, *učen* > *učený*), přítomného trpného, které Dobrovský hodnotí

²⁷ O tom viz např. Kusáková 1985.

jako zastaralé (*zřejem* > *zřejmý*)²⁸, a minulého činného: *jedl* > *jedlý*. Podle jediného příkladu adjektiva ženského rodu (*ovdověla* > *ovdovělá*) lze soudit, že ženské tvary adjektiv se podle Dobrovského tvořily přímo z feminina příslušného přičestí. Pod odvozeniny od préterita se podle *Bildsamkeit* řadí i lexémy se sufixy *-ilý* (*spaniti* > *spanilý*), ačkoli jsou uváděny samostatně (Dobrovský 1799: 49).

Adjektiva odvozená z participia přítomného činného dostávají koncovku *-í*: *sedíc* > *sedící*. Stejný sufix se připojuje rovněž k tvaru infinitivu, přičemž se *-t-* v koncovce mění v *-c-* a předešlý vokál se krátí (*zdíti* > *zdící*) – v současné terminologii jde o účelová adjektiva.²⁹

Ostatní adjektiva se tvoří jako substantiva, tedy pomocí různých odvozovacích hlásek. Formant *-v-* je součástí sufixů *-vý* (odkazují na stav; v *Ausführliches* je jako odvozovací základ uvedena 1. os. sg. prez.: *mru* > *mrtvý*), *-avý* (*dráti* > *dravý*), *-ivý* (*mořiti* > *mořivý*). Suffixy *-avý* a *-ivý* mohou mít rozšířené varianty *-lavý* (*píchatí* > *pichlavý*) a *-livý* (*strašiti* > *strašlivý*), jež vznikají tak, že se kvůli libozvučnosti klade před původní přípony hláska *-l-*.

K sufixu *-atý* jsou v obou spisech Dobrovského řazeny pouze dva útvary: *stojatý*, užívaný výhradně s neživými předměty, a *ležatý*. Mnohem větší zastoupení mají formy se sufixem *-itý* (*příležití* > *příležitý*), které se významově zčásti shodují s minulými participii na *-ený*, ale ztrácejí pasivní význam. Některá deverbativa mívají také sufix *-utý*, který se snad připojuje jak k infinitivu (*mrzeti* > *mrzutý*), tak k přítomnému tvaru slovesa: *teku* > *tekutý*.

Za nejproduktivnější Dobrovský označuje sufix *-ný*. Ze sloves se jím tvoří adjektiva označující sklon k pojmu kmenového slovesa: *chlubiti* > *chlubný*. Končí-li fundující sloveso na *-ovati*, ponechávají si odvozená adjektiva *-ov-* a připojují k němu slabiku *-ný*: *bojovati* > *bojovný*. Lexémy typu *bojácny*³⁰, *kajícny* (a podle některých také *kajičny*, *budoucny*) jsou utvořena od participií na *-íc* a *-ouc*. U slov *majetný*, *starožitný*, *slovoutný* a *moroutný* se namísto formantu *-c-* jako u předchozích adjektiv objevuje hláska *-t-*, což je pravděpodobně důsledek staré formy participií na *-t* a *-ut*, podobně jako u podoby *příští*, odvozené od starého participia *příšet* (Dobrovský 1799: 51).

²⁸ V *Bildsamkeit* jsou adjektiva z těchto participií tvořena pouhým *-ý*, ale v *Ausführliches* jsou řazena pod sufix *-mý* a *-omý* (Dobrovský 1809: 82).

²⁹ O tom, že tato adjektiva označují záměr, mluví i Dobrovský (1799: 46).

³⁰ Podle *Ausführliches* je odvozeno z přítomného tvaru *bojím se* příponou složenou z *-ác* a *-ný* (Dobrovský 1809: 87; 1819: 74).

Ze spojení *el* a *ný* s eufonickým *d* vzešel sufix *-edlný*, který se objevuje pouze po předcházejícím formantu *-t-*. Útvary s touto příponou označují buď pouhou možnost (*viděti* > *viditedlný*), nebo skutečnou přítomnost kořených pojmů: *číti* > *čitedlný*.

K zastaralým odvozovacím sufixům patří podle Dobrovského *-rý* (*chytiti* > *chytrý*) a také *-ký*: *těhnouti* > *těžký*.

Jedním z Dobrovského současníků byl Jan Nejedlý, jehož dílo *Böhmische Grammatik* (1804) zcela zřetelně vychází z Dobrovského *Bildsamkeit*, z něhož Nejedlý přejímá celé pasáže. V kapitole o tvoření adjektiv se odlišuje více méně jen v použité terminologii, např. místo Dobrovského *Adjectiva* užívá pojmu *Beiwörter* (tj. latinský vs. německý termín). Z obsahového hlediska je rozdíl v sufixu u adjektiv odvozených z préterita. Dobrovský k nim řadí také slova typu *spanilý*, u nichž za odvozovací příponu označuje *-ilý*, kdežto Nejedlý hovoří pouze o sufixu *-lý*.

Následující gramatiky češtiny³¹ nejsou, co se týče slovesných adjektiv, ničím výjimečné. Pozornost si zaslouží až *Čechoslovan* (1842) Františka Cyrila Kampelíka. Pod sufix *-tebný* se zde řadí některé adjektivní novotvary, které nemají oporu v jazyce (*tisknutebný*, *shánětebný* ad.); nejsou zaznamenány ve VW ani v LD. Používá je pouze sám Kampelík, a to ve svém spisu *Spořitelny po farských kollaturách orbě, řemeslu ze svízeli pomohou* (1861: 5). Takováto adjektiva jsou prý utvořena pro potřeby právníckého slohu, odpovídající latinským participiím na *-dus*, *-da*, *-dum*. Jejich užívání Kampelík prosazuje proto, aby se zabránilo „bídnému opisování“ (1842: 113; srov. Blahoslav).

Spojitost s latinskými participii odmítá Jan Slavomír Tomíček v *České mluvnici nově vzdělané* (1850, 3. vyd. 1853): „Ve jmenu: chvalitebný není ebný adjektivní koncovkou, jak se některým zdálo, a kteří v tom latinské *dus*, *da*, *dum* věřili“ (Tomíček 1853: 71). Podobně jako je lexém *modlitebný* odvozen od substantiva *modlitba*, *chvalitebný* údajně pochází od starého jména *chvalitba*.

Substantivum je prý také základem adjektiva *plačtivý*: *pláček* > *plaččivý*. Naopak ze slovesného tvaru je derivováno adjektivum *lživý* (< *lhu*), které ostatní obvykle řadí pod odvozeniny ze substantiv.

Důležitá je poznámka o konsonantu *-d-* jakožto součásti sufixu *-e(d)lný*. Tomíček jej považuje za zbytečný a konstatuje, že se od jeho užívání upustilo.³² Obdobně soudí

³¹ Počínaje *Pravidly české dobropisebnosti* Aleše Pařízka (1812) a konče kratším spisem *Böhmische Rechtschreibung* Aloise Vojtěcha Šembery (1841).

³² S oběma možnostmi (tj. *tedlný* i *telný*) se setkáváme ještě u Klácela (1843).

i Martin Hattala (1857: 214) a František Otakar Mikeš (1867: 123–4; 1875: 64). V Hattalově *Srovnávací mluvnici jazyka českého a slovenského* (1857) je zajímavá myšlenka, že vokál *-o-* v adjektivech z *m*-ového přičestí (*lak-o-mý*) je sponou, stejně jako *-a-* u adjektiv téhož původu: *znaj-a-mý* > *zn-á-mý*.

1.3.2 Deverbální adjektiva v mluvnicích 20. století

Na přelomu 19. a 20. století byl výraznou osobností české lingvistiky **Jan Gebauer**. Participia pojímá jako adjektivália mající sklonění buď jmenné (neurčitý tvar; participia v dnešním smyslu), nebo složené (určitý tvar). Složenou deklinaci přijímají participia ve funkci přívlastku a adjektivizovaného substantiva. Vyjadřuje-li participium doplněk, bývá obvykle ve tvaru neurčitém, ale již v Gebauerově době pronikají určité tvary i do této pozice ve stále větší míře. Určité tvary se uplatňují taktéž při deklinaci.

Nejucelenější přehled slovesných adjektiv podává Gebauer v *Mluvnici české pro školy střední a ústavy učitelské* (I. *Nauka o slově*, II. *Skladba*, oba díly 1890). Deverbativa rozděluje do tří sémantických skupin: 1. adjektiva znamenající činnou skutečnost nebo možnost: z přechodníků se odvozují sufixy *-(ou)cí*, *-(v)ší*, z jiných tvarů sufixy *-lý*, *-ut(n)y*, *-telný* (ze substantiv na *-tel*), *-cí* (vyjadřují účel, kořený vokál má stejnou kvantitu jako v přičestí minulém, je tedy většinou krátký); 2. adjektiva znamenající zvláštní náchylnost anebo schopnost k jisté činnosti: sufix *-vý* s variantami *-avý*, *-ivý*, *-livý*, *-lavý* a *-čivý*; dále přípona *-ný*; 3. adjektiva znamenající trpnou skutečnost nebo možnost: z přičestí derivovaná sufixy *-ný*, *-tý*, *-itý*, *-lý*, *-mý*; *-(i)telný* (významu trpné možnosti údajně nabyt vlivem adjektiv na *-lný*)³³. U forem typu *nesoucí* vyděluje pouze základní sufix *-cí*. Z tohoto tvaru se prý abstrahovala samostatná přípona *-oucí* (případně *-ující*, *-ející*), kterou se analogií tvoří adjektiva přímo ze slovesných kmenů: např. *žádati* > *žádoucí* (srov. *vésti* > *vedouc* > *vedoucí*).

Gebauerovy poznatky ovlivňovaly slovtvorné myšlení mnoha následujících let. Za dalšího význačného lingvistu, který přispěl k rozvoji slovtvorby, lze označit až **Františka Trávníčka**. Dějová adjektiva v širším smyslu člení na přičestí v širším smyslu (dělicí se dále na přechodníky a vlastní participia) a dějová adjektiva v užším smyslu. Tvary *m*-ového přičestí zahrnuje Trávníček pod dějová adjektiva v užším smyslu,

³³ Srov. Havránek 1963: 275.

protože se netvoří od všech sloves, což uvádí jako jeden z distinkčních rysů participií.³⁴ K participiím zařazuje i zpřídavnělé přechodníky a zpřídavnělá přičestí se složenými tvary.

Na rozdíl od Gebauera uvádí Trávníček více odvozovacích sufixů. Mezi takové, o nichž se nezmiňovaly předchozí gramatiky, patří sufixy *-elivý* a *-enlivý*, k nimž Trávníček udává příklady *učelivý* a *učenlivý* (< *učiti*). Od adjektiv na *-nlivý* se odlišují pouze absencí hlásky *-e-* v kořeni fundujícího slovesa.

S nezvykle rozšířeným sufixem se setkáme i u **Havránka** a **Jedličky**, autorů *České mluvnice* (1951). Adjektiva označující náchylnost, schopnost k ději se totiž odvozují mimo jiné sufixem *-ačný* (proti obvyklému *-čný*). Mezi příklady se objevují jen útvary, které vznikly ze sloves, u nichž je vokál *-a-* součástí jejich kmenotvorné přípony (*panovačný*, *pomlouvačný*). Přítomnost tohoto vokálu v odvozovacím sufixu se tedy jeví bezúčelnou, zvláště v konfrontaci s jinými autory (viz Trávníček se sufixem *-e(n)livý*).

Česká mluvnice je první gramatikou, která se nezmiňuje o *m*-ovém přičestí ani o adjektivech z něj odvozených; důvodem je nejspíše jejich neproduktivnost a omezené množství dochovaných *m*-ových formací.

Vypouští je i **František Kopečný** v *Základech české skladby* (1952). Slovesná adjektiva jsou podle něj dvojí: přičestí (paradigmatické, pasivní: *-ný*, *-tý*; méně paradigmatické: *-lý*) a participia neboli přechodníková adjektiva (na *-cí*, *-(v)ší*). Z obou forem vznikají osamostatnělá adjektiva, která mohou ve větě fungovat jako součást predikátu či jako přívlastek, jsou základnou pro další derivaci, navíc nejsou vázána na čas, protože označují trvalou vlastnost. Z participií se skutečná adjektiva stávají méně často, poněvadž jsou vlivem svého dějového charakteru slovesu bližší než přičestí. Doklady k trpným přičestím mají pouze složené tvary, ale pravděpodobně jde o pouhé nedopatření (Hausenblas 1960: 169).

Kopečný měl částečný vliv³⁵ i na článek **Zdenky Rusínové** a **Dušana Šlosara** s názvem *Průřez vývojem slovo tvorné soustavy adjektiv v češtině* (1967). Autoři shodně rozeznávají participia se složenými tvary (tzv. adjektivizovaná participia) a adjektiva z nich odvozená (tzv. participiální adjektiva), odkazující přitom na Kopečného kritéria,

³⁴ Dalším rozdílem je např. přítomnost zvrtného *se/si* – participia ho většinou zachovávají (Trávníček 1949: 791).

³⁵ Na jeho práci je opětovně odkazováno; nadto je v poznámkách uvedeno, že jsou mu autoři vděční za jeho připomínky k textu (Rusínová – Šlosar 1967: 63).

jimiž se tyto skupiny odlišují. Dodávají však, že distinktivní znaky je možné uplatnit pouze v současném jazyce, kdežto jejich aplikování na starší období jazyka je téměř nemožné (Rusínová – Šlosar 1967: 42).

Kromě těchto dvou tříd uvádějí ještě adjektiva vyjadřující potenciální zasažení dějem (sufixy *-telný*, *-ný*, *-tebný*) a vlastní deverbální adjektiva, která jsou adjektivům nejbližší. Mohou být buď aktivní, připojující ke slovesným základům sufixy *-ný*, *-(l)ivý*, *-avý*, *-itý*³⁶, *-ký* a *-lý*, nebo pasivní, tvořená sufixy *-ný* a *-lý*³⁷.

Dušan Šlosar jako spoluautor *Historické mluvnice češtiny* z roku 1986, rozšířené o slovtvornou část (s. 251–339), přinesl diachronní pohled na deverbální adjektiva. Do staré češtiny přešla ze staroslověnštiny zprvu funkčně nevyhraněná adjektiva na *-ný* (pův. *-ьнъ*), dále adjektivizovaná participia přítomná a pasivní, přejata byla také adjektiva vyjadřující vlastnost plynoucí z neaktuálního vykonávání děje (*-ivý*, *-livý*, nově *-avý*, *-lavý*, okrajově též *-atý*, *-itý*, *-utý*) a adjektiva s významem potenciálního zasažení dějem. Posledně jmenovaná adjektiva se ve staroslověnštině vyjadřovala převážně *n*-ovým sufixem, ale také *m*-ovým sufixem, který však ve staré češtině ustupoval a na jeho místo se dostal sufix *-te(d)lný*, řidčeji *-dlný*.

Dosavadní soustava deverbativ se rozrostla o adjektiva s *l*-ovým formantem, obvykle s významem vlastnosti plynoucí z výsledku děje. Koncem 15. století se objevila účelová adjektiva, odvozená z infinitivního kmene sufixem *-cí*. V době obrozenské se adjektiva označující vlastnost plynoucí z neaktuálního vykonávání děje nově odvozovala sufixem *-čivý*; aktivizoval se sufix *-čný*. Obrozenci prosazované sufixy *-jičný* a *-ečný* se neuchytily.

Ve stejném roce jako *Historická mluvnice češtiny* (1986) vyšly první dva díly *Mluvnice češtiny* autorského kolektivu pod vedením Jana Petra, o rok později i díl třetí. Oddíl Tvoření slov v *Mluvnici češtiny I* redakčně zpracovali Miloš Dokulil a Miloslava Knappová, odvozování adjektiv ze sloves vypracoval Alexandr Stich. Adjektiva odvozená ze sloves vznikají buď transpozicí, nebo mutací. Do transpoziční onomaziologické kategorie spadají slovesná (verbální) adjektiva, která se od skupiny adjektiv vzniklých mutací liší tím, že zachovávají slovesné kategorie, nemívají funkci predikátu a vyjadřují aktuální, časově omezený příznak. Dělí se na aktivní verbální

³⁶ K tomuto sufixu je jako příklad uvedeno adjektivum *hlasitý* (Rusínová – Šlosar 1967: 56), které však vzniklo ze substantiva *hlas*.

³⁷ Rusínová k nim v práci *Tvoření slov v současné češtině* přidává i sufix *-mý* (Rusínová 1980: 34).

adjektiva pro současný děj (zpřídavněly přechodník přítomný,³⁸ sufix *-cí* s několika variantními podobami), aktivní verbální adjektiva pro předcházející děj (zpřídavněly přechodník minulý,³¹ sufix *-(v)š(i)*; zpřídavnělé příčestí činné, sufix *-l(y)*) a pasivní verbální adjektiva: zpřídavnělé příčestí trpné, sufixy *-n(y)*, *-t(y)*.

Mutační kategorii, autory označovanou jako vlastní dějová adjektiva, tvoří adjektiva příznačné dějové vlastnosti, účelová adjektiva (*-(a/e/i)ci*, *-ný*, *-ní*, *-ový*), adjektiva pasivní ne/možnosti (*-(i)telný*, *-ný*, *-lý*) a široce vztahová (relační) dějová adjektiva: *-ný*, *-ní*, *-ový*, *-čí*. K adjektivům příznačné dějové vlastnosti patří charakterizační dějová adjektiva (*-(a/i)vý*, *-l(a/i)vý*, *-(e)nlivý*, *-č(l)ivý*, *t(l)ivý*, *-zlivý*, *-lý*, *-(i/a/u)tý*, *-(c/č)ný*, *-(o)mý*, *-rý*, *-ký*), aktivní vlastnostní výsledková adjektiva (*-(e/i)lý*), pasivní výsledková adjektiva (*-ný*, *-tý*) a pasivní nerezultativní adjektiva: *-ný*, *-itý*, *-(o/j)mý*.

Podobné rozdělení deverbálních adjektiv má publikace *Čeština – řeč a jazyk* (1996) Marie Čechové a kolektivu. Při zmínce o slovesných adjektivech vzniklých transpozicí se omezuje na zachycení tvarů, z nichž daná adjektiva vznikla (tj. přechodníky a příčestí => uznává je jako fundující tvary) spolu s několika příklady. Třídy adjektiv v mutační kategorii se zcela shodují s *Mluvnici češtiny 1*, neuvádějí se však některé sufixy (např. adjektiva s variantními sufixy *-avý* a *-ivý* se zahrnují pod sufix *-vý*).

Podle onomaziologických kategorií nerozděluje adjektiva ze sloves *Příruční mluvnice češtiny* (1995). Autorem slovo tvorné části (s. 109–226) je Dušan Šlosar, takže se typy deverbativ příliš neliší od těch, které popisoval již ve svých dřívějších pracích (viz výše). Adjektiva derivovaná ze sloves zde člení do šesti skupin: adjektiva procesuální (adjektivizovaný přechodník přítomný; sufix *-í³⁹*), rezultativní pasivní (adjektivizovaná příčestí trpná), rezultativní aktivní (adjektivizovaný přechodník minulý a adjektiva z příčestí minulého činného), adjektiva vyjadřující neaktuální vykonávání děje (repertoár sufixů je stejný jako u charakterizačních dějových adjektiv v *MluvČ 1*), adjektiva vyjadřující potenciální zasažení dějem (sémanticky korespondují s adjektivy pasivní ne/možnosti) a adjektiva účelová.

Z novějších prací je třeba jmenovat *Morfématicku a slovo tvorbu češtiny* (2012) **Františka Čermáka**. Představuje doplněné vydání druhého svazku

³⁸ Tato adjektiva jsou označována jako zpřídavnělé tvary přechodníku (*MluvČ 2*: 142n, 423), avšak současně je jejich dnešní souvislost s přechodníky zpochybňována (*MluvČ 1*: 321, 323).

³⁹ S uvedením pouze vokálu *-í* jakožto připojovaného sufixu jsme se naposledy setkali u Dobrovského a jeho následovníků, ve 20. století se vždy uvádělo celé *-cí*.

Syntagmatiky a paradigmaticky českého slova: Morfologie a tvoření slov (1990) a je založena na datech z ČNK. Sufixálně tvořená deverbativa spadají buď do mutační, nebo do transpoziční kategorie.

V rámci mutace jsou probírána adjektiva schopnosti (sklonu) a možnosti, dále adjektiva výsledku a účelová adjektiva. Adjektiva výsledku lze ztotožnit s adjektivy rezultativními aktivními a pasivními. Adjektiva schopnosti a možnosti mohou mít význam pasivní (sufixy *-telný*, *-ný*), potom se významově shodují s adjektivy vyjadřujícími potenciální zasažení dějem, nebo význam aktivní (*-ný*, *-(l)a/ivý*), jsouce srovnatelná s adjektivy označujícími neaktuální vykonávání děje. V textu mají neaktuální platnost, čímž se odlišují od dějových adjektiv procesu a stavu, která tvoří transpoziční kategorii. Tato adjektiva mívají často sufix *-cí*, abstrahovaný od přechodníku přítomného. Ostatní sufixy (kromě *-mý*, jehož spojitost s participiem zde není reflektována) jsou společné s adjektivy schopnosti a možnosti, nebo s adjektivy výsledku. Rozlišení mezi těmito skupinami je mnohdy nejednoznačné, proto tuto kategorizaci nepovažujeme za vhodnou pro třídění excerpovaného materiálu.

Nejnovější mluvnicí, v níž nalezneme i kapitolu o slovesných adjektivech, je *Akademická gramatika spisovné češtiny* (2013) Františka Štíchy a kolektivu. Rozeznávají se v ní deverbativní adjektiva paradigmatická, odvozená konverzí z přechodníků a participií, a neparadigmatická, tvořená ze slovesného kmene některým sufixem. Celkem je popsáno pět skupin sufixů: *-cí* (účelová adjektiva), *-(l)a/ivý*, *-(i)telný* (schopnost k ději), *-ný* (nespecifikovaný význam, ojediněle je sémanticky shodný s adjektivy na *-telný*), *-čný* (vyjadřuje se jím negativní příznak).

1.4 POJETÍ SLOVESNÝCH ADJEKTIV V TÉTO PRÁCI

Výčtem nejzásadnějších interpretací adjektiv odvozených od sloves jsme potvrdili domněnku, že v lingvistické sféře není náhled na deverbativa jednotný. Navzdory tomu je zapotřebí objasnit námi užívanou terminologii a stanovit vyhovující klasifikaci, podle níž se v této práci budeme řídit.

Za slovesná adjektiva (pojmenovávaná taktéž jako deverbální nebo deverbativní) považujeme všechna adjektiva, jejichž fundujícím výrazem je jakákoli slovesná forma a jež mají složené tvary. Z toho důvodu ponecháváme stranou participia (která vnímáme jako formy náležející spíše k slovesné soustavě) a pracujeme pouze s adjektivy z nich vzniklými, která na rozdíl od vlastních participií mají úplné adjektivní paradigma.

Nerozlišujeme mezi adjektivy více či méně blízkými slovesům a stavíme je na rovnocennou úroveň.⁴⁰ Do excerpce začleňujeme rovněž substantivizovaná adjektiva, poněvadž předpokládají příslušná slovesná adjektiva, a dále záporné podoby daných deverbativ, ačkoli mohou být chápány jako deadjektivní deriváty. Jelikož je naše práce zaměřena diachronně, zahrnuje i adjektiva, která se z hlediska současné češtiny jeví jako neodvozená.

Vzhledem k většímu časovému rozsahu excerpovaného materiálu považujeme za nejadekvátnější třídění deverbativ podle *Příruční mluvnice češtiny*, které lze aplikovat i na starší češtinu. Příčinou je autorství Dušana Šlosara, jenž stojí i za kapitolou o slovtvorbě adjektiv v *Historické mluvnici češtiny*, v níž se uplatňuje v podstatě stejná klasifikace. Při dělení deverbálních adjektiv z hlediska způsobu tvoření budeme tedy pracovat s následujícími slovtvornými kategoriemi (jednotlivé charakteristiky spojují poznatky obou zmiňovaných mluvnic):

⇒ **Procesuální adjektiva:** Vyjadřují aktuální vykonávání děje. Paradigmaticky se odvozují od ženského tvaru přechodníku přítomného (fundující slovesa tedy jsou zpravidla imperfektivní) koncovkou *-í*. Některé odborné publikace⁴¹ však tento způsob derivace zpochybňují a za výchozí formu považují 3. os. pl. přítom. Nezávisle na obou konceptech lze v morfológické stavbě těchto adjektiv rozeznat neměnný komponent *-c-*, jemuž v návaznosti na charakteristiku motivujícího slovesa předcházejí konekty *-í-*, *-ou-*, *-ají-* či *-ejí-*. Podle těchto rozšířených sufixů excerpovaná adjektiva třídíme kvůli přehlednosti.

K procesuálním adjektivům řadíme taktéž adjektiva s nepravidelnou morfológickou strukturou, která nejsou tvořena od participií, nýbrž od sloves pomocí abstrahovaného sufixu *-oucí*.⁴²

⇒ **Adjektiva rezultativní pasivní:** Pojmenovávají vlastnost řídicího substantiva, na němž se provádí, popř. provedl nějaký děj. Jsou derivována z trpných přičestí (*n*-ových a *t*-ových) obouvidových, zejména tranzitivních sloves pomocí koncovky *-ý*.

⇒ **Adjektiva rezultativní aktivní:** K této skupině s významem vlastnosti plynoucí z vykonaného děje náleží jednak zpřídavnělý přechodník minulý (ve tvaru pro femininum, koncovka *-í*), jednak zpřídavnělé činné participium (s koncovkou *-ý*).

⁴⁰ Srov. rozlišování participiálních adjektiv a adjektivních participií např. u Rusínové (1993).

⁴¹ Ze starších mluvnic viz Nudožerský (1603), Drachovský (1660), Tomsa (1782). Z novějších např. MluvČ 1: 321, 323 – zde je pochybnost dána především synchronním přístupem.

⁴² Viz např. Listárna 1919: 127, příp. Gebauer (s. 26,24–26).

Adjektiva odvozená z přechodníku minulého byla z ruštiny do češtiny přejata až v době národního obrození, proto bychom se s nimi neměli setkat v materiálu excerpovaném z období baroka. Dnes jsou pocíťována jako knižní a zastaralá, a užívají se tedy zřídka.

⇒ **Adjektiva vyjadřující neaktuální vykonávání děje:** Znamenají stálou vlastnost, schopnost, obvyklost apod. Odvozují se z nedokonavých sloves hlavně *v*-ovými sufixy. Již ve staroslověnštině se uplatňovaly sufixy *-ivý* a *-livý*, k nimž ve staré češtině přibýly sufixy *-avý*, *-lavý*, *-atý*, *-itý* a *-utý*. K dalším sufixům užívaným u tohoto druhu deverbativ patří *-ný*, *čný* a *-čivý*⁴³.

Málo frekventovaný je sufix *-cný*, na jehož původ panují protichůdné názory. Jednoznačná je jeho spjatost s procesuálními adjektivy,⁴⁴ s nimiž vytváří synonymické dvojice (*přející – přejícícný* aj.). Vzhledem k omezené možnosti další derivace se základ procesuálních adjektiv rozšiřuje o *-n-*, čímž získáváme možnost tvořit komparativ (*přejícínější*) či adverbium (*přejícícně*). Otázkou zůstává, zda jsou uvedené deriváty formovány od adjektiva se sufixem *-cný*,⁴⁵ nebo zda tato adjektiva vznikla až druhotně pod jejich vlivem.⁴⁶ V *Historické mluvnici češtiny* je tendence k tvoření slovesných adjektiv sufixem *-cný* označena za novou až při popisu novočeského stavu (HMČ: 312).

⇒ **Adjektiva vyjadřující potenciální zasažení dějem:** Označují vlastnost vyplývající z ne/možnosti být objektem zasaženým dějem. Nejproduktivnějším prostředkem je zde sufix *-(i)telný*, méně často se uplatňuje sufix *-ný*. Ve staré češtině se do sufixu *-telný* vkládal konsonant *-d-*, zřejmě v důsledku analogie s adjektivy typu „trpedlný“ (Havránek 1963: 271). Současná podoba se začala užívat přibližně od počátku 2. poloviny 19. století.

⇒ **Účelová adjektiva:** Vyjadřují schopnost sloužit k uskutečnění nějakého cíle. Objevují se až na sklonku 15. století a teprve v obrozenské době by se měla odvozovat od sloves s kmenotvornou příponou *-ova-*. Dodnes se nederivují od sloves majících kmenotvornou příponu *-nou-*. Tvoří se z infinitivu sufixem *-cí*, nebo výjimečně sufixem *-ný*. Končí-li infinitivní kmen fundujícího slovesa na *-i-*, liší se od procesuálních adjektiv pouze kvantitou předposledního vokálu, který je u účelových adjektiv vždy

⁴³ Tento sufix *Příruční mluvnice češtiny* nevyděljuje, ale podle nás reprezentuje výraznou skupinu adjektiv, proto jej vyčleňujeme samostatně vedle základní varianty *-ivý*.

⁴⁴ Avšak *Příruční mluvnice češtiny* (2012: 174) uvádí jako fundující tvar 3. os. pl.: *přejí + -cný > přejícícný*.

⁴⁵ Viz Rusínová 1979: 158; HMČ: 312; MluvČ 2: 141.

⁴⁶ Viz Trávníček 1948: 341; Stich 1969: 63; Knappová 1973: 16.

krátký. Tato formálně nevýrazná odlišnost mnohdy vede k záměně obou druhů adjektiv, jak jsme viděli v kapitole 1.3.

⇒ **Adjektiva s neproduktivními sufixy:** Do této skupiny jsme zařadili deverbativa, jež nevyhovují vymezení žádného z předchozích typů adjektiv. Jedná se především o adjektiva s dnes již neproduktivními sufixy *-ký*, *-mý* a *-rý*. Deverbativa se sufixem *-mý* vznikala z participia přítomného trpného (*m-ového*), tvořeného připojením sufixů *-m*, *-ma*, *-mo* k přítomnému kmeni slovesa. Sémanticky korespondují s adjektivy vyjadřujícími potenciální zasažení dějem. *M-ové* formace začaly z jazyka ustupovat již ve staré češtině, proto je jejich spojení se základovým slovesem často zastřené. Do dnešní doby zůstalo zachováno jen několik lexikalizovaných útvarů.

1.5 HYPOTÉZY

Na základě předložených teoretických poznatků lze stanovit následující hypotézy:

1. Nejpočetnější budou paradigmaticky tvořená slovesná adjektiva, tj. procesuální a rezultativní pasivní adjektiva.
2. Procesuální adjektiva se budou vyskytovat jen ve tvaru pozitivu, komparativ se bude tvořit pouze v případě, že se k základu těchto adjektiv připojí sufix *-cný*.
3. Adjektiva rezultativní aktivní z přechodníku minulého se budou objevovat až v období národního obrození a jejich výskyt nebude příliš častý.
4. Občas budou formálně splývat adjektiva procesuální a účelová.
5. Účelová adjektiva se v současnosti nebudou tvořit od sloves s kmenotvorným sufixem *-nou-*, do konce baroka od sloves s *-ova-*.
6. Adjektiva se sufixy *-ký*, *-mý* a *-rý* se budou užívat sporadicky a jako slovtvorný typ budou neproduktivní.

2 DRUHY SLOVESNÝCH ADJEKTIV

2.1 PROCESUÁLNÍ ADJEKTIVA

2.1.1 Baroko

2.1.1.1 Rozšířený sufix *-ící*

Nejhojněji zastoupeným sufixem procesuálních adjektiv je *-ící*⁴⁷, kterým je tvořeno 282 excerpovaných barokních lexémů z celkových 558. Mnohé formace se od současného úzu odlišují buď svým tvarem, nebo významem. Formální odchylky se projevují kupříkladu v kvantitě konsonantů v kmeni adjektiv, s čímž se setkáme u deverbativa *disputující* 'učeně rozmlouvající'. Ve všech vydáních Komenského *Zprávy a naučení o kazatelství* z 19. století se objevuje obvyklá forma *disputující* (např. *nejprv třeba, abys viděl, historický-li jest text, či [...] disputující* SKD I 22,39), avšak v kritické edici z roku 1983, která vychází z původního rukopisu (z roku 1651), je uveden tvar *dišputující*: [*příklad*] *textu dišputujícího* (Komenský 1983: 33) aj. Základem je hovorová podoba slovesa *disputovati* 'učeně rozmlouvat, hádat se' *znějící dišputovati*⁴⁸. Od ní pochází další odvozeniny jako *dišputace* ad.; v současnosti je zachována především v pořekadle „proti gustu žádný dišputát“. Sloveso *disputovati* má svůj původ v latinském základu *disput-* (Rejzek 2008: 136), jež se stalo východiskem i pro mnoho dalších jazyků: něm. *disputieren*, angl. *disputed*, portugalsky *disputar* apod.

Zjednodušování konsonantických skupin je patrné u onomatopoického adjektiva *křehocící* 'vydávající rachotivý hlas', jež není zcela běžné ani v době Komenského. Uplatňuje se coby přívlastek substantiva *žába*: *obojživelní jsou [...] bobr, vydra, žába křehocící, žába střepnatá* (DJO 17,4).

Jungmann ve *Slovníku česko-německém* uvádí slovesa *křehotati* 'vydávat hlas podobný jako žáby, krkavci aj.' (JgSlov II: 179) i *skřehotati* (rovněž *skřehtati*) 'křik podobný zvuku toho slova vydávat' (JgSlov IV: 118).⁴⁹ Současné slovníky řadí sloveso *křehotati* pod heslo *skřehotati* (totéž i LD) a hodnotí je jako zastaralé a nářeční (SSJČ), příp. zřídka užívané (PSJČ). Dnešní podoba ženského tvaru přítomného

⁴⁷ Z důvodu přehlednosti a jednoznačnosti budeme ve výzkumné části zpravidla uvádět celé zakončení (tj. *-ící, -ající* atp.), ačkoli ve skutečnosti jde o koncovku *-í*. Stejný postup volíme i u rezultativních pasivních a aktivních adjektiv, tzn. namísto koncovky *-ý* zaznamenáváme sufixy *-ný, -tý* a *-lý*, u adjektiv odvozených z minulého přechodníku je původní koncovka *-í* zapisována jako *-(v)ší*.

⁴⁸ Komenský užívá obě slovesné formy: *s Bohem disputoval* (OS 375,6) x *nedišputovati s ďáblem* (SKD II 362,2).

⁴⁹ Podobně již Rosa: *křehoci* (III/616), *škřehoci* (VI/92).

přechodníku pro toto sloveso je *skřehotajíc*, takže správně utvořené procesuální adjektivum zní *(s)křehotající*. Nicméně podle dřívější příslušnosti ke vzoru *mazati* měla 3. os. pl. přítentu podobu *křehocí* (JgSlov II: 179) a z ženského tvaru přechodníku *křehocíc* byla utvořena forma *křehocící*.

Spojení *žába křehocící* užil také Jan Nejedlý v překladu *Idyll* (originál 1756, překlad 1829) od Salomona Gessnera: *žáby křehocící přiskakovaly bázlivě blíže* (Gessner 1829: 68,7). Takovýto překlad však Nejedlému vytykal F. L. Čelakovský, podle nějž patří dané pojmenování mezi „mnohá tvrdá a neblahozvučná, neboli [...] zlozvučná místa“ (Čelakovský 1830: 228).

Častěji než u konsonantů se různé formální změny projevují u vokálů, zvláště v kvantitě. V prvním vydání *Dvěří jazyků otevřených* (1633) čteme: *plazící se [...] jsou siptící* 'syčící' *had, vodní had, slepejš* (DJO 17,8). Ve vydání z roku 1669⁵⁰ je onomatopoeie *siptící* zpřesněno jiným deverbativem a jeho předposlední vokál je krátký, ačkoli nemá účelový význam:⁵¹ *siptící (sipějící) had, vodní had* (Komenský 1669: 41b,14). Analogicky Komenský pracuje s lexémem *vučící* 'bzučící'. Původní úryvek *včely vučící plasty medu [...] dělají* (DJO 17,22) je v pozdějším vydání uveden s kvantitou: *včely vůčící (bručící) plásty medu [...] dělají* (Komenský 1669: 42b,28–29). Kvantitativní změna se zde týká nikoli předposlední, nýbrž první slabiky. Varianta *vůčící* se jinde (u Komenského ani u jiných autorů) nenachází, ale je zaznamenáno substantivum *vůčení*: *včeliček vůčení a bručení* (VesPost I 1724: 332a,14).

Rozdíl mezi dvěma vydáními *Dvěří jazyků otevřených* je patrný také u adjektiv *pálicí* 'teplem ničící' (*hrom [...] jest pálicí* DJO 5,8–9 x *pálicí* Komenský 1669: 10b,21) a *příležící* 'blízko ležící': *srdce [...] se ochlazuje příležícími plícemi* (DJO 22,3) x *příležícími*⁵² (Komenský 1669: 52b,19). V obou případech se jedná o procesuální adjektiva, proto je krácení vokálu *-i-* nenáležitě.⁵³ Tato skutečnost koresponduje se situací u přechodníků. V době Komenského se totiž často krátila samohláska před přechodníkovou koncovkou *-c(i)*, a to převážně v ženském rodě sloves typu *trpěti* a *prositi* (Dvořák 1970: 73).

⁵⁰ Tisk však byl zahájen již v r. 1667 – viz titulní strana tohoto vydání.

⁵¹ Podobně i *žába křehocící* (Komenský 1669: 41b,5–6).

⁵² Rovněž Rosa (RosaSlov III/799) má krátké *-i-* v lexému *příležící* a jeho variantě *příležející*.

⁵³ Další příklady z jiných děl: *svržen jest drak, svodicí okršlek světa, na zem* (BM 4,13); *div veliký, velikého tedy dívání a dívání potřebující* (BM 1,7).

S odlišnou kvantitou se setkáme i u adjektiva *přistojící* 'stojící na blízku', které Komenský třikrát užil v tomto tvaru (např. *při tom se často i přistojícímu oseničku kořen podtrhuje* I 580,24) a jednou s krátkým vokálem v první slabice: *od přistojícího Fernanda životem těšen* (HOP 37,14). Možnost obou variant se projevuje nejenom v LD⁵⁴ (39 dokladů na *přistojící*, 20 na *přistojící*) a u Rosy (RosaSlov V/647), nýbrž i v Jungmannově a Kottově slovníku. Fundující sloveso *přístáti*⁵⁵ 'při někom / něčem státi' je v JgSlov konjugováno jak s dlouhým, tak s krátkým vokálem: *anděl přistojící jemu* vs. *smrt vždycky přistojí* (JgSlov III: 624) ad. Druhý z příkladů je v Kottově slovníku v rozporu s originálem (PetrarŠtěst 1501: 7rb,16) uveden s dlouhým vokálem (Kott II: 1091).

Mnohá slovesa mají následkem přechodů mezi slovesnými třídami (zvl. z 1. třídy do 5.) dva možné tvary přechodníku přítomného i adjektiv z něj odvozených (viz i *křehocící*). Obě varianty procesuálních adjektiv se v baroku uplatňují od sloves *hýbati se* (*potom něco [...] se hýbícího* D 166,26 x *život cítící a hýbající se* D 58,1), *chtíti* (*každého vjíti chtícího* LS 263,9 x *smířiti se nechtějící* O 363,37), *plésati* (*pléšícího lidu hluk* LS 286,24 x *po houfu plésajících mladíc* LS 294,15), *skákat* (*houf [...] jonáčků [...] skáčících* LS 230,16 x *vyhazování bomb, skákajících koulí* BeckPos II/3 1716–1718: 538), *tázati* (*tážícímu se odpověz* DJO 81,8 x *tázajícímu [...] se přiznala* DamPost I 1727), *tlouci* (*tlučícím odvírá* LS 309,17 x *hlas milého mého tlukoucího*⁵⁶ M 357,36), *trestati*: *nastavení hřbetu tresčícímu* (HB 452,9) x *Nathana sebe trestajícího* (DamPost I 1727: 35,17) a *viklati*: *viklící se tedy [dům]* (DJO 44,15) x *viklající se tedy [dům]* (Komenský 1669: 103b,9). Výhradně starší variantu mají v tomto období útvary od sloves *mlíti* (*mlýn ustavičně melící* D 170,34), *pykati* (*kde jste plačící a pyčící pádu svého* H 250,22), *stláti* (*hovádka svá Pánu půjčujících, šaty stelících* SKD II 91,41) a *stonati*: *stonící neokřeji-li* (DJO 23,16).

Některá deverbativa jsou z hlediska současné češtiny chápána jako archaická. Patří k nim tvary *hmyzíci se* 'hemžící se jako hmyz, lezoucí' (*když živý se hmyzíci, létavý i plovoucí tvor vyšel* DP 162,18), *tovaryšící* 'zacházející, jsoucí společníkem' (*anjelé*

⁵⁴ Zde je zaznamenáno i kolísání kvantity před sufixem *-cí*: *všech přistojících žalobníkův* (DamPost II 1728: 947,4) x méně časté *při(i)stojící*, které má jako jediné i Rosa: *přistojící jsa* (LukModl 1520: C4a), *některí z přistojících* (RosaSlov V/647).

⁵⁵ Již archaické, odlišné od dnešního *přista(á)ti* 'dosáhnout pevné země'.

⁵⁶ V ESSČ ještě nalezneme tvar *tlukojící* 'kdo tluče', odvozený ze slovesa *tlúci*; chybí však k němu jakékoli doklady.

[...] *laskavě k lidem tovaryšící* SKD II 252,39) a *svozující* 'svádějící'⁵⁷: [*hněv*] *vylit bude na šelmu svozující národy* (R 26,19).

Z archaického slovesa *ohledovati* 'prohlížet' je odvozeno adjektivum *ohledující* 'prohlízející': *drzost myslí, všeho ohledující* (LS 191,10). V humanistické češtině je doloženo ve spisu z konce 16. století: *některého času střeva oběti hovadské ohledujícímu* (EusebHist 1594: 219a,39). V substantivizované formě je užito v přetisku životopisu Karla IV., založeném na textu z roku 1555: *jakžto dnešní den zjeveno jest ohledujícím* (z Ottersdorfu 1791: 39,17). Jiné příklady užití této formace nám nejsou známy, ačkoli jiné slovesné tvary jsou v LD bohatě zastoupeny.

Vzácné jsou taktéž lexémy *lopotující se* 'pracně se živící' (*lid tvůj [...] bídne se lopotující* KP 66,43) a *pohřízující* 'ponožující, hroužící': *upadají [...] v žádosti [...] pohřízující lidi v zahynutí* (PP 106,15). Pro deverbativum *pohřízující* nelze dohledat žádný jiný doklad (ani s krátkým kmenovým vokálem -i-); formu *lopotující (se)* jsme našli pouze v jediném dostupném textu, a to obrozenském, avšak v substantivní funkci: *přes den svítila lopotujícím* (Šafařík 1821: 25,4).

Od obouvidového základového slovesa *vyvoditi* lze tvořit oba typy přechodníků. Kromě běžnějšího *s*-ového participia *vyvodiv* (-ši, -še) se tedy zvláště ve starších pracích setkáme s *nt*-ovým participiem ve tvaru *vyvodíc*, od něhož se utvořilo deverbativum *vyvodící*. Před Komenským je toto adjektivum doloženo v herbáři z roku 1596: *nejlepší kořen jest [...] nepřiliš vyvodící sliny* (MattHerbVel 1596: 434r,2). Ve staré češtině se *vyvodící* mohlo vztahovat k člověku ('vyvádějící'), k léku ('uvolňující, působící vylučování něčeho')⁵⁸ či k nástroji ('zhotovený z tvárného kovu') (ESSČ). U Komenského se vyskytuje jednak ve spojení s nástrojem (*obraz tento z onoho vyvodící nástroj nějaký* Komenský 1892⁵⁹: 123,37), jednak v souvislosti s léky: *lékařství 'lék' vyčišťující, vyprazdňující, pot vyvodící* (DJO 70,10). Tento příklad přejímají Jungmann (JgSlov V: 384), Dobrovský (1821a: 198) i Kott (I: 893; IV: 1171; srov. IV: 1178).

Zastaralý, dnes neobvyklý význam má v Komenského spisech útvar *rušící se*. Zatímco v současnosti jím primárně vyjadřujeme, že něco ukončuje svou existenci, rozpadá se (podobně již v 16. stol.: *stánek [...] rukama lidskými učiněný a rušící se* KapPost I 1615: 568,29), v traktátu *Výhost světa* je synonymní s formací *měníci se*: *zevnitřní člověk, rušící se na každý den v žádostech svých* (VS 470,18). Obdobně lexém

⁵⁷ Stejný význam má také adjektivum *svodící* (viz pozn. 53).

⁵⁸ Ve stejném významu fungovalo také adjektivum *vyvozující* ze slovesa *vyvozovati* 'odvádět' (ESSČ).

⁵⁹ Přeloženo na základě latinské předlohy z roku 1648.

různící se, dnes se základním významem 'odlišující se', dříve vyjadřoval smysl 'hádající se'⁶⁰: *dívající se s žalostí na různící se bratři a smířiti se nechtějící* (O 363,37).

K posunu významu došlo rovněž u deverbativa *patřící*. Ve staré a střední češtině se ve shodě s fundujícím slovesem *patřiti* 'vidět, pozorovat' užívalo především ve významu 'dívající se' (*oči tvé patřící ŽidSpráv* 3. 1/3 15. stol.: 299; *apoštolům, za ním v nebe patřícím SKD II* 305,24), ale smysl 'hledící na něco' se záhy vyvinul v 'hledící k něčemu, náležející' (Machek 1957: 438): *luk, klášteru sv. Ducha patřících* (ListářPlz 1515: 660,20), *k nerozdílnosti patřící spojení* (NOP 77,42).

Prvotním významem slovesa *kysati* je 'kvasit' (v NO např. z *kyšícího piva* Tabl. diet. 1819: 11,24), avšak Komenský užívá adjektiva z něj odvozeného pouze ve významu 'hnisat', který mělo fundující sloveso již ve staré češtině, zvl. mluvilo-li se o ráně (ESSČ):⁶¹ *s hniječimi a kyšícími oudy* (LS 204,17), *váleli se s shnilým břichem, [...] kyšícíma očima etc.* (LS 275,5). Ačkoli se deverbativum *kyšící* několikrát objevuje v průběhu 19. století,⁶² je v článku časopisu *Naše řeč* mylně považováno za Čapkův neologismus (Staněk 2000: 87).

Mnohá excerpovaná adjektiva byla odvozena z cizojazyčných základů. Z latinské předlohy vycházejí lexémy ***exulující*** 'žijící ve vyhnanství' (*jménem [...] exulujícího národu* O 295,7) z *exsulo* 'žít ve vyhnanství', ***informující*** 'podávající informace' (*tajné raddy, krále a veliké pány informující* LS 260,31) z *informare* 'zpravovat, utvářet', ***korunující*** 'vykonávající korunovací' (*proti Týru korunujícímu jiné* M 371,19) z *corōna* 'věnec, královská ozdoba hlavy' (> *korunovati* i *koronovati*), ***resignující se*** 'odevzdávající se, poddávající se' (*příkladové svatých Bohu se resignujících* HB 429,14) z *resignare* 'odstoupit, odpečetit', ***triumfující*** 'jásající, slavící triumf' (*zběř [...] vůkol obskakující a triumfující* (SKD II 50,17) z *triumphus* 'slavnostní průvod, vítězství', ***turbující*** 'rušící'⁶³ (*duchy zlými míním [...] stvoření [...] turbující* SKD II 337,6) z *turbare* 'rušit, mást'.

⁶⁰ Již ve staré češtině vyjadřovalo reflexivní sloveso *rózniti se* smysl 'odlišovat se', kdežto sloveso *rózniti* mělo patrně význam 'způsobovat neshody mezi někým' (ESSČ).

⁶¹ Stejně bylo užíváno i stč. deverbativum *kysavý* (ESSČ, GbSlov): *kysave strupy* (ApatFr 14./15. stol.: 171a), *kysavé rány i šrámy* (MattHerbVel 1596: 87r,2).

⁶² Z této doby jsme přímo dohledali sedm dokladů (např. *an beztoho kyšící kapanina [sic!] sama se zahřívá* Jahn 1895: 131a,42), další příklady má Jungmann (JgSlov II: 247).

⁶³ Sloveso *turbovati* (ve střední češtině bylo užíváno také synonymní *turbírovati* – viz LD; o opozici těchto typů sloves viz s. 74,7) v tomto významu je dnes již archaické (PSJČ), místo toho je užíváno ve vztahu k substantivu *turbo*, což je systém na zvyšování výkonu spalovacího motoru (ASCS).

Útvar *puntující se* 'srocující se' (*slýchám přemnohých utržky, puntujících se na mne stále* Ž 29,22) je odvozen ze slovesa adaptovaného z mluvené němčiny. Kromě slovesa *puntovati (se)* má čeština 16. a 17. století i synonymní varianty *buntovati* a *punktovati*, které se však vyskytují méně často. Jejich východiskem je středohornoněmecké (dále jen střhn.) substantivum *bunt* 'spolek'. Sloveso *puntovati* je doloženo až ze sklonku 15. století (Rejzek 2008: 165), takže adjektivum z něj odvozené vzniklo pravděpodobně až v 16. století, jak ostatně dokládá i LD s jediným záznamem z r. 1554: *proti Turku a jiným křesťanuom s ním se [...] puntujícím* (MünstKosm 1554: 593v,4). Současnými výkladovými slovníky jsou slovesa *puntovati se* a *punktovati se* ve významu 'spolčovat se' hodnocena jako zastaralá obecná. V dnešním úzu je stále živé sloveso *punktovat*, kdežto původně čtenější varianta *puntovat* v podstatě vymizela (Rejzek 2008: 167). Obdobná situace nastala i u příslušných deverbálních adjektiv.

Prostřednictvím němčiny se k nám dostala fundující slovesa následujících formací: *faldující* 'skládající do záhybů' (*poezí [...] jest umění řeč do veršů [...] faldující* I 558,10) z *valden* 'skládat, řasit', *fasující*, známé především z vojenského slangu s významem 'dostávající jako přiděl'⁶⁴ z *fassen* 'dostat přiděl, chytit aj.'. Sloveso *fasovati* může mít rovněž význam 'lemovat, brát, přibírat'; Komenský jej užívá ve smyslu 'balit, vázat': *houf lidí [...] všelijaké věci [...] do břemen fasujících* (LS 214,11). Lexém *hadrující se* 'hádající se' (*jako bůjné dítky, o místo a přednost se hadrující* O 327,13) pochází z *hadern* 'hádat se', *rytěřující* 'bojující jako rytíř' (z *rytěřující církve* O 448,14) je z adaptovaného slovesa *rytieřovati* ze substantiva *Ritter* 'rytíř'; *šacující* 'hodnotící' (*o chlubných, všecko své zveličujících a vysoko šacujících* MČ 61,2) je odvozeno z *schatzen* 'odhadnout', *šafující* 'spravující, hospodařící' (*správčové, nerozšafně tajemstvími Božími šafující* L 156,12) z *schaffen* 'spravovat', *trefující se* 'hodící se, příhodný'⁶⁵ (*práva na všechny příhody dokonale se trefující* LS 290,21) z *treffen* 'zasáhnout', *vartující* 'hlídající' (*od vartujícího mušketyra* HOP 105,1) z *warten* 'hlídat, čekat'.

Zpravidla v substantivizované podobě se užívá tvar *kšaftující* (*k tomu smrt kšaftujícího přistoučila* T IV 28,1), jímž označujeme člověka, který sepsal kšaft (něm. nář. *gschaft* místo *Geschäft* ve významu 'závěť'). Ryze adjektivně byl užít pouze v několika případech; v barokní době kupříkladu v testamentu z roku 1696: *to jmění její*

⁶⁴ Tomuto významu odpovídají všechny doklady v PSJČ a ČNK.

⁶⁵ Synonymní je stč. forma *trefný*: *trefné a poctivé obyčeje* (Hyn konec 15. stol.: 213v).

kšaftující 'odkázané' (Národní archiv v Praze, Desky zemské, Praha, sig. DZV 270, fol. M20b, zápis v deskách zemských, 28. 8. 1696).

2.1.1.2 Rozšířený sufix *-ající*

Přibližně polovina ze 178 adjektiv s rozšířeným sufixem *-ající* je odvozena od sekundárních imperfektiv prefixálních sloves, např. *domlouvající* (*domlouvati* < *domluviti*), *nastávající* (*nastávati* < *nastati*). Nejčastější jsou formace s prefixem *za-* (*zakládající*, *zapadající*), *vy-* (*vyhledávající*, *vypovídající*), *roz-* (*roz máhající se*, *rozžehnavající*⁶⁶ 'dávající rozhřešení'), a *po-* (*pohrávající*, *pozůstávající*).

Odlišnosti v konsonantickém systému jsou pouze kvalitativní povahy. Lexém se současnou podobou *polechtávající* 'opakovaně lechtající' (již v baroku: *cokoli krasnýho a polechtavajícího* 'příjemně uspokojujícího' NitschPost II 1709: 174,31) se užíval jednak v dříve obvyklé formě *polektávající* (*slina [...] svrcek ust polektávající* DJO 69,26), jednak ve tvaru *polehtávající*: *mysl polehtávající chlouby žádost* (L 112,13).⁶⁷

Vedle deverbativa *otvírající* (*knížka osvěcující a otvírající* *mysl* Lucid1750 1750–1775: 22r) se vlivem výslovnosti objevovala varianta s prefixem *od-*: *již odvírajícího slyším vrata věčná* (DP 319,23). Výslovnostní úzus se zčásti odrazil rovněž u útvarů s prefixy *z-* / *s-*; tam, kde je dnes předpona *s-*, se psalo počáteční *z-*: *zbírající se* 'shromažďující se' *proti lidu mému národové* (T 129,4), *plazící se a kuži [zvlečky] zkládající* 'kladoucí dolů' *jsou* (DJO 17,7), *Jeremiáš lidi na Hospodina zpoléhající* 'mající důvěru v někoho'⁶⁸ *blahoslaví* (HB 429,3), *oheň všecko zžirající*⁶⁹ 'pohlcující' (T IV 48,19).

Kvalita vokálů se mění jen u archaického tvaru adjektiva *podrostající* 'dorůstající', které Komenský užil přinejmenším šestkrát: např. *však se podsazují mládeží podrostající* (ON 270,1). Fundujícím slovesem je stč. *rósti*, po změně *ó > uo > ů > růsti*. Prefixací a krácením původního kmenového vokálu vzniklo *podrosti* a k němu

⁶⁶ LD a SyD chybně uvádějí tvar *rozžehnavající*.

⁶⁷ Sloveso *polechtati* se kodifikovalo jako jediná možná varianta v pravidlech z roku 1942 (Změny v Pravidlech českého pravopisu 1942a: 89), ačkoli již Tomsa koncem 18. století prohlašoval, že v běžném životě je častější podoba *s -ch-* než *s -k-* (Tomsa 1782: 263).

⁶⁸ Doloženo také s prefixem *vz-*: *vzpoléhající na milého svého* (BiblMelD 1570: 329b,31). Ve staré češtině mělo fundující sloveso i konkrétní význam 'ležet na čem, opírat se o oč' (MSS), jak je reflektováno i v LD: *druhá pak paní svou na sebe spolehající zdržovala* (KlekSem 1702: 48,3).

⁶⁹ Podle ESSČ je doloženo pouze *sžierající*.

ned. *podrostati* 'povyrůst, dospět',⁷⁰ které se stalo základem daného procesuálního adjektiva. V současné češtině se užívá pouze varianta *podrůstající* (SYN v6); pro citovaný kontext by však dnes byla vhodnější forma *dorůstající*.

Stejně jako u deverbativ na *-ící* se v této skupině adjektiv projevují kvantitativní rozdíly vokálů u lexémů užitých v různých vydáních *Dvěří jazyků otevřených*. V prvním vydání čteme: *prým mandle zapalující a svírající* 'tisknoucí dohromady' (DJO 24,1), kdežto v druhém vydání je již výraz *svírající* uveden v náležitém tvaru: *zapalující a svírající* (Komenský 1669: 57b,6). Text z roku 1669 byl na několika místech rozšířen⁷¹ a přibýlo slovesné adjektivum *rozmáhající se* 'šířící se', které však má nesprávnou kvantitu: *co pověst a proskakující (rozmáhající se) pokřik nehlasá* (Komenský 1669: 173b,24).

Také v ostatních dílech napsaných Komenským se vyskytují útvary s vokalickou kvantitou (v kmeni) odlišnou od současného úzu, avšak většinou jsou tyto rozdílné podoby důsledkem dvojí možné hláskové formy fundujícího slovesa: *jako lev rozsápávající* 'trhající na kusy' (SKD II 63,38) x *lvům [...] rozsápávajícím* (SKD II 190,20); *jonáčků [...] plésajících okolo toho* (LS 230,16); *vzaté [...] od nešetrných preceptorů [...] za nos táhající* (MČ 64,3); *o mladší sestru pozustávajících* 'zbývajících' *ještě národů* (DP 102,26) x *pozůstávajícím ještě národům* (H 211,11); *v počátku zakvetajícího* 'počínajícího kvést' *evanjelium* (L 203,26). K nenáležitému krácení dochází též u adjektiva *vyplévající* 'vytékající'⁷²: *horlení [...] pramének jest [...] z nečisté studenky závisti [...] vyplevající* (H 244,9). Mnohem frekventovanější je varianta *vyplývající* (*odtud vyplývajícího potěšení* OS 336,20), u níž taktéž dochází ke krácení kmenového vokálu (*vyplyvající z chrámu vodě* M 479,23), nebo častěji k jeho diftongizaci v *ej*, jak je běžné v LD: *skutky ven vyplejvající* (HelDisp 1589: 8) aj.

Nejrůznějším hláskovým změnám podléhalo stč. sloveso *čmýrati* (*se*), z něž bylo derivováno deverbativum *čmýrající se* 'hemžící se, hýbající se': *necht' jsou mravenečkové, vždycky se okolo něčeho čmýrající* (I 540,18). Z variantních slovesných podob (*čpýrati*, *čepýrati*, *cmírati* apod.) (Machek 1957: 106) se utvořila procesuální adjektiva, uvedená (bez příslušných dokladů) v ESSČ: *čpýrající*, *čepýrající*, *čeperající*, *čipýrající*, *čiperající*. Tyto formace jsou doloženy jen v překladu náboženského spisu

⁷⁰ Vidová dvojice *-rostí* – *-růstati* se vytvořila již v praslovanštině (HMČ: 325).

⁷¹ K tomu viz Horálková 1970: 366.

⁷² Srov. *vyplévati* 'odstraňovat plevel'.

z přelomu 14. a 15. století: *hmyzajících*⁷³ (*tvorů*) *třie sú národové (druhy): [...] čepirajicie* (ComestCer 1404: 4b); *troje národy, totiž chodicy, hmyzajicy a čeperajicy* (Comest 2. pol. 14. stol.: 5b); (*národové*) *čeperajicy jakožto hadové* (Comest 2. pol. 14. stol.: 5b); *zvieřata čypyrajicie zemi* (Comest 2. pol. 14. stol.: 257b); *ani kterého hmyzadla ani čyperajicie* (Comest 2. pol. 14. stol.: 65a); *neduh čpýrajicy* (Comest 2. pol. 14. stol.: 108b) (GbSlov).

Teprve v Komenského spisech je doložen lexém *vchumlvávající* 'pohlcující' (Němec 1970: 318), který se pojí se substantivem „vír“: *vír do sebe všecko vchumlvávající* (VS 471,23), *z prostřed vsteklého, všecko do sebe vchumlvávajícího víru neb proudu* (HB 419,24). Kromě slovníků (RosaSlov, JgSlov), jež citují pouze Komenského, se toto adjektivum ani jeho fundující sloveso (*vchumlvávati* 'pohlcovat, chumlem do sebe cpát') v prozkoumaných zdrojích neuplatňuje.⁷⁴

Lexém *žirající* je odvozen od opětovacího slovesa *žierati* 'požírat' (k *sežrati*), které by se mělo vyskytovat pouze ve složeninách (Kott V: 874 aj.). Přesto je v PSJČ uvedeno samostatně (ale hodnoceno jako nepříliš časté) ve významu 'palčivě žhnout' a (nejenom) u Komenského je užito procesuální adjektivum z něj derivované: *z žirajícího vyšel pokrm a z trpkého vyšla sladkost* (M 158,25), *tělo jeho ukrutně žirající ukázal* (NáchPost I 1707: 695,3–4).

K málo užívaným až archaickým se z pohledu současné češtiny řadí též fundující slovesa adjektiv *přiodívající se* 'oděvem se přikrývající' (*drahým kamením se přiodívající* T 131,25), *rozjídající se* 'rozlézající se, rozšiřující se'⁷⁵ (*proti rozjídajícím se shnilinám* SKD II 323,13), *rozvíňající se* 'rozvíjející se' (*nový teprv se rozvíňající zrak* I 530,6), *úfající* 'doufající'⁷⁶ (*což jest znamení lidí své při neúfajících* C 464,13), *vplývající* 'plynule vtékající' (*moc života Kristova, vplývající v nás* SKD II 226,18) a *vzhledávající* 'vzhlížející': *lidí [...] k vyšším palácům vzhledávajících* (LS 270,1), *věci na zakládání řádu svého vzhledávající* 'vztahující se' (BridProk 1699: 46,7).

⁷³ Srov. *hmyzíci* (s. 36,27).

⁷⁴ Totéž platí pro vidový protějšek *vchumlvati*.

⁷⁵ Počátkem 16. stol. se ve stejném významu užívala deverbativní adjektiva *rozjiedavý* (*proti krticím* [nádorům, vředům apod.] *rozjiedavým* LékJádroBrn 1502–1503: 106v) a *rozjědlý*: *krtice rozjědlé po všem krku* (LékChir poč. 16. stol.: 298r).

⁷⁶ Od staré češtiny existovalo také adjektivum *doufající*, vzniklé diftongizací v místě prefixálního švu (z *do-úfati*): *lidem bohu doufajícím* (LyraMat poč. 15. stol.: 72v), *Bůh k [...] doufajícímú národu pověděl* (NH 76,14).

2.1.1.3 Rozšířený sufix *-ející*

V excerpovaném materiálu se nachází 60 deverbativ se sufixem *-ející*. Za povšimnutí stojí útvar *zcházející* (*stařec [...] v tomto již také zcházejícím svém věku* SKD II 369,26), který se dnes píše jen s prefixem *s-*, tzn. *scházející* 'sestupující, chybějící, chátrající'. Jungmann a Kott ještě uvádějí slovesa *scházeti* i *zcházet* (JgSlov IV: 51, V: 675; Kott VII: 663).

Podle LD byla ve střední době značně frekventovanější varianta *scházeti* (137 výskytů proti třem u slovesa *zcházet*). V důsledku toho bylo častější i adjektivum *scházející*, ačkoli zde není rozdíl v počtu užití tak výrazný, zvláště kvůli malému množství nalezených dokladů. Pět formací má současnou jedinou možnou podobu *scházející* (např. *již v věku mém scházejícím 'pokročilém'* DekrBratr 1591: 248; *pouhé zdi vůkol hrubě scházející 'chátrající'* CestHar I 1608: 242,25) a pouze jediného zástupce má tvar *zcházející*, jak lze číst v souboru svatojanských promluv z roku 1736: *jako měsíc zcházející 'ustupující, mizející'* (KázNepMed 1736: 249).

Z pozdějších let se nám podařilo doložit jen tři užití formy *zcházející*, z toho dvě s významem 'chybějící' a jedno ve smyslu 'chátrající': *dosazují se časové zcházející* (Jungmann 1823: 89,31); *proklouzl ještě na konec zcházející pan plukovník* (Montgomeryová 1906: 96b,41); *všady minulost jen bledá, bořící se – zcházející* (Polák 1862: 294,17). Současné výskyty tohoto lexému, které lze dohledat prostřednictvím internetového vyhledávače Google, nejsou sice vzácné, ale považujeme je za nedostatečnou obeznamenost pisatelů s gramatickými pravidly.

Nejzajímavější vývoj má deverbativum *stkvějící se* 'třpytící se, zářící': *od něho jako chot čistotou, studem, svatostí se stkvějící milováni byli* (PB 7,15). Ze starého slovesa *svtieti* se vlivem metateze *svt-* > *stv-* stalo *stvieti*. Následně bylo k souhlásce *-t-* přisunuto *-k-* a vznikla podoba *stkvieti* (Gebauer 1894: 397), z níž je odvozena formace *stkvějící*. Vynecháním konsonantu *-t-* se celá souhlásková skupina zjednodušila a již ve staré češtině se objevuje i novější tvar *skvějící* (Gebauer 1894: 398) (srov. *ktivoucí*: s. 44,20).

Podobným vývojem prošel lexém *znějící* 'vydávající zvuk': *zvonec znějící* (M 718,36). Staročeské *zvnieti* 'vydávat hlas' se přesmyklo na *vznieti*⁷⁷ a ve střední době se tento tvar dále zjednodušil na *znieti* (Štědroň – Šlosar 2004: 11). Přesmyknutá podoba slovesa se stala odvozovacím základem procesuálního adjektiva *vznějící*: *z nebe vznějící*

⁷⁷ Srov. *vzejmouti* – zast. *vzníti* 'zapálit' (PSJČ).

hlas slyšel (NH 79,12). Další příklad jsme našli jenom v *Bibli kralické (libý pěkného zvuku a dobře vznějící* BiblKral IV 1587: 268a,34); ostatní doklady jsou na zjednodušenou podobu *znějící*.

2.1.1.4 Rozšířený sufix *-oucí*

Sufixem *-oucí* bylo utvořeno 40 slovesných adjektiv. Formace *žhoucí* 'rozžhavený, planoucí' byla derivována z přechodníku archaického slovesa *žéci* (m. *žha*), jež zaniklo a bylo nahrazeno slovesem *žhnouti* (Gebauer 1898: 172). Proto také se od slovesa *žhnouti* tvoří dvě podoby přechodníku přítomného, a tedy i procesuálního adjektiva: jednak očekávané *žhnouc* > *žhnoucí*, jednak *žhouc* > *žhoucí*⁷⁸, které se u Komenského uplatňuje jako jediné:⁷⁹ *plamen [...] lásky žhoucí* (DP 202,15) atd.

Základem pro deverbativum *budoucí* 'příští, nastávající' je kmen atematického slovesa *být*. V současných slovnících můžeme pro toto sloveso nalézt jedinou podobu přechodníku přítomného, a to *jsa, jsouc, jsouce* z kmene přítomného. Tvar *budoucí* však vychází z budoucího kmene (teoreticky je tedy tvořen pouze příponou *-cí*), neboť jde o odvozeninu z budoucího přechodníku, jenž zanikl ve 20. století (Dvořák 1983: 184). S více než 30 výskyty je *budoucí* nejhodněji užívaným deverbálním adjektivem v Komenského spisech: *pro tu budoucí radost* (PP 55,5), *skrze budoucí soud* (H 246,21), *v budoucím věku* (P 57,23) atd.

Fundujícím slovesem lexému *ktvoucí* 'kvetoucí' je *kvísti* (dnes hovorové vedle *kvésti*). Náležitý tvar 1. os. sg. by zněl *kvstu*, ale kvůli obtížné vyslovitelnosti došlo k metatezi *kvt-* > *ktv-* (Gebauer 1894: 540), což vedlo i ke vzniku deverbativa *ktvoucí*⁸⁰ (z part. *ktvouc-*): *v polích vonných, ktvoucích slávou* (DP 93,11). V LD jsou vedle toho ještě varianty *kvetnoucí* (Čejka – Šlosar – Nechutová 1991: 284) a *květoucí* (*květoucí voda* SatStav 17./18.stol.: 299). Kromě těchto starších tvarů se u Komenského objevují i formy shodující se s novočeským stavem,⁸¹ což může být znakem dobové rozkolísanosti (Kučera 1983: 55): *zbory kvetoucí majíce* (ON 268,5) aj.

Starší tvar vedle novější formy zachovávají adjektiva *dadoucí se* (*Ráchel, [...] nedadoucí se potěšiti* T IV 36,10 x *srdce [...] odvrátiti se nedající* HB 408,9), *pekoucí se*

⁷⁸ Podle LD užívá Nitsch ještě varianty *zžoucí* a *žzaucí*.

⁷⁹ Srov. *dokud žhne* (DJO 4,12).

⁸⁰ Možno nalézt také přesmyknutý tvar *tkvoucí*: *z něho i tkvućie ratolesti pocházejie* (PetrarŠtěst 1501: 135vb,2), *tkvoucí věk* (VelDict 1579: Oo 2b2).

⁸¹ Vznikly analogicky podle *kveti* (Zubatý 1928: 29).

(*uhlédali [...] rybu se pekoucí* SKD II 279,10 x *o kovářích [...] blíž ohně se pečících* DamPost I 1727: 252,37), *plovoucí (létavý i plovoucí tvor* DP 162,19 x *od Gravesande plující šif* 106ČesPosty 1723) a *živoucí: slyš hlas za hříšné živoucího* (SKD II 35,7) x *žijících věcí* (Konstanc 1667: 32).

Prézentní kmen slovesa *pečí* (psl. **pekti*) dříve končil v 1. os. sg. a ve 3. os. pl. na *-k*, proto byly tvary přechodníku přítomného *peka, pekouc, -e*; z nich se posléze utvořilo procesuální adjektivum *pekoucí*. Po vyrovnání tvarů při konjugaci přibyly novotvary *peče, pečíc, -e*, považované dnes za primární. Vedle sebe tak mohou stát adjektiva *pekoucí* a *pečící*, přičemž měkčená varianta v současnosti převažuje.⁸²

Adjektivum *padoucí* 'padající, nestálý' vychází z participia staročeského slovesa *pásti* 'padat' (3. os. pl. *padou*). Toto sloveso časem zaniklo a nahradilo se slovesem *padati* (Gebauer 1898: 136), z něž se tvoří deverbativum *padající*. Komenský užívá obě podoby: *dům [...] shnilý a padající* (DOP 71,33), *jiného [...] padoucí nemoc zmítá* (PP 352,16). Spojení *padoucí nemoc* se lexikalizovalo jako obecný název pro padoucnici neboli epilepsii. Motivací pojmenování byla skutečnost, že při této nemoci člověk padá (Rejzek 2001: 459).

Někdy se vlivem krácení kmenového *-ú-* (z pův. *padúci*) objevovala varianta *paduci*, označená Jungmannem a Kottem jako zastaralá (JgSlov III: 6; Kott II: 469). Komenský ji sice užívá v prvním vydání *Dvěří jazyků otevřených (od padoucí nemoci nedaleko jsou* DJO 24,19), ale podobně jako v předchozích případech je kvalita v následujícím vydání odlišná: *od padoucí nemoci [...] nedaleko jsou* (Komenský 1669: 59b,9). Obě varianty uvádí ještě Dobrovský: *padoucí* (1821b: 122, 194, 210, 304; 1821a: 199, 294, 336, 429), *paduci* (1821b: 285; 1821a: 73, 265). Obdobně se setkáme s dvojicí lexémů *vidoucí – viduci*, které však mají obvykle význam 'viditelný'⁸³, a vyjadřují tedy potenciální zasažení dějem: *paprsky viduci* (DJO 67,23), *paprsky vidoucí* (Komenský 1669: 158b,11).

Čtyři deverbální adjektiva nevznikla přímo z přítomného participia, nýbrž abstrahovanou příponou *-oucí* ze slovesného kmene. Vytvořily se tak dvojice procesuálních adjektiv se stejným slovesným základem: *hořící – horoucí* (v *horoucím*

⁸² Synchronní korpus (SYN v6) má 33 dokladů na *pekoucí*. Adjektivum *pečící* má 1517 dokladů, ale více než polovina z nich je chybně užitá místo účelového adjektiva: např. *přeneseme jej na plech s pečícím papírem* (Hospodářské noviny, 25. 3. 1998).

⁸³ Srov. substantivizované *vidoucí* 'který vidí, prorok': *kterýž slove dnes prorok, za starodávna sloul „vidoucí“* (BiblVácl 1715: 534).

pekla jsou R 52,21)⁸⁴, *stkvící – stkvoucí (křišťál [...] přejasně stkvoucí DP 155,34), vřící – vroucí (muži vroucího ducha LS 324,31), žádající – žádoucí (Bože žádoucí AN 220,41)*. Později se významově odlišily a útvary se sufixem *-oucí* získaly vzmocňovací význam (Listárna 1919: 127).

Lexém *stkvoucí* 'zářící' má stejný vývoj jako *stkvějící* (viz s. 43,22–27). V současnosti jsou pro ženský tvar přechodníku přítomného od slovesa *skvíti se* kodifikovány obě podoby, *skvouc se* i *skvějíc se*. VW a Jungmann uvádějí ještě adjektivní formu *stvoucí*, kterou Jungmann označuje jako zastaralou společně s variantou *skvúcí* (JgSlov IV: 311).

2.1.2 Národní obrození

2.1.2.1 Rozšířený sufix *-ící*

Z celkového počtu 190 procesuálních adjektiv je 87 tvořeno sufixem *-ící*. Mezi excerpty se vyskytovalo 23 deverbativ, jež nebyly nalezeny v předcházejících obdobích: *čpící* 'páchnoucí' (*mazlavý silně čpící mok NOŠ 29,29*), *horšící se* 'hněvající se' (*zákoníkům horšícím se nad dítkami NKK 1,18*), *klonící se* 'shýbající se' (*břízu vlasatou na stezku se klonící NBT 34,19*), *mámící* 'klamající, okouzlující' (viz dále), *odlehčující* 'usnadňující někomu něco, dodávající úlevu' (*odlehčujícího balšámu do srdce [...] vlívá NPJ 20b,20*), *platící* 'dávající peníze' (viz dále), *retující* 'zachraňující, utíkající' (viz dále), *shodující se* 'jsoucí ve shodě' (*z dvou se shodujících kruhů NOZ 11,10*), *soptící* 'bouřlivě se projevující' (*hlasem pomstou soptícím NBT 41,28*), *oučinkující* 'mající účinek' (viz dále), *vířící se* 'prudce se točící' (*vířící se páry NPJ 13a,15*), *znepokojující* 'znepokojivý': *rokování [...] počíná [...] znepokojujícím býti (NPP 11/3b,38)*, atd.

Ve tvaru shodném s účelovými adjektivy se vyskytovala forma *platicí*: *oninno daň platicí (NPC 42/165a,25–26)*. Ke kvantitativní změně dále došlo u lexémů *hořící* (*jej před hořící svíčkou aneb u okna držíme NOZ 9,12*), *odporující* 'vzpírající se někomu / něčemu' (*naši odporující listové činí toto připomenutí NPC 50/198b,32*) a *mámící*: *nežádám více do toho mámícího dvorského blesku se navrátit (NBV 6,10–11)*.

Některá adjektiva mají v porovnání se současným stavem odlišnou morfologickou stavbu. Setkáme se kupříkladu s útvary s provedenými paralelními diftongizacemi *ú > ou* (*velmi oučinkujících uchopíme se prostředků NPP 12/2b,29*) a *ý > ej*: *pramen tu čistě*

⁸⁴ V LD se adjektivum *horoucí* objevuje mezi dvaceti doklady 14krát ve spojení *peklo horoucí*.

ze hlubiny země se *prejšťící* 'tryskající' (NBT 10,29). Prefix bez vkladného *e* má deverbativum *sstupující* 'kráčejíci dolů' (*Petrovi, Jakobovi a Janovi, sstupujícíím s ním s jedné hory* NKR 24,10–11), výslovnostně ovlivněný prefix má adjektivum *zhlazující* 'uhlazující, odstraňující': *druhý cis. patent k zhlazující daně* [sic!] *vztahuje se na pohnutedlné jmění* (NPC 40/157b,16).

Za archaismy se dnes pokládají již stč. fundující slovesa adjektiv *vracující se* 'vracejíci se' (*takové, nazpět se vracující světlo nazýváme odražené* NOZ 6,28) a *mezující* 'hraničící, sousedící': *v krkonošských, s Pruským Slezskem mezujících horách* (NPJ 13a,5). Oba útvary se užívaly již v humanistické češtině (*počet lidu vracujícího se z vězení* BiblKral II 1580: 390a,14; *proti moci sousedův s námi mezujících* LautPol 1584: 306,24) a má je i Komenský: *vracujícímu se z zámku knížeti* (HOP 124,14), *národové spolu mezující* (DJO 58,24). Minimálně od 16. století je také známé sloveso *uvarovati (se)* 'zabránit něčemu, ušetřit' a jeho odvozeniny: např. *škod [...] uvarován býti mohl* (ArchČ 1515: 16,63). Na deverbativum *uvarující* 'chránící, zabraňující' (*budete potřebovati nejlepší léky a uvarující prostředky* NOW 23,9) však chybějí doklady z jiných textů kteréhokoli období.

Lexém *rušící*, který se v reflexivní formě objevuje u Komenského ve významu 'měnící se' (viz s. 37,30), má v excerpovaném materiálu běžný význam, tj. 'ukončující, mařící': *tu jest všecko stopami času rušícího poznamenáno* (NPJ 33a,16). Zastaralý smysl 'chybějící' má adjektivum *chybující*, nyní primárně s významem 'dělající chybu': *nic o chybujících 'chybějících' penězích věděti nechtěl* (NPJ 35b,12–13). Forma *vyvodící* s jedním dokladem opět rozvíjí neživou entitu (srov. s. 37,21–24): *tudy svou vyvodící moc k účinku přivodí* (Kramerius 1817: 189,23).

Tvary podle starší konjugace mají adjektiva *chtící* (*měšťance jmenovati se nechtící* NPP 21/1a,24), *melící* (*nohy i ruce se třesou, vstávají melící* Végh 1807: 103,12) (viz i s. 36,15,23) a *tlučící* (*jako ty dvě tlučící, neb pulsovní žíly* Crantz 1772: 31,10), které se stejně jako v baroku (s. 36,20) zároveň vyskytuje i v podobě bez alternace: *s tlukoucím srdcem chvátal* (Nejedlý 1808: 203,3). Vedle novějších deverbativ od sloves *hýbati se* (*nad všelikým živočichem hýbajícíím se na zemi* AgendaPř 1783: 41,20), *skákatí* (*viděli ho skákajícího co sníh* Macpherson 1827: 38,19), *trestati* (*trestající kázání slyšeti* Eybel 1785: 221,21) a *pykati* (*Boží peníz, neb pykající peníz* Dokonalý jednatel 1794: 26,15) se již neuplatňují jejich původní varianty.

Jediná dvě procesuální adjektiva se sufixem *-ící*, jež byla utvořena z cizích slovesných základů, se vyskytují v prosincových vydáních *Kramériusových*

c. k. vlastenských novin z roku 1810: **retující** (pro velké množství retujícího sem lidu NPC 51/203a,9–10) z něm. *retten* 'zachraňovat' a **kommendyrující**⁸⁵ 'spravující vojsko, velící' (umřel [...] *kommendyrující polní maršálek* NPC 50/200b,20) z něm. *kommandieren* 'velet'. Sloveso *retovati* se užívalo již ve staré češtině, příčinné rezultativní pasivní adjektivum je doloženo od střední doby: *mysl [...] božim retunkem retovaná* 'chráněná' (HrubýOtc: 726). Sloveso *komendýrovat* a adjektivum *komendýrující* jsou v různých obměnách známé již z barokní češtiny: *komendýrující generál* (NovPražPošt 1720 6/1: 9), *vůdce commandirující* (RohnSlov III 1766: 230,5) ad.

2.1.2.2 Rozšířený sufix -ající

Sufixem *-ající* bylo utvořeno celkem 63 procesuálních adjektiv, z nichž 12 nemá doklady z předchozích etap: *dopadající* 'pádem dostihující cíle' (*světlo [...] na plochu dopadající* NOZ 4,20), *chytající* 'ujímající se, lapající' (v *chytajících již kořínkách* NOS 26,29–30), *nazývající se* 'jmenující se' (*našich tak se nazývajících státních mužů* NPP 21/3a,4), *odstávající* 'nepřiléhající' (*stranou odstávající palec* NOŠ 13,29), *přispívající* 'dávající příspěvek' (*členové přispívající ročně s 12 zl. stř.* NPP 21/1a,8), *spíchající* 'pospíchající' (viz dále), *uspávající* 'uvádějící do spánku, do klidu' (*uspávajícího řečnování* NPP 22/2a,14), *vyptávající se* 'ptáním něco zjišťující' (*vyjevte mu vyptávajícímu se vás* NKR 26,2), *zardávající se* 'rudě se zbarvující' (*k zardávajícímu se zoři* NBT 35,27–28), *zkvétající* 'začínající kvést, zdárně se rozvíjející' (viz dále), *zneuctívající* 'zbavující cti' (*trest tento nemá nic zneuctívajícího* NPP 22/2b,5) a *znímající se* 'vzněcující se, zesilující', mající formu s prefixem *z-* (namísto *vz-*): *ohně, metanými smoláky na tvrzi se znímajícího* (NBT 31,27). Fundující sloveso *znímati se*⁸⁶ 'vzněcovat se, vzrůstat se, růst' se užívalo již ve staré češtině.

Odsunuté prefixální *v-* mělo také adjektivum s dnes primární podobou *zkvétající*:⁸⁷ *příznivec nově zkvétající české literatury* (NPP 10/1a,29); *městečko krásně zkvétající* (NBT 6,1–2). Varianta s kmenovým *-ě-* je ojedinělá, jediné další nalezené doklady pocházejí z poloviny 19. století: *plesání nad novým květem zkvétající národnosti*

⁸⁵ Přítomnost *-y-* je výsledkem tendence sblížení ortografie a výslovnosti v přejatých slovech (Porák 1979: 44). Užití vokálu *-e-* (namísto *-a-* v originále a ve spisovné podobě) je motivováno lidovou mluvou.

⁸⁶ Imperfektivum k *vzníti se* (srov. *vznějící* – s. 43,32); varianty *zjímati se*, *vzjímati se*; dnes *vznímati se*.

⁸⁷ Podobně též adjektiva *zkvětíly*, *zkvětly*, *zkvětly* – viz s. 84,10–12.

(Villani 1846: předml.), *puristické době naší zkvětající literatury* (Weitenwebr 1853: 27,8).

Mnohdy jsou excerpované formace tištěny s odlišnou vokalickou kvantitou, vždy v první nebo druhé slabice: *zajatí a zde nalezající se karlističtí oficiři* (NPP 12/3b,33), *jako zoře milostné den jasný přípovídající 'slibující'* (NBT 8,2), *proníkající nevymluvné bolesti* (NKV 447,23) atd. K jiným změnám vokálů v této skupině nedochází.

V zastaralém tvaru či významu se užívají adjektiva *týkající se* 'dotýkající se'⁸⁸ (*paprsek povrchu koule se týkající* NOZ 22,22), *vypadající* 'připadající na někoho/něco' (*na ně vypadající daň [...] zaplatějí* NPC 42/166a,4) a *spíchající* 'pospíchající': *potkajíc svého manžele domu spíchajícího* (NPC 42/168b,7). Sloveso *spíchati* (imperfektivum k *spíšiti* – např. RosaSlov V/565) je variantou k spisovnému *pospíchatí*⁸⁹; dodnes se vyskytuje v centrální části středomoravského nářečí, na Těšínsku a Jablůnkovsku (ČJA 1: 158).

Jungmann ve slovníku užil deverbativum *ustrkající* pro definici příbuzného adjektiva *ustrklivý* (JgSlov IV: 800). Obě adjektiva nemají doklady z jiných zdrojů,⁹⁰ jejich význam lze dovodit prostřednictvím synonyma *potklivý* 'klesavý, napadávací' z *potknouti* 'postrčit', popř. z fundujícího slovesa *ustrkati* 'strkáním unavit, narážet na něco ad.', které je v současných slovnících hodnocené jako málo užívané.

Týž stylový příznak má rovněž sloveso *tlukati* 'tlouct'. Z něj bylo odvozeno adjektivum *tlukající*, jež se vyskytuje pouze v KNLA: *na srdce hlasitě tlukající ruku pokládal* (Tomsa 1831: 611b,17) (srov. s. 36,19–20).

K anomáliím nacházejícím se ve skupině adjektiv se sufixem *-ající* patří tvar *padajícíjší*, utvořený jako komparativ k adjektivu *padající*: *dobrotivost Pána Boha [...] jest větší, pronikavější a v oči padajícíjší, než [...]* (NKK 4,1). Uvedená podoba je zřejmě výsledkem snahy komparovat adjektivum, které však obecně nelze stupňovat.⁹¹ Aby se procesuální adjektiva mohla dále derivovat, rozšiřoval se jejich kmen o konsonant *-n-* (HMČ: 312). Nicméně doklad tvaru *padajícícný* není k dispozici.

⁸⁸ Vedle tohoto významu (např. v *krajích Slézska a Rakous se tejkajících* PešProdr 1663: A 5b) se již ve staré češtině užívá adjektivum *týkající se* v dnešním primárním významu 'vztahovat se k něčemu': *nařízení týkající se židů* (1192Snem497i 1497).

⁸⁹ Srov. *spíchati* 'dolů sundat' (JgSlov IV: 236).

⁹⁰ Avšak z pozdější doby je doloženo rezultativní pasivní adjektivum *ustrkaný*: např. *na hlavě má čepku celou černou, pod ní vlasy ustrkané* (Krolmus 1845: 413,17).

⁹¹ Jiná je situace ve slovenštině, kde tato možnost je – viz např. Stich 1969: 64, pozn. 5.

2.1.2.3 Rozšířený sufix *-ející*

U 15 procesuálních adjektiv se uplatňuje sufix *-ející*. Oproti baroku byla mezi excerpty stč. formace *přinášející* (*užitek přinášejícího hlavního jmění* NPC 42/165a,5), dále středněčeská deverbativa *nacházející se* (*pod ocasem se nacházející mazlavý tuk* NOS 33,10–11) a *záležející* (viz dále). Až v národním obrození jsme dohledali lexémy *doprovázející* (*od doprovázejícího lidu* NPP 10/4a,46) a *obnášející* 'okolo nesoucí, mající rozsah, míru ad.': *nejdelší pruty i 15 střevců obnášející* (NPJ 25a,25).

Nesprávně označenou kvantitu mají adjektiva *vyrázející* 'prudce vycházející, nárazem uvolňující' (*vlci ale z kořenu vyrázející* NOS 24,21) a *pomíjející* 'nemající dlouhého trvání' (*čest nevinnosti nikoli pomíjející, nýbrž trvanlivá byla* NKH 11,11; *svou pomíjející slávu s sebe složití musili* NBK 7,28),⁹² dříve užívané hlavně ve významu 'jdoucí mimo': *jako lajno od lidí pomíjejících na cestě potlačena bude* (BiblMeID 1570: 340a), *aby s pomíjejícím císařem nemluvila* (RvačMas 1580: 127b,13), atd.

Adjektivum *záležející* se dnes užívá nejčastěji ve smyslu 'závisející na něčem/někom', popř. 'mající velký význam'. Dříve však byl běžný i význam 'skládající se z něčeho' (v LD je také význam 'nalézající se': *se třemi jinými pod i na zemi záležejícími věcmi* HjkKronT 1541: 326b,48), což potvrzuje jak provedená excerptce (*soudní dvůr, záležející asi ze 170 Pérův* NPP 12/1a,17; *z několika oficírů záležející vojenský soud* NPP 12/3b,32), tak náhled do korpusových dat: např. *z mandelů a jiných lahůdek záležející* (540KollVýkl 1832).

2.1.2.4 Rozšířený sufix *-oucí*

Sufixem *-oucí* se odvozuje 25 procesuálních adjektiv; tři z nich se v prohledaných zdrojích vyskytují až v této době: *hasnoucí* 'přestávající hořet' (*nehasnoucím [...] plane zážehem* NKV 444,4), *slynoucí* 'jsoucí něčím proslulý' (*moudrou horlivostí slynoucí p. doktor* NPP 20/4b,31) a *ženoucí* 'pobízející k pohybu, prudce rostoucí': *hluboko do země kořeny ženoucí byliny* (NOS 30,14).

Z dvou možných forem adjektiva odvozeného ze slovesa *žhnouti* se stejně jako v baroku užívá pouze dřívější varianta *žhoucí* (s. 44,10): *náruživost žhoucích srdcí na jihu* (NPP 21/4a,18). Starší konjugace fundujícího slovesa je východiskem taktéž pro adjektiva *tekoucí* (v *tekoucí vodě* NOW 15,13) z *téci* (1. os. sg. *teku*, přech. přít.

⁹² Podle dokladů v LD je krácení kmenového vokálu *-i-* poměrně běžné jak u slovesa *pomíjeti*, tak u jeho derivátů: *všecky časné věci [...] pominutedlné (pomíjitedlné) jsou* (Komenský 1669: 201b,19–20).

tekouc- < *tekúc-*; nč. *teču, tečíc-*) a *živoucí* (*jáť jsem toho živoucí příklad* NPJ 13a,26 x *ovce divoce žijící v severní Asii* NOŠ 26,5) (viz také s.45,3–4) z *žiti* (1. os. sg. *živu*, přech. přít. *živouc* < *živúc*; nč. *žiji, žijíc-*).

Deverbativum *tekoucí* se v excerpovaném materiálu nachází také ve tvaru *tekucí*, který mohl vzniknout buď vlivem krácení kmenového vokálu, nebo chybou tisku: *pramen tekucí k témuž městu* (NPC 43/169b,14). V baroku se krácením zformovalo adjektivum *paducí* (vedle *padoucí*, které přetrvává i v NO: *padoucí nemoc dostává* NOŠ 28,17) (srov. s. 45,18), o němž se zmiňují i Jungmann s Kottem. Tvar *tekucí* se však v žádném slovníku nevyskytuje a v korpusu je k němu uveden jediný příklad z počátku 16. století: *potokové i mlekem i viném tekucí* (SilvŠtěs 1516). V obou úryvcích mají některá slova špatně označenou kvantitu, proto se přikláníme spíše k možnosti, že za podobou *tekucí* stojí tiskařská chyba.

Místo starého tvaru *ktivoucí* se v jazyce národního obrození zpravidla užívala novočeská podoba *kvetoucí*: *hled' šetřiti věku svého kvetoucího* (NBT 34,9), *hlavu jeho věncem z kvítí stále kvetoucího ozdobili* (NBK 8,9). Obě formy se paralelně uplatňovaly ve střední době ve Veleslavínově slovníku (*věk mladý, kvetoucí, ktivoucí* VelSilva 1598: 749,30); obdobně v Blahoslavově gramatice: *kvetnoucí*⁹³, *ktivoucí* (Čejka – Šlosar – Nechutová 1991: 284,7).

Dublety má stejně jako v barokní češtině (s. 46,2) adjektivum ze slovesa *žádati* (*aby jej v žádoucí 'vytoužené' uvedl místo* NKH 5,29 x *Miloslava, o křest žádající* NBT 13,14), u nějž se sufix *-oucí* připojuje přímo ke slovesnému kmeni (viz s. 45,27).

2.1.3 Období 1840–1918

2.1.3.1 Rozšířený sufix *-ící*

Sufixem *-ící* byla odvozena 192 adjektiva, tedy více než polovina z celkem 344 procesuálních adjektiv excerpovaných v tomto období. Mezi 46 deverbativy s doklady nalezenými až po roce 1840 se nacházely kupříkladu útvary *jednotící* 'činící jednotným, sjednocující' (*silnou jednotící vůlí* PPN 112/4a,114), *pachtící se* 'honící se za něčím, namáhající se' (*za módou se pachtících pánů* PBZ 23,9), *stávkující* 'provádějící stávkou' (*schůze stávkujících horníků* PPD 151/2b,27) či *úřadující* 'vykonávající úřad' (*letos úřadujícího rektora* PPN 207/3d,71).

⁹³ Odvozeno z imperfektiva *kvetnouti*.

Odlišnosti od současných jazykových standardů se v jednom případě týkaly konsonantického systému (*patentu svobodu tisku obmezujícího* 'stanovujícího nějaké omezení' PPV 89/368b,41), ale převážně byly způsobeny změnami vokálů. Diftongizace náslovného *ú-* > *ou-* se projevuje u lexému *účinkující* 'mající účinek' (*utravující prostředek (prost jedu), jistě účinkující* PPD 102/3b), který se v analyzovaném materiálu nachází i v podobě *oučinkující*: *schopnosti jeho žádají míti větší oučinkující prostrannost* (PBH 21,20). Na počátku slova se vokál *ú-* diftongizoval koncem 40. let 16. stol. (Porák 1983: 108). V dalších obdobích se uplatňovaly obě varianty, ale podoba s *ou-* nebyla součástí spisovného úzu (ČJA 5: 98), nýbrž „pronikla jen do textů nižšího stylu a do literatury odborné“ (Karlík – Nekula – Pleskalová 2002: 78). K ústupu náslovného *ou-* začalo docházet v době národního obrození (Karlík – Nekula – Pleskalová 2002: 83); současná spisovná norma dovoluje pouze psaní s původním *ú-*. Doklady z námi excerpovaných textů a ČNK tuto tendenci potvrzují: podoba *oučinkující* se pravidelně užívala přibližně do poloviny 19. stol., poté se prosadila novočeská varianta. Poslední doklad na adjektivum *oučinkující* pochází z r. 1908: *boha od všech úhlů světa oučinkujícího* (Zíbrt 1908: 45,44). Podobným vývojem prošla ekvivalentní podoba *účinnivý* (viz s. 107,26–30).

Obdobný průběh má vývoj adjektiva *prýšticí* (*se*), po diftongizaci *ý* > *ej* psaného jako *prejšticí* (*se*). Obě varianty jsou v rámci jednoho textu užity na počátku 17. století:⁹⁴ *proč jiných, z týž studnice prýšticích x nedostatky a nečistoty při nás více nežli kdy prve se prejšticí cítíme* (Mornay 1613: C6a). Kolem 2. pol. 17. stol. nabyla vrchu diftongizovaná podoba, se kterou se setkáváme jak v baroku (*sladce z přemilých očí se prejšticí slze* BartNor 1732: 4,12), tak v době národního obrození (viz s. 47,1). Od poloviny 19. stol. se téměř výhradně užívá původní, nediftongizovaná podoba: např. *kteřý nechal nasáknouti prýšticí tekutinou* (PPN 12/3c,119).

V publicistických textech (převážně v časopise *Pozor* 1863–1865) se občas objevují procesuální adjektiva, jež se formálně shodují s účelovými adjektivy: *následujícím způsobem* (PPP 7/2d,108), *78 sedících vojínů* (PPN 12/3b,124), *4.000 pytlů obilí, patřící vládě* (PPP 7/2c,109) ad.

Některé lexémy nadále zachovávají pozůstatky starého způsobu deklinace. 3. os. pl. slovesa *dýchati* dnes zní *dýchají*, procesuální adjektivum pak *dýchající* (již

⁹⁴ Obě možnosti alternují také ve dvou vydáních *Dvěří jazyků otevřených: ze zřidel prýšticí se* (DJO 5,17) x *ze zřidel (z pramenů) prejšticí se* (Komenský 1669: 11b,9).

staročeské – viz ESSČ), avšak v souladu s původní konjugací podle vzoru *mazati* (*oni dýší*) vznikl přechodník *dýšíc* a následně adjektivum *dýšící*: *šibeničním humorem dýšící pojetí významu* (PPN 112/2b,55). Podobně má sloveso *chyběti* 'scházet, být nepřítomný' dvě možné podoby 3. os. pl. – *chybí* a *chybějí*. *Internetová jazyková příručka* považuje obě možnosti za stylově rovnocenné, přičemž varianta *chybí* je chápána jako druhotná, užívaná v důsledku vyrovnávání koncovek s ostatními vzory 4. slovesné třídy (viz výkladová část *Slovesa vzoru „sázet“*). Forma *chybí* však může být zaměněna s tvary perfektiva *chybiti* 'minout, udělat chybu', jehož přetvořením vzniklo trvací sloveso *chyběti*. Obě slovesa měla původně stejné konjugační paradigma, takže procesuální adjektiva z nich vzniklá formálně splývala. Kvůli zdůraznění odlišnosti obou sloves přijalo *chyběti* později koncovky podle vzoru *sázeti* (Němec 1987: 172), čímž se ustanovil jediný současně kodifikovaný tvar přechodníku přítomného (*chyběje, chybějíc, -e*), a tím také procesuálního adjektiva. Nicméně v excerpovaných textech z této doby se nevyskytuje tvar *chybějící*, nýbrž pouze *chybíci* (ve významu 'scházející'): *musí býti probuzeno namnoze ještě chybíci pochopení* (PPN 12/3a,66). Teprve na základě korpusových dat je možné říci, že jednoznačně frekventovanější je varianta *chybějící*: v synchronním korpusu (SYN v6)⁹⁵ nalezneme 16 dokladů s formou *chybíci*, kdežto podoba *chybějící* má téměř 68 000 dokladů. Nástroj SyD poskytuje obdobné údaje: v synchronní části je poměr adjektiv *chybějící* a *chybíci* 1460 : 2, v diachronní části 1410 : 6.

Třebaže lexémy *dýšící* a *chybíci* vycházejí ze staršího způsobu konjugace, jejich výskyt jsme zaznamenali až po roce 1840. Předtím se užívaly tvary *dýchající* (*lidi hovadných, duchem epikurejským dýchajících* BiblKral III 1582: 212a) a *chybující* (s. 47,20).

Nově se objevují následující adjektivní tvary podle současné deklinace (starší tvary viz s. 36,23,24 a 47,25): *meloucí* (*žena meloucí v bliži* Homéros 1844: 249,3) a *steloucí*: *palma s loubím stíny steloucím* (MužBalad 1884).

Lexém *vyvodící* (viz s. 37,21–24 a 47,22) se jednak jako v baroku užívá v souvislosti s léčením (*emanagogum, lék čmýru vyvodící* Spolek lékařů českých v Praze 1881: 27b,47), jednak nabývá významu 'stanovující odvozením': *jiní částici spojovací a berou za vyvodící či sousledečnou, která totiž předešlé věty výsledek vyvodí* (Sušil 1886: 152) (Kott IV: 1178).

⁹⁵ Diachronní korpus (DIAKORP v6) nemá doklady ani na jednu variantu.

K archaismům se řadí formace *nyjící* 'tesknící, roztoužený' (*popatř na mne nyjícího po tobě* PPS 29/1c,56), *pilící* 'pospíchající, usilující o něco'⁹⁶ (*zapletení do boje pilících záloh* PPN 273/1d,46), *podvracující* 'vyvracející, ničící', *převracující* 'převracející, překrucující' (*lidí bezbožných, víru křesťanskou podvracujících a převracujících* PKM 325,8) aj. Netradiční je adjektivum *prominující* (dohledané až po NO), užívané v lékařské terminologii ve významu 'vyvýšený, vyčnívající' (Velký lékařský slovník, heslo „prominující“): *chruplavka s valně prominující hranou* (POR 349,1). Fundující sloveso *prominovati* je v současných slovnících uvedeno jako imperfektivum k *prominouti* a znamená tedy 'promíjet' (SSJČ, PSJČ), v medicínském kontextu je však východiskem latinské sloveso *prominere* 'vyčnívat'.

Z latiny bylo dále přejato adjektivum *censurující* 'provádějící cenzuru': *censurující úřady byly poučeny* (PPN 59/4a,56–57). Prostřednictvím němčiny se do českého jazyka dostaly lexémy *assentující* 'konající prohlídky branců' (*od assentujících komis za neschopné uznání byli* PPV 73/303a,20) z *assentieren* 'zkoumání způsobilosti k vojenské službě', *komandující* 'velící' (*dostav [...] od komandujícího plukovníka zprávu* PBH 28,30) z *kommandieren* 'velet' (srov. *kommendyrující* – s. 48,2), *kontrastující* 'nápadně se odlišující, stavějící do protikladu' (*účinně kontrastujícího koncertu* PPN 12/4a,159) z *Kontrast* 'protiklad' (< lat. *contrā* 'proti' + *stāre* 'stát') a *operující* 'provádějící operaci, bojující' (*sil, operujících proti Lublínu* PPN 207/3b,34–35) z *operieren* 'operovat' a to z lat. *operārī* 'pracovat, zaměstnávat se'.

2.1.3.2 Rozšířený sufix -ající

Sufixem *-ající* se tvoří 97 procesuálních adjektiv, 16 z nich se nám nepodařilo dohledat z doby před rokem 1840. Jmenovitě jde o útvary *nazvedající se*⁹⁷ 'trochu se zdvíhající' (*nazvedajících se talířů* PBD 145,21), *postrádající* 'pohřešující něco/někoho' (*vyrovnání, postrádající sankce lidu* PPS 19/2a,59), *prostírající se* 'rozkládající se v prostoru' (*pole na svahu proti nádraží se prostírající* PBZ 6,1), *rozkvétající* 'zdrárně se rozvinující, plně kvetoucí' (*řádu sv. Františka [...] rychle rozkvétajícího* PKM 42,14), *upoutávající* 'budící zájem, poutáním upevňující' (*hra, upoutávající zájem divákův* PPN 59/5b,129), *vyčnívající* 'vystupující ven' (*s bulvami vyčnívajícími* POR 341,6)

⁹⁶ Srov. *píliti* 'pilou/pilníkem řezat' – odtud rezultativní pasivní adjektivum *pílený*: *pílená deska* (Rožm. o vč. 1818: 51).

⁹⁷ Dnes je častější podoba *nadzvedající (se)* (Google).

a další. Většina fundujících sloves těchto formací byla doložena již ve staré češtině. Absence lexému *postrádající* v dřívější době není nikterak překvapivá, neboť sloveso *postrádati* ve významu 'nelibě pociťovat nepřítomnost někoho/něčeho'⁹⁸ se v češtině začalo užívat až v době obrozenské vlivem polštiny (Machek 1957: 580; blíže Ertl 1921b).

Stejně jako v excerpce z předchozích období se i v době poobrozenské vyskytovalo adjektivum s kmenem *-rost-* (předtím *podrostající*, *zrostající*), nověji *-růst-*: *mladé dorostající* 'dospívající k ukončení růstu' *děvy* (PPP 7/1b,41). Zpětně jsme jej dohledali po jednom příkladu i z doby baroka (*dorostajícího věku* NitschPost I 1709: 144,24) a národního obrození (*vzdělávání dorostlých a dorostajících pokolení* OKlasičn 1827). Od 50. let 19. století se zároveň objevuje také novočeská podoba *dorůstající*: *ta dorůstající sestra* (769PohVes 1856), *od dorůstajícího pokolení* (PPS 5/3b,56).

Deverbativum *otvírající*, o němž jsme se zmínili již v kapitole o baroku (s. 40,17–19), se v obou možných konsonantických variantách vyskytuje až do tohoto období – v národním obrození: *více a více se odvírající* (Jungmann 1804: 30,8) x *světa běh, žádné pozemnost odvírající* (Literární přílohy k císařským královským Vídeňským Novinám 1816: 89,26); v poobrozenském období: *z měšťana odvírajícího na každou autoritu [...] hubu* (Neruda 1924: 19,20) x *budoucnost', odvírající mu své brány* (Šmilovský 1886: 52,3).

Mezi excerpty se nachází mimo jiné lexém *hlodající* 'hryzající': *škůdníci [...] hlodající co červ* (PPV 8/30a,3). V tomto tvaru se v přístupných zdrojích objevuje od počátku 19. století: např. *zahálka jest rez, hlodající mnohem silněji než práce* (Jungmann 1807: 496,5), *hluboko v srdci tvém hlodající bolest* (Rittler 1831: 42,7). V důsledku původní konjugace (1. os. sg. *hlozi*)⁹⁹ má dřívější doklady varianta *hlozící*, k níž jsme však našli pouze dva příklady s časovým odstupem tří století: *psu, hnát suchý hlozícímu* (KonáčPrav 1528: C1b), *rovněž i ožahavé a hlozící srdce bolesti* (Homéros 1842: 224,33).

⁹⁸ Srov. stč. *postrádati* 'zakoušet strádání, nedostatek, hlad nebo jiné útrapy' (MSS).

⁹⁹ Oba způsoby konjugace jsou uvedeny např. u Rosy (RosaSlov III/95), Jungmanna (I: 692) a Kotta (I: 434).

2.1.3.3 Rozšířený sufix *-ející*

Sufix *-ející* se připíná k základu 24 adjektiv. K procesuálním adjektivům, pro něž jsme nenalezli doklady z dřívějších období (tj. do konce NO), patří *povznášející* 'přivádějící na vyšší úroveň, napínající do výšky' (*povznášejícím způsobem podalo svědectví* PPN 273/2e,49) a *ztrácející se* 'mizející': *nekonečná step, nahá a chmurná, ztrácející se v mlhách* PPN 207/3c,125). Ostatní excerpta jsou uvedena v korpusu či LD.

Deverbativum dříve psané jako *stkvějící se* se vyskytuje prakticky již jen v novočeském tvaru *skvějící*: *nebyl hrdý magnát, skvějící se jako pyšný páv* (PPS 24/2c,41); *tvůj, za ním se skvějící ráj* (905QuisEpig 1897) apod. Jiné hláskové změny jsou patrné pouze u adjektiva *smýšlející*, objevujícího se v excerptovaných textech s diftongizovaným *-ý-*: *kněz důstojně o sobě smejšlející* (PKE 7,4), *národně smejšlející mužové* (PPV 17/68a,50) aj.

Při porovnávání dokladů z excerptce a z jiných zdrojů jsou patrné sémantické rozdíly mezi jednotlivými užitími téhož adjektiva v různých časových úsecích, nebo i v rámci několika let. Forma *urážející* může mít význam 'zraňující' (*taková braň jest urážející* BrikPráv 1536: 207) či 'urážlivý'¹⁰⁰ (*provolání [...] urážející podepsati* PPP 13/1). Forma *vycházející* může znamenat 'vedoucí směrem odněkud' (*jestli že by byla čára vycházející od stolnie* RukFilon 1450), 'řinoucí se' (*staviti krev vycházející* LékŽen 2. pol. 15. stol.), 'kráčejí ven' (*uzřevše [...] muže vycházejícího z města* BiblKral II 1580: 44,16–17), 'končící' (*jména vycházející na -j* Štajer 1668: 89,24), 'objevující se na obloze' (*seděl naproti měsíci vycházejícímu* Gessner 1800: 182,17–18), 'mající původ v někom' (*moc z lidu vycházející nebyla dokonalá* PPV 17/65b,10) nebo 'vydáváný na veřejnost': *pravidelně vycházející odborný časopis* (PPN 59/6c,11).

2.1.3.4 Rozšířený sufix *-oucí*

Sufix *-oucí* se uplatňuje u 31 procesuálního adjektiva, z nichž je opět nejfrekventovanější lexém *budoucí*, jenž byl užit celkem 20x. V souladu s předchozími vývojovými etapami se v excerptovaném materiálu vyskytuje forma *žhoucí*: *proti záplavě žhoucích paprsků* (PBZ 6,19). Tvar *žhnoucí* se objevil přinejmenším koncem 18. století (viz Jungmannova citace Zlobického z roku 1791 – JgSlov V: 845), ale zpočátku byl

¹⁰⁰ Kromě adjektiva *urážlivý* mají tentýž význam rovněž tvary *urážčivý*, *urazivý* (obě ESSČ) a *uráživý* (viz s. 107,23).

vzácný. Jednoznačnou převahu nad variantou *žhoucí* získal zhruba od přelomu 80. a 90. let 20. století (SyD).

Žádné excerpované adjektivum se nezačalo užívat až po 2. polovině 19. století, všechna jsou buď přímo součástí excerpce z předešlých období, nebo je lze nalézt prostřednictvím jiných zdrojů.

Ještě v této době se můžeme setkat s tvary, jež vycházejí z původních deklinačních a konjugačních paradigmat: *byl on (kvíteček) krásný, však místo rosy život dadoucí* (640ŠmilBásn 1874), *nouzi trpící a hladem mroucí* (PPD 103/3c,34), *květem pestrou a blahem ktvoucí uprav zem* (UhlPřání 1885).

Abstrahovaná přípona *-oucí* je trvale fixovaná u adjektiv *horoucí* (*horoucí láska k miláčkům* PBZ 27,25), *žadoucí* (*nesklidí nikdy žadoucích vavříků* POS 115,19) a u *vroucí*, které má význam 'vřelý' (*první plod vroucí své lásky* PBŠ 31,3) nebo 'vařící': *ve vodě vroucí* (POJ 536,34).

2.1.4 Závěr

Z textů datovaných od doby baroka až po konec 1. světové války bylo prostřednictvím excerpce získáno 840 procesuálních adjektiv. Polovinu z nich (52,9 %) tvoří lexémy zakončené rozšířeným sufixem *-ící*, následují deverbativa se sufixem *-ající* (32,4 %). Mnohem nižší zastoupení mají adjektiva na *-ející* (8,3 %) a *-oucí* (6,4 %; z toho čtyři adjektiva odvozená ze slovesného kmene). Podobné rozložení můžeme pozorovat i v rámci jednotlivých období; od národního obrození však počet útvarů se sufixem *-oucí* převyšuje množství deverbativ s příponou *-ející*.

Od staré češtiny se tvořilo 35,2 % procesuálních adjektiv, od střední doby pak 47 % deverbativ. Od národního obrození se objevovalo 10,1 % formací a v dalším období bylo nově vyhledáno 7,6 % lexémů. Tyto údaje však nelze chápat jako směrodatné, neboť to, že některé útvary nebyly nalezeny v dřívějších obdobích, neznamená, že neexistovaly. Vzhledem k paradigmatickosti tvoření procesuálních adjektiv je jejich existence přinejmenším potenciální. Situace je ztížena tím, že ne všechna procesuální adjektiva jsou z téhož důvodu ve slovníku zaznamenána jako samostatná heslová slova, nebo alespoň jako součást hesla fundujícího slovesa.

Dnes, přesněji po roce 2000, se užívá dokonce 89,4 % excerpovaných adjektiv. Nicméně do uvedeného počtu zahrnujeme i formace, jejichž současná podoba se liší od té, kterou měly dříve. Pomineme-li vývoj hláskového systému, hlavní příčinou změny

je přechod fundujícího slovesa k jiné slovesné třídě: např. *hýbící se* (1. tř.) > *hýbající se* (5. tř.). Vznikaly tak adjektivní dublety, které se minimálně zpočátku užívaly paralelně, ale postupně obvykle v častosti výskytu převážila novější varianta (viz např. *žhoucí – žhnoucí* s. 44,10).

K synonymním dvojicím se řadí následující adjektiva (první tvar je vždy starší): *dýšící – dýchající* (s. 52,31; 53,2), *hlozící – hlodající* (s. 55,21,25), *hýbící – hýbající* (s. 36,14), *chtící – chtějící* (s. 36,15), *chybící – chybějící* (s. 53,15), *kyšící – kysající* (s. 38,9), *melící – meloucí* (s. 36,23; 53,25), *mroucí – mřící* (s. 57,8), *padoucí – padající* (s. 45,13), *pekoucí – pečící* (s. 45,1), *plovoucí – plující* (s. 45,2–3), *pyčící – pykající* (s. 36,24; 47,31), *skáčící – skákající* (s. 36,17), *stelící – steloucí* (s. 36,24; 53,26), *stonící – stonající* (s. 36,25), *tážící – tázající* (s. 36,18), *tekoucí – tečící* (s. 50,31), *tlučící – tlukoucí* (s. 36,20–21), *trescíci – trestající* (s. 36,21–22), *viklíci (se) – viklající (se)* (s. 36,21–22), *živoucí – žijící* (s. 45,3–4).

Některé dvojtvary jsou důsledkem kolísání fundujících sloves mezi vzory *prostiti*, *trpěti* (4. třída) a *sázeti* (pův. 5. třída): *bdící – bdějící*, *bydlící – bydlející*, *čníci – čnějící*, *hanící – hanějící*, *hřmící – hřmějící*, *chvíci – chvějící*, *kráčící – kráčející*, *kvílící – kvilející*, *kypící – kypějící*, *lačníci – lačnějící*, *lpící – lpějící*, *myslíci – myslející*, *náležící – náležející*, *přináležící – přináležející*, *příslušící – příslušející*, *rdící – rdějící*, *slušící – slušející*, *slzící – slzející*, *souvisící – související*, *stavící – stavějící*, *strmící – strmějící*, *úpící – úpějící*, *visící – visející*, *vjíždící – vjíždějící*, *vláčící – vláčeující*, *záležící – záležející*, *závidící – závidějící*, *znící – znějící* (– *vznějící* (s. 43,32)).

Přibližně 10 % procesuálních adjektiv, jež v současnosti nejsou začleněna do centra slovní zásoby, buď z jazyka zcela vymizelo, nebo je jejich užití ojedinělé. Fundující slovesa těchto útvarů jsou zpravidla zastarávající či zastaralá. Poměrně často jde o vidové protějšky frekventovaných sloves, což je zapříčiněno omezením tvoření procesuálních adjektiv zpravidla z imperfektivních sloves. Kupříkladu lexém *vracující (se)* je odvozen z opětovacího slovesa *vracovati (se)*, které bylo sekundárním imperfektivem k dokonavému *vrátiti*. Zpočátku mělo nahrazovat původní nedokonavé *vraceti* (HMČ: 323), dokonce bylo dvakrát častější (Heřmanská 2014: 119). Dnes je však považováno za archaismus (PSJČ), kdežto sloveso *vraceti* je součástí běžného lexika. Rovněž deverbativum *vracující* se již v současnosti nevyskytuje; naposledy se aktivně užívalo přibližně v polovině 19. století: *neustálý vír proměn vracujících se v životě přírody* (Krejčí 1858: 77,16). Naopak adjektivum *vracející* (< *vraceti*) je dnes velmi čtené, v SYN v6 má přes 12000 tokenů.

Z ova-kmenových protějšků i-kmenových sloves jsou tvořena také následující, nečetná adjektiva: *dokračující* 'došlapující, naléhající', *dovozující* 'dokazující, usuzující', *lopotující* 'pracně se živící', *nakažující* 'nakažlivý', *oblevující* 'ochabující', *obracující* 'obracející', *odvracující* 'odvracející', *ozdobující* 'krášlící, vylepšující', *podvracující* 'vyvracející', *pohřizující* 'ponožující se', *pokropující* 'smáčejí', *potopující se* 'potápějící se', *probuzující* 'probouzející', *převracující* 'převracející', *přikvačující* 'rychle přicházející', *rozšklebující se* 'rozvírající se', *udušující* 'potlačující', *ukřivující* 'posunující nakřivo', *zanečišťující* 'znečišťující' a *zaplacující* 'platící'.

Vidové opozice se mohou týkat rovněž jiných kmenů: např. **a – va** (*polehtat – polehtávající, rozsápat – rozsápávající, rozzelenat se – rozzelenávající se* 'pokrývající se zelení', *rozžehnat – rozžehnavající*), **a – ova** (*ohledat – ohledující*), **n – ova** (*prokřiknout – prokřikující* 'pronikavě se ozývající', *ušknout – uškubující* 'odnímající', *zablesknout se – zableskující se* 'vydávající záblesky'), **n – a** (*prokmitnout – prokmitající* 'kmitavě se objevující', *vyhlédnout – vyhlédající* 'pohlížející'), **i – ě** (*rozporučit – rozporoučející* 'odkazující').

Mezi uvedenými příklady se nacházejí jedinečná adjektiva, jež kromě excerpovaného materiálu nemají žádný doklad v prozkoumaných zdrojích, popř. pouze jeden. Jmenovitě jde o adjektiva *pohřizující, pokropující, prokřikující, rozporoučející, rozzelenávající se, rozžehnavající, uškubující, zableskující se, zaplacující*. Totéž platí ještě o adjektivech: *čmýrající se, důvěřící* 'důvěřující', *faldující, hadrující se, hmyzíci se, přichytající se* 'přidržíující se', *přiodívající se, puntující se, rozvírající se, spíchající, stelící, šafující, utravující, uvarující, vchumlavající, zahlasující* a *zavozující* 'zavádějící'.

Většina těchto adjektiv pochází ze spisů J. A. Komenského. Výjimku tvoří deverbativa *spíchající* a *uvarující* z doby národního obrození, a *ušknout* (*strana [...] hubící a uškubující naše práva* PPV 8/30a,29–30), *utravující*¹⁰¹ (*krysy a myši utravující* 'způsobující otravu' *prostředek (prost jedu)* PPD 102/3b) a *zahlasující* (*metá všecky své ohnivé šípy zloby a trestu každý svobodnější dech zahlasujícího* 'který hlasuje' PPV 8/30a,32–33) z období následujícího.

Velké množství těchto jedinečných adjektiv je derivováno z prefixálních sloves. Podobná tendence se projevuje i při celkovém pohledu na veškerá excerpovaná adjektiva, neboť fundující prefixální slovesa představují takřka polovinu shromážděného materiálu.

¹⁰¹ Doklady, které lze nalézt prostřednictvím vyhledávače Google, ve skutečnosti označují chybně zapsané adjektivum *otravující*.

Nejvíce se užívají předpony *po-* (*pozůstávající, posvěcující,...*), *za-* (*zahřívající, zařezávající* atd.) a *s-*: *srovnávající, spalující* aj. Některá adjektiva zachovávají dokonce dvojité prefixy slovesné předlohy, kupříkladu *po-vz-nášejíci* či *za-u-jímající*.

Procesuální adjektiva jsou bohatě zastoupenou skupinou deverbálních adjektiv. Většina útvarů, jež se zformovaly ve staré češtině, se užívá dodnes, byť i hláskově či sémanticky pozměněná. Postupem času vznikaly další formy, ale z našeho výzkumu vyplývá, že ústřední jádro procesuálních adjektiv bylo utvořeno do konce baroka. Z této doby bylo excerpováno také nejvíce adjektiv utvořených z adaptovaných sloves, přejatých především z němčiny (*hadrující se, šacující* ad.). S přibývajícím dobou počet užívaných lexémů neustále narůstá a v synchronním korpusu SYN v6 je otagováno 8289 různých procesuálních adjektiv s více než 10 miliony tokeny.¹⁰² Frekvenční rozložení adjektiv se v průběhu vývoje jazyka mírně odlišovalo: v barokní excerpce byly nejpočetnější tvary *budoucí* (30 dokladů), *věřící* (9) a *vyplývající* (6), v národním obrození se nejhojněji užívaly formace *následující* (56), *budoucí* (18) a *ležící* (17), a v letech 1840–1918 byla nejfrekventovanější deverbativa *následující* (58), *vynikající* (28) a *věřící* (24). V celkovém součtu byly nejčastěji excerpovány lexémy *následující* (117), *budoucí* (68), *ležící* (38) a *věřící* (37). V SYN v6 jsou nejčetnější adjektiva *vedoucí* (490114 tokenů; v excerpce 18 dokladů), *následující* (384275), *budoucí*¹⁰³ (372241), *rozhodující* (274243) a *vynikající* (264787).

¹⁰² Pro procesuální adjektiva je v korpusu zaveden speciální tag „AG.*“.

¹⁰³ V korpusu není značeno jako procesuální adjektivum.

2.2 REZULTATIVNÍ PASIVNÍ ADJEKTIVA

2.2.1 Baroko

2.2.1.1 Z participií *n*-ových

Rezultativní pasivní adjektiva jsou nejpočetnějším druhem slovesných adjektiv nalezených v barokních textech. Z celkového počtu 1041 útvarů je 942 z nich odvozeno od *n*-ových participií.

Z hlediska formy dochází ke změně nejčastěji v konsonantickém systému. K původnímu základu příbuzných lexémů *dlážený* a *podlážený* 'opatřený dlažbou' bylo později přisunuto *-d-* (Gebauer 1894: 409) a vznikla tak varianta (*po*)*dlážděný*. První doklady tvaru *podlážděný* pocházejí již z přelomu 14. a 15. století: *chlévy užitečné jsú kamením [...] neb skalím podlážděné* (Cresc II 14./15. stol.: 31), kdežto forma *dlážděný* se podle korpusových dat poprvé objevuje kolem poloviny 16. století v cestopisech Bedřicha z Donína: např. *bilým a červeným mramorem dlážděný jest* (072CestRako 1588). Komenský užívá pouze starší tvary: *ulice [...] kamenem jsou dlážené* (DJO 51,8), *ukáže vám večeřadlo veliké, podlážené* (M 612,13). Rosa má ve slovníku heslo *dlážiti* spolu s jeho dalšími deriváty, ale poznamenává, že se k těmto slovům může přidávat *d* a říkat *dlážditi* apod. (RosaSlov II/131). Starší a novější varianty jsou rovnocenné ještě ve slovnících Dobrovského (1821a: 93), Jungmanna (I: 378, III: 176) i Kotta (I: 245, II: 640); dnes je kodifikováno jen sloveso (*po*)*dlážditi* (IJP).

Dvě hláskové varianty jsou možné taktéž u adjektiva (*v*)*zbouřený* 'uvedený v bouřlivý pohyb, znepokojený'. Komenský užívá obě podoby, avšak tvar *zbouřený* celkem pětkrát (např. *plavci na zbouřeném moři* L 50,32), *vzbouřený* jen jednou: [*v*] *vzbouřeného světa moři utonouti* (MODL B 3 b,36). Výhradně varianta se zjednodušeným sufixem se v baroku uplatnila u deverbativa *vzpřímený* 'učiněný přímým':¹⁰⁴ *abychom zpřimění státi mohli* (Komenský 1667: 49b,13).

Namísto staročeského lexému *vzchovaný* 'vychovaný' (*u veliké cti i rozkoši vzchovaná* PasMuzA 3. 1/3 14. stol.: 565 atd.) se u Komenského objevuje pouze jeho zjednodušená forma *zchovaný*: *rozmazaná mezi vámi a v rozkoši zchovaná* (M 133,13). Daný úryvek je biblického původu (Dt 28,54), avšak v *Bibli kralické* je uveden v podobě se sufixem *s-*: *rozmazaný a v rozkoši schovaný* (BiblKral I 1579: 312b,25)¹⁰⁵.

¹⁰⁴ Slovesa ve tvaru *zpřímíti* a *vzpřímíti* se někdy vydělovala samostatně (např. JgSlov V: 419, 755), ale my s nimi vzhledem k jejich významové shodě pracujeme jako s dvěma hláskovými variantami téhož slovesa.

¹⁰⁵ Srov. *jako doma zchovaný* (BiblKral I 1579: 187b,17).

V Komenského textech má tvar *schovaný* jednak základní význam 'ukrytý' (*střela [...] schovaná v toulu božím SKD I 4,15*), jednak specifický smysl 'pochovaný': *žehnání při hrobu schovaného dítěte (DP 324,3)*.

Alternace prefixů *s-* a *z-* je v době baroka běžná; srov. např. *skroušený* 'sklíčený' (O 297,21 ad.), *skřivený* 'nerovný' (D 98,22), *spečetěný* 'opatřený pečeti, potvrzený' (O 446,11; HOP 48,5), *spotvořený* 'zohavený' (VS 471,15 aj.), *sproštěný* 'vysvobozený, zbavený něčeho' (SKD II 363,27), *stroskotaný* 'obrácený v trosky' (LD 298,6), *střeštěný* 'bláznivý' (VS 474,11), *zpáchaný* 'vykonaný zlý skutek' (DP 225,2; M 558,5), *zplašený*¹⁰⁶ 'leknutím divoký' (M 367,9), *ztopený* 'utopený' (OS 337,30). Mnohdy se u Komenského setkáme s oběma možnými formami: *pomsty blíží se čas, již shotovenou 'připravenou' máš (DP 344,38) x školní náčiní [...] zhotovené míti (D 278,17)*; *že jsi proto skušený 'nabitý zkušenostmi' ve všem (LDN 10,24) x lékaři svěř zkušenému zdraví (KMN 25,8)*; *já, člověk strápený 'usouzený' (DP 105,7) x zástupce našeho [...] ztrápeného a ubitého pro nás (SKD II 239,16)*, atd.

Dvě podoby adjektiva *s(/z)připínaný* se uplatňují v rámci jediného díla: *kam jej to zpřipínané 'vše nebo hodně připnuté' nešťastné tovaryšstvo táhlo (LS 294,24) x měli zajisté na větším díle páteře plodu okolo sebe, uzdami k sobě zpřipínaných (LS 208,10), houfně jedněch k druhým zpřipínaných stáda vidím (LS 263,26)*. Distributivum *s(/z)připínati* není před Komenským doloženo (Němec 1970: 323) a také později je vzácné. Jungmann (V: 755) a Kott (V: 636; adj. III: 594) jej sice uvádějí ve slovnících, ale příklady pocházejí výlučně z LS. Příslušné deverbální adjektivum se v dostupných zdrojích neobjevuje.

S odlišnostmi konsonantů se setkáme i u jiných rezultativních pasivních adjektiv. Deverbativa *hrazený* a *hražený* 'opatřený hradbami' nejčastěji rozvíjejí substantivum *město*. Oba tvary se nacházejí již v Blahoslavově gramatice: *města hrazená* (Čejka – Šlosar – Nechutová 1991: 97) x *zámek čím lepší jest a hraženější* (Čejka – Šlosar – Nechutová 1991: 335). V *Brusu* Jiřího Konstance jsou připuštěny obě možnosti psaní (Konstanc 1667: 146), Rosa pracuje pouze s deriváty obsahujícími *-ž-*, tj. *hražený, hražení, ohražen* apod. (RosaSlov III/214–215). Tato souhlásková skladba mírně převažuje taktéž u Komenského: třikrát užívá formy *hražený* (*v městě hraženém NH 83,13 ad.*), dvakrát *hrazený*: *jsa baštou sám hrazenou [...] k obraně (Ž 30,15), postavuji tě [...] jako město hrazené (M 404,35)*. Jungmann (I: 748) ještě zaznamenává

¹⁰⁶ Možno také *vzplašený* (Pohl 1783: 419,28).

podobu *hražděný*, a to s jediným příkladem z cestopisu Oldřicha Prefáta z Vlkánova: *městečko Zante ne hražděné* (CestPref 1563: VIII D 5a).

Distinkce v konsonantech *-z-* / *-ž-* se projevuje také u lexémů *vyhlazený* 'takový, který se hlazením stal hladkým' (*tabule [...] vytesané a vyhlazené* SKD II 328,25 x *ramena [Kristova] vyhlazená* MichnMar 1647: 44a,9), *přivezený* 'dopravený někam' (*kupci zboží odjinud přivežená [...] rozprodávají* DJO 40,5¹⁰⁷ x *staven byl dům [...] z dříví [...] přivezeného* M 206,12) a *pohřížený*¹⁰⁸ 'pohroužený': *díl lidí v světě pohřížených* (SKD I 17,14) x *běda [...] lidem [...] v životě hovadském pohříženým* (BM 5,18). LD u prvních dvou adjektiv zachycuje pouze tvary se *-z-*, u adjektiva *pohříž(z)ený* jsou obě formy početně téměř vyrovnané: *Satana pohříženého v hlubokosti jeho* (ManniŽalář 1676: 181,5–6) x *jako snem pohřížený správce lodi* (BiblVácl 1715: III 3) ad.

Nejčastěji se adjektiva odlišují v konsonantech *-s-* a *-š-*. Převážně v palatalizované variantě Komenský užíval formy *poskvrněný* 'znečištěný': *neznám [...] cesty poškrvněné panny* (M 350,8) ad. x *míti biskupa [...] neposkvrněného* (SKD II 185,19). Převahu derivátů s kmenovým *-š-* ve staré a střední době dokládají i VW, obě textové banky a LD. Po jednom zástupci mají v Komenského spisech tvary *přednesený* 'předložený' (*k uvážování [...] podávati věci přednesené* ŘJ 52,24) a *přednešený*: *té sobě přednešené konfessi potvrdil* (HOP 82,10). V LD je hojnější varianta *přednešený* s šesti doklady, z toho čtyři z Račínovy sbírky kázání s významem 'výše citovaný', např. *dokládá přednešený kardinál* (RačRob 1706: 188,26).

Vedle běžného deverbativa *zanečištěný* 'nečistý, poskvrněný' (*zlatník zanečištěnou nádobu ohněm rozpustí* SKD II 234,23 aj.) užíval Komenský podobu *zanečistěný*: *kdož z srdce hříchy zanečistěného modlitby odsílati chtějí* (PP 91,20). Tato verze je dohledatelná pouze v pozdějším období u Presla (*odděl hlati železem zanečistěné* Presl 1828: 264,15) a v článku časopisu *Kmen: zraku, zanečistěném hesly a předsudky* (J. H. 1921: 58b,11). Stejná hlásková modifikace postihuje i příbuzné slovo *vyčištěný* 'zbavený nečistot, nepravostí': *zdravou, dobře vyčištěnou duši* (D 66,37). Lze jej nalézt jednak ve formě s nezměkčeným *-s-* (*církve [...] od papežských nákvas vyčistěné* L 10,5), jednak s odlišnou kvantitou: *příbytkem tvým dosti vyčištěným* (BM 13,29). Adjektivum *vyčištěný* se jinde neobjevuje, nejspíše jde jen o tiskovou chybu. Varianta *vyčistěný* byla

¹⁰⁷ Srov. *zboží odjinud přinešená (přivezená)* (Komenský 1669: 93b,2–3).

¹⁰⁸ Pravděpodobně chybně je uvedena také forma bez počátečního *p-*: *vysílající syny své [...] k jiným, již prve v bludích ohříženým* (R 203,13).

ve střední češtině užitá ještě dvakrát: *žaludek vyčistěný a vyprázdněný* (MattHerb 1562), *přilož na místo vyčistěné a oddávené* (AlbLékKo 1772), poté se uplatňuje až na počátku 19. století: *cizím ne tak vyčistěným panstvím* (370HýbRozma 1817).

Jak vidno, dochází-li ke kvalitativní změně konsonantu v slovtvorném základu slovesného adjektiva, pak se tento konsonant obvykle mění i u ostatních příbuzných forem. Dalším příkladem jsou útvary od prefixálních sloves s kořenem *-nes-* (viz i *přednes(/š)ený*): *útržka [...] k uším královským donešená* (HOP 57,10); *na syna svého přenešenou viděl slávu kněžství* (KP 64,34); *vyznání víry jejich nezdálo se [...] odjinud přinešené* (O 348,16); *ortel proti Antikrista následovníkum vynešený* (R 171,24).

Některé hláskové variace mohou mít příčinu rovněž v přisouvání nebo vsouvání konsonantů. Vedle dnes běžného *zaměstnaný* 'zaujatý prací nebo jiným zájmem, zaneprázdněný' ([*kazatel*] *zaměstnanou [...] má mysl* SKD I 11,27 aj.) se objevuje také archaismus *zaměstknany*¹⁰⁹: *o zaměstknaném člověku* (MČ 138,29) ad. Do slovesa *škubati* 'trhat' se v nářečích vkládalo zesilovací *-l-*¹¹⁰ (Machek 1957: 614) a tento rozšířený tvar se stal základem pro lexémy *ošklubaný* 'otrhaný' (*byli nepatrní, ošklubaní, postem a žízni vyschlí* LS 255,33) a *vyšklubaný* 'škubáním vytrhaný': *veliká, ale s vyšklubaným peřím křídla* (LS 298,8)¹¹¹.

Hláskově analogická jsou deverbativa *uklubaný* (*nosy od kavek uklubaných* HOP 222,5) a *uklvaný* (*chodí jako uklvaný kohout* MČ 50,5), užitá ve významu 'uklovaný'. Sloveso *klubati se* 'líhnout se' se směřovalo s podobným slovesem *klovati* 'zatínat do něčeho zobák' (Machek 1957: 260), a vyjadřují tedy stejné významy. Za základní se považuje tvar (*u*)*klovati*, který má lidové varianty (*u*)*klobati*, (*u*)*klofati*, (*u*)*klubati* (PSJČ). Z těchto podob jsou odvozena ještě pozdější rezultativní pasivní adjektiva *uklofaný* (*byl ukřičený, uklofaný člověk* Hermann 1916: 47,24) a *rozklubaný*: *rozklubané ruce se mu rozbolavěly* (Blažek 1904: 272,18). Adjektivum *uklibaný* se stalo i součástí frazu *chodí co uklibaný kohout* (Čejka – Šlosar – Nechutová 1991: 322 ad.), příp. obecnějšího přirovnání *jako kohoutí uklíbaní* (RvačMas 1580: 89b,21).

¹⁰⁹ Vynecháním *-t-* vznikla forma *zaměsknaný* (Gebauer 1963: 398): *jako člověk velmi zaměsknaný* (Čejka – Šlosar – Nechutová 1991: 298).

¹¹⁰ Sloveso *škubati* bylo vedle *škubati* kodifikováno do r. 1942 (Změny v Pravidlech českého pravopisu 1942c: 150). Charakteristické bylo zejména pro severovýchodočeskou nářeční podskupinu (ČJA 1: 126). Uvedeno je již ve VW (MSS, ŠimekSlov), jednoznačně převažuje v LD (54 dokladů na *škubati*, 9 na *škubati*) a jako hlavní heslo jej má i JgSlov (IV: 468). Deverbální adjektiva *škubaný* a *ošklubaný* jsou ve staré češtině doložena pouze ve tvaru s vloženým *-l-* (VW).

¹¹¹ Srov. *křídla [...] s vyšklubaným peřím* (LS 304,23).

Synchronně mohou být jako přisunutě vnímány konsonanty *-v-* nebo *-b-* u některých starších útvarů s prefixem *ob-*. Pokud se předpona *ob-* připojovala ke slovu začínajícímu na konsonant *v-*, pak toto původní náslovné *v-* zaniklo (Fiedlerová 1978: 212) a vytvořily se tak novější tvary: *obvalený* 'hojně zakrytý' (*zadek pro sedání (volnější) kytami obvalený* DJO 20,15) > *obalený*¹¹² (*pilnost, v dlouhý plášť obalenou* FišKHosp 1706: 380,19); *obvěšený* 'dokola pokrytý' (*ovocem již dozrávajícím obvěšený strom* D 400,19) > *ověšený* (*ověšený kolem dokola pečetěmi* Církslov 1660). Naopak bez konsonantu *-b-* jsou dnes upřednostňovány lexémy *oblámaný* 'lámáním odstraněný' (*obrázky ty, kteréž sem prv ošoustané a oblámané viděl* LS 304,17) a *obloupený* 'okradený': *vysvobození mládence [...] obloupeného z rukou nepřátel* (SKD II 156,31).

Na hláskové obměny deverbativ má vliv taktéž vokalický systém. Nejvíce změn spočívá v kvantitativní odlišnosti vokálů v kmeni adjektiva, zejména vokálu *a*, přičemž mnohdy se u Komenského uplatňují obě možnosti psaní: *nepřebývá v těle podmaněném* 'podrobeném' *hříchu* (D 170,25) x *aby se jim podmáněný národ zase zprotiviti nemohl* (T II 165,2); *lidé bázlivi, rozplašení* 'rozehnaní' (SKD II 247,25) x *k rozplášenému hynoucímú stádu* (T IV 29,7), apod. Kvantitativní rozdíly se týkají rovněž vokálů *i* (*na zjízvené kůži* M 261,12), *u* (*v nových písních [...] i v těch pozustavených* 'ponechaných' DP 56,22 x *tato věc při prvním a starobylém způsobu pozůstavená bude* LDN 14,25) a *y*: *z pochylené*¹¹³ [*nahnuté*] *bečky kvasnice spoluvycházejí* (DJO 36,8).

Nejednou je v excerpovaných tvarech vokál s kvalitou odlišnou od současné kodifikace. Hláskový archaismus pozorujeme u formací *slyšaný* (*Bůh do srdcí našich literami slova svého bud' čtenými neb slyšanými vkládá* PB 14,7 x *slyšené [...] věci* D 104,24) a u *držaný* a u jeho předponových variant: *na sněmě téhož léta [...] držaném* 'konaném' (HOP 67,1), *obdržaná evangelium svatého svoboda* (O 323,29), *mzda dělníků při vás zadržaná křičí* (M 771,9). Všechna tato deverbativa měla varianty s vokálem *-e-* již ve staré češtině, např. *práva obdržaná* (PrávJihlB 1490: 221r).

Střídání nepřehlasovaného *-a-* s vokálem *-e-* se dále projevuje u adjektiva *zapřažený* 'připoutaný k vozidlu, aby jej táhl': *koníček také příliš časně zapřažený* (I 602,15) x *než koní do vozu zapřežení* (D 100,14). Setkáme se i s dalšími variantami: *-e-* proti dnešnímu *-í-* (*rošt mřežovaný* 'opatřený mříží' M 77,34; [*okenice*] *zamřežovaná*

¹¹² Synonymní je též stč. adjektivum *obinulý*: *obalený vel obvalený vel obinuly* (VýklKruml 1. pol. 15. stol.: 141).

¹¹³ Kott (II: 690) považuje daný tvar za chybně zapsané adjektivum *pochylný* se stejným významem. Časté krácení vokálu *-y-* zaznamenává StČS: např. *srdce ihned maje k službě boží pochylené* (ŠtítSvátA poč. 15. stol.: 8a).

neb zašraňkovaná DJO 45,16), -é- proti -í-: *nástrah [...] naléčených* 'nastražených'¹¹⁴ *od duchů* (SKD II 336,37).

K archaickým lexémům náležejí *miškovany* 'kastrovaný' (*[vepř] miškovany slove kanec* DJO 15,12), *okroceny* 'zkrocený, ochočený' (*kuň neokroceny* M 560,34), *opověděny* 'ohlášený' (*což by [...] před službami opověděnými vyřízeno býti mělo* ŘJ 100,16), *osladčeny* 'učiněný sladkým'¹¹⁵ (*smrt [...] od Boha osladčenou cítí* HOP 126,29), *ošoustaný* 'šoustáním otřený' (*exemplář starý, [...] ošoustaný a strhaný* VV 10,28), *vytelený* 'již nerodící tele' (*kráva [...] vytelená (vyneslá, již nenesoucí) k zabítí jest* DJO 33,11), *zhlobeny* 'sbitý, sroubený' (*tu mi do jakés chaloupky vstoupiti kázali, z prken zhlobené* LS 214,36) a *zodjímány* 'postupně odebraný': *měšce a vačky nepřátelům zodtínané a zodjímané* (LS 265,15).

Archaickými tvary jsou rovněž *zapeklený* a *zapekleněny* (někdy v podobě *zapekelněny*), synonymní s běžným adjektivem *zapeklitý* 'zatvrzelý, zpropadený': *v úmyslu zlém zapeklený* (SKD II 76,21), *bídni bludaři jste, i dosti zapeklenění někteří* (R 216,7). Stejný význam má i stč. forma *zapeklilý* (ESSČ).

Co se týče sémantiky, některá rezultativní pasivní adjektiva se dříve užívala ve významu, který není zachycen v současných výkladových slovnících. Formace *spláceny*, jež má dnes význam 'placený po částkách, oplácený', byla užívána ve významu 'záplatovaný, zalátaný, splácáný'¹¹⁶: *strhaný, zedraný, splácený oděv* (VelNomT 1586: 171,23), *splácený oděv nuzných jest* (DJO 42,25). Ze slovesa *useděti* 'zůstat sedět, posedět' je tvořeno deverbativum *usezený*, jež u Komenského nabývá významu 'obecně uznáný, ustálený': *jen usezené věci vynášejí* (LS 221,22).

Lexém *svalený* 'dopravený valením shora, povalený ad.' se objevuje také ve smyslu 'spojený': *kosti zle svalené* (LékRhaz 2. pol. 15. stol.: 125), *z hnisu pak s masem svaleného a srostlého žláza se dělá* (DJO 25,1). Ve významu 'ustanovený, určený' se užívá adjektiv *oddaný*, jež dnes znamená především 'věrný', a *oddělený* s primárním významem 'odloučený': *zvláště do zahrad a štěpnic k tomu oddaných*

¹¹⁴ Tento tvar vychází ze stč. slovesa (*na*)*lécěti* 'nastražit léčku', které později formálně splynulo se slovesem (*na*)*líciti* 'nabarvit' (Líciti 1927: 166). Ve významu 'nastražit' se sloveso (*na*)*líciti* užívalo přinejmenším od barokního období: *s plečkama a s tenaty [...] kterýchž zlí duchové nalícili* (RačRob 1706: 588,25).

¹¹⁵ Srov. bezpříznakové deverbativum *oslazený* z *osladiti* (x *osladčiti*): *všecky muky v oslazené 'zpříjemněné' obrátil* (PasTisk před r. 1487: 41r); *vodu [...] medem oslazenou* (SKD II 372,17).

¹¹⁶ Tytéž významy mají adjektiva *látaný* (*náboženství římské [...] divně látané* R 78,23), *zlátaný* a *sflakovaný* s pozdější variantou *sflikovaný*: *věci římského náboženství [...] z [...] pověr sflakované a zlátané jsou* (R 75, 23); *ze svazů, kostí, žil a blan bytosti sflikované* (Goethe 1890: 292,7).

(I 600,20), *kněz [je] [...] osoba [...] oddělená [...] k tomu, aby [...]* (R 58,24). Útvar *oddaný* měl dále ve staré a střední češtině významy 'darovaný' (*ti gruntové oddaní* ArchČ XX 1537: 401), 'provdaný' (*měl sedm žen oddaných kromě jiných žen* MartKronB 80. léta 15. stol.: 2v; *sestru oddanou* Drn před r. 1543: 72) či 'daný náhradou': *dědiny za tu zátopu oddané* (ArchČ XVI 1490: 346).

V určitých kontextech jsou ekvivalentní formace *rozmazaný* a *rozmazlený*. Sloveso *rozmazliti* je expresivní odvozeninou ze staršího *mazati se* (Machek 1957: 356). Lexém *rozmazaný* tedy znamenal jako v současné češtině 'nezřetelný, mazáním rozetřený' (*rozmazané máslo* MČ 81,20), ale ve staré a střední češtině měl také význam 'rozmazlený, zhýčkaný', příp. 'změkčilý, zženštilý, choulostivý': *obyčejuov rozkošných a rozmazaných jako žena* (PetrarŠtěst 1501: 72va,20), *nemusíš tak rozmazaného býti těla* (KapPost I 1586: 378), *krásu sobě rozmazané matky obmýšlejíce* (I 514,17). Jungmann (III: 895) má synonymní slovesa *rozmazati* i *rozmazliti*, adjektivum *rozmazaný* a substantivum *rozmazlenec* 'rozmazlený člověk', které předpokládá adjektivum *rozmazlený*. Soudě podle korpusových dat se však deverbativum ve tvaru *rozmazlený* začalo užívat až v polovině 19. století; předtím bylo zapisováno výhradně jako *rozmazaný* (SyD).

V analyzovaném materiálu se nachází 27 rezultativních pasivních adjektiv, jejichž fundující slovesa byla přejata z cizích jazyků. Největší část lexémů (16) se k nám dostala z němčiny: *oděvy [...] vykrojené, premované* 'lemované prýmem' (střhn. *brēm* 'lem, ozdoba') (PP 459,24), *ujali se nevinně zmordovaného* 'pobitého, zavražděného' (střhn. *morden* 'vraždit') *národu* (HOP 235,31) ad. Někdy jsou prostřednictvím němčiny přejímána slova, jejichž původ je latinský; kupříkladu ze středolatského *pressa* 'lis' se vytvořilo německé *Presse*, které bylo do češtiny přejato jako substantivum *pres*, z něž se tvořily další deriváty: *štrajcholcem presovaná sukně* (BechNeub 15./16. stol.: 141v), *protož musí zapresovaného* 'vylisovaného'¹¹⁷ [*vína, oleje*] *nechati* (PB 15,7).

K nejzajímavějším patří útvar *uhamovaný*, Komenským užitý v přeneseném významu 'ovládající se': *proklínati neuhamované (sebou nevládnoucí)* (DJO 80,6). Východiskem je střhn. sloveso *hamen* 'brzdit, zastavit'. Adaptované dialektické sloveso *hamovati* (popř. *hemovati*), které Komenský užil jako jeden z prvních autorů

¹¹⁷ V tomtéž významu funguje předponová varianta *vypresovaný*: *saft z listí svlačcového vypresovaný* (MattHerbVel 1596: 359r,7).

(Newerkla 2011: 174),¹¹⁸ pokládal za archaické již Jungmann (I: 654). Z rezultativních pasivních adjektiv, která lze z různých variant tohoto slovesa vytvořit, jsme zaznamenali především pozdější lexémy *hamovaný* (*vůle [...] překážkami hamovaná* Kollár 1869: 70b,31), *hemovaný* (*hemování a turbírování nebyly* Loth 1712) a *zahamovaný* (Kott IV: 883). Dále jsme našli obrozenské procesuální adjektivum *hamující*: [*náboženstvo nemá jen hamující a překážející působení* (Kollár 1831: 85,10).

Z němčiny pravděpodobně pochází také sloveso *fintovati* 'smyslit, vymýšlet' (*Finte* 'vymysl' – viz Trost 1976: 56), z jehož předponové varianty byla odvozena forma *sfintovaný* 'smyšlený, lstivý': *co [...] proti božímu slovu sfintované náboženství jest* (R 70,8).

Tři deverbativa jsou tvořena ze stejného základu jako dříve uvedená procesuální adjektiva (viz s. 38,21; 39,1; 39,15): *resignování* 'odevzdání' a *Bohu odevzdání lidí* (HB 437,23), *spuntovaných* 'srocených' *lidí nestrachujte se* (B 2,2), *rámcové*, *v nichž byly [brýle] ufasované* 'zasazené' (LS 196,23).

Adjektiva s cizojazyčnouází také mívají hláskové dublety, a to v jednom případě vokaliké (*mečové ostří a střely vypolerované* 'vybroušené, vyčištěné' D 430,18 x *každý se snaž jako vypulerovaná střela býti* SKD I 4,15),¹¹⁹ v ostatních konsonantické: *rouchem krumplovaným* 'vyšívaným hedvábím, zlatem apod.' (H 205,16) x *s [...] krumplovanými [...] šaty do chrámu přicházejí* (PP 182,23); *tak krásně sformované* 'utvořené'¹²⁰ *církve* (L 13,14) x *světů [...] jiným způsobem zformovaných* (DS 91,14); *vojsko [...] proti nepřátelům Božím sšikované* 'seřazené' (L 136,21) x *houfně jako zšikované vojsko cestami táhly miliony jich* (T II 173,5); *panská udatná mysl [...] pěkně stemperovaná* 'smíšená, sladěná' *se skvěla* (HOP 129,2) x *zůstávati však sluší při věcech podobných, mírně ztemperovaných* (I 520,23).

¹¹⁸ 14 dokladů na toto sloveso z celkových 28 v LD je právě z Komenského, převážně s významem 'krotit, držet na uzdě'.

¹¹⁹ Tvar *vypulerovaný* je mnohem častější; na rozdíl od formy s *-pol-* je uveden ve VW a je frekventovanější i v LD, v níž jsou dále varianty *vypulérovány* (*pár jeden orumcejchu vypulérovány* TeigeMíst II 1517: 212), *vypulírovány* (*šavle a sekery pěkně vypulírované* CestMistrD 1599: 80) a *vypulírovány*: *vypulírování lidí* (WaldtKáz 1736: 118,3).

¹²⁰ V LD nalezneme toto adjektivum ještě s významem 'navedený, zpracovaný' (*sou sformování svědkové* TeigeMíst I 1544: 452a,47–48); v původním významu se užívají také varianty se zdvojeným *-ff-*: z *lidských hlav zfformovaných výkladů* (AktaBratr IX 1564: 385a); *sfformované jest tělo Kristové* (NáchPost I 1707: 680,28).

2.2.1.2 Z participií *t*-ových

Z *t*-ových trpných participií bylo derivováno 119 rezultativních pasivních adjektiv. Mnohá z nich se objevují v několika hláskových variantách. Odsunuté *-d-* v lexému *předsevzatý* 'zamýšlený' (*umysl tobě můj dobře znám ted' přesevzatý* DP 272,27 x *k předsevzatému přemyšlování* PP 371,21) považujeme kvůli chybějícím dokladům tohoto tvaru za tiskovou chybu.

Namísto dnešní podoby *vzdutý* 'nafouklý, obloukovitě zvednutý' se ve staré a střední češtině užívala zjednodušená forma s prefixem *z-*: *jiskra jsúci závistivými usty zdutá* (BawEzop 1472: 62r), *aby na nás neuvodil zdutých babylonských vod* (T III 117,8) ad. Předpona *ob-* byla běžná u adjektiv, jež v současnosti mají zjednodušený prefix *o-*: *mládietko [...] v plenky obvinuté* 'ovinuté' (AdamS 1502: 199r), *maje [...] tvář šatem obvinutou* (M 654,33)¹²¹; *duši na svatém křtu obmytú* 'omytou' (GestaM 1473: 31v), *obmyté zajisté jsou* (D 90,36). Rovněž v LD jsou doklady jen na tvary s *ob-*: *mlád'átko [...] obvinuté v plénkách* (BožanKanc 1719: 36,9), *[apoštolové jsou] krví Krystovou obmytí* (LukMil pol. 16. stol.: 211b).

T-ové participium předponových sloves odvozených z imperfektiva *pnouti* (*se*) 'vypínat se, poutat aj.' (stč. *pieti*) je v současné kodifikaci zakončeno na *-pjat*, příp. *-pnut*; dříve¹²² však končilo na *-pat* a *-piat* (Gebauer 1904: 173). Derivované útvary tedy mohly mít několik podob: *byl na kříži rozpatý* 'roztažený' (DP 170,8) x *rozpiatého tak člověka* (SKD II 200,39) x *na kříži rozpjatým tělem* (L 159,17); *ručičky tak spaté* 'spojené dotykem' (I 590,12) x *do želez spiatého* 'spoutaného' *bratra* (BílNebe 1724: 120,22) x *spjatýma rukama k nohám otci padši* (HOP 38,6). S pozmeněným prefixem pak: *každý má poutami zpaté nohy* (LS 271,15) x *vězně viděl, kterýž by v poutech zpjatý [...] zůstal* (PP 382,17). Příbuzné slovo *napjatý* 'natažený, plně soustředěný, hrozící střetnutím' má Komenský pouze ve stč. formě *napatý* 'natažený' (*s napatým samostříelem* PrávJihlA 1468: 73v; *brzy jako napatý luk pukne* T 102,6), z ostatních variant se nám podařilo dohledat *napiatý* (*luk tuze napiatý puká* RosaSlov IV/400) a *napnutý*: *pejchou napnutý Cicero* (WaldtKáz 1736: 118,15).

Záměna konsonantů *ch* a *k* ve slovesných tvarech vedla ke vzniku adjektivní dvojice *vypláknutý* 'zevnitř očištěný vodou' (*[koflíky] vypláknuté [se] na kredencník*

¹²¹ Od staré češtiny existoval rovněž tvar *obinutý*: *mlád'átko plénkami obinuté* (BiblOl 1417: 197v), *[peníze] vobinutý v plátně* (TrestTáb 1607: 188b).

¹²² K prosazení výhradně novějších tvarů došlo v pravidlech z roku 1942 (Změny v Pravidlech českého pravopisu 1942b: 115).

vykládají DJO 46,15) – *vypláchnutý* (z *sudů nedobře vypláchnutých* FišKHosp 1706: 71,28). Kvalitativně jsou rovněž rozlišeny podoby *ušťknutý*¹²³ 'kousnutý hadem' (*zaklinače od hada ušťknutého* M 555,14) – *uštknutý* (*uléčení uštknutých Izraelitů* SKD II 202,36).

Několik rezultativních pasivních adjektiv má varianty, které se liší v oblasti vokálů. Ze staršího infinitivu *zahřieti* 'učinit teplým' se po monoftongizaci *ie > í* a po krácení derivovala forma *zahřitý*: *v lásce boží zahřitý a teplý Norbert svatý* (BartNor 1732: 8,7). Nověji vznikla podoba *zahřátý*, která je produktivní dodnes: *vejce zahřátá přebíráním a obracením* (D 252,11). Od slovesa *proklíti* 'uvalit kletbu' jsou odvozeny lexémy *prokatý* (*město [...] budeš prokaté* DP 123,18) a *prokletý*: *prokletá jest také spřež* (DP 189,26). Ačkoli jsou tato deverbativa stylisticky na stejné úrovni, původní participium *prokat* je pokládáno za archaické (SSJČ).

Tvar *t*-ového participia ze staročeského slovesa *rozžíti* 'zapálit, rozsvítit' (> *rozžehnouti*) se stal odvozovacím základem pro tvar *rozžatý*: *žádost má tvou božskou láskou rozžatá* (BridVeč 1659: 142). Zřídka se objevovala i podoba *rozžety*: *s svícemi rozžetymi okolo hrobu se chodívalo* (R 72,24).

Alternace *a / e* se projevuje rovněž u formace *setý* 'vypěstovaný ze semene, sázený'. Trpné přičestí od slovesa *síti* mívalo také nyní již zastaralou formu *sen* a *sát* (Gebauer 1904: 205), takže se tvořilo i rezultativní pasivní adjektivum *sátý*, častěji užívané ve tvaru *satý*: *v zahradách saté kvítí* (DP 98,34). Podobná situace nastala u předponových variant *vsetý* 'zasetý' (*símě [...] v srdce lidské vsáté* RC 22,40; *o zrnu pšeničném vsatém* SKD II 98,5) a *rozsetý* 'rozptýlený po poli, rozšířený': *začalo se [...] rozsáté evanjelium [...] vkořeňovati* (L 222,9).

Ve spisech Komenského se setkáváme s některými lexémy, jejichž doklady z jiných textů jsou velmi ojedinělé. Patří k nim deverbativa ***rozsmeknutý*** 'roztříštěný, rozvázaný' (*lodičce [...] od vln [...] rozsmeknuté* L 271,6) a ***pobodnutý*** 'podrážděný, pobídnutý': *střečkem [hovádí muchou] pobodnuté dobytče střečkuje* (DJO 17,26). Žádný další příklad jsme nedohledali ke třem adjektivům: *hlavať jeho [...] vlasy stkvoucimi přistřetá* 'zahalená, pokrytá' (DP 98,30); *vody [...] duchem jsuc tvým rozdmychnuté* 'rozfoukané' (DP 70,6); *bud'tež tedy vystřahnutí* 'varování, vyvarující se něčeho' (R 185,34). Jako derivát z fundujícího slovesa *přistřieti* 'pokrýt, přikrýt' je kromě formy *přistřety* častěji zaznamenáno rezultativní pasivní adjektivum z participia *n*-ového:

¹²³ Patrně podle starého *ušťnúti* ještě bez vloženého *-k-* (Lamprecht 1966: 86).

večeřiště přistřené a připravené (BiblOl 1417: 194v), na stůl ubrusem přistřený (DJO 45,24) aj.

Význam potenciálního zasažení dějem mají negované lexémy *nedobytý* a *nevyhnutý*: *vůkol sebe nedobytou* 'nedobyitelnou' *hradbu* [...] *má* (HB 439,8), *co nevyhnuté* 'nevyhnutelné' *proměny potřebovalo* (DP 64,38). V kladné podobě mají tato adjektiva smysl 'získaný v boji' (*dobyté kořisti své* SKD II 269,20) a 'ohnutý směrem ven, vysunutý': *čelist vyhnutú* (LékSal 1475).

2.2.2 Národní obrození

2.2.2.1 Z participií *n*-ových

V excerpci z doby národního obrození se nalézala 482 rezultativní pasivní adjektiva, přičemž 440 z nich bylo tvořeno z participií *n*-ových. Odchytky od současného úzu opět vznikají převážně vlivem změn konsonantů. Pokračuje tendence k zjednodušování prefixu *vz-* (srov. s. 61,20): *těžko zbouřenou krev* [...] *na uzdě držeti* (NKV 444,8–9) x *abych nalil do vzbouřených vln oleje* (1373TylPraha 1837); *předměty zpřímené vidíme* (NOZ 10,16).

Záměna prefixů se však týká hlavně předpon *s-* a *z-*: *odtud říkáme shnilá slezina, skazená* 'podlehlá zkáze' *žluč* (NOW 2,17) x *zlé a zkažené srdce míti mohou* (582KramRada 1803); *upřímnost srdce skroušeného* 'sklíčeného' (NKV 448,25–26) (srov. s. 62,5). Většinou se užívají obě možné podoby, někdy dokonce i ve stejném textu: *skypřenou* 'učiněnou kyprou' *zemí je zaházej* (NOS 28,8) x *ten záhon zkypřený* (NOS 9,6–7); *s Kaychem a některými zpřízněnými* 'spřátelenými' *Lopoty* (NBT 16,10) x *Tur Turovský a Milota Mladějovský, spříznění přátelé* (NBT 4,6); *za nimi se hnal zástup ozbrojené čeledě trojnásobným počtem, skušený v boji* (NBT 38,2) x *otec si umínil zkušného prostředku užiti* (NPJ 34b,27) (srov. s. 62,13), *šťěstí a blahoslavenství sobě zvěřeného* 'předaného s důvěrou' *lidu* (NKK 12,4) x *dušem sobě svěřeným zlé činiti příkazují* (NKV 425,19).

Konsonanty *s* a *z* také často alternují se svými měkkými protějšky: *buďte neohrození* 'udatní' a *neustupní* (NKV 439,12), *neohrození tedy* [...] *buďme* (NKV 439,24–25); *nápoje* [...] *do vlasti naší přiveženého* (NBT 14,30) (srov. s. 63,8). Znovu se setkáváme se změkčenou variantou u formací od předponových sloves s kmenem *-nes-* (viz s. 64,8): *aby se starobylostem žádná zkáza nestala, a nebo odnešene*

byly (NPC 42/166b,35), *vyjádření [...] při této příležitosti pronešená* (NPP 10/4b,5), *v němžto jste umývali oběti přinešených* (NBT 13,24).

Sloveso *seřaditi* 'postavit do řady' má dnes kodifikované dvě podoby přičestí trpného, a to *seřaděn* a *seřazen*. Prvně uvedený tvar je východiskem deverbálního adjektiva, jež se v rámci národního obrození uplatňuje jako jediné (*má rovně seřaděné zuby* NOŠ 15,2); příklady na lexémy vycházející z druhého tvaru jsme našli až v dalším období (viz dále). Převahu varianty s konsonantem *-d'* potvrzuje i skutečnost, že Jungmannův a Kottův slovník uvádějí pouze tuto možnost (JgSlov IV: 71; Kott III: 310).

Za pouhé chyby považujeme dvě adjektiva s nenáležitě depalatalizovanými konsonanty v povídce Františka Bohumila Tomsy: *zaslala mu prudký šíp pod napraženou 'natáhnutou'¹²⁴ pravou paží* (NBT 31,20), *peleš nenáviděných křesťanů dosud neznicená 'neuvedená v niveč' a nestrávená ohněm* (NBT 41,18).

Také v tomto období pokračují útvary s prefixem *ob-* (srov. s. 65,4–12); v excerpovaném materiálu se nacházejí formy s kmenem na *m-*, které se dnes užívají výhradně s odsunutým *-b-* v původní předponě: *prostora od nejkrajnějších paprsků obmezená* (NOZ 22,15–16)¹²⁵ x *Tatarie, jenž, omezená Persií, Kytagem a říší Mohulskou, prostírá se* (Cottin 1830: 157,17); *pevná věrnost ctností obmejvaná vykvetala z ní* (NBT 25,29).

Lexém *obmejvaný* zároveň prezentuje diftongizaci *y > ej*, tedy změnu způsobenou ve vokalickém systému. Uvedená diftongizace je provedena u dalších tří deverbativ: *svou píci [...] dobře rozžvejkanou 'žvýkáním rozmělněnou'* (NOŠ 13,19), *ze záští proti Angličanům a proti po anglicky smejšlejícímu 'majícímu nějaké mínění' králi* (NPC 42/167b,20–21), *s oučelem zamejšleného 'chystaného' shromáždění* (NPP 11/2b,31). Archaická kvalita odlišná od současného jazykového standardu se projevuje u vokálů *a / e*: *po dvou držaných 'konaných' kabinetních radách* (NPP 21/4b,8), *3 z těch lodí naložené s zbožím, jsou zde zadržané 'omezené v dalším pohybu'* (NPC 50/200a,8) (srov. s. 65,27).

Rozdíly ve vokalické kvantitě jsou způsobeny spíše pokračující kvantitativní rozkolísaností, popř. chybou tisku: *dokudby odpověď přiměřená 'vhodná, případná'¹²⁶ [...] nepřišla* (NPK 60b,35–36), *proměny, které za přiměřené považují*

¹²⁴ Srov. *napražený* 'usmažený': *jídla a pokrmy [...] napražený* (NitschPost I 1709: 175,9).

¹²⁵ Srov. *obmezující* (s. 52,2).

¹²⁶ MSS udává pouze význam 'patřící k čemu, spojený s čím': *hřiech tak jest k vůli přiměřený* (HusDcerkaH 1414: 216v). V LD jsou zaznamenány významy 'nad vyměřené množství' (*přiměřeného obilí* ArchČ XXIII 1628: 84) a 'namiřený, zaměřený': *kousky, jak přiměřené jsou* (Zatšvéd 1685: 51).

(NPP 20/2a,26–27) x *uchopení se přiměřených prostředků* (NPP 21/2a,31); *budíž Hospodin tvůj požehnaný* 'obdařený zdarem, hodný chvály' (NKK 3,1) x *v příjemný a požehnaný dešť se proměňuje* (NKK 4,25); *dobře vycvičené* 'podrobené výcviku' *ruské vojsko nevyvycvičené Turky přemáhá* (NPC 41/163b,25–26) x *aby v mravích vycvičenější, moudřejší a šťastnější byli* (NPK 136b,3); *nemálo jich ještě v rumu zasýpaných* 'zavalených' *pozůstává* (NPC 41/161b,26); *sotva byl po přetrpeném*¹²⁷ 'přečkaném' *trestu do nemocnice dán* (NPJ 18a,28–29); *malý pak ballon též napřed do povětří puštěný* 'uvolněný do vzduchu' (NPC 51/201a,27).

Hodně excerptovaných formací se v současné češtině řadí k zastaralým jazykovým prostředkům. Všechna tato adjektiva jsou odvozena z prefixálních sloves, nejčastěji s předponou *roz-*: *plavají tudy od veliké bouře rozkotané* 'roztříštěné' *anglické kupecké lodi* (NPC 50/200a,4–5), *kdyby rozplemeněné* 'plemením rozmnožené' *myši žraly jádra* (NOS 10,5). K dalším archaismům patří kupříkladu lexémy *odvlažený* 'vlažný, svlažený' (*odvlaženou, nebo sice jinou měkkou vodou [...] pokropiti* NOS 20,27), *podkalený* 'zaplavený, zkalený' (*pastvišcata, které z jara podkálená byli* NOW 7,9), *uschráněný* 'ušetřený' (*hledal uschráněné, za trámem schované peníze* NPJ 19b,14) či *zblažený* 'učiněný blaženým, radostným': *po vlasti milé, za mnoho let náboženstvím Kristovým šťastně zblažené* (NBT 27,20).

Neobvyklý význam má v analyzovaném materiálu adjektivum *dočtený*, primárně znamenající 'přečtený do konce', které je zde synonymní s formou *dotčený* 'vedený, zmíněný': *díly, které v před dočtených neduhů se skažené vynalezli* (NOW 9,24), *kdež dočtená Panna za příčinou uzdravení svého přebývala* (Berghauer 1779: 52,9) aj. Patrně zde došlo k nesystémové metatezi.

Přejatá rezultativní pasivní adjektiva mají svůj původ v latině, s výjimkou deverbativa *allirovaný* 'spolčený' (*to činí pomocí svých allirovaných dvorů* NPK 57a,12–13 ad.), které nejspíše pochází z německého slovesa *alliieren* 'uzavřít spojení, spolčit se', odvozeného z francouzského *s'allier* (<https://www.wissen.de/fremdwort/alliieren>). Z baroka jsou doloženy také podoby *allijrovaný* (*od strany hannoverských allijrovaných* 106ČesPosty 1723) a *alírovaný*: *saského lidu s námi alírovaného* (077HistChru 1771).

¹²⁷ Tento tvar byl již ve staré češtině: *měl pokoru nepřetrpenú* (KázDzikSct 20. léta 15. stol.: 127rb). Běžné bylo také slovesné substantivum *přetrpení*: *krátké jejie přetrpenie* (PasKal 1495: 119v), *přetrpením všelikého protivensví* (NitschPost I 1709: 288,56). Formy *přetrpený* a *přetrpení* udává ještě po národním obrození Franta Šumavský (1844: 274,6 a 12).

Hláskové varianty má rovněž tvar *deputirovaný* 'vyslaný', přes z němčiny adaptované sloveso *deputirovati* 'vyslat' odvozené z lat. *dēputāre*: *uherský deputirovaný pan hrabě František Esterházy* (NPK 122a,18–19), *řvou oficiři k němu deputírování* (Winter 1904: 14,3), *od deputyrovaných pánův commisařův* (188Exekucí 1738), *jest jich deputyrovaných k tomu obřadu* (380ŽivJízd 1607). Ze slovesa *deputovati* vychází synonymní lexém *deputovaný*: *vedl deputovaný Laffitte ztížnost v komoře* (NPP 10/2a,9).

Tutéž opozici v morfologické stavbě (rozšíření základu o *-ír-*)¹²⁸ pozorujeme i u adjektiv *reformirovaný* a *reformovaný*, derivovaných z latinského *reformare* 'znovu tvořit', z něž přebírají i svůj význam: *podlé obyčeje jeho církve reformirované kalvinské* (NPC 50/200b,26–27), *církev, již pomalu reformírovanou nazývati uvykli* (Kramerius 1820: 306,21), *reformovanému knížeti Frydrychovi* (Ziegler 1821: 75,6).

Za zmínku stojí také forma *poingoustěný* 'pomazaný inkoustem': *přijde má poingoustěná noha při nové pokloně* (NPJ 14a,42). Substantivum *inkoust* / *ingoust* pochází ze střlat. *incaustum*, to pak dále z řeckého *énkaustos* 'vpalovaný'. Dvojí podoba výchozího substantiva, způsobená patrně dvojí výslovností, se obráží i u dalších derivátů, nalezených v následujícím období: *pohladila [...] poinkoustěný okraj* (Preissová 1901: 157,4), *je to ouřední světnice [...] poingoustěná* (Noc v dozorně Londýnské poezie 1852: 325,3) aj.

2.2.2.2 Z participií *t*-ových

Participia trpná *t*-ová byla odvozovacím základem pro 42 adjektiv. Vedle podoby *zduť* 'obloukovitě zvednutý' (*uhladí hned zduť moře* 902PuchFial 1833) se již objevuje i novější tvar *vzduť*: *jako na vzduť moři* (Čelakovský 1830: 181,17) (srov. s. 69,9).

Stejně jako v baroku se můžeme setkat s několika variantami útvarů derivovaných z participií prefixálních sloves tvořených z imperfektiva *pnouti* (viz. s. 69,19–23): *na kříži rozpaté hřebmi přibíjeli* (1359TbPoe1a4 1812) x *rukami svými rozpiatými* (Hošek 1799: 129,23) x *Abel s rozpjatýma rukama Kainovi v náručí letěl* (Gessner 1800: 32,21); *maje ruce spaté* (314HněvBásn 1820) x *mé trudem spiaté vnitřnosti* (362ChmelBá 1823) x *zbytky staré cihelné hradby, spjaté obloukem* (752MZPCesIt 1822). Stále také koexistují dublety *vypláknutý* (*přivalami ze země vypláknuté* Presl 1833: 299,17) a *vypláchnutý*: *svou nevypláchnutou hubou* (Sych.Phr. 1822).

¹²⁸ K fundujícím slovesům na *-ovati* byl pod vlivem němčiny přidáván rozšiřující sufix *-ír-/-ýr-* (Kamiš 1981: 162).

Další formální difference adjektiv se týkají prefixu *s-*, který se na rozdíl od současné češtiny píše s náslovným *z-* u formací *sesutý* 'zbořený' (*zesutá a spálená stavení* NPC 42/168a,22) a *skrytý* 'zrakům unikající, neznámý': *že jsem dlouho zkrývá zůstati nemohla* (NBV 14,21) x *neduh v vnitřních dílech prsů skrytý jest* (NOW 2,10).

Součástí excerpce byly dvojí morfologické varianty adjektiv odvozených z předponových podob slovesa *jmouti*. Konkuruji si jednak tvary s *-a-* a s *-mu-* před tvarotvorným sufixem *-t-* (*kopyta hovězího dobytka od neduhů vyjmutá* 'vyloučená' *nejdou* NOW 2,5 x *vyňatou* 'vyndanou' *hlat' neboli krystal ne proti hořící svíci neb oknu držíme* NOZ 13,5), jednak formy s alternací *j / ň*: *křesťanským mocnářům odjaté* 'odebrané' *země* (NPK 116a,38) x *na místě syna mi odňatého* (NBT 25,1).

2.2.3 Období 1840–1918

2.2.3.1 Z participií *n-*ových

Z tohoto období bylo excerpováno 908 rezultativních pasivních adjektiv, z toho 860 adjektiv bylo derivováno z *n-*ových participií. Stále lze nalézt případy zjednodušování prefixu *vz-*, ačkoli jejich frekvence není příliš vysoká: *porovnává život člověka s lodí na moři zbouřeném* (PKE 24,36), *femur není v zpřímeném těle lidském* (Niederle 1893: 627,28).

Pokračuje rovněž takové užívání prefixů *s-* a *z-*, jež není v souladu se současnou kodifikací: *dle předmětu různě sbarveného* 'obarveného' (POJ 526,16), *v sesílené* 'učiněné silnější' *rozpočtové komisi* (PPN 59/3b,18), *klenoty na ruský způsob shotovené* 'vytvořené' (PPS 38/1c,58–59), *moudrý a zkušený vůdce* (PBH 27,5), *výrobků z neutrálních a zprátelených zemí* (PPN 12/1a,37) atd.

Častá je také změna konsonantů *s* a *z* v měkčené hlásky *š* a *ž*: *zahrada [...] ohrazená tyčkovým plotem* (PBZ 9,1–2) x *dobře ohraženou větší zahradu* (PBŠ 11,6); *citům, mstivostí aneb záštím poškrvněným* (PKE 11,17) (viz s. 63,16), *koňstvo přivezené nesmělo vystoupiti* (PPS 38/2c,20) x *třešně, z Itálie sem přivezené* (PPD 103/2c68–68), *neuhrazený* 'nezaplacený' *obnos* (PPN 12/4c,115) x *neuhrazené matrikulární příspěvky* (PPN 59/3a,15); *na rameně měl zavěšený* 'pověšený' *vak a kytaru* (PPD 103/3b,3) x *zbraň, na rameni zavěšená* (POS 116,27–28). Uvedená změna se opět hojně projevuje u formací odvozených z prefixálních sloves s kmeny *-čist-* a *-nes-* (s. 63,24–31; 64,8–11): *desky, dokonale očistěné* (POJ 515,16), *petrolej [...] více znečistěný* (PPN 12/3c,129) x *znečištěný byt uvéstí do pořádku* (PKŽ 4,8); *pronesené obvinění*

(PPN 112/1e,37–38) x v slovích o něm [...] pronešených (PKE 18,35), stanovách, usnešených ve valné hromadě (PPD 103/5c,33), počet prvkův po tu dobu na jevo vynešených (POŠ 5,38).

Nově jsme zaznamenali doklady na lexém *seřazený* 'postavený do řady' vedle dříve frekventovanější dublety *seřaděný*, která však stále převládá (srov. s. 72,5): *to je jako seřazená linie vojska* (Karásek ze Lvovic 1902: 65,18) x *proti neseřaděnému nepříteli* (Heller 1869: 196,26) aj. Varianta *seřazený* se takřka výhradně užívá zhruba od poloviny 20. století (SyD, KNLA).

I v této době se projevuje tendence k přisouvání konsonantů do původních slovních základů, nicméně excerpovaný materiál obsahoval jediný příklad tohoto jevu: *má v úmyslu obsaditi uprázdněné místo* (PPN 59/4a,87) x *na místo [...] odchodem prof. Šimerky uprázdněné* (PPD 134/2b,60–61). V ostatních případech byl součástí excerpce pouze obvyklý tvar adjektiva a rozšířená varianta se nacházela v elektronických zdrojích: *z řad nezaměstnaného dělnictva* (PPN 12/4d,138) x *lidé tam zaměstknání* (532KlosVRáj 1893) apod.

Pomocí elektronických nástrojů lze taktéž nalézt většinu útvarů, o nichž jsme v předchozích obdobích psali v souvislosti s předponou *ob-* (s. 65,4–12, 72,13–17), a to v obou možných tvarech: *čepici s oblámanou a odstávající stříškou* (Tomíček 1863: 87,13) x *piana měla [...] olámané klapky* (Svobodová 1896: 66,28); *lešení skvostnými koberci obvěšené* (766NNaBach1 1845) x *sloupky zelením ověšené* (368JakPoví1 1887) ad. Přímou v analyzovaných textech se nacházely dublety *obmezený* (*císaři ponecháno právo neobmezené* PPV 73/302a,14; *práce [...] na 12 hodin denně obmezené* PPD 128/1c,60) a *omezený*: *předmět, omezený rovnými čarami* (POJ 520,21–22), *pýcha tělesná omezených, všedních duší* (PKŽ 5,17).

Objevují-li se u excerpovaných lexémů odlišnosti ve vokalické kvantitě, jedná se převážně o tiskové chyby, neboť obě fonetické varianty jsou obvykle užity v rámci jednoho textu: např. *vše ostatní na bojišti tom má význam podřízený* (PPN 12/1e,41) x *technických vymožeností v armádě jemu podřízené* (PPN 273/3a,53–54); *skvrny méně význačené* (POR 340,35) x *velmi vyznačené barvy temně fialové* (POR 340,31).

Třebaže tato doba jazykového vývoje není od současnosti příliš vzdálená, excerpovaný materiál obsahuje mnoho archaických rezultativních pasivních adjektiv, často odvozených z prefixálních sloves (srov. s. 66,6–12; 73,10–16). Příkladem jsou formy *obleněný* 'zpomalený' (*obleněný pohyb srdce* POR 340,3), *pozbavený* 'trochu

zbavený¹²⁹ (*svobody pozbavení obyvatelé PPP 7/1b,28*) či *rozbolněný* 'rozbolestněný': *rozbolněné své duši ulevuje* (PBŠ 14,9).

Co se týče sémantické stránky excerpovaných deverbativ, setkáme se jen s několika odlišnostmi. Podoba *dočtený* se opětovně významově shoduje s tvarem *dotčený* (viz s. 73,19): *podniknutím dočtených 'uvedených' potřebných a žádoucích oprav* (PPV 89/368b,31) x *dotčený kníže pán [...] se prohřešuje* (PPV 55/223a,5). Za expresivní jsou v PSJČ a SSSJČ označeny lexémy *nedovařený*, zde v přeneseném významu 'nehotový, za nic nestojící' (*kdybychom měli [...] nedovařených učenců méně* PBŠ 18,12), a *zedřený* 'těžkou prací zchátralý': *se hrnulo hejno [...] zedřených rolníků* (PPV 17/65b,28). Adjektivum *vyvážený* je ve výkladových slovnících uvedeno ve významu 'jsoucí v rovnováze'; takový smysl mělo již ve staré češtině: *podlé lékařské pravé váhy vyvážené* (LékŽen 2. pol. 15. stol.: 112r). V excerpovaném materiálu však znamená 'exportovaný', jsouc derivované ze slovesa *vyvážeti* 'vezením dopravit ven, exportovat', nikoli *vyvážiti* 'uvést do rovnováhy, kompenzovat': *bavlny, vyvážené do Švédska* (PPN 207/1b,63). V IJP je v tomto významu zaznamenán tvar *vyvezený* (z dokonavého protějšku *vyvézti*), který však je málo frekventovaný (SyD, SYN v6).

Z tohoto období bylo excerpováno 49 rezultativních pasivních adjektiv s cizojazyčným základem, což je nejvíce ze sledovaných vývojových etap. Třebaže se velká část útvarů do češtiny dostala prostřednictvím němčiny, 41 deverbativ má svůj původ v latině: např. *oktrojovaný* 'vnucený bez souhlasu' (*ta přítomná svoboda oktrojovaná* PPV 89/369a,27) < něm. *oktrovieren* < fr. *octrover* 'udělovat, poskytovat' < střlat. *auctorizare* 'potvrdit, dát souhlas' (Rejzek 2008: 445).

Od některých adaptovaných sloves se utvořila jak rezultativní pasivní, tak procesuální adjektiva: *informovaný* 'zpravený o něčem' (*dobře informovaná osobnost* PPN 12/1b,70–71 x *informující* s. 38,18), *korunovaný*¹³⁰ 'nastolený v hodnost korunováním' (*pohřeb korunovaného krále Ferdinanda V.* PPS 29/2a,45–46 x *korunující* s. 38,20) a *nastudovaný* 'nacvičený, studiem osvojený': *předložit seznam [...] nastudovaných kusů* (PPD 134/3b,74) x *studující mládež* (PPS 24/2b,9).

Dublety formací, z nichž jedna je utvořena od slovesa rozšířeného před kmenotvorným sufíxem *-ova-* o *-ír-* (viz pozn. 128) a druhá ze slovesa adaptovaného jen pomocí sufixu *-ova-*, jsou v této době ještě častější: *odplouti z blokováného*

¹²⁹ Srov. Komenským užitá adjektiva typu *pozdložený* apod.

¹³⁰ V důsledku dubletnosti fundujícího slovesa (*korunovati / koronovati*) se ve staré češtině uplatňoval též tvar *koronovaný*: *nalezneš korunovanú odplatu* (PasMuzA 3. ½ 14. stol.: 279).

'zataraseného' území (PPN 59/1b,80) x *Matamora v Mexiku není blokírované* (PPP 7/3a,67)¹³¹; *klenotník v pražském světě renomovaný 'proslulý'* (648ŠtechHum 1904) x *jako veškerí renommírovaní umělci* (PPP 7/3b,7); *ruinování 'zničení, přivedení na mizinu' polští statkáři tancují* (PPN 112/2b,40) x *statek [...] ruinyrovány* (Mikovec 1860: 189a,28).

Vytváření podobných opozic je známé i z baroka. Vedle adjektiv *projektovaný* 'zamýšlený, navrhovaný' (*nezůstane při projektovaných pouze hrách* PPD 102/3a,50) a *rekomandovaný*¹³² 'doporučený' (*zašlou se vzory rekomandované* PPD 103/8b,62) se tvořily protějšky ze sloves na *-írovat*: *všechny projektírovaný domky* (Zíbrt 1924¹³³: 350,20), *jednoho mně hrubě recommendírovanýho* (HolicKor 1672: 121,10). Excerpované adjektivum *forcírovaný* se častěji objevuje ve tvaru *forsírovaný* 'upřílišený, zdůrazňovaný', k němuž vytváří opozici adjektivum *forsovaný*: *vyvarovati se mnohomluvnosti a nepříjemně forsírovaného optimismu* (Teige 1920: 4a,18) x *jeho forsovaný rozpor se společností* (Novák 1914: 54,12). Sloveso *forsírovati* a odvozené adjektivum *forsírovaný* se užívají především v oblasti medicíny s významem 'zesílený, vystupňovaný' (<http://lekarske.slovníky.cz/pojem/forsirovany>), jak ukazuje i excerpovaný úryvek z knihy o soudním lékařství: *forcírovaným vdechováním se tense ta ještě zmenší* (POR 344,39).

V tomtéž textu se objevují také další odborné termíny vyjádřené rezultativními pasivními adjektivy: *u nichž všech pak shledal epistropheus luxovaný* 'vymknutý' (POR 361,5), *když se dusí osoby opilé nebo narkotisované* 'pod vlivem chemických látek' (POR 339,22), *pozorování vnitra oka strangulovaných* 'uškracených' bílých králíků (POR 347,6), *pokusy byly konány na králících dříve trepanovaných* 'kterým bylo provedeno operativní otevření lebky' (POR 346,25), *vypraeparovanou* 'odborně vyjmutou, konzervovanou' *krkavici prostříknouti* (POR 349,21).

Hláskové odlišnosti u ostatních přejatých lexémů se týkají hlavně konsonantů *s / z*: *pro lidstvo, zorganizované* 'soustavně uspořádané' *v nynější formě* (PPN 112/3a,50) x *království d'áblovo, zorganizované v celé pluky hříchů* (PKŽ 3,22); *příslušníci osob mobilisovaných* 'provádějících mobilizaci' (PPN 59/5a,9), apod.

¹³¹ Srov. něm. *blockieren* 'blokovat'.

¹³² Existuje také hlásková dubleta *recommandovaný*: *přijímají též i recommandovaná a peněžítá psaní* (PPS 5/2c,80).

¹³³ Přepis návrhu pozemkové reformy Petra Světeckého z r. 1754.

2.2.3.2 Z participií *t*-ových

Z participií trpných *t*-ových vzniklo 57 adjektiv. Pro čtyři formace jsme nenalezli doklady z předchozích období, ale jejich fundující slovesa se užívala již dříve: *jeden z podříznutých* 'odspodu uřezaných' *kmenů* (PPD 151/3b,23), *dík vytrvalosti našich ku předu posunutých* 'sunutím přemístěných' *oddílů* (PPN 273/2d,33), *z proříznutých* 'říznutím proražených' *cév vytéká množství krve* (POR 347,18), *do komor vsunuté* 'vsunutím vpravené' *nábojnice nemohou ani vypadnouti* (POS 121,8).

Odhlédneme-li od excerpovaných pramenů, které nevykazují žádné anomálie, můžeme sledovat lexémy, o nichž jsme psali v kapitolách 2.2.1.2 a 2.2.2.2. Nadále se objevují archaické tvary některých adjektiv, ale jejich výskyt je spíše sporadický: *rukávy měl pyšně zduté* (1406VrchCid 1901) x *obočí nad tvářemi do měchu vzdutými* (1435VrchVoti 1902); *šátek zvláštním způsobem těsně okolo hlavy obvinutý* (248ObrazRus 1846) x *šátkem modrým čelo ovinuté má* (209FurPísBa 1850); *osušovala měkkým utěrákem vypláknuté sklenice* (Hermann 1898: 22,5) x *vypitá i vypláchnutá láhev* (Svobodová 1896: 77,23); *co hvězda krásně rozžetá* (018Prvotiny 1913) x *v ruce rozžatou měl každý voskovici* (1468ZeyLetL3 1891).

Z předponových variant slovesa *pnouti* se již netvoří rezultativní pasivní adjektiva s vnitřní strukturou *-pa-* (např. *spatý*) (srov. s. 69,19–27; 74,26–29): *na rozpiatá křídla* (258HeyCest 1903) x *nás nesou na hbitých křídlech rusalce bílé v rozpjatou náruč* (451KaluDojm 1903); *s spiatýma rukama šla* (1450WenzJedn 1876) x *ze slov, rýmem spjatých v řadu* (946SládBásn 1875).

2.2.4 Závěr

V průběhu celého sledovaného období bylo excerpováno 1748 rezultativních pasivních adjektiv, z čehož 1581 deverbativ bylo odvozeno z participií *n*-ových a 167 deverbativ z participií *t*-ových. Ze staré češtiny pochází 53,4 % útvarů (52,7 % *n*-ová; 59,5 % *t*-ová), ze střední češtiny 29,6 % (30,1 % *n*-ová; 25,1 % *t*-ová). Od národního obrození bylo v excerpovaných textech užíváno 11,4 % (11,4 % *n*-ová; 11,9 % *t*-ová) lexémů, ještě méně formací, tj. 7,1 % (7,5 % *n*-ová; 3,6 % *t*-ová), bylo doloženo v době po národním obrození. Po roce 2000 je součástí úzu 88,8 excerpovaných deverbativ. Stejně jako u procesuálních adjektiv je zde třeba poznamenat, že v důsledku paradigmatického tvoření rezultativních pasivních adjektiv není možné pokládat uvedené rozložení v jednotlivých obdobích za nepopiratelné.

Útvary dnes nedoložené jsou derivovány obzvláště z předponových sloves, z nichž je tvořeno 85,8 % dnes neužívaných adjektiv *n*-ových a dokonce 94,3 % adjektiv *t*-ových. Jediné dva lexémy z participia *t*-ového od neprefigovaných sloves jsou *jatý* 'zajatý' (*od nepřátel jatý byl* B 8,11) a *sutý* 'sypaný' (*míry věci [...] sutých* DJO 67,9); srov. *odjatý* 'odebraný' (*od nás [...] odjaté věci* SKD II 364,11), *osutý* 'vrchovatý, obsypaný': *míru [...] natřesenou a osutou* (M 620,6).

U formací z participia *n*-ového se nejčastěji setkáváme s předponou *z-* (37 dokladů; *zdrobený* 'rozdrobený', *zutínaný* 'postupně useknutý'), ale výrazné zastoupení má i prefix *po-* (35 dokladů), příznačný pro východočeské území (Kučera 1983: 103). Většina deverbativ s tímto prefixem pochází z děl Komenského, ale přibližně čtvrtina byla excerpována až v národním obrození (*poblázněný* 'ztržštěný') nebo později (*poshověný* 'povolený odklad plnění závazku'). Význam těchto výrazů je převážně omezovací: *kázání poodložená* 'trochu, na jindy odložená' *potom zase před se vzata býti nemohla* (HOP 109,28), *věci od vtipu jejich ještě povzdálené* 'trochu vzdálené' *jsou* (I 536,11).

Stejný smysl (tj. malou míru děje) mohou vyjadřovat rovněž adjektiva s předponou *při-* (20 dokladů; *papíru a černidla jménem jejich přílišného* 'trochu nalíčeného' LS 278,23), jež se často užívají ve významu 'dodatečné dodání něčeho'¹³⁴: *každá věc své vlastní přirození, povahu, moc, formu [...] přistvořenou* 'stvořenou dodatečně, navíc' *sobě má* (HB 399,7). Podobně je tomu u útvarů z participií *t*-ových: *porozvinuté* 'trochu rozvinuté' *tajemství účastenství našeho* (SKD II 157,14); *knížata, k dědictví Páně přivzatá* 'příbraná, dodatečně vzatá' (DP 80,4).

Pouze z prefigovaných sloves jsou odvozeny unikátní deriváty, jejichž doklady pocházejí jen z excerpovaného materiálu. Kromě lexému *rozvorovaný*¹³⁵ 'zbrázděný' (*na těle jest kůže mělce rozvorovaná* NPJ 25a,32–33) z doby národního obrození pocházejí všechny ostatní z Komenského spisů. Často jde o moravismy se zmiňovaným prefixem *po-*, resp. s dvojí předponou: *každému tomu ponabroušenému* 'trochu nabroušenému' *cejch dávají* (LS 220,1); *dítky v klíně mateřském poodchované* 'odchované do předškolního věku' (I 600,21); *konfessí [...] poproměněnou* 'trochu proměněnou' *a opravenou* (O 336,37). Dále sem patří deverbativa *schápaný* 'popadnutý' (*odvrhnouc od sebe [...] schápanou braň* C 453,10), *sšplíchaný* 'slepený' (*náboženství*

¹³⁴ Srov. v současné češtině především místní a prostorové významy.

¹³⁵ Patrně jde o hláskovou obměnu z adjektiva *rozorávaný* 'rozrývaný', zde s protetickým *v-* a alternací *á > o* (která je např. u *bát se / bojí se*).

papežovo [...] od církve potupených kacířů [jest] sšplíchané R 71,8), upříisahany 'pod přísahou' (*svědkům [...] upříisaháným [...] se věří SKD II 283,10), zakláčený* 'rozkolísaný' (*koule nějaká visutá zakláčená [...] kolíbati [se] nepřestane HB 420,4), zpřestavovaný* 'sem a tam přestavený' (*vše to divně zpřestavované, ztočené, zpřehýbané LS 247,19), zpřipínaný* 'pospojovaný' (*lidí [...] houfně jedněch k druhým zpřipínaných stáda vidím LS 263,26*). Cizojazyčnou bázi mají jednodokladové formace *sfintovaný* (s. 68,10) a *uhamovaný* (s. 67,29). Z participií *t*-ových jsou utvořena jedinečná adjektiva *přistřety, rozdmychnutý* a *vystřahnutý* (s. 70,29–30).

Jen necelých 5 % všech rezultativních pasivních adjektiv je odvozeno z přejatých sloves. Většina má latinský původ (*exhumovaný* 'vykopaný z hrobu', *privilegovaný* 'požívající výsadního postavení' aj.), třebaže se do češtiny často dostala prostřednictvím němčiny: *diktovaný* 'nařízený', *patentovaný* 'chráněný patentem' atd. Latinský základ mají také dublety, které se liší rozšířením sufixu *-ovati* fundujícího slovesa o skupinu *-ír-* / *-ýr-*, k čemuž přispěl vliv německých sloves na *-ieren* (Kamiš 1981: 162). Setkáme se tak s dvojicemi (obvykle s kráceným vokálem *-i-*) *deputirovaný* – *deputovaný*, *projektirovaný* – *projektovaný* apod. V průběhu národního obrození začínaly rozšířené varianty ustupovat ze spisovného jazyka a dnes jsou většinou považovány za nespisovné (Kamiš 1981: 162), resp. za zastaralé. Přesto se vyskytovaly hlavně v excerpci z doby po roce 1840.

Rezultativní pasivní adjektiva jsou nejpočetnější skupinou slovesných adjektiv, a to jak v celkovém pohledu, tak v rámci každého zkoumaného období. Frekvenční zastoupení jednotlivých rezultativních pasivních adjektiv se měnilo s každou sledovanou dobou. Zatímco v baroku patřily k nejužívanějším tvary *složený* (11 dokladů), *oddaný*, *otevřený* a *utvrzený* (všechny 10 dokladů), v národním obrození se nejčastěji vyskytovaly lexémy *poddaný* (29 dokladů), *vznešený* (28), *spojený* (21) či *daný* (16). V dalším období se jako nejfrekventovanější ukázala deverbativa *přirozený* (48 dokladů), *smíšený* (48), *spojený* (42) a *zvaný* (39). Počítáme-li všechna období dohromady, patří mezi pět nejvíce užívaných adjektiv *spojený* (66), *přirozený* (63), *vznešený* (60), *smíšený* (58) a *zřízený* (50). Z těchto formací se v SYN v6 na předních pozicích v počtu výskytů pohybuje pouze tvar *spojený* (622077 tokenů), jenž se nachází na druhém místě po adjektivu *spokojený* (660537); následují útvary *oblíbený* (543464), *otevřený* (526554) a *zkušený* (424242). Všechna tato deverbativa jsou již staročeská.

U adjektiv z participií *t*-ových se jejich četnost v provedené excerpci a v ČNK také liší. V analyzovaném materiálu byly nejpočetnější lexémy *zajatý* (32 dokladů),

dobytý (19), *skrytý* (18), *vzatý* (14), *pohnutý* (10) a *přijatý* (10), kdežto v SYN v6 adjektiva *skrytý* (80347 tokenů), *nabitý* (76876), *krytý* (70008), *rozbitý* (59796) a *spjatý* (56975). Z uvedených poznatků však nelze vyvozovat, že v každé době byly uzuální jiné formace. Rozmanitost nejfrekventovanějších adjektiv je podle nás daná hlavně tím, že v důsledku jejich paradigmatického tvoření existuje velké množství derivátů tohoto typu. Mnohá adjektiva se aktivně a pravidelně užívají v průběhu celého jazykového vývoje a tvoří centrum slovní zásoby češtiny.

2.3 REZULTATIVNÍ AKTIVNÍ ADJEKTIVA

2.3.1 Baroko

Z barokního období bylo excerpováno 237 adjektiv derivovaných z *l*-ových přičestí. Formální stránku mnoha lexémů ovlivnil někdejší stav hláskového systému. Starší podoba slovesa *skvíti se* 'lesknout se, být nápadný' byla odvozovacím základem pro adjektiva *stkvělý* 'lesklý, okázalý' (*novým stkvělým stánkem přiodina nebude* D 62,13) a *zastkvělý* 'který se zatřpytil': *uzří tu Boha [...] nám s velebností míle zastkvělého* (DP 115,2). Již v humanistické češtině se objevuje také novější forma s odsunutým konsonantem *-t*: *rouchem velmi skvělým a drahým se odívají* (563Kozmogra 1554), *vidění [...] nad záři slunce skvělejší* (DP 383,8).

V důsledku dřívějšího pravopisného úzu se s konsonantickými odchylkami od současné češtiny setkáme hlavně u lexémů s prefixy *s-*, *z-*, *vz-*. Pro všechny tyto formace platí, že vedle tvarů odlišných od soudobého standardu se již před barokem užívají i tvary korespondující s dnešní kodifikací: *chléb [...] jest shustlý* 'zhostlý' (DJO 32,15) x *zhustlý* (Apat 1496 – viz ESSČ); *vzal lid těsto své i neskysalé* 'které se nestalo kyselým' (M 66,21) x *nezkysalé pivo* (MetlinLék1588 1588: O3v); *stuchlé* 'zkažené', *shnilé, prožluklé [...] smrdí* (DJO 26,3) x *obilí zmlklé, ztuchlé, snětivé* (Čejka – Šlosar – Nechutová 1991: 231).

Obě možné podoby užíval Komenský u adjektiv *spanilý* 'sličný' (*jako jest spanilý strom* Ž 1,9 x *zpanilý a krásný tělem* D 100,35), *svraskalý* 'vrásčitý' (*kůže [...] jakkoli ji svraskalou vidíš* PP 381,19 x *[čelo] zvraskalé¹³⁶ ducha starostlivého* DJO 19,18), *zchytralý* 'vychytralý' (*v nic obracím myšlení zchytralá* T 128,19 x *schytralejší nějaká víra* H 214,10) a *zvíťzilý* 'který se stal vítězem': *všecka zvíťzilá církev [se] klaní* (SKD II 312,24) x *s církví svítězilou zpívati* (SKD II 66,38). Deverbativum *spanilý¹³⁷* má původ v stč. slovesu *vzpaniti* 'zvelebit, rozhojnit' (< subst. *pán*), z nějž se derivoval útvar *vzpanilý* 'ušlechtilý' (*neb má být vzpanilé mysli* ŠtítKlem 1376). Zjednodušením prefixu *vz-* vznikl tvar *zpanilý* a následně vlivem regresivní asimilace znělosti i varianta *spanilý*. V LD je počet dokladů obou zjednodušených variant vyrovnaný: 25 příkladů je na lexém *zpanilý* (např. *v jeho zpanilém mladém věku* MartinUzda 1672: a5a), 28 na *spanilý*. Kromě dalšího významu 'sličný' může tato formace rovněž nabývat významu 'vznešený',

¹³⁶ Kromě synonymního *zvrasklý* (*tvář zvrasklá* MČ 62,24) se užívají také varianty *zvrastělý, zvrastilý* (JgSlov V: 810).

¹³⁷ Podnětným příspěvkem k bližšímu poznání tohoto adjektiva je článek Aleny M. Černé v časopise *Naše řeč* (Černá 2012).

jak je tomu v úryvku z Komenského *Didaktiky: mládenečkové spanilí, z královské krve* (D 184,7).

Prefix *vz-* a jeho zjednodušené podoby se uplatňují také u dalších rezultativních aktivních adjektiv. Ze stč. *vz(/s)téci se* 'vzteknout se' se utvořila podoba *vz(/s)teklý* 'rozbouřený, vyjadřující vztek', po zjednodušení *zteklý* či *steklý*: *na pusté a vzteklé moře se pouštějí* (D 160,20) x *na vsteklém moři nebezpečně se plavící* (HB 438,3) x *kůň vášnivý a zteklý*¹³⁸ (GestaM 1473: 81v) x *vydal sem vás v ruce lidí steklých* (T 108,9). Lexém *vzkvetlý* 'který vykvetl' (*květ první v české zemi v svaté víře vzkvetlý* PasMuzA 3. 1/3 14. stol.: 514) se častěji objevoval ve tvaru *zkvetlý*: *jako strom zkvetlý* (KancEvang 1581: 410b,19), *rozzelenalé, zkvetlé obce* (RC 25,7) aj. Užívaly se také hláskové variace *skvetlý* (*první skvetlé církve příklad* H 189,3), *zkvětilý* (*metaphora jest nejzkvětlejší tropus* KomKazat 1620–1621: 87) či *zkvětlý*: *co pak zkvětlý znamená kmen* (Kopecký 1986¹³⁹: 134,13).

Z variantních sloves *shrbiti* a *shrběti* 'sklonit, ohnout v zádech' byla derivována rezultativní aktivní adjektiva *shrbilý* (*velmi staré vidíte lidi [...] shrbilé* ErasmBlázn 1513: 32) a *shrbělý* (dohledáno až v NO: *o hůlce kulhala se jakási shrbělá stařice* Rozl. 1828: 398b,38), s prefixální změnou rovněž *zhrbilý* (*nedopouští v se mrzkosti zhrbilé* Mudr. 1529) a *zhrbělý*: *zhrbělý oslík od oslohoncova kyje hýká* (DJO 15,6). Všechny tyto formace mají význam 'sehnutý v zádech', s výjimkou lexému *zhrbilý*, který v syntagmatu se substantivem *mrzkosti* nabývá abstraktního významu 'lakomství' (JgSlov V: 672).

Deverbativum *zrostlý* (*doma zrostlé tele* MČ 101,16; *jedle vysoce zrostlá [vymrštěná] jest* DJO 8,26) je v LD uvedeno pod lemmatem *vzrostlý* (*strom na poli vzrostlý* DS 120,8), takže jsou oba tvary (i jejich fundující slovesa) chápány jako synonymní, ale současné slovníky je významově diferencují. *Zrostlý* s významem 'vyklíčilý za vlhkého počasí v klasech' je hodnoceno jako zastaralé, kdežto *vzrostlý* 'vyrostlý, urostlý' je běžnou součástí lexika.

Synonymní mohou být rovněž útvary *vzniklý* 'který vznikl' a *zniklý*: *aby ruoznici a búrku již zniklú ukrotili* (SolfA 80. léta 15. stol.: 142v). Forma *zniklý* však není jen zjednodušenou variantou adjektiva *vzniklý*, nýbrž častěji jde o derivát ze slovesa *zniknouti* 'z očí zmizet' a nese buď význam 'zaniklý, zmizelý', jak reflektují PSJČ a SSJČ, nebo

¹³⁸ V LD má většina adjektiv v tomto tvaru význam 'oteklý, zduřelý'. Pouze jediný doklad má význam 'vzteklý': *užraní psa ztekleho* (Cresc 14./15. stol.: 253).

¹³⁹ Daný úryvek je edicí dramatu z roku 1582.

ve střední češtině obvyklý význam 'uniklý, zbavený': *lide [...] bíd hrozných zniklý hoře* (DP 148,31).

Ke konsonantické změně dochází ještě u lexému *provinilý* 'který se provinil', u něhož se lze setkat s nenáležitě zdvojeným kořeným *-n-*: *útočištná místa pro provinnilé* (DJO 51,24) x *provinilý hříšník* (PP 212,4). Zápis s dvojitým konsonantem *-n-*, vzniklým patrně v důsledku hyperkorektnosti, volí i Rosa (VII/249).

O trochu častější jsou kvantitativní rozdíly vokálů, konkrétně u kořenových vokálů *-a-*, *-u-*: *běda srdci osláblému* 'ochablému' (M 551,26) x *běda srdcím strašlivým a rukám oslablým* (K 11,10); *kdykoli pozůstalý* 'zbylý' z *manželů pobožných pohlédne* (P 53,6) x *[s] lidem pozustalým v zemi* (M 437,34); *krev na meči zůstalou* 'která zůstala' (I 518,7) x *světlo nahoře zustalé* (DP 161,33). Kolísání kvantity u těchto adjektiv a jejich fundujících sloves, zvláště již v humanistické češtině, zachycuje i SyD, např.: *vdova zůstala po císaři Karlovi* (683LetopDač 1605) x *žena po manželů zůstala* (563Kozmogra 1554).

Málo frekventované jsou u vokálů i kvalitativní změny. Dochází hlavně k alternaci hlásek *a / e* v přehlasovaných a nepřehlasovaných tvarech *l-*ového participia. Sám Komenský užíval obou podob u formace *osiřelý* 'kterému zemřel někdo z nejbližších, opuštěný': *staviteli, po dítkách osiřelém* (SKD II 319,1) x *osamělý, osiřalý pastýř váš* (T IV 33,4). Nepřehlasované tvary upřednostňoval u příbuzných lexémů *omrzalý* 'protivný, mrzutý' (*všechněm omrzalí byli* LS 247,26 x *omrzelý člověk, kterýž všechněm omrzel* VelSilva 1598: 896,3–4) a *promrzalý* 'mrzutý, nevlídný': *nezbedný pak upominatel promrzalý jest* (DJO 78,3) x *promrzelou nevděčnost* (BílNebe 1724: 130,29).

Mezi dnes archaické výrazy patří *podkasalý* 'opovážlivý' (*kdo věřiti bude podkasalému lotru* M 563,5), *usvadlý* 'zvadlý' (*7 klasů tenkých a usvadlých* M 50,27), *vystřízvělý* 'který vystřízlivěl' (*nikdá vystřízvělí nebyli* LS 273,27), *zapomnělý* 'který zapomněl' (*na počestnost zapomnělý* HOP 193,8), *zaškudlý* 'hubený, vychrtlý' (*zaškudlé zajisté nejsou k jídlu* DJO 33,18), *zmařilý* 'rozmařilý' (*[v církvi] se kteří rozmařilí aneb zmařilí nacházejí* L 166,4) a *zmrlý* 'zemřelý': *lidí zmrlych* (H 174,3). K formě *zaškudlý* existuje dubleta *zaškoudlý*, jež bývá součástí přirovnání *zaškoudlý co by cvrčky louštil* (Čejka – Šlosar – Nechutová 1991: 331). Oba tvary se ve významu 'zarostlý, rozcuchaný' užívají ve valašském nářečí (Fabián 2009: 114).

K dialektismům řadíme deverbativum *zuvířelý* 'zkřivený, zkroucený', Komenským nenáležitě krácené: *zuvířelé dřevo těžce se zpřímí* (MČ 43,6). Ve slovnících nalezneme spíše podobu *zuvířilý*, kterou uvádí již Rosa (VII/256) spolu s variantami

uvířilý a *zvířilý*; z něj čerpá také Jungmann (IV: 831, V: 796). Všechny doklady tohoto lexému mají stejnou kolokaci i v pozdějších užitích: *zuvířelé dřevo těžko se vzpřímí* (Kott V: 703), *zuvířilé dřevo těžko se zpřímí* (Čelakovský 1852: 222,12).

Z hlediska významu je pozoruhodných mnoho adjektiv. V současné češtině má útvar *dokonalý* pouze význam 'bezvadný, úplný', ale jako derivát ze slovesa *dokonati* 'dokončit' se ve staré češtině užíval rovněž ve smyslu 'dokončený, uskutečněný': *o dědictva a o pře dokonalé* (MajCarA poč. 15. stol.), *při [...] již dokonalém s tebou se loučení* (K 23,12) x *svět dokonalý* 'bezvadný' *jest* (DS 81,8). Podobně lexém *pošlý* dnes označuje něco zhynulého, zaniklého, kdežto dříve naopak měl význam 'vzešlý, pocházející': *všickni sme z jedné krve pošlí* (LS 314,2) ad. Hojně se také užíval ve spojení se substantivem *oči* ve smyslu 'zakalený, potažený': *oči [...] jsou jako tupé a bělmem pošlé* (ZámrPost 1592: 208a), *Izak již věkem sešlý a na očích pošlý* (DamPost II 1728: 743,8) aj.

Deverbativum *umělý* dnes vnímáme především jako protiklad k výrazu *přirozený*, avšak v návaznosti na fundující sloveso *uměti* 'mít dovednost, znalost' mělo ve staré a střední češtině význam 'znalý, vzdělaný': např. *mistrův k tesařství umělých* (PasMuzA 3. 1/3 14. stol.: 38), *kdo umělým plavcem býti chce* (T II 154,12). Pouze v zastaralém smyslu 'zvrhlý, zkažený'¹⁴⁰ se až do barokní češtiny užívala formace *převrhlý*, dnes primárně 'překlopený': *způsob lidí převrhých a pokrytcův* (KapPost II 1586: 339), *bývá také d'ábelství převrhle* (SKD II 358,19). Zastaralý význam 'unavený' má u Komenského také tvar *ustalý* 'který ustal, zastavený': *příjemné jest odpočinutí [...] ustalému poutníku* (PP 385,6).

V PSJČ je jako jediný význam adjektiva *přeběhlý* uvedeno 'takový, jenž změnil příslušnost k nějakému celku za příslušnost k jinému, nepřátelskému'; v běžném úzu se užívá také ve významu 'který se během dostal na jiné místo'. Třebaže se v baroku daný útvar také užíval v dnešním smyslu (*k Francouzům přeběhlým španhelským vojakům* NovPražPošt 1720 9/1: 5), mnohem častěji nesl význam 'minulý, uplynulý': *na tom přeběhlém času života* (H 210,35).¹⁴¹

Lexém *podešlý* ze současných slovníků zachycuje jen SSJČ (hodnocen jako málo užívaný) s významem 'pokročilý' a s jediným příkladem z Šafaříkových *Slovanských*

¹⁴⁰ Tomuto významu odpovídá všech 50 dokladů v LD.

¹⁴¹ Kromě těchto významů se v SYN v6 vyskytují ještě doklady z oblasti zemědělství, kde se výrazem „přeběhlý“ označují zvířata s nepovedenou inseminací: *podíl nepřeběhlých plemenic za jednotlivé inseminace* (Zemědělec 2010).

starožitností (1837). Ve staré a střední češtině měl několik významů: 'proniklý, vloudilý' (*obřezati se pro podešlé falešné bratří* BiblBlahNZ 1568: 258r,1; *z podešlých někdy bludů nikdy nevycházejí* H 176,23), 'podebraný' (*podešlé a podteklé krví oči* MattHerbVel 1596: 119r,22; *podešlý nežit* ModlKruz 1672: 17,18), 'zemřelý': *interitus podešlý, umrlý* (SlovKlem 1455: 57a).

Adjektivum *prchlý*, v primárním rezultativním významu 'který prchl', bylo od staré češtiny užíváno ve smyslu 'pomatený, prchlivý' (*o poručenství blázna a prchlého* PrávJihlA 1468: 161v; *nebývejte nedotkliví, prchlí* SKD II 346,18), popř. 'pomíjivý, pomíjející': *tělo, ačkoli prchlé a křehké* (PetrarŠtěst 1501: 216rb,19).

Synonymní bývají formace *zakrnělý* a *zakrsalý* 'nedokonale vyvinutý, opožděný ve vzrůstu'¹⁴² (*zakrsalé stromy srdcí našich* RC 20,5), avšak tvar *zakrnělý* se kdysi často užíval ve smyslu 'zasmušilý'¹⁴³: *zakrnělý, zasmušilý, neveselého vzezření* (VelNomQ 1598: 238,13), *mezi veselými zakrnělý nebud'* (DJO 82,13). Podobná situace je u deverbativ *ostydly* a *ustydly*. Zatímco *ustydly* se i v baroku užívá ve významu 'vychladlý'¹⁴⁴, společném pro oba výrazy (*obraz [...] ustydlých a umrtvených rajských stromů* SKD II 146,5), adjektivum *ostydly* v této době stejně jako ve staré češtině nese význam 'ostudný': *jinoch ostydly a nečstny* (KázDzikSct 20. léta 15. stol.: 131vb), *jak udatně ostydlým inkvizitorům odpovídal* (HOP 129,8).

Blízký myšlenkový obsah mívaly formy *vzteklý* a *rozpustilý*. Sloveso *vztéci se* původně mělo význam 'roztéct se' (Machek 1929: 201), stejně jako sloveso *rozpustiti se*. Lexém *vzteklý* 'vyjadřující vztek, zuřivý' se časem významově oslabil a také tvar *rozpustilý* s prvotním významem 'rozpuštěný' (*do úst zlato rozpustilé horké jí lili* MünstKosm 1554: LXIIIa) dnes chápeme spíše jako 'nezbedný, dovádivý' (tak již ve staré češtině – viz ESSČ): *[v] rozpustilých kratochvilích zastížení budou* (PP 161,20). Pozůstatkem jejich společné historie je skutečnost, že přinejmenším ve východních Čechách se o dovádějících dětech říkalo, že se *rozpouštějí* namísto *vzekají* (Machek 1929: 204).

Od adaptovaného přejatého slovesa bylo utvořeno deverbativum *provandrovalý* 'který byl na vandru', Komenským užitě v substantivní platnosti: *doma zrostlé tele (o neprovandrovalém)* (MČ 101,16). Jeho východiskem je něm. sloveso *wandern*

¹⁴² Ve staré češtině mělo adjektivum *zakrsalý* ve vztahu k půdě význam 'neúrodný': *nebude zakrsalá ani jalová země tvá* (BiblOl 1417: 35r).

¹⁴³ Z 45 dokladů v LD jen jeden odpovídá významu 'zakrslý': *mírné postavy, zakrnělý* (FabrPlaut 1589: 87,25).

¹⁴⁴ Deverbativum *ustydly* mělo také přenesený význam 'jsoucí bez citu, ochablý' (MSS).

’putovat, cestovat‘, které bylo do češtiny přejato nejpozději v polovině 15. století (Newerkla 2011: 306). Německý základ má i formace *ušlechtilý* ’vznešený‘ (*ušlechtilý jakýsi nástroj jako hodiny* LS 304,19) – stříh. *slahte* ’rod, původ‘. V lat. *contractus* ’stažený, zkrácený‘ má předlohu výraz *zkontraktělý* ’který se stal chromým v důsledku pakostnice, utrápený‘: *bídný zkontraktělý svůj život [...] dokonal* (HOP 192,20).

2.3.2 Národní obrození

Analyzovaný materiál z doby národního obrození obsahoval 124 adjektiv z *l*-ového participia. Konsonantická kvalita je v porovnání se současnou češtinou odlišná u lexémů *spanilý* ’ušlechtilý, sličný‘ (*nejzpanilejšími vlastnosti ducha i srdce obdařeného muže* NPP 11/1a,30 x *s Annou, spanilou dcerou svou* NBT 27,9), *strnulý*¹⁴⁵ ’ztuhlý, ustrnulý‘ (*tělo [...] zcela ztrnulé a beze všeho života* NPP 22/4b,19 x *stál všecek strnulý* Ráj II 1811: 128,12), *zsláblý* ’který se stal slabým‘ (*kdybys věkem zesláblý klesal* NBT 29,16 x *sedm mužů z její zesláblé setniny* Sommer 1830: 33,30–31), *zpráchnilý* ’zetlelý‘ (*spráchnilá kniha neb spráchnilost* NOW 2,17 x *zbytky zpráchnilé* 911RábSmBás 1836) a *zpusťlý* ’opuštěný, zchátralý‘: *přístav byl spustlý* (NPP 12/4a,43) x *u zpusťlých hrobek* (Chateaubriand 1805: 55,18).

Adjektivum *zpráchnilý* lze označit za méně užívanou variantu slova *zpráchnivělý*. V excerpici ve spojení se substantivem *kniha* označuje mor hovězího dobytka. Ve stejném významu je užito v příručce A. J. Jungmanna: *práchnutí knihy, kniha zpráchnilá* (1826: 20,16). Formu s náslovným *s-* lze dohledat již v humanistické češtině: *zuby zkažené, spráchnile* (ČerHerb 1517: 48a).

Střídání prefixu *s-* / *z-* se projevuje i u deverbativa se současnou podobou *zpuchřelý* ’ztrouchnivělý‘. K dalším formálním změnám tohoto výrazu dochází vlivem alternace jednak kmenového *-ch-* s konsonantem *-k-*, jednak kmenotvorného sufixu *-e-* s vokálem *-i-*. Vzniká tak 8 různých tvarů, které jsou všechny doloženy. V excerpovaném materiálu se nacházela forma *zpukřelý*, považovaná za lidovou (PSJČ, SŠJČ): *jest listina jednoty tak zpukřelá, jak jen možno* (NPP 11/2a,46). Z národního obrození pocházejí dále varianty *spuchřelý* (*spuchřelé dříví* 318Milislav 1800) a *spukřelý*: *dal strmící spukřelé vejskalí sházet* (1395VlaZvěst 1820). Ostatní podoby jsme dohledali až po roce 1840: např. *starší sestra onoho zpuchřilého blázna* (Tomsa 1850: 14,21).

¹⁴⁵ Srov. PSJČ, které jako hlavní heslo uvádí variantu *ztrnulý*.

Prefix *vz-* se zjednodušuje jen u adjektiva *vzrostlý* 'urostlý'; mezi excerpty byla pouze zjednodušená varianta (srov. s. 84,21): *jsa dobře zrostlý mladík* (NPJ 17b,20) x *[dívka] vzrostlá a štíhlá, jako topol* (Hybner – Lehký 1821: 75,11).

Kvantitativní odchylky nastávají pouze u vokálů, a to jednou u vokálu *-i-* (*shnilá* 'podlehlá hnití' *slezina, skažená žluč, shnilé játra* NOW 2,17 x *shnilá, smradlavá tráva* NOW 7,10) a v ostatních případech u vokálu *-a-*: *třešně, višně [...] třebas již náhnilé byly* (NOS 14,1) x *nahnilé ovoce* (NOS 16,7); *Pepin, velmi ocháblý*¹⁴⁶ (NPP 12/1a,13) x *k ochablému jetí* (TrnkaVes 1821: 21,30); *z pěkných vyzralých, a z ourodných stromů* (NOS 13,8) x *dobře vyzralého ovoce* (NOS 18,14–15); *srstí [...] někdy bílou i zárudlou* (NOŠ 32,22).

Rozdíly v kvalitě vokálů se projevují jen u výše uvedeného lexému *zpuchřelý*, v jehož variantách dochází k alternaci *e / i*: *zpuchřelý* x *zpuchřilý* atd.

Jako archaické jsou dnes označovány středněčeské útvary *osamotělý* 'osamocený'¹⁴⁷ (*tichý a osamotělý život trávila* NBV 18,7) a *prodloužilý* 'prodloužený, dlouho trvající' (*velmi prodloužilé vyhánění dobytka* NOW 25,7) s variantou *prodlouželý*: *vlasý jeho jsou hluboce prodloužené* (HrubýPost 1901¹⁴⁸: 272,10). Knižní charakter mají formace *uleklý* 'polekaný' (*uleklého mladíka upokojiti* NPJ 36b,18) a *vychřadlý* 'chřadnutím sešlý': *touto hrstkou lidu zemdleného a vychřadlého* (NPK 59b,20–21).

Netradiční je deverbativum *okluzlý* 'kluzký' (*stezkou po dešti okluzlou* NBT 35,6), k němuž Rosa (III/470) uvádí variantu *oklzlý*; Jungmann (II: 912) přidává synonymum *okluzký*: *přes ten okluzký šoupák* (Sych. Phr. 1822). Ve výkladových slovnících sice uvedené podoby nemají stylový příznak, ale fundující sloveso *okluznouti* 'stát se kluzkým' je v ČJA označeno za nářeční (ČJA 2: 374). Naopak v ČJA nenajdeme adjektivum *švihlý* 'pružný, svižný, štíhlý', ale PSJČ a SSJČ jej hodnotí jako dialektické: *rovně tobě, strome švihlý* (NBT 39,9), *slíčný, švihlý jinoch* (Clauren 1827: 79,17).

Primární význam lexému *zletilý* je dnes 'svéprávný, plnoletý' (v baroku: *zletilí* (*vyrostlí*) *slovou mládenci* Komenský 1667: 45b,4), ale v době národního obrození se stále užíval spíše v zastaralém smyslu 'letitý': *přišel Morey, dosti zletilý muž* (NPP 12/1a,12); podobně předtím již v humanistické češtině: *kdež jest Simeon zletilý* (RozenKanc 1601: 202,7). U dalších útvarů již sémantické odchylky nenajdeme, excerptovaný materiál dokonce neobsahuje ani jeden výraz cizího původu.

¹⁴⁶ Synonymní byl tvar *ochabělý*: *ochabělého a mdlého mlíka* (Puch. Hosp. 1817: 69,10–11).

¹⁴⁷ Stejný význam vyjadřuje vedle tvaru *osamělý* také varianta *osamotnělý* (RosaSlov V/318).

¹⁴⁸ Citována postila Štěpána Františka Náchodského z r. 1707.

2.3.3 Období 1840–1918

2.3.3.1 Z participia *l*-ového

Z tohoto období jsme excerpovali 156 adjektiv tvořených z *l*-ových participií. Stejně jako v předchozích obdobích se paralelně užívají varianty *stkvělý* a *skvělý*, a to jak ve významu 'lesklý' (*stkvělým překrásně modrým plamenem* POŠ 29,4; *skvělý bílý žár* PPS 21/3c,90), tak ve smyslu 'vynikající': *ku kazatelství měl [...] nejstkvělejší nadání* (PKM 48,3), *skvělým hereckým i technickým provedením* (PPN 12/3d,4). K odsunutí konsonantu *-n-* dochází někdy u formy *domnělý* 'zdánlivý': *domnělému synáčkovi pana správce* (PBH 8,29), *jedině ona domnělá dividenda* (PPS 5/3a,23) x *do stínu domnělých „autorit“* (PPS 38/1b,32), *při vší své domnělé osvícenosti* (PKE 4,15).

Lexémy s prefixy *s-* / *z-* se mezi excerpty často objevují v podobě odlišné od současného pravopisného úzu: *opíraje se o ní schátralým* 'sešlým' *tělem* (PBD 68,12) x *člověk zchátralý mne zachránil* (470KamiNoem 1902); *zuboženému, schudlému* 'který se stal chudým', *vyhladovělému lidu* (PPS 29/1a,31) x *pensionáty pro starou zchudlou šlechtu* (PPS 24/2c,63); *služku [...] spůsobilou* 'mající schopnost k něčemu' *v domácím vaření a žehlení* (PPD 102/3c) x *deska k tisku způsobilá* (POJ 537,13); *pražská vychovatelna pro spustlé* 'mravně zkažené' *dítky* (PPD 73/3a,17) x *zasmušilého a zpustlého* 'zanedbaného' *vzezření* (105ČechBr15 1889); *tu je taky svadlý* 'který ztratil svěžest' *věncem* (PPS 29/2b,85) x *zvadlým věncem na pomníku chřestí* (786NečSvět 1884); *v ztrnulé* 'pozbylé pohyblivosti' *nečinnosti* (PPS 38/1b,18) x *pohled němý a strnulý* (Hamerle 1900: 65,16).

Zjednodušení sufixu *vz-* se znovu projevuje pouze u výrazu *vzrostlý* (viz s. 84,21; 89,2), který byl v zjednodušené formě užit ještě v polovině 20. století: *člověk vzrostlý uvědomí si* (PKŽ 26,24) x *myslivce pěkně zrostlého* (PBH 14,30), *mnohé zrostlejší [děvče] až pobledlo* (Vodák 1946: 342,19).

Vokalická kvantita je nenáležitá u deverbativa *ustalý* 'který přestal'¹⁴⁹: *ustalým dechem nenastala ještě smrt* (POR 339,1) x *vnitřními vzruchy ustalých citů* (Kalina 1874: 150,23). V dnes zastaralém, kvantitativně odlišném tvaru se užívaly formace *dozrálý* 'vyspělý' (*lidem, politicky dozralým* PPV 55/223b,29 x *to právě byla nedozrálá myšlenka* PPS 5/1b,69), *prokvetlý* 'tu a tam prostoupený něčím bělavým n. zbarveným jako květ' (*vlasý [měl] hodně prokvetlé* 'prošedivělé' PBS 8,5 x *strání prokvetlých kořennými*

¹⁴⁹ Stále je možné setkat se s významem 'unavený' (s. 86,21): *muže od práce ustalé* (Flavius 1856: 305,32).

bylinami Majerová 1911: 12,19) a *vyprahlý* 'vysušený': *zavlažil [...] vypráhlé role* (PPD 134/3a,20) x *učinila z mého srdce vyprahlou sopku* (Štolba 1875: 283,13).

Jediná kvalitativní vokalická odchylka, kterou jsme v excerpovaném materiálu zaznamenali, vznikla důsledkem diftongizace *y > ej*: *nelíbil se nikdy zhejralému* 'propadlému hýření' *uchu světa* (PKE 4,39) x *pyšný zhýralý život* (PPS 24/1a,17).

Z hlediska stylového příznaku jsou v SSJČ dvě adjektiva hodnocena jako knižní (*hlasem, prochvělým* 'rozechvělým' *vroucí láskou* PBZ 15,7; *rekviemi za zvěčnělou* 'zesnulou' *císařovnu* PPD 103/1c,24), lexém *ustaralý* 'ustaraný, zestárý' (*ustaralé rodiče nepozdravoval* PBD 8,11) je hodnocen jako poněkud zastaralý a *provleklý* 'zdlouhavý' jako málo užívaný: *trochu provleklou expozici prvního dějství* (PPN 59/3c,117).

Výraz *umělý* má sice v excerpovaných textech převážně současný význam 'vzniklý jinak než přirozenou cestou' (*bez umělých hnojiv* PPS 19/3b,2), ale stále se lze setkat také s významem 'znalý, vzdělaný' (s. 86,16) (*stal se [...] umělým a zkušeným myslivcem* PBH 11,2), popř. 'umělecky provedený': *vzorky umělých děl na oči stavěti* (PPS 15/2a,51). Zastaralý význam 'letitý' má ještě v této době útvar *zletilý* (s. 89,28): *rodiče již zletilí neb churaví* (PPP 7/2c,94).

Cizí, v obou případech německý původ mají následující deverbativa odvozená z předponových sloves: *pomocí z Němec přivandrovalých* 'přistěhovalých' *jeptišek* (PPS 19/2b,87–88), *syn Jan nedostudovaný, zlumpačelý* 'ze kterého se stal lump' (PBD 8,21). Sloveso *přivandrovati* má základ v něm. *wandern* 'putovat, cestovat' (viz i *provandrovalý* – s. 87,28), sloveso *zlumpačiti* pak v něm. substantivu *Lump* 'otrhanec'.

2.3.3.2 Z přechodníku minulého

Z přechodníku minulého bylo derivováno 30 adjektiv s celkem 41 dokladem. Žádná z formací nebyla užitá v excerpované beletristické literatuře, pouhé tři výskyty má náboženská literatura. Nejvyšší podíl užitých lexémů tohoto typu mají texty publicistické (25 dokladů) a odborné (12 dokladů). Opačnou tendenci vidíme v současné češtině, kde je sice počet lemmat představujících adjektiva odvozená z přechodníku minulého¹⁵⁰ nejvyšší u publicistické a oborové literatury, ale v přepočtu na relativní frekvenci jsou tyto útvary častější v beletrii (10,83 výskytů na milion slov), zvláště v poezii.

¹⁵⁰ Pro tato adjektiva je v ČNK zaveden tag „AM.*“.

Pouze čtyři z excerpovaných výrazů se nám podařilo dohledat z doby před rokem 1840: *po chvíli k sobě **přišedšimu** 'který přišel' pokynula mi* (Mácha 1834: 194,23), *dcera pana mistra, právě z ústavu na svátky přišedší* (PPD 151/3a,15); *obkličen části svých straži před nim **vyrazivších** 'vydaných se na cestu'* (Literární přílohy k císařským královským Vídeňským Novinám 1816: 30,14), *nasázeti do rádků, mezi vyrazivší 'prudce vyrostlé' rostliny topinamburu* (POS 132); *ouplavice (cholery asiatské) po celé skoro Evropě **zuřivší** 'řádící'* (Zap 1835: 10,18), *následkem povodní tehdež v Tyrolsku zuřivších* (PPD 128/1c,27); *Ivan, **zůstavší** 'který zůstal' na kolenou* (Palacký 1820: 72,23), *četa, zůstavší ke krytí děl* (PPN 207/1c,117–118).

Vhledem k motivaci tohoto druhu deverbativ tvarem přechodníku minulého je zřejmé, že se odvozují primárně z perfektivních sloves. Přesto lze v analyzovaných textech najít tři formace, jejichž fundující sloveso je imperfektivní a teoreticky tak tvoří jen přechodník přítomný: *stávavší* 'který se delší dobu vyskytuje na jednom místě' (*s hlavním sídlem na Březových Horách stávavší* PPD 103/6a,21 x *stávající*), *studovavší* 'který studoval' (*Adam Hefter, [...] studovavší však v Solnohradech* PPN 12/2e,85–86 x *studující*), *zuřivší* (x *zuřící*).

Z formálního hlediska je odlišný jen lexém *zúčastnivší se*, vyskytující se i v podobě s náslovným *s-*: *veškeré dělostřelectvo, zúčastnivší se těchto bojů* (PPN 112/1b,7) x *nad Černohorci súčastnivšími se událostí v Podgorici sběhlých* (PPS 5/2a,23).

Frekvenční zastoupení jednotlivých adjektiv se značně liší od současného stavu, což je mimo jiné dáno tím, že útvary s více než jedním výskytem jsou vždy užity v rámci jediného excerpovaného textu, např.: *až nastavší 'která nadešla' tma znemožní jisté míření* PPN 207/1c,89; *nastavší tmy použili pak k sestupu* (oboje PPN 207/1c,146). Výjimkou je deverbativum *dopustivší se* 'který se dopustil', užitě jednou v odborném a jednou v publicistickém textu: *lovec [...], dopustivší se poklesku* (POS 117–8), *povstal-li následkem chyb v mládí se dopustivších* (PPD 103/8a,35).

Pro formu *doznavší*, mající v analyzovaných zdrojích čtyři doklady (*místa, doznavší 'která zakusila' působení světla* POJ 536,49 apod.), jsme v ČNK našli jediný záznam v SYN v6, ale jde o zvratnou podobu s odlišným významem: *které poté doznavší se 'která se přiznala' osoba v protokolu ručně opravuje* (Boukalová 2012: 459).

Podle SYN v6 jsou v současnosti nejfrekventovanější následující adjektiva z přechodníku minulého: *přeživší* (8417 tokenů), *vyběhnuvší* (3992), *odstoupivší* (3747), *navrátivší* (1980), *sestoupivší* (1378), *nastoupivší* (983), *postoupivší* (846), *byvší* (757),

dorazivší (619) a *vzniknuvší* (545). Z těchto lexémů je v excerpovaném materiálu zastoupen pouze tvar *vzniknuvší*: *na úhradu výdajů [...] vzniknuvších sesílením vojska* (PPN 59/3a,1–2).

Naopak žádný doklad v ČNK nemají excerpovaná deverbativa *odběhší* 'který se vzdálil' (*dítě – usnulo odběhší z dohlídky matčiny spánkem tichým* PKE 23,12) a *zbobtnavší* 'který se bobtnáním zvětšil': *sevřelo dřevěné předpažbí, zvlhnutím zbobtnavší* (POS 126,4).

2.3.4 Závěr

Součástí excerptce ze všech analyzovaných textů bylo 359 adjektiv derivovaných z participia *l*-ového a 30 adjektiv z participia *s*-ového. Co se týče deverbativ z *l*-ového participia, 58,5 % z nich bylo derivováno již ve staré češtině, ze střední češtiny pochází 29 % útvarů. Od doby národního obrození se tvořilo 9,5 %, od poobrozenického období 3,3 % formací. Přesah do češtiny třetího tisíciletí má pouze 68,5 % excerpovaných výrazů.

Tři čtvrtiny adjektiv, která nejsou v současném úzu, se objevovaly v excerptci z děl J. A. Komenského. Tři z nich nemají dohledatelné doklady z jiných textů: *třetí [křesťané jsou] mrtvělí* 'umdlévající', *na obě strany kulhající* (H 248,27), *učení [...] cele nenaprznělé* 'neposkvrněné' (H 197,29), *vy [...] zvrtkalí* 'nestálí' *služebníci boží* (R 180,2). K málo frekventovaným patří kupříkladu tvary *posyřalý*¹⁵¹ 'proměněný v sýr' (*dělá se [...] z mléka posyřalého sýr* DJO 33,9), *vrátilý* 'který se vrátil' (*lidu svému z Babylona vrátilému* D 450,29) či *zohavělý* 'učiněný ohavným': *Jeruzaléme [...] ačkolis byl zohavělý* (DP 124,16).

Některá rezultativní aktivní adjektiva se vyskytují výhradně ve formě s negačním prefixem *ne-*: *nebylý* 'neexistující, neduživý' (*s stonavými a nebylémi zákrsky jak jest pracovati* I 502,17), *nenadálý* 'náhlý, neočekávaný' (*trnouc nad nenadálým spasením* R 81,11; *podle této nenadále smrti* NPK 127b,33), *nevrlý* 'rozmrzelý': *nerad' se [...] s nevrlým o přívětivosti* (M 563,14). Negovanou podobu má povětšinou také lexém *neskonalý* 'nesmírný, nekonečný' (*až do neskonalých stran věčnosti* LS 308,36); jeho kladný protějšek je málo užívaný (PSJČ): *toliko bojův skonalých 'skončených' slyšeli sme* (AktaBratr VI 1501: 156a), *dceři Jaira knížete, smrtí skonalé 'zemřelé'* (ZámrPost 1592: 443b).

¹⁵¹ Rovněž ve formě *posyřelý* (JgSlov III: 351) a *posyřený*: *posyřené mléko* (LucidT 1498: 26v).

Existuje mnoho deverbativ, u nichž již souvislost s fundujícím slovesem není zcela zřejmá. K takovýmto výrazům patří **čilý** 'hbitý, živý' (*během čilý co laň* DP 93,17; *malá, čilá zvířátka* NOŠ 18,17; *pozorovala čilý život u stolu* PBZ 19,18) < *čítí* 'vnímat', **kyselý** 'mající chuť jako ocet, též mrzutý' (*los jakkoli trpký a kyselý* O 436,33; *mívají obyčejně chuť silně kyselou* POŠ 15,12) < *kysati* 'kvašením se stávat kyselým', **nevrlý** 'rozmrzelý' < *nevřítí* 'nemít někoho rád', **oplzlý** 'nestydatý' (*řeči oplzlé* D 334,17) < **oplzati se* 'chovat se necudně' (Rejzek 2001: 449; srov. StČS), **otrlý** 'mravně či duševně otupělý' (*ke všemu byli otrlí a zatvrdili* HOP 226,23) < *otřítí* 'třením odstranit', **zbrklý** 'ukvapený' („zbrklý střelec“ *pohřešuje nezbytně nutného klidu* POS 120,7) < *zbrknouti (se)* 'unáhlit se', **ztepilý**¹⁵² 'urostlý' (*pro ztepilou postavu* PKŽ 7,12) < (*v*)*ztěpiti se* 'povstat, pozdvihnout se' < *těpiti* 'nést (se)'.

Nejistý původ mají adjektiva, v jejichž základu se vyskytuje substantivum a mohou tak mít dvojí motivaci. Kromě již zmíněného útvaru *spanilý* (s. 83,25) se tento problém týká kupříkladu formací **ušlechtilý** 'vznešený' (*nejušlechtilejší svatých Písem světlo* R 22,25) – *ušlechtiti* 'zušlechtit' vs. *šlechta*; **zbabělý** 'bojácný' (*politicky zbaběli lidé* PPV 89/368a,21) – *zbaběti*¹⁵³ 'nabýt vlastností baby, stát se bojácným' x *baba*; **zhovadilý** 'který vlastnostmi připomíná hovado' (*do mrákot bludů a neb života zhovadilého* D 58,29) – *zhovaděti* 'stát se podobným hovadu' vs. *hovado*. Tato a jim podobná adjektiva jsme s ohledem na jejich verbální charakter zahrnuli do analýzy.

U několika lexémů jsme pozorovali jejich sémantickou stránku, která se v průběhu staletí různě proměňovala. Kupříkladu výraz *dokonalý* byl ve staré češtině užíván především ve významu 'uskutečněný, dokončený', ale v současné češtině jednoznačně převažuje význam 'bezvadný', který je v ESSČ uveden až na posledním, pátém místě.

Objevovaly se také skupiny deverbativ s podobnou slovotvornou stavbou a totožným významem. Vedle dvojice *zakrnělý* – *zakrsalý* (s. 87,10) jde o adjektivní řady *osamělý* – (*osamocený*)¹⁵⁴ – *osamotělý* – *osamotnělý* (*ponechají lid hercegovský a bosenský v zoufalém boji osamotnělý* PPS 29/1b,25), *svraskalý* – *svrasklý* – *svráskatělý* (*kůži má popelavou, svráskatělou* NOŠ 31,24–25) – *svraštilý* (*rohová mázdřice hrubá, ploská, svraštilá* NOZ 8,1) a *zatvrdilý* – *zatvrzelý* (*pohanka dosud zatvrzelá* NBT 26,19) – (*zatvrzený*).

¹⁵² Dříve zřejmě **vztepilý* (Machek 1957: 719, Rejzek 2001: 782) – srov. *spanilý* (s. 83,25).

¹⁵³ Má např. *Rosa* jako perfektum k *baběti* (I/34).

¹⁵⁴ O vztahu mezi adjektivy rezultativními aktivními a pasivními bude blíže pojednáno v závěru této práce.

Převážná část útvarů je domácího původu, pouhých pět forem má cizojazyčný, většinou německý základ. Všechny jsou také odvozeny z předponových sloves: *provandrovalý, přivandrovalý, ušlechtilý, zkontraktělý, zlumpačelý*.

Pokud jde o adjektiva tvořená z přechodníku minulého, jediným přejatým výrazem je adjektivum *studovavší* 'který studoval' (*Adam Hefter, [...] studovavší však v Solnohradech* PPN 12/2e,85–86) z lat. *studēre* 'studovat'.

Oba typy rezultativních aktivních adjektiv si v mnoha kontextech mohou konkurovat, proto byly uměle zavedené tvary na *-(v)ší* kritizovány jako nadbytečné (Giger 2012: 568). Z 30 excerpovaných adjektiv z přechodníku minulého se k 23 lexémům tvoří příslušný protějšek odvozený z *l*-ového participia, např. *nastavší – nastalý, uvážnuvší – uvázlý, vzniknuvší – vzniklý*. V důsledku lexikalizace významu *l*-ových útvarů nejsou tyto dva typy deverbativ vždy plně zaměnitelné, ale v námi excerpovaném materiálu k takové situaci nedochází.

Paralelu v *l*-ových adjektivech nemají lexémy *narazivší* 'který narazil', *počavší* 'který začal', *proslavivší se* 'který se stal slavným', *studovavší*, *vyrazivší* 'který vyrazil', *zúčastnivší se* 'který se něčeho zúčastnil' a *zuřivší* 'který zuřil'. Uvedené formace lze v textu plnohodnotně nahradit převážně jen vztažnou větou (např. *dělostřelectvo, zúčastnivší se těchto bojů* PPN 112/1b,7 > *dělostřelectvo, které se zúčastnilo těchto bojů*),¹⁵⁵ proto jejich místo v soustavě českého jazyka považujeme za oprávněné.

¹⁵⁵ U lexému *proslavivší se* lze uvažovat o substituci adjektivem rezultativním pasivním: *král Sennacherib, proslavivší se vojskem svým, zvolal* (PKŽ 6,20–21) > *král Sennacherib, proslavený vojskem svým...*

2.4 ADJEKTIVA VYJADŘUJÍCÍ NEAKTUÁLNÍ VYKONÁVÁNÍ DĚJE

2.4.1 Baroko

2.4.1.1 Sufixy *-ivý*, *-(n)livý*, *-čivý*

Adjektiva vyjadřující neaktuální vykonávání děje tvoří pomyslný protiklad k procesuálním adjektivům, jež vyjadřují aktuální vykonávání děje. Podle terminologie *Mluvnice češtiny* (1986) patří k charakterizačním dějovým adjektivům a částečně také k pasívním nerezultátovým adjektivům (některé útvary se sufixem *-itý*). Zpočátku se tyto formace odvozovaly jen sufixy *-ivý* (< *-ivъ*) a rozšířenou variantou *-livý* (HMČ: 307), proto je uvádíme jako první.

Základním sufixem *-ivý* se v našem materiálu odvozuje 10 adjektiv, k nimž připojujeme ještě výrazy *živý* 'žijící' (*skrze niž se neživí probuzují* ON 206,12) a *mrtvý* 'nežijící' (*ty věci jsou věci mrtvé* I 472,23), tvořené z příslušných slovesných kořenů sufixem *-vý*. Původní *-vъ* (> *-vý*) bylo k základu lexému *mrtvý* přidáno vlivem opozita *živý* (Machek 1968: 382).

Deverbativum *zuřivý* 'prudký, horlivý' (*neproměnitelnost zuřivé spravedlnosti boží* SKD II 309,4) bylo častěji užíváno v hláskové variantě *zůřivý* (*nepravosti pak všeliké zůřivý mstitel* LDN 21,2), jak dosvědčuje LD i SyD. Tento tvar se vyvinul nejspíše postupnou změnou z původního *zóriivý* (*zóriivý tváří vzhlédl na bratří své* AsenS 1471: 289)¹⁵⁶ přes formu *zuořivý*: *jsú [...] tak horliví a zuořiví* (ArchČ XXI 1519: 134). Jungmann (V: 793) uvádí jako hlavní heslo podobu *zuřivý*, ale u všech příkladů má kmenový vokál *-u-* délku (stejně i u adv. *zuřivě*): např. *já sem bůh silný, spravedlivý a zůřivý* (Pís. Br. 1583: 328), z dobového úzu: *zůřiví větrové* (Sych. Phr. 1822). Naopak Kott (V: 697) zdůrazňuje, že podoba *zůřivý* není správná. Oba lingvisté zmiňují ještě variantu *zeřivý*, avšak bez jakéhokoli dokladu.

Kvantitativní rozdíly se projevují také u adjektiva *rozpačivý* 'rozpačitý'¹⁵⁷, které má u Komenského dlouhý vokál *-a-*: *nemusí [...] býti [...] rozpáčivý, ale ochotný* (SKD II 324,2). V LD je pouze varianta *rozpačlivý* po jednom dokladu s krátkým

¹⁵⁶ Podle Machka (1968: 720) jde o zvratnou analogii.

¹⁵⁷ Ačkoli je adjektivum *rozpačitý* již staročeské (*úmyslem hněvivým a rozpačitým* TrojK 1469: 129v) a užívá se dodnes, nebylo excerpováno v žádném období. Ze staré češtiny pochází též varianta *rozpačný* (*musilo by srdce rozpačné býti* PasMuza 3. ½ 14. stol.: 318), dnes archaická (PSJČ). V souvislosti s nemocí se užívala podoba *rozpačilý* (ESSČ).

a s dlouženým vokálem: *rozpačlivých hlav* (SkálaHistB III 1619–1620: 121,18) x *prodlévavý, meškavý, rozpáčlivý* (RešSlovA 1560: Q4b).

Zastřený původ má lexém *přívětivý* 'vlídný' (*k manželu [...] přívětivá byla* HOP 19,7), derivovaný z předponového slovesa **privětiti (se)* 'vlídně k někomu promlouvat' od **větiti* 'mluvit' (Rejzek 2001: 541). Rosa (RosaSlov IV/558) připojuje variantu *přívětlivý*, kterou přebírají také Jungmann (III: 642) s Kottem (II: 1113), ale stejně jako v případě výrazu *zeřivý* chybějí příslušné doklady.

Koexistence souznačných slovesných adjektiv s různými variantami sufixu *-ivý* (tj. *-livý, -nlivý* a *-čivý*) je poměrně častá. Všechny formace se sufixy *-čivý* (celkem 5) a *-nlivý* (4) mohou mít rovněž tvary na *-livý*. Z 28 deverbativ tvořených sufixem *-livý* má 12 z nich dublety s útvary na *-ivý* (6), *-nlivý* (3) nebo *-čivý* (3). Vznikají tak dvojice, jejichž oba členy jsou vždy zachyceny v Jungmannově nebo Kottově slovníku, s výjimkou páru *škodivý*¹⁵⁸ 'škodící' (*výpary mi škodivé* Thomson 1842: 12,15) – *škodlivý* (*nebývá takových lidí pád škodlivý* HB 441,9). Z ostatních dvojic připomínáme kupříkladu *zahálivý* 'nerad pracující, lenivý' (*zahálivý život vedli* LS 258,1) – *zahálčivý* (*jakéž jest lidí zahálčivých* SKD II 389,25)¹⁵⁹ a *zdrželivý* 'střídmý'¹⁶⁰ (*rytíř Boží má býti ve všem zdrželivý* H 239,25) – *zdrženlivý* (*místo [srdce] obžerného zdrženlivé* DamPost II 1728: 588,6). K lexému *zahál(č)ivý* existuje ještě varianta *zahálevý*, která se objevuje ve staré češtině, ale již Jungmann (V: 460) ji považuje za zastaralou: *zahálevá osoba jest jako kopřiva* (TovHád 2. pol. 15. stol.: 36b), *duch papežů jest [...] zahálevý* (R 113,15). Z páru *zdrželivý* – *zdrženlivý* je v současném úzu upřednostňována podoba na *-nlivý*, nicméně ve staré a střední češtině byla mnohem častější varianta na *-livý*; totéž platí pro dvojici *mlčelivý* (*žena mlčelivá* M 559,28) – *mlčenlivý* (viz VW, LD).

K adjektivům se sufixem *-čivý* řadíme rovněž formu *plačtivý* 'často plačící' (*přivítal ho očima sic plačtivýma* HOP 136,5), ačkoli synchronně má sufix *-tivý*. Jeho původní struktura však byla *plač-čivý*, z níž v důsledku disimilace *čč > čť* vznikla současná podoba (Trávníček 1948: 345).

U útvarů s rozšířenými variantami sufixu *-ivý* mnohdy docházelo ke kvantitativním změnám vokálu *-a-*, a to buď v předponě u dublet *nakažčivý* 'schopný

¹⁵⁸ Podle *Akademické gramatiky češtiny* (Štícha a kol. 2013: 208) se tento tvar nikdy nestal součástí úzu.

¹⁵⁹ Fundující základ však mají obě adjektiva různé: *zahálivý* je odvozeno ze slovesa *zahálet*, *zahálčivý* ze substantiva *zahálka*.

¹⁶⁰ Srov. *zdrželivý* (slibu) 'kdo slib drží' (ŠimekSlov).

nakazit¹⁶¹ (*dotknutím nakažují, protože nákažčivé jsou* DJO 25,6 x *nakažčivý uhel* VesPost I 1724: 368b,45) – **nakažlivý** (*slova nákažlivá* D 334,12 x *nakažlivý jed* DamPost I 1727: 502)¹⁶², nebo častěji v kořeni. Kolísání kvantity je dobře patrné také v LD; varianty s dlouhým vokálem jsou v ní častější u následujících lexémů: *učíň [...] v naději doufánlivé* 'důvěřivé, důvěřující' (DP 183,15) x *v doufanlivé naději o milosti Boží* (ŘJ 72,4); *všecky hánlivé* 'hanobící' [...] *spisy* (O 401,34) x *jsouce člověk hanlivý* (Sněmy IX 1595: 152); *lidi dělá ospánlivé* 'ospalé' a *ztřeštěné* (MattHerbVel 1596: 386r,13) x *nad plcha a jezevce nic ospanlivějšího* (DJO 16,22); *pálčivou* 'štiplavou' *zimnicí se trápí* (PP 352,14) x *abych od ohně [...] palčivého* 'žhoucího' *sehlcen nebyl* (PP 277,18). Tvary s krátkým kmenovým vokálem převažují u deverbativa *trvanlivý* 'trvale či dlouho odolný': *sůl věc trvanlivá [...] jest* (SKD II 324,5) x *nejtrvánlivější v světě jest obloha s okrasami svými* (T II 150,15).¹⁶³ Vyrovnaný počet obou variant je u stč. výrazu *nedbanlivý*¹⁶⁴ 'nedbalý'¹⁶⁵: *správce [...] při ouřadu nedbanlivým byl* (VV 47,16) x *nedbánlivým učením* (R 204,7).

Lexém *zápalčivý* 'lehký k zapálení, prudký, vznětlivý', mající podle Rösela slovníku u Komenského pouze tuto podobu (*zápalčivá hlava* C 471,12; *zápalčivé některé hlavy* H 217,14), byl nejčtenější i v LD: např. *krev zápalčivou* (MattHerbVel 1596: 56v,23). Za lemma je v ní však označen méně častý tvar *zapálčivý*, nicméně mezi doklady je kupříkladu úryvek ze 17. svazku Komenského spisů (Komenský – Müller – Novák 1912: 471,12), v němž stojí podoba *zápalčivý*, nikoli *zapálčivý*, jak uvádí LD. Nejméně frekventovaná je v LD varianta *zapalčivý*: *co zapalčivý kůň* (Čejka – Šlosar – Nechutová 1991: 310) aj. Kvantita kolísá rovněž u varianty *zápalivý* (ESSČ), ale na základě dostupných pramenů se zdá, že jen ve staré češtině: *koňovi prach v uoči syp zapálivému* (LékKoňMuz3 konec 15. stol.: 433) x *[ženy] zápalivější jsou* (WolkPlod 1576: F5a).

¹⁶¹ Tentýž smysl mají adjektiva *nakažující* (*neduh smrtedlně nakažující* EusebHist 1594: F1b), *nakazující* (*se jim jako smrdutým a nakazujícím [...] vyhýbali* PetrarŠtěst 1501: 68rb,5) a *nakazitedlný* (viz s. 125,16). Ze slovesa *nakaziti* dále vznikly synonymní formace *nakažený* 'postižený nemocí' (*nakažený jazyk zimnicí* RokJanB 1492: 306b) a *nakazilý*: *proti tváři nakazilé* (LékNeduh 14./15. stol.: 61v).

¹⁶² Podoby s dlouhým -á- má i Rosa (RosaSlov III/356), Jungmann s Kotttem nikoli.

¹⁶³ Rovněž ve VW jsou uvedeny dvojice *trvanlivý – trvánlivý* a *trvalivý – trválivý*.

¹⁶⁴ Srov. Gebauer (1894: 381) považuje adjektivum *netba(n)livý* za derivát ze subst. *netbánie*.

¹⁶⁵ Vedle deverbativa *nedbalý* (*u nedbalých židů* VV 10,30) mají tentýž význam formy *nedbalivý* (*nedbalivý a obžerlivý* LékŽen 2. pol. 15. stol.: 66r), *nedbavý* (*aby nebyl lékař nedbavý* LékChir poč. 16. stol.: 7r), *nedbatedlný* (*lění a netbatedlný* KorPosD poč. 16. stol.), *nedbací*: *znamenie jest člověka netbacieho* (BernListB 2. pol. 15. stol.: 165r).

Ke změně kvantity docházelo také u kmenového vokálu *-i-*: *užíval ne nějakých jízlivých 'zlomyslných, uštěpačných' [...] slov* (SKD I 101,36) x *tak jízlivým slovem* (O 412,24). Jak u Komenského, tak celkově v LD byla častější podoba s dlouhým vokálem, která je frekventovanější i v současné češtině (IJP). Kvalitativní změny se projevují alternací vokálů *o / ů* (*nebyvejte nedotkliví 'popudliví', prchlí* SKD II 346,17 x *nedůtklivý 'nesnášející dotek' jest vřed neduhů lidských* SKD I 101,21) a *u / ou*: *taková kormutlivá 'zarmoucená, sklíčená' myšlení* (KP 62,6) x *dítě také lekavé, hněvivé, kormoutlivé [...] bude* (I 508,16).

2.4.1.2 Sufixy *-avý, -lavý*

Sufix *-avý* se připíná k základům 53 excerpovaných adjektiv. Na morfologické rovině u nich dochází hlavně k vokalickým změnám, konsonantická modifikace nastává pouze u onomatopoického lexému *škřipavý*, který je variantou frekventovanějšího *skřípavý* 'vrzavý': *piskot byl-li [...] škřipavý nějaký, troudili se* (LS 267,9). Jeho další podoby jsou *skřiplavý* a *skříplavý* (RosaSlov V/440; JgSlov IV: 119–120). Tento útvar zároveň prezentuje rozdíly ve vokalické kvantitě. Stejnou změnu ve vokálu *-i-* / *-í-* má také formace *kolílavý* 'houpavý', v LD pouze s délkou: *loží měkkými peřinami postlaných, visutých a kolílavých* (LS 272,21) x *kolílavé třesení* (KonečTheatr 1616: 235,21). V současné češtině se dává přednost nezúžené dubletě *kolébavý*, kterou Jungmann (II: 99) spolu s deriváty *kolébka* a *kolébavost* označuje za zastaralou: *nejsú stáli, neb kolébaví 'nestálý'* (PrávJihlB 1490: 307v).

Trojí podobu má v Komenského spisech výraz *rouhavý* 'který se rouhá', vzniklý z původního *rúhavý*, zkráceně *ruhavý*: *z jasného nebe na rúhavé komedianty hrom udeřil* (A 194,20) x *k refutování ruhavé Ariánské sekty* (O 399,28) x *horle proti [...] rouhavému Goliášovi* (SKD II 298,6). Všechny tři varianty jsou uvedeny i v LD, nejčastěji v podobě s *-ou-*, poté s *-u-* a nejméně s archaickým *-ú-*: *rouhavé řeči o svátostech* (ArchČ X 1505: 331) x *budou lidé [...] pyšní, ruhaví* (LukVíra 1525: 6a) x *rúhavá kázání činil* (ArchČ VIII 1526: 256). Synonymními formacemi jsou *rouhanlivý* (*rouhanlivému posměvači* KadIPokl 1698: 5,2) a *rouhačný*: *rouhačný člověk* (DamPost II 1728: 989,4).

K alternaci vokálů *a / e* dochází u adjektiv (a jejich základových sloves), jejichž dnešní základní podoba je *halekavý* 'pokřikující' a *ožehavý* 'ožehující, choulostivý':

zvláště helekaví ti introitové (AN 218,33), *mnohem méně odpověď na ni dávati ožahavé jest* (ČervBratr 1558: a4a), *začež se jako věc ožahavou každý stydí* (PP 14,32)¹⁶⁶.

V této skupině deverbativ je poměrně velký počet lexémů z onomatopoických základů. K nejpozoruhodnějším patří *chrkavý* 'vykašlávající hlen, odkašlávající' (*dušným, kašlavým, chrkavým* ČerHerbE 1517: 79; *stonaví, chrkaví [...] vždycky bývají* I 520,10) s řídkými variantami *chrklavý* a *chrchotlivý* (JgSlov I: 823), či *krhavý*, které má jednak význam 'vydávající zvuk kr-kr', jednak častější význam 'slzící, mokvající', zvl. ve spojení s očima: *krhavý na oči* (SlovOstřS 2. pol. 15. stol.: 90), *ať nepřistupuje k oltáři [...] krhavý* (M 92,8). Částečně analogický význam má forma *blikavý* 'mžourající, vadného zraku': *lippus, blikavý* (SlovKlem 1455: 59v), *dá Hospodin srdce lekavé a oči blikavé* (M 133,23).

Pro označení člověka s křivýma nohama se užívaly dialektismy *šantavý* a *šmitavý*: *kulhání od vyvinutí je: sic ani šmitaví, ani šantaví [...] nekulhají* (DJO 23,4). V pozdějším vydání *Dvěří jazyků otevřených* (Komenský 1669: 55b,3) je výraz *šmitavý* psán s vloženým *-h-*, tj. *šmithavý*, jak je zvykem i jinde (např. VelSilva 1598: 141,14). K tomu přistupuje několik synonymních variant těchto útvarů: *šmatřhavý* (RosaSlov VI/11), *šmathavý* (VelSilva 1598: 588,37), *šmařchavý* (WaldtKáz 1736: 870,13), *šmatlavý* (RešSlovB 1562: W1a, ad.), *šmíthavý* (VelDict 1579: Ggg 1b2), *šmithavý* (KofPam 1675: 324,18–19), *pathavý* (RešSlovA 1560: LIII 1b), *pařchavý* (WaldtKáz 1736: 881,8), *pařchvý* (WaldtKáz 1736: 870,13).

Adjektivum *mektavý* nemělo u Komenského dnešní myšlenkový obsah 'mečivý, koktavý, breptavý', nýbrž bylo užito ve smyslu 'pohyblivý'¹⁶⁷, podle jednoho z (dnes podružných) významů slovesa *mektati* 'sem tam hýbat': *na tekuté a mektavé vodě nepadně se podobizna věci vyobrazí* (D 172,9).

Expresivní příznak má dnes lexém *žravý* 'přijímající hodně potravy, hltavý, nenasytný, sžiravý', který se dříve mnohdy pojil nejen s pojmenováním zvířat (*zvířaty těl lidských žravými* KronTur II 1594: 282,21–22, *vlk žravá šelma* DJO 32,23), ale taktéž se substantivy *oheň* (*oheň žravý* 'stravující' KancEvang 1581: 118,14; *žravý oheň vypálil* BiblVácl 1715: 215,35) či *vřed*: *ženu [...] žravým 'rozežirajícím' vředem obtíženou* (BiblVácl 1715: 306b,37). Komenský jej užívá v ironizujícím spojení *žravá hryzení zemská* (LS 260,2) (namísto „Práva a zřízení zemská“).

¹⁶⁶ StČS a RosaSlov (IV/82) udávají morfologickou variantu *ožáhavý* 'žhnoucí, ohavný'.

¹⁶⁷ Tento význam je pravděpodobně nářeční (Kučera 1983: 101; Fidlerová 2013: 81).

Sufixem *-lavý* se odvozuje 6 deverbativ. Archaická slovesa *křikati* 'křičet' a *třiesti* 'třást' byla základem pro formace *křiklavý* 'křičící, hlučný' (*řeči křiklavé* Hyn konec 15. stol.: 106v; *křiklavým takovým hlasům* LDN 17,11) s méně častou variantou *křikavý* (*vřieskavý a křikavý bude* Hvězd pol. 15. stol.: 18v) a pro *třeslavý* 'třesoucí se' (*[s] třeslavými rukama* LS 275,5) s dubletami *třaslavý* (*třaslavé a tvrdé zpovědi* AktaBratr VII 1548: 145b), *třěslivý* (*tremulentus [...] třěslivý* Voleková 2013¹⁶⁸: 170,9), *třaslivý* (*třaslivy sudce čaka* Hauer 1895¹⁶⁹: 435b,9), *třasutý* (*v ten třasutý den* Patera 1903¹⁷⁰: 55,28) a *třesutý*: *třesuté ruce* (FranckOpilA 1537: D 3a). Nejčastěji se však užívala podoba *třesavý* (*třesavou rukou* VelDict 1579: B0000 4b2; *proti třesavý zimníci* WaldtKáz 1736: 740,6), již zaznamenávají PSJČ a SSJČ společně s řidší variantou *třasavý*, známou už ze staré češtiny (MSS).

Variantní sufix mají rovněž další tři útvary s příponou *-lavý*, jen jedna varianta však pochází ze střední češtiny: *opuka písková a draplavú* 'škrabavá' *jest* (DJO 7,2) x *kopejteck drápravých* (ZámrPost 1592: 229b). Lexém *bodlavý* 'pichlavý' (*bodlaví trnové* H 233,7) měl vedle pozdějšího *bodavý* (*z bodavých a suchých větví* 459KamBáSmí 1822) rovněž stč. dublety *bodlatý* (*dřievo bodlatější* Comest 2. pol. 14. stol.: 121b; *křovím poroste jen bodlatým* DP 108,15) a *bodlivý*: *trn bodlivý* (ŽidSpráv 3. 1/3 15. stol.: 147). Stejně tvořené jsou deriváty ze slovesa *sršeti* 'jiskřivě lézat, vztekat se': stč. *sršatý* 'zuřivý' (*divokého a sršatého* HjkKronT 1541: 377b,34), středněčeské *sršlavý* 'vzteklý, prudký' (*sršlavou jakousi zuřivostí* L 268,10), a pozdější, obrozenké *sršavý* (*mocností sršavou* Thomson 1842: 45,8) a *sršivý* 'sršící jiskrami, leskem apod.': *od sršivé jeho slávy* (Thomson 1842: 138,8).

Zbývající deverbativum *šeplavý* 'šišlavý, sípavě mluvící' (*lépe jest šilhavým býti než slepým, [...] šeplavým než němým* DJO 22,19) je již staročeské: *přísaha šeplavého, zajíkávého, bebtavého*¹⁷¹ (PrávJihlA 1468: 7v). Pozdější tvar *šepavý* má odlišný význam 'šeptavý' (*šepavým [...] hlasem* Sušil 1861: 93,8), neboť oba výrazy mají jiné fundující sloveso: *šeplati* 'šišlat, měkce n. sípavě mluvit' vs. *šepati* 'šeptat'. Kromě toho už od staré češtiny existovalo adjektivum *šeptavý* 'šeptaný, řečený šeptem'.

¹⁶⁸ Citace podle rukopisu z 15. století.

¹⁶⁹ Citace hymnu z r. 1418.

¹⁷⁰ Vychází z rukopisu ze 14. století.

¹⁷¹ Stč. adjektivum *bebtavý* 'breptavý' má rovněž varianty *beblavý* (užíváno zvl. jako příjmení) a *beptavý*: *jazyk beptavý opravuje* (LékFrantA pol. 15. stol.: 173r).

2.4.1.3 Sufixy *-atý, -itý, -ut(n)y*

Mezi adjektiva se sufixem *-atý* (všechna již staročeská) patří *ležatý* 'ležící'¹⁷², *nestydatý* 'nestoudný' a *stojatý* 'svise stojící': *byl zajisté toto vůz ležatý, hřbetem naznak* (LS 215,13), *nestydatými lžmi* (HOP 55,17), *stojatá voda v jezeře* (ON 268,28). V témže významu jako *nestydatý* se zvláště ve staré češtině užívala rovněž kladná podoba *stydátý* (*stydáté věci tvé* Pror 14./15. stol.: 62v) a dále tvary se stejným slovesným základem, avšak s jiným sufixem: *ó, nestydlivý a nevinné krve nesytý* (PasKal 1495: 119r), *její nestydkú oplzlost* (ChelčLid 1508: 82v) (srov. s 147,26).

Sufixem *-itý* je utvořeno 12 deverbativ, z toho pět lexémů vychází ze slovesa *ležeti*, popř. jeho kauzativa *-ložiti*: *bez potřeby a důležitých* 'významných' *příčin* (H 178,8); *v náležitě* 'patričné' *mírnosti držeti [se] dají* (NH 74,10); *jest-li čtverhranatý, čili ploský nějaký a položitý* 'rovný' (DS 100,40); *číhal na příležitý* 'vhodný' *čas* (SKD II 76,21); *urostlý, rozložitý* 'rozprostírající se na všechny strany' *strom* (D 400,10). Formace *důležitý, náležitý a příležitý* mají staročeský původ.

Etymologie adjektiva *důležitý* může být z dnešního pohledu nejasná. Fundujícím slovesem je stč. *dóležeti* 'být důležitý', odtud *dóležitý* s prvotním významem 'doléhající, nezbytný' (Machek 1968: 329), po hláskových změnách (*věci [...] duoležitě a potřebné byly* ArchČ 1530: 11,9) novější tvar *důležitý*. Zastřený původ má také stč. výraz *hbitý* 'ohebný, obratný', odvozený z psl. **gъbnoti* (> *hnouti, hýbatí*). U tohoto útvaru se setkáváme s morfologickou odchylkou ve stupňování: vedle obvyklé podoby *hbitější* (*Daniel v známosti věci jakýchkoli nade všechny Kaldejské mudrce hbitější nalezen* DS 67,37) se objevuje i kratší forma se sufixem *-ší*: *bylo-li by které na to dítě hbitší* (I 550,16). Méně frekventovaná varianta *hbitný* má v LD běžnou podobu komparativu: *hbitnější efekt* (WaldtKáz 1736: 96,13).

K formální změně dochází u středněčeského deverbativa *rozvláčitý* 'zdlouhavý', ve kterém se často krátí kmenový vokál *-a-*: *řečí vážnou a rozvláčitou promluvila* (LS 283,21) x *vystříhati se [...] příliš rozvláčitého zpívání* (BlahNauč 1585: 66), *hlasem [...] znenáhla rozvláčitým* (DP 47,29). Od staré češtiny je doložena dodnes užívaná synonymní dubleta *rozvláčný: rozvláčné prodlenie* (ZrcSpasK 1420: 96). Na základě adverbia *rozvláčivě* (ESSČ) je možné předpokládat i tvar *rozvláčivý*.

¹⁷² Další časté významy byly 'který může dlouho ležet, který se musí uležet': *podzimní, ležaté ovoce* (VelSilva 1598: 970,17).

Stč. lexém *příležitý*, odvozený z mnohovýznamového slovesa *příležiti* 'ležet u něčeho, náležet, vztahovat se, přiléhat, sousedit, shodovat se, souviset', je synonymní s procesuálním adjektivem *příležící* (s. 35,24) a může znamenat 'ležící blízko' (*na zemi vsi turecké tu příležitostě* CestHas 1515: 40), 'přiložený' (*tento vejpis příležitý odeslali* OberSmol 1613: 236), 'příležitostný, při příležitosti' (*při příležitém poselství* ArchČ 1594: 22,338) či 'patřící': *se vším právem mně příležitým* (TeigeMíst I 1523: 686a,13). Ze slovesa *příležiti* byla derivována rovněž stč. deverbativa *příležející* a *přílezný* s významem 'patřící'¹⁷³: *jména právě Pánu od věčnosti příležející* (ŽidSpráv 3. 1/3 15. stol.: 175); *plat jistý na vsi některé jim přílezný* (Kalousek 1897¹⁷⁴: 235,16). Přídavné jméno bylo označováno stč. výrazy *přiléhavý* a *příležlý*: *Adiectivum přiléhavé*; *Adiectivum příležlé* (oboje SlovKlem 1455: 1r).

Středněčeský útvar *položítý*, zastarale též *půložítý* (*půložítý, rovný* Konstanc 1667: 158,24), měl kromě již zmíněného významu 'rovný' rovněž smysl 'nakloněný', reflektovaný např. v pozdějším vydání *Dvěří jazyků otevřených: pahrbkové a stráně [...] jsou polozí (položiti) zpět* (Komenský 1669: 13b,11–12); *v položitém místě snáze vlhkost sběhne* (FišKHosp 1706: 81,1).

Sufix *-utý* mají čtyři deverbativa, odvozená ze staré formy *nt-*ového participia: *mrz-qt* (od *mrzeti*) > *mrzut* > *mrzutý*; *smrd-qt* (od *smrděti*) > *smrdut* > *smrdutý* 'zapáchající' (*pytel lejn smrdutých plný* R 152,33); *tekutý* 'kapalný, tekoucí' (*sladký plást tekutého medu* Ž 19,2); *visutý* 'visící' (*na pasu dva visuté klíče mající* LS 252,29). Formace *mrzutý*, dnes interpretovaná jako 'nevrlý, nemilý', měla už od staré češtiny hlavně význam 'šeredný': *u mrzuté jesličky smrdutého chléva* (ŠtítSvátA 14./15. stol.: 161v); *krásní pomíjejí, nepodobní a mrzutí trvají* (AlbínBaj 1557: 226,23), *kohos viděl krásného v mladosti, vidíš mrzutého v starosti* (L 187,30). Variantní podoby byly *mrzatý* (*velmiť jest skutek mrzatý* Svár pol. 15. stol.: 202v) a nářeční *mrzutný* (Bartoš 1886: 110), s vloženým *-e-* doložené u Blahoslava: *šeredné a merzutné slovo* (Čejka – Šlosar – Nechutová 1991: 355).

Z etymologického hlediska by k adjektivům se sufixem *-utý* patřil i lexém *krutý* 'nemilosrdný' (*v tak krutou zimu* T II 175,16), dnes považovaný za neodvozený. Jeho východiskem je sloveso **krqtiti* > *kroučiti*, takže původně neslo význam 'zkroucený',

¹⁷³ Srov. *zed' jest Janovi přílezná* 'sousedící' (TeigeMíst II 1514: 613).

¹⁷⁴ Jde o edici starých písemných památek; adjektivum *přílezný* se nacházelo v přepisu dopisu z r. 1481.

který zůstal v nářečích (SSJČ). Synonymní s ním je stč. tvar *krutný*: *kerak krutný a bodlavý bude ten oděv* (KnížSrdŽel 1514: 39r).

Nejčastějším zástupcem rozšířeného sufixu *-utný* je stč. deverbativum *slovutný* 'proslulý', taktéž odvozené z participia: *slov-ot* (od *slouti*) > *slovut* > *slovutný*.¹⁷⁵ Komenský nejčastěji (tj. 6x) užívá variantu *slovoutný* (např. *Polus, slovoutný na onen čas komediantník* T II 146,5), o polovinu méně podobu *slovutný*: *město i tím slovutné bylo* (HOP 113,6) aj. V LD je tomu naopak: 36 dokladů je na tvar *slovutný* (*kšaft slovutného někdy Jana Penížka* TeigeMíst I 1522: 226a,42), 16 dokladů na *slovoutný* (*umělym a slovoutným skladatelům* BlahMuz 1558: 61) a osm dokladů na archaické *slovútný*: *město bylo [...] slovútné* (KronTur I 1594: 174,26).

Druhým adjektivem se sufixem *-utný* je *moroutný* 'zsinálý'¹⁷⁶ z part. *mor-ot* od slovesa *mořiti* 'hubit, trápit': *umrlina bez krve, moroutná* (DJO 26,21), *duše [...] mrcha bez krve moroutná* (DamPost II 1728: 652,24). Na Moravě se užívá nediftongizovaná varianta *morútný* 'unavený' (Bartoš 1886: 231).

2.4.1.4 Sufix *-ný*

Sufixem *-ný* je odvozeno 48 adjektiv vyjadřujících neaktuální vykonávání děje. Do základu stč. formace *opatrný* 'obezřetný, rozvážný' se někdy vkládá průvodní morfém *-e-*: *v světě nezáleží [...] bohatství na opatrných* (A 187,18) x *šťastný budeš na cestách tvých a opatrný* (R 37,20). Alternace vokálů *o / ů* se projevuje u lexému *svůdný* 'svádějící k něčemu', stč. *svódný*, který se od střední češtiny až do konce národního obrození užíval ve tvaru *svodný*:¹⁷⁷ *bludové svodní příčinu měli* (Šturmsrov 1582: 87,11), *svodný marný světě* (DP 320,24). Náslovné *u-* v deverbativu *úlisný* 'lichotný' je buď krátké (*muž ulisný* Ž 5,6), nebo dlouhé (*rtové [...] úlisní vyplnění budou* PP 111,28), nebo se diftongizuje v *ou-*: *oulisných se řečí vždy varuj* (KMN 21,8). V LD jsou příklady na jiné hláskové varianty častější než na základní podobu s *ú-*: *příteli oulisnému a ošemetnému* (LomnMudr 1595: 44b), *ulisnou a hánlivou řečí* (ŠturmObran 1587: A 3b) x *úlisný, lstivý* (VodňLact 1511: V4b). Ojedinelá je varianta *oulistný*: *nepřítel jest lstivý a oulistný* (RešSir 1575: 108a).

¹⁷⁵ Podle MSS údajně také ve tvaru *slobutný*.

¹⁷⁶ Podrobněji o sémantické stránce viz K. P. 1925: 248–249.

¹⁷⁷ Srov. substantivum *svůdce* se užívalo jen s vokálem *-ů-* (LD), tvar *svodce* byl již v národním obrození zastaralý (JgSlov IV: 416).

U mnohých adjektiv s tímto sufixem se ztratilo povědomí o jejich souvislosti s fundujícím slovesem společně s tím, jak nabývala lexikalizovaných, nedějových významů. Jmenovitě jde kupříkladu o formace *běžný*, *důstojný* nebo *výtečný*. Lexém *běžný* znamená primárně 'obvyklý' (*počítati [...] běžnější počty* D 396,29), ale jeho původní smysl byl 'běžící' (*běžná voda* RosaSlov I/69); dříve se užíval také ve významech 'zběžný' (*povídání jen běžnému* NitschPost II 1709: 246,22), 'povrchní' (*věci [...] běžné a svobodné jsou* H 178,20), 'spěšný' (*běžný, naspěch udělaný* VelSilva 1598: 866,35), 'jsoucí v oběhu' (*mince [...] veřejně běžná* BílNebe 1724: 345,16), 'poběhlíce' (*běžných nevěstkách* BartošKron 1601: 67), ad.

Útvar *důstojný* 'ctihodný' (*sličná důstojná osoba* DP 166,13) vychází ze stč. *dóstojný* od slovesa *dostáti* 'dostačovat k něčemu'; jeho prvotní význam byl nejspíše 'dostatečný k nějakému úkolu'¹⁷⁸ (Machek 1968: 135). Forma *výtečný* byla odvozena od *vytknouti*, takže znamenala 'vytknutý, vystrčený', ať již vzhledem či vlastnostmi (Rejzek 2001: 767). Slovníky VW zaznamenávají pouze význam 'sličný': *velmi výtečná ženka* (OtcB 10. léta 15. stol.: 148r), *skrze některé výtečnější [mladice]* (LS 294,3). Ojedinele bylo toto deverbativum užito ve smyslu 'co je třeba vytknout, výtky hodný': *kdo v svém rodu nic nepoctivého a vejtečného nemá* (BerlPost III 1618: 171). Do dnešní doby se udržel jen význam 'znamenitý, výborný': *výtečný ten řečník* (PP 23,1).

V zastaralém významu užívá Komenský rovněž výraz *cvičný*. Dnes jím označujeme předmět (zřídka osobu), který je určen ke cvičení nebo se jej alespoň týká, ale ve staré a střední češtině nesl význam 'vycvičený, obratný': *Čechové [...] cviční v zbroji* (SilvKronK 1510: 168), *nejen vtipní a cviční* (C 483,10).

Za polysémni lze označit deverbativum *opatrný*, které má v StčS osm významů. Vedle uvedeného 'obezřetný, rozvážný' je to kupříkladu význam 'dovedný' (*lékař opatrný móż to řezáním léčiti* LékSalm 2. pol. 15. stol.: 344) či 'pečlivý': *jiným zbožím velmi opatrní jsou* (TkadlB 2. pol. 15. stol.: 112b). Častý je význam 'patrný, zjevný', odpovídající adjektivům vyjadřujícím potenciální zasažení dějem: *[pravda] tak makavá¹⁷⁹ a opatrná, že ji slepý makati může* (BílNebe 1724: 202,31). Výrazem *opatrný* se také oslovovali a titulovali měšťané: *žaluji urozeným pánům [...] a opatrným* (Drn před r. 1543: 77).

¹⁷⁸ Viz 'způsobit k něčemu, schopný něčeho, oprávněný k něčemu' (ESSČ).

¹⁷⁹ Viz s. 127,30.

Synonymní jsou lexémy *disputovný* 'hádavý' (*disputovná kázání* L 289,17) a *hadrovný* (*hadrovna žena* VodňLact 1511: 31b; v *těchto hadrovných [...] hádkách* C 465,38), z jejichž fundujících sloves cizího původu byla odvozena také dříve uvedená procesuální adjektiva (s. 34,9; 39,19).

2.4.1.5 Sufixy *-cný, -čný*

Jak jsme psali již dříve (kap. 1.3), formace se sufixem *-cný* vznikly rozšířením původních procesuálních adjektiv příponou *-ný*. Přestože je tento způsob derivace v *Historické mluvnici češtiny* označen za nový až v době poobrozenské (HMČ: 312), příklady na tyto útvary je možné nalézt už ve staré češtině, z níž pocházejí oba excerpované lexémy. Tvar *vroucný* (< *vrúcný*) 'plný citu' byl odvozen z deverbativa *vrúci* (*k milosti vrúci* ŠtítKlem 1376: 99v) a to ze slovesa *vřiti* 'vařit se, intenzivně se projevovat': *modlitby vroucné* (MSS), *mlčení tím vroucnějším zpíváním nahrazovati mohou* (DP 60,5).

Druhým adjektivem je *bojácny* 'ustrašený' (*zvieře nestydlivé a nebojácné a nestrašlivé* TkadlB 2. pol. 15. stol.: 53r; *vody bojácné činí* DJO 15,18), které má základ v psl. **bojati* (*se*), posléze staženého v *báti* (*se*). Podle některých k němu sice údajně chybí příslušný protějšek na *-cí* (Osolsobě 2011: 122), ale VW uvádí stč. *bojáci*, zpravidla užívané s krátkým vokálem *-a-*: *Viabundus, bojáci* (SlovOstřS 2. pol. 15. stol.: 120). Jungmann jej považuje za zastaralé (JgSlov I: 152), ČJA za nářeční (ČJA 1: 184). Synonymními variantami jsou staročeské *bojatý* (GbSlov), obvykle mající negovanou podobu (*násilníci nebojatí* ŠtítKlem 1376: 138r), středněčeské *bojáclivý* (*na způsob bojáclivých vojákův* DamPost II 1728: 1088,14) a v některých kontextech také stč. *bojný*: *Pána boha bojný* (Smrž. akc. 1609 – viz JgSlov I: 153).

Sufixem *-čný* byla utvořena staročeská formace *ustavičný* 'neustálý', vzniklá ze slovesa *ustaviti* 'ustanovit, postavit, upevnit': *modlitba má býti ustavičná* (LyraMat poč. 15. stol.: 168v), *rady jejich ty jsou ustavičné* (T 119,12). Její původní význam je dnes nejasný; „snad znamenala »mající sklon k ustavení, t. j. k zastavení, zůstání na místě«; odtud v staré češtině význam »stálý« o osobách“ (Trávníček 1948: 349). Její prvotní tvar byl *ustavný* (JgSlov IV: 796), *ústavný*: *vida jej v ustavnej vieře* (HradProk 60. l. 14. stol.: 5r), *ústavná byla nemoc* (ŠtítKlem 1376: 123v).

2.4.2 Národní obrození

2.4.2.1 Sufixy *-ivý*, *-(n)livý*, *-čivý*

Z doby národního obrození bylo excerpováno 111 adjektiv vyjadřujících neaktuální vykonávání děje. Sufixem *-ivý* je odvozeno celkem 13 adjektiv. Varianta *zuřivý* má sice pět dokladů, tedy o jeden více než forma *zůřivý*, ale čtyři z nich pocházejí ze stejného odborného textu (*od tura, zebra neb zuřivého vola divokého* NOŠ 27,10 apod.), kdežto tvar *zůřivý* se s výjimkou odborného stylu vyskytuje ve všech zkoumaných žánrech a je tedy pravděpodobně uzuálnější: *zůřivým hlasem zvolala* (NBS 10,10–11), *chválili Šavla, zůřivého křesťanův pronásledovníka* (NKV 427,14), *svou korunu nesmyslné a zůřivé politice anglické obětoval* (NPC 167b,23).

Jako nové se objevují lexémy *plazivý* 'podlézavý' (*pokornou, plazivou lichometností a věrností své [sic!] pána obelhal* NBT 9,23) a *vábivý* 'lákající, lákavý': *nepravosti cesta sice z počátku jest vábivá* (NPJ 35a,9). Výraz *plazivý* je primárně synonymní se stč. procesuálním adjektivem *plazící se*; význam 'podlézavý' je v PSJČ a SSJČ hodnocen jako expresivní. Ve stejném významu jako *vábivý* se užívala středněčeská podoba *vábný*, popř. *vábní*: *ptáci vábní, aneb volaví* (VelNomQ 1598: 456,33), *skrže volavce (vábní ptáky)* (Komenský 1669: 80b,24).

Sufixem *-livý* je tvořeno 26 adjektiv. Vezmeme-li v úvahu pouze útvary, jež jsme neexcerpovali již v období baroka (takových deverbativ bylo pouze osm), rovnocenné dublety vytvářejí s formami na *-ivý* (*byloby naše smejšlení klamlivé* 'klamavé' NOZ 10,11–12 x *bohatství jest klamivé* Harte 1874: 76,14), ale rovněž s adjektivy se sufixem *-čivý*: *užívaje hanlivých a urážlivých* 'urážejících' slov (NPP 12/2a,2) x *uráživý její představený* (Šimáček 1908: 77,21) x *rozumu lidskému urážčivých*¹⁸⁰ *mluvení* (FelReplT 1637: 102,9). V těchto konkrétních případech jsou varianty se sufixem *-ivý* doloženy až v národním obrození.

Formálně odlišný je lexém *účinnivý* 'účinný', který byl v tomto základním tvaru užit Komenským (*čím dále tím účinnivější a dobrotivější býti* LDN 23,17), kdežto v národním obrození, ale také již ve střední době, je obvykle psán s diftongizovaným *ou-*: *oudové nejsou dostateční, mocní a oučinniví* (WolkPlod 1576: H2b), *tak oučinnivá jest moc* (NitschPost II 1709: 72,57), *nejoučinnivější prostředky proti tomu neduhu* (NOW 11,29) (srov. *účinkující* – s. 52,4).

¹⁸⁰ V LD je jako lemma ke tvaru *urážčivý* uvedena podoba *úražčivý*, často užívaná s diftongizovaným *ou-*: *ouraččivá věc* (NaučSoud pol. 16. stol.: 81).

K málo frekventovaným deverbativům, která se objevila až v tomto období, se řadí **ohyblivý** 'ohebný'¹⁸¹ ze slovesa *ohýbati* 'stočit do oblouku', **přiučlivý** 'učenlivý'¹⁸² (*jsa přiučlivý, a maje na konci prst jako háček ohyblivý* NOŠ 31,4) z *přiučiti* 'více se naučit, přivyknout' a **traplivý** 'bolestný, trápící se' (*ani ty nejtraplivější muky* NKV 425,12) z *trápiti se* 'snášet utrpení'. Formace *traplivý* má sice doklad v LD, ale jde o úryvek z knihy *Mistr Kampanus*, která je zasazena do 1. pol. 17. stol., nicméně vydána byla až roku 1906. Ekvivalentní je i tvar *trapelivý* s jediným dokladem z poč. 16. stol.: *trapelive kapání vody 'moče' opravuje* (ČerHerb 1517: 76b). Dalšími variantami jsou *trapičný* (*trapičné jho svědomí* Káz. po dobytí M. Plz. 1619) a *trapný*: *trapná žíž* (Rkp. Kr. 1817: 30).

Dvě adjektiva přijímají sufix *-nlivý*. Lexém *trvanlivý* znovu alternuje s podobou s dlouhým kmenovým vokálem: *velká a trvanlivá parna* (NOW 16,18) x *trvánlivý pokoj vyjednati chce* (NPK 60a,18–19). Druhou formou, užívanou od humanismu, je *zđánlivý* 'neskutečný': *jich zđánlivé povolnosti* (AktaBratr IV 1527: 192a), *probudivši se ze svého zđánlivého snu* (NPJ 32b,2).

Repertoár deverbativ se sufixem *-čivý* zůstal nezměněný; objevují se jen tři takovéto útvary, uvedené již na s. 97–98: *propukla nákažčivá nemoc* (NPC 50/198a,32–33), *na palčivé bolesti nedbaje* (NBT 38,10–11), *oči jsou kalné, plačtivé* (NOW 4,18).

2.4.2.2 Sufixy *-avý*, *-lavý*

Sufixem *-avý* jsou derivována 24 adjektiva včetně jednoho lexému s variantou *-kavý* (*lípkavý*). Před začátkem NO se pravděpodobně neužívaly formace *dotíravý* 'neodbytný' (*znenáhla tak dotíravým se stal* NPJ 36b,27),¹⁸³ *chrochtavý* (viz níže), *střídavý* 'střídající se' (*střídavé vtahování a vyzévání vzduchu* NOŠ 12,9–10),¹⁸⁴

¹⁸¹ Srov. s. 128,1–8.

¹⁸² Lexém *učenlivý*, který by také patřil k tomuto typu adjektiv, se v excerpci nenacházel. Ve staré češtině byly ve stejném významu užívány tvary *učedlivý* a *učedlný* (ESSČ). Rosa má jako varianty k *učedlný* adjektiva *učitedlný* (RosaSlov VI/998) a *naučlivý* (RosaSlov VI/1000); výrazem *učenlivý* označuje člověka, který rád učí (RosaSlov VI/998).

¹⁸³ Synonymní s tvary *dotěrný* (od NO: *stal se [...] dotěrnějším* 382JindyaN1 1830) a *dotěravý* (až v době poobrozenské: *člověk dotěravý* Němcová 1855: 83,19). Ve střední době se užívalo pouze ekvivalentní procesuální adjektivum *dotírající*: *smělé byly a všudy dotírající* (Irenžen 1585: 342,8), *nepřátelé na něj dotírající* (NH 86,36).

¹⁸⁴ V LD je uvedeno jednoduchové adverbium *střídativě* 'střídavě' (TrestBít 1769: 310), které předpokládá variantní tvar *střídativý*.

všímavý¹⁸⁵ 'pozorný' (*nevšímavý a necitedlný byl* NKH 25,2–3), *zajímavý* 'poutavý, pozoruhodný' (*rokování to nebylo velmi zajímavé* NPP 11/2b,44), *zvědavý* 'toužící vědět něco nového' (*Thomas Moyne byl zvědavější* NPJ 27b,1) a *žvýkavý* (níže). Deverbativum *zajímavý* se v NO a později často užívalo v dnes archaické hláskové variantě *zanímavý*: *svazky této zanimavé sbírky* (Šafařík 1833: 450,12), *nejzanimavější místo* (Macaulay 1863: 2,4).

Z formálního hlediska se excerpované útvary od současného jazykového standardu odlišují jenom v oblasti kvality vokálů. Diftongizace *y > ej* nastává u deverbativa *žvýkavý* 'žvýkající': *zvířata [...] ta slovou žvejkaová* (NOŠ 13,19–20). Jungmann (V: 870) udává podobu fundujícího slovesa s *-ej-* jako ekvivalentní variantu k *žvýkati* 'překusovat jídlo dásněmi a zuby'. Lexém *žvýkavý* prezentuje jako vhodnou alternativu k formacím *ožuvavý* a *ožívavý* (JgSlov II: 1031). Všechny tyto varianty vycházejí ze stč. slovesa *žvátí* a jeho iterativa *žuvati* 'žvýkat'.

Alternace *-é-* / *-í-* se projevuje v kmeni adjektiv *létavý* 'který létá' (*hovad a jiných létavých věcí* PrávJihlA 1468: 82r, *ptactvem létavým* DS 99,23 x *ta lítavá letuška, poletucha* NOŠ 19,21) a *lepkavý* 'lepivý': *dlouhý a lípkavý jazyk* (NOŠ 17,27). Sloveso *lítati* je dnes chápáno jako hovorové, avšak v národním obrození a dříve bylo ekvivalentní s podobou obsahující *-é-*, což platí i pro jeho deriváty (RosaSlov III/828, JgSlov II: 303). Sloveso *lépati* je iterativum k *lepiti* 'spojovat něčím lepkavým'; později se zúžilo v *lípati*. Častěji než *lípkavý* se užívá varianta *lípavý*, kterou Jungmann (II: 331) pokládá za odvozovací základ pro formu s *-kavý*: *lepý, lepký, lípavý* (VelSilva 1598: 639,17), *[žaludek] je lípavou vlhkostí potažen* (Tomsa 1787: 537,5). Od staré češtiny se užívala nezúžená podoba *lépavý* (ESSČ) (*lépavý šlem* MattHerbVel 1596: 194r,30; *[hřích] jest lépavý* BílLab 1720: 256,25), zřídka také tvar *lpavý*: *náramně lpavy hřích* (RokycKl.: 55b – viz GbSlov).

Na rozdíl od baroka se v excerpici objevilo pouze jedno deverbativum z onomatopoického základu, a to *chrochtavý* 'chrochtající' z *chrochtati* 'vydávat hluboce chrčivý hlas': *volek s ocasem koňským, hlasu chrochtavého* (NOŠ 27,25). V důsledku existence variantních podob *hrochtati* a *rochati* (RosaSlov II/598) se tvořily taktéž tvary *hroch(t)avý*, *chroch(t)avý*, *roch(t)avý* (JgSlov I: 763).

Sufix *-lavý* přijímají dvě slovesná adjektiva, nalezená v odborné literatuře, a to stč. *bodlavý* (s. 101,14) (*od bodlavých hrotů* NOŠ 18,2) a nově tvořené *mazlavý* 'který se

¹⁸⁵ Lidově také pozdější *všímačný*: *tak ona je všímačná* (Slavičinský 1904: 77,7).

maže': *mazlavý silně čpící mok* (NOŠ 29,28–29). Oba lexémy mají protějšky se sufixem *-avý* (*bodavý* viz s. 101,15): *tlamu zašlemovanou, mazavou* (NOW 13,1). Vzhledem ke spojitosti sloves *mazati* a *rozmazliti* (viz s. 67,8) se podoby *mazlavý* (doložené až v NO) a *mazavý* (od baroka) užívají také ve smyslu 'rozmazlený' (Kott VI: 948).

2.4.2.3 Suffixy *-atý, -itý, -ut(n)y*

Sufix *-atý* se opět spojuje se staršími deverbativy *ležatý* (*slove teház stín ležatý* NOZ 20,31) a *stojatý*: *špičatou má hlavu, stojaté krátké uši* (NOŠ 20,20). Formaci *nestydatý* lze dohledat v korpusu: *žena [...] nestydatá* (Kramerius 1803: 79,3).

Pod sufix *-itý* spadá osm útvarů, z nichž tři mají základ ve slovese *ležeti* (všechny jsou staročeské, viz i s. 102,14): *zde však se namítá ona důležitější otázka* (NOZ 10,35), *všecko k náležité obraně připravil* (NBK 12,5), *okopávání jest mnohem příležitější* (NOS 17,4).

Nově užívaný lexém *prozračitý*, v současné podobě *průzračitý*, má sice sufix *-itý*, ale významově odpovídá adjektivům vyjadřujícím potenciální zasažení dějem, neboť jeho smysl je 'průzračný', tedy takový, skrze nějž se může prohlédnout (viz s. 132,25): *těleso, jež světlu průchod povoluje, slove prozračité* (NOZ 3,15). O dalších adjektivech, jež vyjadřují potenciální zasažení dějem, ale jejich formální stránka koresponduje s adjektivy vyjadřujícími neaktuální vykonávání děje, bude pojednáno až v kap. 2.5.

U deverbativ se suffixy *-utý* a *-utný* nenastala žádná změna; v excerpci se vyskytovaly jen starší formace *mrzutý* (*mrzutý a nedůživý starý věk* NKV 450,16), *tekutý* (*podlé tekutých vod* NKV 444,1), *visutý* (*slove takový stín visutý* NOZ 21,2) a *slovutný*, užitě pouze ve tvaru s diftongem *-ou-*: *samo slanské slovoutné měšťanstvo* (NPC 41/164b,33).

2.4.2.4 Sufix *-ný*

Excerpováno bylo 24 adjektiv se sufixem *-ný*. Žádné z nich nevykazuje změny, které by jej odlišovaly od zažitého standardu. Jak jsme již uváděli (s. 104,22), tvar *svodný* namísto *svůdný* bylo možné nalézt i v této době: *svodnému pokušení odolala* (Klicpera 1820b: 45,1). Varianta *oulsný* stále převažuje nad formou *úlsný*, na niž je v KNLA doklad až z roku 1832: *z rukou úlsných utekl* (Čelakovský 1832: 252,20); všechna excerpta z dřívějších let mají náslovné *ou-*, příp. *au-*, např.: *tomu aulsnému hadu*

(Šedivý 1798: 42,12), v *mírnost oulismou proměnivši nelíbezný hlas* (Sekanina 1908¹⁸⁶: 192,24).

Zřejmě jako nové útvary se objevují adjektiva *laškovný* 'dovádivý, hravý' a *obezřetný* 'opatrný, ostražitý', která nejsou zaznamenána ani v JgSlov: *koza [...] mlsná a laškovná* (NOŠ 26,10), *musíme jej obezřetným okem pozorovati* (NPP 10/3a,31). Namísto lexému *obezřetný* byla v národním obrození běžnější podoba *obezřelý* (příp. *obezřený*), dodnes ve slovnících uvedená jako rovnocenná varianta k formě na *-tný*. Její upřednostňování stvrzuje kupříkladu náhled do časopisu *Naše řeč*, v němž se ve výkladu uplatňují pouze tvary s *-lý*, kdežto o formě se sufixem *-tný* se hovoří jen v souvislosti s jejím nesprávným nahrazováním lépe utvořeného *obezřelý* (Ertl 1928: 40; Ertl 1922: 51). V současnosti je situace opačná: v SYN v6 má tvar *obezřelý* 224 tokenů, tvar *obezřetný* dokonce 14356 tokenů, což je 64x více.

2.4.2.5 Sufixy *-cný*, *-čný*

Mezi excerpty mělo sufix *-cný* pouze starší adjektivum *vroucný*: *horlivě se modlila srdcem vroucným* (NBT 32,22). Sufixem *-čný* jsou tvořeny dva lexémy, z nichž *ustavičný* (*neníli tam na patách ustavičné neštěstí* NKK 18,27) jsme zmiňovali již v kapitole o baroku (s. 106,25). K němu přibyla formace *utrhačný* 'pomlouvačný', užívaná od dob humanismu: *jedovatý a utrhačný člověk* (LomnKupid 1590: 29), *utrhačné mluvení o Bohu* (NKR 30,7). Jinými sufixy jsou odvozeny řídké tvary *utrhačičný* (RosaGram 1672: 389) a *utrhanlivý* (Zák. sv. Ben. 1760: 19,19) a stč. *utrhavý*, užitý i Komenským: *slova lživá, nepočestná a utrhavá* (GestaM 1473: 141v), *svárliví a utrhaví lidé* (O 316,35).

2.4.3 Období 1840–1918

2.4.3.1 Sufixy *-ivý*, *-(n)livý*, *-čivý*

Neaktuální vykonávání děje vyjadřuje celkem 161 adjektiv. Sufix *-ivý* se připojuje k základu 20 deverbativ, z nichž 11 nebylo excerpováno v předcházejících obdobích: staročeské jsou útvary *důvěřivý* 'snadno důvěřující, mající důvěru' (*kto nedověřivý jest* Pror 14./15.stol.: 14v; *důvěřivého lidu* PKŽ 11,8), *zářivý* 'vydávající záři, radostný, skvělý' (*zářivú tváří* AsenM 1470: 41r; *k zářivé obraně císaře* PPN 12/2b,42) a nejspíše

¹⁸⁶ Převzaté dílo z roku 1830.

také *uctivý* 'projevující, vyjadřující úctu' s ohledem na stč. adverbium *učtivě*, *uctivě* (NaučRod 15./16. stol.: 57r): *uctivé pozvání* (PPV 20/80b,27). Od střední češtiny se užívaly lexémy *bloudivý* 'pohybující se na nesprávné cestě, toulavý, nejistý' (*ze světél bloudlivých* EligVúd 1736: 242; *čivu bloudivého* POR 350,22) a *slídivý*¹⁸⁷ 'pátravý, zvědavý, špehující': *slídivým kněžstvem* (PPS 24/1a,35).

Až z národního obrození jsou doložena deverbativa *dusivý* 'dusící' (*dusivý vzduch* Bernardin de Saint-Pierre 1836: 64,13; *dusivých plynů* PPN 273/2d,40), *marnivý* 'ješitný, domýšlivý' (*marnivou i marnotratnou paničku* 1395VlaZvěst 1820; *bez marnivé nádhernosti a pýchy* PKŽ 17,13), *odpudivý* 'odpuzující, odporný' (z *odpudivých a přitahavých mocí neboli sil* Sedl. fys. 1825: 9,18; *ve mně [...] nic odpudivého* PBZ 12,30–31), *působivý* 'mající účinek, působnost' (*působivé moci* Čelakovský 1831: 119,21; *působivá detektivní hra* PPN 59/5b,128), *snaživý* 'projevující snahu, příčinlivý'¹⁸⁸ (*slaboduchů snaživých* Palacký 1823: 31,17; *snaživý hospodář* POS 128,2–3) a *spořivý* 'šetřivý': *spořivý, šetrný* (Dobrovský 1821a: 110); *buďte spořivé* (PPN 12/3a,102). K formě *působivý* existují varianty *působitlivý* (RosaGram 1672: 386), *působlivý*¹⁸⁹ (*odpor [...] působlivý* Turinský 1880: 730,13) a tvar *působný* (< *působný*), který měl ve staré češtině význam 'určený k zařizování něčeho' (StčS): *v jeho potřebách posobných přátelskú [...] okázati vůli* (ProkPraxD 1456: 71b). Od humanistické češtiny měl již obvyklý význam 'účinný, působivý': *mocný, působný, silný* (VelSilva 1598: 784,13), *působné barvitosti* (Mikovec 1865: 92a,15).

Teprve v době poobrozeňské se nám podařilo dohledat adjektivum *uspokojivý* 'vyhovující, postačující' (*vedou k uspokojivému výsledku* PPN 207/2d,117), ačkoli sloveso *uspokojiti se* 'nabýt duševního klidu' existovalo již ve staré češtině: *zatiem se uspokojí hněv bratra tvého* (BiblOl 1417: 13r).

Útvar *zuřivý* se již v excerpovaném materiálu nevyskytuje, přítomna je pouze současně kodifikovaná podoba *zuřivý*: *muž že má býti i krotkým i zuřivým* (PPP 7/2a,45) aj. Varianta s *-ů-* se užívala ještě v 2. pol. 19. století (*padl sám v boji zuřivém* Tomek 1864: 241,10), ale ve 20. století se už neuplatňuje (Syd).

Pod sufix *-livý* spadá 30 deverbativ. V této skupině nedochází k žádným formálním změnám; všechna adjektiva mají tvary odpovídající současné kodifikaci.

¹⁸⁷ Předpoklad na základě substantiva *slídivost* (DS 114,11).

¹⁸⁸ Od staré češtiny se užívaly synonymní tvary *snažný* (*jako snažná včelička* PasKal 1495: 231v) a *snažující* (ESSČ), od střední doby také *snažlivý*: *snažlivou tureckou pomocí* (BeckPos III 1716–1718: 73).

¹⁸⁹ V brusičském spisu je tato podoba označena za chybnou namísto správného tvaru *působivý* (Bačkovský 1894: 217).

K 10 lexémům nezachyceným v excerpce z minulých období se netvoří odpovídající protějšky s jinými variantami sufixu *-ivý*. Ze střední češtiny pocházejí formace *příčinlivý* 'snaživý' (*vzdělaný a příčinlivý učitel* PBZ 27,1–2)¹⁹⁰ a *uvážlivý* 'rozvážný, přemýšlivý': *neuvážlivý* (VelSilva 1598: 1371,9), *o tom nikdo uvážlivý a nestranný pochybovati nemůže* (PKE 21,31). Od národního obrození se užívala adjektiva *domyšlivý* 'velmi sebevědomý, ješitný' (*domejšlivý [...] byl* Javornický 1815: 173,19; *lovec chvástavý a domyšlivý* POS 116,13), *pohyblivý* 'pohybující se, mohoucí se pohybovat' (*přehrádky sloupečné často jsou pohyblivé* Rostl. I. 1820: 76a,34; *pohyblivé terče* PPN 12/2b,9), *povržlivý* 'opovržlivý' (*s povržlivým [...] usměchem* Milton 1811: 204,2; *povržlivých úsudků* PKE 5,1–2), *tklivý* 'dojemný' (*zpěvů tklivých* Turinský 1821: 25,8; *tklivou vítací řeč* PPD 134/2c,51) a *žárlivý* 'který žárlí, svědčící o žárlivosti': *Roderik žárlivý* (Scott 1828: 48,5), *s žárlivým okem* (PKŽ 24,33).

Před rokem 1840 jsme nedohledali příklady na útvary *pobuřlivý* 'pobuřující' (*dle pobuřlivých zpráv anglických listů* PPD 73/1b,20), *spolehlivý* 'na nějž se lze spolehnout' (*věrnou a spolehlivou pomocnicí* POJ 513,11) a *vznětlivý* 'snadno se vzněcující': *k hříchu vedou zvlášt' u osob mladých a vznětlivých* (PKŽ 21,17). Ve stejném významu jako *spolehlivý* se užívá i forma *spolehlý* (*vezmi [...] několik spolehlých mužů s sebou* Klicpera 1858: 64,20), ale častější je u ní význam 'opřený', objevující se již v humanistické češtině: *na oba spolehlá lokty* (ErasmBlázn 1513: 11), *břevna se spolehlou postavou* (Čapek-Chod 1908: 69,18).

Sufixem *-livý* je derivováno pět deverbativ, tedy nejvíce ze sledovaných období. K lexémům, které byly součástí excerpce až v této době, patří *úpěnlivý* 'kvílivý, prosebný' a *zoufanlivý* 'zoufalý', užívané již v češtině střední doby: *úpěnlivý* (RosaGram 1672: 387), *volání její jest úpěnlivé* (PKE 23,23); *všecken zoufanlivý* (DamPost I 1727: 318,20), *závrat' zoufanlivá* (PKE 25,11–12). Tato dvě adjektiva měla také tvary se sufixem *-livý*, tedy *úpělivý* (JgSlov IV: 763) a *zoufalivý* (JgSlov V: 580).

Soubor formací se sufixem *-čivý* se nikterak nerozšířil. Jediným excerpovaným výrazem bylo *palčivý* (*mají chuť palčivou* POŠ 15,15), ale v této době lze ještě najít všechny lexémy (vyjma *nakažčivý*, místo nějž se užívá podoba *nakažlivý*) z barokní excerpce: např. *mysl nesnadno rozpačivá stvrdne* (Klácel 1847: 120,19–20).

¹⁹⁰ Z humanismu pochází substantivum *příčinlivost* (Sněmy I 1539: 460), předpokládající výchozí adjektivum *příčinlivý*.

2.4.3.2 Sufixy *-avý, -lavý*

Sufixem *-avý* se tvoří 44 adjektiv, z toho šest deverbativ nemá doklady z předchozích období: *naléhavý* 'neodkladný, důrazný, tísnivý' (*nejnaléhavější potřeby obyvatelstva* PPN 207/1e,33–34), *napínavý* 'budící a udržující napětí' (*napínavým, vzrušujícím dějem* PPN 12/3d,4), *nepromokavý* 'nepropouštějící vodu' (*neprodyšné a nepromokavé látky* POS 114,8–9), *obětavý* 'rád se obětující' (*vlasteneckou a obětavou myšlenku* PBZ 7,5), *prozíravý* 'hledící do budoucnosti, předvídavý' (*na účet oněch prozíravých hlav* PBZ 6,33) a *vemlouvavý* 'snažící se získat přízeň, lichotný': *rozpřádá skvělým, vemlouvavým způsobem* (PPN 59/6c,73). K útvaru *vemlouvavý* existují dublety *vmlouvavý* (*vmlouvavým, slabě se zachvívajícím polohlasem* Šimáček 1908: 41,26), *vemlouvačný* (*hlas [...] měkce vemlouvačný* Hais 1924: 30,32) a *vemluvný*: *vemluvná slova* (Zvěřina 1918: 7b,27).

Kvantita kmenového vokálu *-a-* se mění u lexémů *namáhavý* 'vysilující' (*neodpovídá snaze a namahavé práci jeho* PPS 29/3a,22 x *pokračovaly v namáhavém pochodu* PPN 207/1b,15) a *třaskavý* 'snadno vybuchující': *výbuchem třaskavého plynu* (PPD 73/3c,14–15) x *roztokem této třaskavé látky* (POJ 519,16). Morfém *-í-* se nenáležitě krátí ve formacích *hřímavý* 'ozývající se silným zvukem připomínajícím hrom' (*hřimavé volání* PPD 102/1a,37 x *hřimavé provolávání slávy oboje* PPD 102/1b,33) a *prosvítavý* 'prosvítající': *místa černá jsou prosvítavá* (POJ 525,20). Zatímco tvar *hřimavý* je nejspíše chybou, podoba *prosvítavý* je uvedena jako varianta k standardnímu *prosvítavý* v PSJČ i SSJČ spolu s formami *průsvítavý* (*číšku průsvítavou* Vrchlický 1893: 345,10) a *průsvítavý*:¹⁹¹ *nesl se průsvítavý stín* (Viková-Kunětická 1905: 117,25). Jmenované slovníky přisuzují deverbativu *prosvítavý* a jeho hláskovým variantám význam 'průsvitný', vyjadřující potenciální zasažení dějem: *bílým prosvítavým papírem* (POJ 522,23), *pára průsvítavá* (Klásterský 1898: 102,7).

V souladu s tehdejší pravopisným územ se prefixy *s-* / *z-* píší odlišně od současné kodifikace v adjektivech *sžíravý* 'kousavý, leptavý' (*podrobuje [...] zžíravé kritice* PPN 12/5b,19) a *zkoumavý* 'zkoumající': *bedlivým, rozvážlivým a skoumavým čtením* (PPP 7/2b,73). K záměně párových konsonantů *h* a *ch* dochází u obrozenického výrazu *shovívavý* 'mírný v posuzování vad druhých': *nějaké schovívavé výminky pro sebe očekávati* (PKE 2,34). Stejný význam vyjadřoval ve staré a střední češtině útvar

¹⁹¹ Jungmann (III: 702) ještě zmiňuje variantu *prosvítavý*: *v tenkých kouscích velmi prosvítavá* (Rostl. I. 1820: 148a,31).

shovívající (MSS), který lze také nalézt v podobě s *-ch-*: *král [...] byl [...] schovívající* (DamPost II 1728: 1055,10) x *shovívající jsi* (PP 305,1).

Nejzajímavějšími tvary se vyznačují synonymní deverbativa *žeřavý* a *žžavý*. Z formy *žeřavý* (*žeravý* < **žerěti* < **gēr-*) se asimilovalo adjektivum *řeřavý* 'rozžhavený', které se objevuje od počátku 15. století (Řeřavý 1936: 24): *ješto z něho uhel žeravý* (CestMandM pol. 15. stol.: 164r) x *vezmi žeřavé uhlé v hrnec* (LékRhaz 2. pol. 15. stol.: 166), *žeřavý uhel zhasne* (POŠ 28,38) x *bude spálen od řeřavého uhlé* (BřezSnářS 1471: 157). V důsledku různých artikulačních změn jsou doloženy rovněž podoby *řežavý* (*na řežavé uhlíčko* MattHerbVel 1596: 24r,31), *řeřevý* (*uhlé řeřevé* GestaM 1473: 81r), *řeřivý* (KázLeg pol. 15. stol.: 171r), *žeřevý* (*nabrav žeřevého uhlé* KázDzikSct 20. léta 15. stol.: 166va), *žeřevný* (*s uhlym žeřevným* Patera 1890¹⁹²: 359,4), *jeřavý* (JgSlov III: 818) a podle VW také *řeřevitý* (MSS) a *žeřavělý* (ESSČ).

Lexém *žžavý* (*nejžžavější vášeň* Velde 1828: 137,3) byl odvozen z archaického slovesa *žéci* (srov. *žhoucí*); vlivem alternace *h / ž* měl též podobu *žhavý*, kterou užíváme dodnes: *roztopené žžavé kapky* (POŠ 29,15) x *sedí v žhavém písku* (PKŽ 16,49). Vzhledem k jejich archaičnosti je překvapivé, že adjektiva *žeřavý* a *žžavý* se objevují až v excerpce z doby po národním obrození. Je však třeba podotknout, že obě byla užita v jediném odborném spisu (POŠ) a na jejich užití tedy mohl mít vliv autorský styl.

K adjektivům onomatopoického původu patří *hřímavý* (*za hřímavého volání slávy* PPD 102/1b,55), *reptavý* 'projevující nespokojenost řečí' (*reptavé zvuky neštěstí* PKE 25,16), *škubavý* 'trhavý' (*křeče ty jsou škubavé* POR 338,31) a *třaskavý*. S výjimkou formy *třaskavý*, která se užívá pravděpodobně až v národním obrození (*stříbro třaskavé* Presl 1828: 268), jsou všechna doložena ještě před barokem: *s bouří hřímavou* (ŠtelcČar 1588: x8b), *reptavých synův* (BiblKladr 1471: 57r), *škubavy*¹⁹³, *drapavy* (VodňLact 1511: Q6a).

Rozšířený sufix *-lavý* se uplatňuje u tří deverbativ. Dvě z nich se vyskytují od dob humanismu: *draslavých* 'drsných' *zevnitřních mázdříček* (WolkPlod 1576: F6b), *omak mastný, suchý, draslavý* (POŠ 21,7); slova *štiplavá* 'uštěpačná' (CassHist 1594: 419,27), *vůně dusivá, palčivá, štiplavá* 'působící palčivý pocit' (POŠ 21,4). Třetí lexém *hořlavý* 'schopný hořet' jsme dohledali až po roce 1840: *láhev s hořlavou látkou* (PPD 128/3c,36).

¹⁹² Jedná se o edici žaltáře z pol. 14. stol.

¹⁹³ Jde buď o nesprávně tištěnou kvantitu, nebo o odvozeninu z původního inf. **skubati* (Rejzek 2001: 666).

Dublety se sufixy *-avý* nalezneme u výrazů *hořlavý* (možno také *hořivý*) a *štiplavý*, obě se užívají od střední češtiny a dnes jsou zastaralé: *hořavý*, *ohnivý* (RešSlovA 1560: Kk4a), *velmi štipavé psaní* (DekrBratr 1598: 272). Za formální protějšek adjektiva *draslavý* by mohl být považován tvar *drásavý*, ale ten má odlišný smysl 'rozdírající, působící trýzeň'. Variantou formy *draslavý* jsou hláskově modifikovaná deverbativa *draplavý* a *drápavý* (viz s. 101,13–14).

2.4.3.3 Suffixy *-atý*, *-itý*, *-ut(n)y*

V excerpovaném materiálu se vyskytovalo jediné adjektivum se sufixem *-atý*: *nestydaté rty* (PKŽ 21,30) (více na s. 102,4–8). V češtině této doby se ovšem i nadále užívaly lexémy *ležatý* a *stojatý*: *trámy ležaté a stojaté* (Pravda 1878: 18,4).

Z 10 adjektiv se sufixem *-itý* jsou ze slovesa *ležeti* tvořena tři stejná deverbativa jako v předešlém období: *vybrali jsme si důležitá naučení pro život* (PKM 326,7), *byla učiněna náležitá opatření* (PPN 12/2b,113), *nebude však pokaždé příležitost doby ani příležitostého místa* (PKH 139,27–28). Součástí excerpce v předcházejících obdobích nebyly tvary *nepřetržitý* 'nepřerušovaný' (*[bombardování] bylo téměř nepřetržité* PPN 59/2c,83), *ostrážitý* 'bedlivý, pozor dávající' (*člověk vždy musí býti ostrážitý* PBŠ 28,7–8) a *složité* 'spletitý': *předměty jsou v té míře složité* (POJ 528,18). Poslední dvě formace existovaly již ve staré češtině: *byl [...] ostrážitější než David* (HusZrc 1414: XI C 3), *složité* 'složený'¹⁹⁴ *list* (SlovKlem 1455: XVII F 31). Lexém *nepřetržitý* má sice v SyDu dva zástupce z Komenského spisů, ale v obou případech jde o překlad původních latinských děl, který byl proveden až v 19. století. První skutečný doklad se tak objevil patrně až v národním obrození: *protož má býti rozdělování nepřetržité* (Mark. log. 1820: 120,11). Dříve fungovala v témž významu rezultativní pasivní adjektiva *nepřestřěný* (*nepřestřěnými prospievají mocmi* SekvOpav 1418: 70a), *nepřetržený* (StčS; *ustavičná, nepřetržená práce* VelDict 1579: Kkkkk 4a2) a *nepřetrhovaný*: *po častých a nepřetrhovaných postech* (HrubýOtc: 10b2).

K dosavadním zástupcům deverbativ na *-utý* nepřibyl žádný nový útvar. Přímo v excerpce se nalézaly výrazy *mrzutý* (*závazek stává se člověku [...] mrzutým* PKH 137,6) a *tekutý*: *bývá krev tekutá* (POR 340,36). Se sufixem *-utný* se v excerpce nově objevila již staročeská forma *mohutný*, utvořená z participia **mog-ot* od slovesa **mogti* 'moci'; její

¹⁹⁴ Tento význam byl ve staré češtině u adjektiva *složité*, derivátu ze slovesa *složiti* 'uspořádat, přeložit, vytvořit celek', primární (ESSČ).

původní smysl byl 'mohoucí, mající moc' (Rejzek 2001: 402): *král velmi mohutný* 'mocný' a *k tomu náramně bohatý* (PasKal 1495: 156r); dnes 'obrovský': *mohutný ruch očkovací* (PPN 112/3a,127). Ve staré a střední češtině se hojně užívaly varianty *mohútný*, *mohoutný*, a to nejenom v původním významu, ale také ve smyslu 'bohatý': *mohoutnější hospodáři* (ArchČ XXII 1591: 193) aj. Shodný myšlenkový obsah měl rovněž tvar *mohutý*: *mohutý sedlák, než vládyka chudý* (ŠtítKlem 1376: 97r). Excerptce poskytla i druhé deverbativum na *-utný*, rovněž stč. *slovutný*, tentokrát pouze v této podobě: *obětavou ochotou slovutné dramatické umělkyně* (PPN 112/3d,114). Varianta *slovoutný* (s. 104,5) se podle SyDu užívala ještě na přelomu 19. a 20. století: *jsit' z rodiny slovoutných* (817PalacBás 1898).

2.4.3.4 Sufix *-ný*

Sufixem *-ný* je derivováno 37 adjektiv, další dvě adjektiva mají sufix *-ní*: *následní*, *následovní*. Obě dnes archaické formace jsou synonymní s tvary na *-ný*¹⁹⁵ a znamenají tedy 'následující'¹⁹⁶: *následním způsobem* (PPV 73/301a,22), *v pohnutých letech následovních* (PPN 59/3d,37).

Náslovné *u-* se často dlouží v lexému *usilovný* 'konaný s úsilím' (asi vlivem substantiva *úsilí*, z něhož bylo utvořeno synonymní adjektivum *úsilný*), což potvrzuje SyD i KNLA: *z úsilovné práce* (PBŠ 27,30), *úsilovná snaha* (POS 127,10) x *usilovnou prací* (POJ 519,29). Spolu s vývojem pravopisných pravidel se postupně začal zvyšovat počet užití tvaru *úlisný* místo *oulisný* a od poloviny 20. století se užívá výhradně podoba s *ú-* (SyD).

Vedle adjektiva *svodný* se nově vyskytuje forma *svůdný*, která nabyla užšího významu 'vábící, jemuž se těžko odolává': *prchnul před svůdným hlasem jejím* (Chocholoušek 1863: 137,15). Tvar *svodný* se objevoval i nadále (*cesty žití zlé a svodné* Heyduk 1890: 3,12), ale časem se začal užívat spíše ve významu 'sloužící k svádění něčeho na určité místo', který je dnes základní: *zvláštními svodnými kanálky* (Vejdovský 1886: 135,29).

Vedle deverbativa *usilovný* bylo na rozdíl od obou předešlých etap excerptováno dalších 13 lexémů. Staročeské jsou formace *čarovný* 'kouzelný, okouzlující' (*čarovného umění se přídržal* BiblOl 1417: 209r; *způsobem čarovným* POJ 512,12), *dělný*

¹⁹⁵ V excerptce bylo pouze adjektivum *následovní*, užitě Komenským: *člověkem [...] vůle jeho [...] následovním* (PP 446,8).

¹⁹⁶ Srov. *následný* 'následovatelný, napodobitelný, zvukomalebný' (StČS).

’pracovitý‘ (*dělnému lidu ŠtítSvátA 14./15. stol.: 200v; jsou lidé dělní, pracovití* PPN 59/1c,91) a *předběžný* ’před něčím předcházející‘: *až do vypovězení předběžného* (ArchČ III 1426: 497), *předběžné porady* (PPD 128/1c,12). Podle ESSČ pochází ze staré češtiny také útvar *dovedný* ve významu ’úplný, naprostý‘, ale nám se jej podařilo dohledat až po roce 1840 s obvyklým významem ’zručný‘: *dovedné vyšívачky* (PPD 103/3c).

Ve střední době se objevila adjektiva *přídavný* ’přidávaný k něčemu‘ (*skutky přídavné* UberRepl 1587: F4b; *k němuž se pak jméno druhého prvku co přídavné přivěsí* POŠ 16,27) a *vydatný* ’který hodně vydá, účinný, značný‘: *byl [...] mezi vůdci vojenskými nejvydatnější* (PěčHád 1609: P1b); *pracovníci se stali o mnoho sil vydatnější* (PPS 5/1b,41).

Teprve po konci národního obrození jsme našli doklady na adjektiva *horovný* ’nadšený, horlivý‘ (*kolik horovných programů už tak bylo vypracováno* PPN 59/3a,120) a *úchvatný* ’uchvacující‘: *schopen jest úchvatné výše* (PPD 102/3a,20). Lexém *horovný* vychází ze slovesa *horovati* ’projevovat nadšení‘¹⁹⁷; ve spisovném jazyce se neudržel.

2.4.3.5 Sufixy -cný, -čný

Ve shodě s předchozími obdobími bylo v analyzovaném materiálu přítomno deverbativum *vroucný*: *city své vroucné vděčnosti* (PBH 15,10). Naopak nově se v něm objevil útvar *žádoucný* ’žádaný‘ (*až k tomuto žádoucnému cíli* PKE 12,26), zaznamenaný již v Rosově slovníku (RosaSlov VII/637). Součástí spisovného úzu nadále zůstává i výraz *bojácný*, ačkoli nebyl excerpován přímo z analyzovaných pramenů: *zůstavivši po sobě jen bab a sket bojácných* (Chocholoušek 1863: 465,9).

Sufixem -čný jsou odvozena čtyři adjektiva včetně staročeského *ustavičný*: *zapisuje ustavičné změny tlakoměru* (POJ 513,10). Oproti předcházejícím etapám byly excerpovány formace *patřičný* ’náležitý‘ a *pomlouvačný* ’který pomlouvá‘, jejichž první doklady jsme nenalezli dříve než v baroku: *v patřičný čas* (CechHlin 1701), *všecko při ruce a na patřičném místě* (PBŠ 15,14–15); *pomlouvačný, vel pomluvačný* (RosaGram 1672: 385), *vzdor všem lživým a pomlouvačným jazykům* (PPS 5/2c,49).

Neobvyklý je lexém *nepřejičný* ’nepřející‘, hlásková varianta deverbativa *nepřejicný* (které jsme dohledali až v poobrozeném období): *jsou sobecké, nepřejičné, závistivé* (PKŽ 26,21). Podle Gebauera (1902: 20) teoretikové nepatřičně krátí vokál -i-,

¹⁹⁷ Srov. ’být nahoře‘ (JgSlov I: 733) – pravděpodobně z polského *górować* ’čnět, vynikat nad někým‘ (Machek 1957: 176).

podle jiných (R. J. 1923: 157) jde o slovo nářeční. Jungmann (III: 481) uvádí pouze kladnou podobu s významem 'příznivý' a se znaménkem značícím slova cizí, špatně tvořená nebo podezřelá. Kott (VI: 1165) má náležitý tvar *nepřejičný* ve významu 'nepřejný'. Obdobně formovaná adjektiva nalezneme již u Rosy (viz také s. 21,7); zpravidla se jedná o neologismy, které se neujaly: *pospichajičný*, *umírajičný*, *okolostojičný* (RosaGram 1672: 384), *utrhajičný*, *vinšujičný*, *oznamujičný* aj. (RosaGram 1672: 389). Podle Dobrovského (1799: 51) jsou tyto formy novější a nepřilíš vhodné. *Historická mluvnice češtiny* (1986: 311) tvrdí, že variantní sufix *-jičný* se navzdory snahám obrozenců neuchytil. Třebaže není lexém *ne/přejičný* příliš frekventovaný,¹⁹⁸ lze jej pokládat za součást soustavy slovesných adjektiv.

2.4.4 Závěr

Nejvíce adjektiv vyjadřujících neaktuální vykonávání děje, konkrétně 98 z celkových 297, bylo derivováno sufixem *-avý*. Takřka polovina útvarů s tímto sufixem (43) vznikla ve staré češtině. V průběhu střední doby se nově objevilo 29 formací, v národním obrození 20. Od poobrozenecké doby se tvořilo 6 deverbativ. U lexémů na *-avý* nejčastěji dochází k formálním změnám, zvláště v oblasti vokalické kvantity (např. *třaskavý* – *třáskavý*). Rovněž se vyznačují nejvyšším počtem onomatopoických výrazů, užitých hlavně v době střední: *mumlavý nedvěd* (MČ 53,7) ad.

Rozšířený sufix *-kavý* má adjektivum *lepkavý* (v excerpce jako *lípkavý*), doložené od doby střední. Ve významu formace *lepkavý* se ve staré češtině užíval tvar *lepký*, dnes již archaický (viz s. 147,25).

Sufix *-lavý* se připíná k základu deseti adjektiv, v polovině případů doložených ze střední češtiny, tři se objevily již ve staré češtině. Vždy jeden útvar přibyl v období národního obrození (*mazlavý*) a v poobrozenecké době (*hořlavý*). K těmto typům deverbativ zároveň existují varianty utvořené základním sufixem *-avý*. Většinou jsou sémanticky totožné (*hořavý* – *hořlavý*), ale ve dvou případech se významově odlišují: *šeplavý* 'šišlavý' x *šepavý* 'šeptavý', *draslavý* 'drsný' x *drásavý* 'rozdírající, působící trýzeň'. Za protějšek na *-avý* ke tvaru *draslavý* však lze považovat deverbativum *drápravý* (viz s. 116,6).

Druhým nejčastějším sufixem je polyfunkční *-ný*, jímž je tvořeno 70 adjektiv. Necelé tři čtvrtiny formací vznikly již ve staré češtině (48 lexémů). Od střední doby

¹⁹⁸ KNLA má 9 dokladů na toto adjektivum, a to z let 1875–1948.

se užívalo deset deverbativ, od národního obrození devět. Tři útvary byly nalezeny až po konci národního obrození.

Dvě adjektiva přijímají sufix *-ní*, kterým se obvykle odvozují desubstantivní adjektiva: *následní*, *následovní* s významem 'následující'. Rozšířený sufix *-cný*¹⁹⁹ se uplatňuje u tří lexémů, majících původ ve staročeských procesuálních adjektivech: stč. *bojácny* a *vroucný*, středněčeské *žádoucný*. Variantní příponu *-čný* má pět deverbativ, z nichž jedno (*ustavičný*) se užívalo po celou dobu historického vývoje češtiny. Z doby střední pocházejí dvě významově ekvivalentní formace (*utrhačný*, *pomlouvačný*) a lexém *patříčný*. Teprve v národním obrození jsme našli doklady na tvar *nepřejičný*, hláskovou obměnu frekventovanějšího *nepřejícny*.

Další větší skupina slovesných adjektiv se derivuje sufixem *-ivý* (24 adjektiv, další dvě se sufixem *-vý*) a jeho variantami *-livý* (47), *-nlivý* (8) a *čivý* (5). Stejně jako u deverbativ na *-avý* zde mnohdy docházelo ke kvantitativním změnám vokálů: *hanlivý* x *hánlivý* apod. Podobnost mezi oběma skupinami tkví také v koexistenci útvarů utvořených různými variantami základního sufixu. Veškeré lexémy se sufixem *-čivý* a s výjimkou formace *zdánlivý*²⁰⁰ i všechny lexémy se sufixem *-nlivý* mají protějšky v adjektivech na *-livý*: např. *doufanlivý* – *doufalivý*. Ekvivalentní jsou rovněž některé tvary se sufixy *-ivý* a *-livý*: *bouřivý* 'bouřící' – *bouřlivý*; *strašivý* 'bázlivý' – *strašlivý* ad. Ve staré češtině se před sufix *-livý* u několika deverbativ přisouval konsonant *-d-* (srov. *-te(d)lný*): *mlčedlivý pes* (BawEzop 1472: 35v), *zdržedlivý* (MSS) ad.

Polovina útvarů na *-ivý* je staročeského původu. Od střední češtiny se užíval lexém *bloudivý* a nejspíše také výraz *slídivý* (viz s. 112,4). Z národního obrození pochází devět formací, v následujícím období se poprvé uplatnil tvar *uspokojivý*. Deverbativa se sufixem *-livý* byla z větší části utvořena ve staré češtině (22 adjektiv). Ze středního období bylo nově doloženo patnáct lexémů, z národního obrození sedm útvarů. Po roce 1840 byly poprvé zaznamenány tři lexémy. Čtyři formace na *-čivý* byly derivovány ve staré češtině, zbylé dvě ve střední češtině (jedna od humanismu, jedna od baroka).

Nejméně zastoupená jsou adjektiva s *t*-ovými sufixy, tj. s *-atý* (3 adjektiva), *-itý* (17), *-utý* (4) a *-utný* (3). Malý počet útvarů na *-atý* a *-ut(n)y* nasvědčuje tomu, že tvoření tohoto typu nebylo produktivní. Všechna tato deverbativa se zformovala již

¹⁹⁹ Srov. Trávníček (1948: 341) rozlišuje sufixy *-oucny* a *-ácný*.

²⁰⁰ Tvary *zdálivý* a *zdálivě*, se kterými se můžeme setkat v SYN v6 či Googlu, považujeme za chybně zapsané adjektivum *zdánlivý*.

ve staré češtině a dále se nerozvíjela. Sufix *-itý* se přechodně aktivizoval v době obrozenské (HMC: 309, 311) – z tohoto období pocházejí lexémy *prozračitý* 'průzračný', který však sémanticky náleží k adjektivům vyjadřujícím potenciální zasažení dějem, a nejspíše též *nepřetržitý* (viz s. 116,20–23). Ostatní útvary na *-itý* jsou doloženy od staré (12) nebo střední (3) češtiny.

Excerpovaná slovesná adjektiva se sufixem *-atý* jsou *ležatý*, *nestydatý* a *stojatý*, ale doklady ze slovníků ukazují, že se jich utvořilo více: *bojatý*, *mrzatý*, *sršatý* ad.; mnohem častěji se tento sufix připínal k desubstantivním základům, např. *chlup* > *chlupatý* 'mající hodně chlupů'. Sufix *-utý* se uplatňuje u deverbativ *mrzutý*, *smrdutý*, *tekutý* a *visutý*. Kromě nich lze často již ve staré češtině nalézt ještě formace *běhutý* 'rychlý' (*běhutý hynštík* TandBaw 1472: 153v), *lsknutý* 'lesklý' (*lsknutú zbroji* HjkKronT 1541: 52b,4–5), *třeskutý* 'silný, rachotivý' (*třeskutá zima* RešSlovA 1560: Dd3b) a *třesutý* 'třaslavý': *údy jeho třesuté* (KonáčPrav 1528: D6b). Variantu *-utný* mají pouze lexémy *slovutný*, *mohutný* a *moroutný*.

Veškerá adjektiva se sufixy *-atý* a *-ut(n)y* byla užívána v průběhu celého historického vývoje. U ostatních typů takováto jednoznačná situace nepanuje. Celkem bylo zaznamenáno 30,8 % útvarů, jejichž doklady nebyly nalezeny dříve než v baroku, a to hlavně u sufixu *-ivý*, kde toto číslo dosahuje téměř 50 %: např. *uspokojivý*, *vábivý* 'lákající'. Naopak všechna adjektiva na *-ivý* se udržela do současné češtiny: *dychtivý* 'žádostivý', *zářivý* 'zářící' aj.

Celkově se v dnešním spisovném úzu užívá 78,5 % excerpovaných adjektiv. Zbýlých 21,5 % tvoří převážně lexémy s rozšířenými variantami základních sufixů, tj. *-(n)livý* (*doufanlivý*, *hnětlivý*²⁰¹ 'hnětoucí'), *-čivý* (*nákažčivý*) a *-lavý* (*sršlavý*). Ve třech čtvrtinách případů jsou tyto lexémy součástí excerpce z Komenského spisů. Nenalezneme mezi nimi však žádné jednodokladové deverbativum, jak tomu bylo v předcházejících skupinách. Jedinou takto vzácnou formací je *přiučlivý* (s. 108,2) z obrozenského přírodovědného spisu (NOŠ).

V analyzovaném materiálu byla nejfrekventovanější adjektiva *citlivý* 'vnímavý ap.' (74 dokladů) a *valný* 'valící se, početný' (73). Jejich vysoký počet je dán jednak tím, že se uplatňují zpravidla v jednom textu týkajícím se daného tématu, jednak jejich výskytem v ustálených spojeních typu „citlivý papír“ 'reagující na světlo' (*k účelu tomu kladl negativ na papír citlivý* POJ 518,34), „citlivé desky“ (*citlivá deska fótografova*

²⁰¹ Běžné nejsou ani synonymní varianty *hnětivý*, *hnětilý* a *hnětný*.

POJ 533,32) a „valné shromáždění“: *svolal do města toho valné shromáždění všech bratří* (PKM 46,30). Další v pořadí jsou tvary *živý* (51 dokladů) a *mrtvý* (38), jejichž vyšší frekvence je způsobena jejich častou substantivizací. Podle počtu užití následují lexémy *náležitý* (36), *zajímavý* 'budící zájem' (30), *příslušný* 'odpovídající' (29), *strašlivý* (25), *poctivý* 'čestný, svědomitý' (24) a *horlivý* 'zanícený' (23). Převládá tedy odvozování *v*-ovými sufixy, kdežto podle údajů v SYN v6 jsou běžnější deverbativa se sufixy *n*-ovými a *t*-ovými: mezi deset nejfrekventovanějších formací patří *důležitý* (1494156 tokenů), *zajímavý* (995919), *určitý* (713991), *schopný* (655432), *běžný* (613384), *vážný* (447719), *složitý* (350626), *živý* (338480), *slušný* (241813) a *platný* (240503). Námi zjištěnou skutečnost, tedy převahu *v*-ových sufixů, podporuje *Akademická gramatika spisovné češtiny* (2013), podle níž jsou sufixy *-avý* a *-ivý* značně produktivní při derivaci adjektiv ze sloves (Štícha 2013: 209).²⁰² Naopak o deverbálních adjektivech s *t*-ovými sufixy se vůbec nezmiňuje.²⁰³

Všechna adjektiva na *-itý*, která se řadí k nejčastějším útvarům v synchronním korpusu, jsou staré deriváty, u nichž už necítíme spojitost s jejich fundujícími slovesy, poněvadž jejich původní dějové významy byly nahrazeny jinými, zpravidla kvalitativními. Tyto typy adjektiv (společně s dalšími variantami *t*-ových sufixů) tedy přetrvávají v úzu jako jedna z částí centra slovní zásoby, nicméně jako slovtvorný typ jsou zcela neproduktivní. Nové formace označující neaktuální vykonávání děje vznikají zejména sufixy *-avý*, *-ivý*, příp. jejich rozšířenými variantami. Stále však jde o skupinu adjektiv, jež má své nezastupitelné místo v celém vývoji češtiny.

²⁰² Podobně též Mluvč 1 (326) považuje za centrální typ těchto druhů adjektiv *v*-ové sufixy.

²⁰³ Taktéž HMC (311) při popisu novočeského stavu slovesných adjektiv zmiňuje pouze *v*-ové sufixy.

2.5 ADJEKTIVA VYJADŘUJÍCÍ POTENCIÁLNÍ ZASAŽENÍ DĚJEM

2.5.1 Baroko

2.5.1.1 Sufixy *-(i)te(d)lný*

Centrálním slovtvorným typem pro adjektiva vyjadřující potenciální zasažení dějem je sufix *-telný*, jímž je tvořeno 34 deverbativ, dalších 8 útvarů má rozšířenou variantu *-itelný*. Od staré češtiny se mezi morfémy *-e-* a *-l-* vkládal konsonant *-d-*, který se postupně přestal užívat v důsledku odstraňování pobočných slabik. V analyzovaném materiálu je obvyklé, že koexistují formace s oběma podobami sufixů, kupříkladu **viditedlný** 'mohoucí být viděn' (*viditedlným nám se učinil* HB 423,33) – **viditelný**: *poselství [...] v způsobu viditelném* (SKD II 134,18). Podobných dvojic je celkem 15, tedy přibližně třetina všech excerpovaných lexémů. Formu bez vloženého *-d-* mají pouze tři adjektiva (*aby musitelné* 'nucené' bylo L 160,22; *nejnepřemožitelnějšímu* 'kterého nelze přemoci' *knížeti* DS 55,1; *nepřevážitelný* 'nevyčerpatelný' užitok PP 394,21), zbylých 25 adjektiv má sufix *-tedlný*.

Ve staré češtině se uplatňovala řídká varianta *-dlný* (někdy i v podobě *-lný*), vzniklá nejspíše kontaminací deverbálních adjektiv na *-lný* a adjektiv k substantivům na *-dlo* a *-da* (Havránek 1963: 275). Komenský užil tvar *vidědlný* 'viditelný' (*před vidědlným tímto světem* DP 48,7), který uvádí ještě i Kott (IV: 675). V jazyce však bylo podobných formací více, zvláště ve spisech Jana Husa: *věci jiedlné* 'které lze jíst' (HusPost 1. pol. 15. stol.: 165b), *nekúpedlnú* 'kterou nelze koupit' *milost* (HusBlud 1. pol. 15. stol.: 102) ad. Žádná z nich nemá přesah do současné češtiny, pravděpodobně nepřestála dobu národního obrození.

Co se týče změn v hláskovém systému, u dvou lexémů se dluží kořenný vokál *-i-*: *duch [...] jemný a stížitedlný* 'hbitý k vystižení něčeho, chápající'²⁰⁴ (SKD II 339,29) x *stvoření nějaké ušlechtilé, rozumné a stížitedlné* (DS 115,20); *ten nejsa posluchač zapomínatedlný* 'zapomětlivý, zapomínající' (M 769,14) x *tak-liž zapomínatedlní budeme* (R 20,7).²⁰⁵ U dalšího deverbativa se střídají prefixální

²⁰⁴ Rosa (RosaSlov V/618) významově rozlišuje mezi tvary *stížitelny* 'hbitý k vystižení něčeho' a *stížitedlný* 'co se může vystihnout' (k tomu viz s. 21,12–19). Doklady v LD mají pouze podobu s vloženým *-d-*, jíž se vyjadřuje význam 'chápavý': např. *jest duch vtipný, stížitedlný* (XenKýr 1605: 67,24).

²⁰⁵ V LD jsou všechny doklady na adjektivum *stížitedlný* bez délky, výjimečně se dluží jen v odvozeném substantivu *stížitedlnost*. U lexému *zapomínatedlný* je zdložený vokál jen v jednom ze 14 dokladů.

konsonanty *s-* / *z-*, které alternují již ve fundujícím slovese *zpytati, spytati* 'zkoumat': *nezpytatedlní* 'nevyzpytatelní' *soudové jeho* (C 474,38) x *moudrost tvá [je] nespytatedlná* (LD 327,9). Rosa (RosaSlov IV/602) udává jen variantu s počátečním *z-*, Jungmann (II: 720, V: 764) připouští obě možnosti.

Mnohé útvary se užívají převážně v záporné podobě. Jen kladnou podobu má u Komenského 15 adjektiv (*potěšitelnými* 'mohoucími potěšit' *slovy ho posilnil* HOP 136,13; *zatrátitedlnými* 'hodnými zatracení' *bludy zanečištěna* H 171,30), o dvě adjektiva více má jen zápornou formu: *nepostížitedlný* 'nemohoucí být postižen smysly', *blahoslavený Bůh* (HB 391,12), *ohněm neuhasitedlným* 'který nejde uhasit' (SKD II 324,24). Dalších 11 deverbativ má obě podoby: *Kristus viditedlný* 'mohoucí být viděn' *že jest v nebi*; *neviditedlný v oplatku* (R 74,30).

Všeobecně k sobě některé lexémy se zápornou *ne-* nemají kladné protějšky, z nichž by byly odvozeny.²⁰⁶ V excerpovaném materiálu se to týká pouze výrazu *nevyhnutelný* 'jemuž se nelze vyhnout', ale je třeba podotknout, že v dnešní době se užívá i forma *vyhnutelný* 'čemu se dá vyhnout' (SYN v6, Google), třebaže není zaznamenaná ve výkladových slovnících.

Polysémní byl ve staré češtině útvar *číte(d)lný*, který měl dvojí odvozovací základ. Ze slovesa *čísti* 'číst, počítat' se utvořilo adjektivum *čtite(d)lný*, doložené jen ve tvaru *čite(d)lný* (ESSČ), sémanticky shodné s dnešním lexémem *čitelný* 'který lze číst': *lístek psaný písmem čitedlným* (TrojK 1469: 86v), *ruka jeho velice nečitedlná* (DOP 68,10). Jeho dalším významem bylo 'určený k počítání': *dcska [sic!] čitedlná aut číslová* (SlovKlem 1455: 86r). Od slovesa *čítiti* 'vnímat, cítit' bylo odvozeno deverbativum *čutedlný*, po přehlásce *u > i* ve tvaru *čite(d)lný* s významem 'cítící, citlivý, vnímatelný': *tu není muka čitedlná* (ZrcSpasK 1420: 62), *máme biskupa, čitedlného mdlob našich* (SKD II 260,12). Ve stejném smyslu se užívají i formy *cite(d)lný*²⁰⁷ a *cítite(d)lný*, derivované ze slovesa *cítiti* 'vnímat smysly', stč. *cútiti: nebylo citedlné věci číti* (ŽidSpráv 3. 1/3 15. stol.: 159), *vzbuzuj lidi citedlné pocestných bídy* (DP 271,32); *moc čitedlná aneb cítitedlná* (VelNomQ 1598: 122,4), *co prve v Kristu bylo hmotné a cititedlné* (KlekSem 1702: 64,1–2).

²⁰⁶ Takováto deverbativa bývají chápána jako odvozená ze záporné formy slovesa, nikoli z kladné podoby adjektiva prefixem *ne-* (MluvČ 1: 339).

²⁰⁷ V PSJČ a SSJČ je význam 'citlivý, cítící' u tohoto adjektiva označen za zastaralý a lidový, SSČ jej neuvádí vůbec.

Synonymní jsou útvary *pomínute(d)lný* 'který může pomínout, pomíjivý' a *pomíjite(d)lný*, odvozené ze slovesa *pomínouti* 'plynout, mizet, přehlédnout' a jeho imperfektiva *pomíjeti*: *vlhkost není pomínutedlna aneb skonávající* (AlchLull 1500: 128), *pomíjitedlný tento svět* (MenšMeze 1600: CJB IV/5, 198), *časné věci [...] pomínutedlné (pomíjitedlné) jsou* (Komenský 1667: 201b,19–20).

Některá adjektiva se sufixem *-te(d)lný* nevyjadřovala přímo potenciální zasažení dějem, nýbrž byla užita v jiném smyslu. Lexém *mstitedlný* měl převážně význam 'mstivý': *hněvivým, vztěkavým a mstitedlným jest* (RešSir 1575: 198a), *ti mstitedlní vražedníci* (SKD II 94,30). Formace *musite(d)lný* znamenala 'nutný, nezbytný, nucený': *nevyhnutedlné a musitedlné to jest* (PěčHád 1609: P8b), *aby musitelné bylo* (L 160,22). Adjektivum *pohoršitedlný* lze interpretovat jako 'který může pohoršit', ale častěji bývá vykládáno jako 'pohoršlivý, vzbuzující pohoršení': *pohoršitedlný jako d'ábel vtělený* (BřezKron 2. pol. 15. stol.: 337,17–18), *v hříších [...] pohoršitedlných* (ŘJ 134,22). Všechna tři uvedená deverbativa se nedochovala do současné češtiny; namísto forem *mstitedlný* a *pohoršitedlný* se uplatňují tvary *mstivý* a *pohoršlivý*.

Útvar *nakazitedlný* byl převážně užíván ve smyslu 'nakažlivý': *nemoc nakažující, nakazitedlná* (VelSilva 1598: 789,7), *nakazitedlnou nemocí stonala* (I 514,3). Jungmann (JgSlov II: 571) zachycuje i pasivní význam 'kdo může být nakažen', ale bez konkrétního příkladu, pouze s neurčitým odkazem na své vlastní texty. Naopak v SYN v6 nese všech sedm dokladů (všechny z publicistiky) význam potenciálního zasažení dějem: *počítače, nakazitelné* 'které mohou být nakaženy' *viry* (Hospodářské noviny, 7. 12. 2001) ad.

2.5.2.3 Sufixy *-(teb)ný*

Sufixem *-ný* se derivovalo 21 adjektivum. Jedinými formálními změnami byly alternace vokálů *-y- / -ý-* v základu stč. deverbativa *nevýmmluvný* 'nevýslovný' (*hluk nevýmmluvný sem slyšel* LS 326,5 x *což radost dá nevýmmluvnou* SKD II 91,3) a vokálů *-a- / -á-* u stč. lexému *nejápný* 'netušený, nepochopitelný, neschopný': *není než kladivo (mlazivo; z. nejápný...)* (MČ 95,2) x *mezi udatným [...] a lenivým (nejápným) jaký rozdíl jest* (DJO 79,8). Kvantita kořenného vokálu kolísala i u fundujícího slovesa *japati, jápati* 'pozorovat, hledat, zkoumat'. Ve staré a střední češtině byla mnohem frekventovanější podoba *nejápný* (např. *sběře nejápné vojsko* BřezSnářS 1471: 107), kterou upřednostňuje ještě Jungmann (JgSlov I: 568); teprve po národním obrození převládla forma s krátkým vokálem (SyD).

Jako nesprávně zařazené se jeví deverbativum *potute(d)lný*²⁰⁸ 'tajný, pokoutný, lstivý', které má zdánlivě sufix *-te(d)lný*, nicméně odvozovacím sufixem je pouhé *-ný*, neboť fundujícím slovesem je *tutlati* 'tajně něco dělat': *potutedlní slibové* (PetrarŠtěst 1501: 150rb,19), *skrze mnohé potutedlné vloudilé cizozemce* (LS 286,18). Obdobně jsou tvořeny tvary *ututedlný*²⁰⁹ a *tutedlný* 'mohoucí být ututlán' z textu Zlobického (JgSlov IV: 823).

Stejně jako u adjektiv se sufixem *-te(d)lný* se zde vyskytují útvary, které se užívají povětšinou jen se zápornkou *ne-*. Kladné podoby takovýchto formací jsou mnohdy až druhotné, tedy jen domněle základní. Výše uvedený lexém *nejapný* je vcelku běžný, kdežto tvar *japný* je spíše ojedinělý a dnes považovaný za archaický (PSJČ, SSJČ). Záporná forma je značně frekventovanější i u deverbativa *(ne)dobytný* 'čeho (ne) lze dobýt': *pevností [...] nedobytných* (Ž 56,21). U formy *dobytný* Jungmann (JgSlov I: 399) odkazuje pouze k Lindově slovníku polského jazyka (Linde 1854: 454b,4), jiné doklady neudává. Novější výkladové slovníky shodně zaznamenávají bezpříznakové adjektivum *nedobytný*, ale jeho kladná podoba je označena za málo užívanou (PSJČ), popř. není uvedena vůbec (SSČ). Synonymními variantami jsou formace *nedobytý*, *nedobytedlný* (*nedobytedlný hrad* NH Tit. 69,1) a pozdější *dobyvný* (Kott VI: 78), k níž nám není znám záporný protějšek. Kladné *dobytý* sice existuje, avšak užívá se pouze ve významu 'získaný, dobytý v boji' (viz s. 71,6). Tentýž smysl má i stč. tvar *nedobytý* (*nedobytý, nevybojovaný* SlovOstřS 2. pol. 15. stol.: 85), ale význam 'který není možno dobýt' u něj převažuje: *hrad nedobytý* (ŽidSpráv 3. 1/3 15. stol.: 181 aj.).

V zastaralém významu byla užita deverbativa ***jemný*** 'příjemný' (*s myslí veselou, jemnou* DP 270,34), dnes 'drobný, hebký'; ***marný*** 'darebný, ničemný' (*bídný marný světe* DP 317,5), také 'zbytečný' (*že nejsem marný v svých řečech* BiblKral 1579: 224) či 'marnivý' (*[manželka] jest marná* NitschPost I 1709: 97,36), dnes 'bezvýsledný, neuskutečnitelný'; ***plavný*** 'splavný' (*na plavné řece* DJO 38,18), dnes 'plynulý, lehký'. V LD má lexém *jemný* (od *jieti* 'jmout', pův. 'co lze dobře jímat') více významů: *tento kořen [...] jest najjemnější* 'snadno se ujímající' (MattHerbHáj 1562: 309r,43); *jemná* 'jízlivá' *na lékaře uštipka jest* (DJO 70,14); *k učení schopný, jemný* 'chápavý'

²⁰⁸ Vložené *-d-* je pouhou pravopisnou analogií podle lexémů, u nichž je *-d-* součástí odvozovacího základu (Machek 1971: 475).

²⁰⁹ V LD je zaznamenáno adverbium *ututedlně* (TeigeMíst II 1542: 730), které předpokládá adjektivum *ututedlný*.

(VelDict 1579: Ee 2b2), *mluviti [...] ne tak jemné* 'které lze pojmout' a *pochopitedlné [jest]* (KapPost II 1586: 589).

Za lidový se označuje význam 'zámožný' u výrazu **možný**, který primárně znamená 'který může být': *zahynouti možné* 'mohlo se stát' *bylo* (NH 86,11) x *když se možní* 'bohatí' *množí, chudých přibývá* (MČ 102,30). V LD význam 'zámožný' převládá (*boháč, bohatý, možný* VelSilva 1598: 77,15), smysl 'může být' je přibližně o polovinu méně častý: *promluvití možná mu nebylo* (BeckAnež 1701: 167,9). K dalším významům náleží 'mocný' (*jako by on tak možný nebyl* BiblVácl 1712: 47) a 'schopný': *nebyl k tomu možný* (KapPost II 1586: 11).

Na rozdíl od současného významu 'lehce pochopitelný, zajímavý, poutavý' (SSČ) bylo adjektivum **záživný** od počátku užíváno ve spojitosti s jídlem ve smyslu 'stravitelný, výživný'²¹⁰: *říkají zažitá vel nezažitá krmě, majíce říci záživná = k zažití snadná* (Čejka – Šlosar – Nechutová 1991: 350); *od pokrmů [...] záživných* (I 518,22). V přeneseném významu označovalo buď trpělivého (*jest záživného žaludku* RosaSlov VII/746), nebo klevetného člověka: *jest nezáživného žaludku* (RosaSlov VII/747).

Sufixem *-tebný* jsou tvořeny staročeské útvary **chvalitebný**²¹¹ 'chvályhodný, pochvalný' (*jméno jeho dobré a chvalitebné* PrávJihlB 1490: 136v; *zpívali Bohu písne chvalitebné* KancEvang 1581: 294,4; *obyčejové a navyklosti [...] chvalitební neb nechvalitební jsou* HB 405,29) a **prositebný** 'prosebný': *oblekla sem se v pytel prositebný*²¹² (BiblPad 1432–1435: 4,20), *užíval [...] prositebných [...] slov* (SKD I 101,36).

2.5.2.4 Jiné sufixy

Adjektiva vyjadřující potenciální zasažení dějem jsou formována také dalšími sufixy, jež se obvykle pojí s jinými typy slovesných adjektiv. V excerpovaném materiálu z doby baroka se to týká koncovky *-ý* a sufixů *-avý, -itý*, uplatňovaných u adjektiv vyjadřujících neaktuální vykonávání děje, a *-cí*, který mají procesuální a účelová adjektiva.

Sufixem *-avý* se odvozovala stč. formace **makavý** 'co lze makat, hmatatelný': *tmy makavé* (ZrcSpasK 1420: 62), *zázraků tak makavých* (T II 169,35). Již ze staré češtiny

²¹⁰ Srov. *záživný* 'kdo si umí vyhledat živnost' (Bartoš 1886: 297).

²¹¹ J. S. Tomíček jej považuje za derivát ze substantiva *chvalitba* – viz s. 25,26.

²¹² Tj. užívaný při prosebných modlitbách (StčS).

pochází také tvar **ohbitý** 'ohebný, pružný', tvořený sufixem *-itý*: *sme bič ohbitý* (TkadlB 2. pol. 15. stol.: 79v), *nezaměstkná-li on ohbité mysli své* (D 100,3). Významově ekvivalentní jsou k němu adjektiva *ohebký* (*ohebké [prsty]* KonečTheatr 1616: 382,26), *ohebný* (*ohebný člověk* SlovOstřS 2. pol. 15. stol.: 89; *ohebný, obratný* MČ 119,3), *ohybatelný* (JgSlov II: 902), *ohybavý* (*[ruce] ohybavé, i v rameni [...] učinil je* KonečTheatr 1616: 382,23), *ohýbavý* (JgSlov II: 902), *ohybký*²¹³ (*s vohybkou metličkou* LomnNaučDět 1609: 142), *ohyblivý* (viz s. 108,2), *ohybný* (*moc pohnutedlná neb ohybná* WolkPlod 1576: G3b) a *ohýbný* (*ohýbnými pruty* DamPost II 1728: 836,1).

Příponu *-cí* má jednak stč. lexém **vid(o)učí** 'viditelný' (viz s. 45,25), jednak středněčeské útvary **smazací** 'který lze smazat' (*na smazací tabulku* DJO 64,11) a **prohledací** 'skrže něžž lze prohledět, průhledný': *prohledací, což se naskrze prohlédnouti může* (VelSilva 1598: 406,16), *prohledacích šatů užívati zbraňují* (L 48,17). Vedle formy *prohledací*, která je nejčastější i v LD (33 dokladů), se užívají hláskové varianty *prohlédací* (12 dokladů) a *prohlídací* (19 dokladů): *barvami prohlédacími zbarviti* (ChytilMal 1598: 320,16), *tak jsou prohlídací, jako by ze skla byly* (CestHar I 1608: 20,10).

Z téhož slovesného základu byla derivována synonymní deverbativa **prohlédavý** (*na skrz vše prohlédavé* DP 155,4), **prohlédčivý** (*vokno prohlédčivé* RešSlovB 1562: Aaa3b), **prohlídčivý** (*na skrz jasný, prohlídčivý* RešSlovB 1562), **průhledčivý** (*živel průhledčivý a světlý* LomnOtč 1605: 260), **prohlédnutý** (*světlem pronikavý, prohlédnutý* RešSlovA 1560: Ss1a), **prohlídnutý** (*prozřetedlný, prohlídnutý* RešSlovA 1560: S3b), **prohledlý**: *to víno bude čisté a prohledlé* (ŠtěpMuz 1447: 57).

Nejvíce formací s významem potenciálního zasažení dějem bylo utvořeno koncovkou *-ý*, která se připojovala buď k *l*-ovému aktivnímu participiu, nebo k participiu trpnému *n*-ovému či *t*-ovému. Vedle lexémů **neobešlý** 'který nelze obejít' (*neobešlé zemi* DP 285,15) a **neobsáhlý** 'který není možné obsáhnout'²¹⁴ (*podle své neobsáhlé múdrosti* ŠtítSvátB 1500: 72; *poněvadž on neobsáhlý jest* DS 81,30) byl z *l*-ového přičestí odvozen útvar *stihlý* 'mohoucí být stížen' a jeho předponové varianty, všechny užívané v záporné podobě a často dloužící kmenový vokál *-i-* (srov. *stížitedlný* – s. 123,25): **nepostíhlá** 'kterou nelze postihnout' *krása v Bohu* (PP 48,22), *tu se opět nestíhlá* 'nepostížitelná'

²¹³ Podle JgSlov (II: 890) slovenské a moravské slovo.

²¹⁴ Srov. *obsáhlý* 'co lze obsáhnout' (*jako by podstata božská obsáhlá byla* FelRepIT 1637: 107,22), ale dnes v modifikovaném významu 'mající velké rozměry': *obsáhlý dopis z Vídně* (PPD 151/1a,9).

Boží moudrost vidí (D 82,20), *rozličnost jest náramná a nevystihlá* 'kterou nelze vystihnout' (DS 109,23).

Týž význam má rovněž adjektivum *nestižený*: *veliký radou a nestiženy myšlením* (BiblPraž 1488: 32,19), *jak nestižená tvá [...] býti musí sláva* (Ž 7,23).²¹⁵ Z *n*-ového přičestí byla dále derivována forma *potěšený* 'potěšitelný'²¹⁶: *tvá díla sou [...] potěšená* (RokJanB 1492: 218b), *jak to potěšené věci* (I 476,14). Vedle deverbativa *nedobytý*, o němž bylo psáno výše (s. 71,4), se z *t*-ového participia tvořily ještě tvary *nevyhnutý* s významem 'čemu se nelze vyhnout' (viz s. 71,5) a *nepohnutý* 'kterým se nedá pohnout': *jeden sebu dá hnúti, druhý jest nepohnutý* (LékRhaz 2. pol. 15. stol.: 36), *nepohnutý co skála* (MČ 42,9).

2.5.2 Národní obrození

2.5.2.1 Sufixy *-(i)te(d)lný*

Sufixem *-te(d)lný* bylo odvozeno 27 adjektiv, variantou *-ite(d)lný* pět adjektiv. Většina lexémů (25) přijímá sufix s vloženým *-d-*, tři formace mají zjednodušený sufix *-telný*: *neocenitelné* 'nemohoucí být oceněno' *blaho pokoje* (NPP 21/4b,47), *mají k tomu neoddolatelné* 'kterému nelze odolat' *puzení se rozmnožovati* (NOŠ 11,21), *řetěz neroztržitelný* 'nemohoucí být roztržen' (NPP 11/2b,1). U čtyř deverbativ se uplatňují obě podoby: *neviděla [...] pohnutelnějšího* 'dojímavějšího' *pohřbu* (NPP 10/1b,33) x *o tomto pohnutedlném a srdce jímajícím zástoji* (NKV 439,3); *horlivé stavění jest opravdu potěšitelné* 'mohoucí potěšit' (NPP 12/4a,45) x *potěšitedlná zpráva tato* (NBT 17,25); *nevyhnutelný* 'kterému se nelze vyhnout' *toho následek* (NPP 10/3a,7) x *nevyhnutedlná jest nová válka* (NPC 42/167b,7); *nevyslovitelné* 'kterou nelze vyslovit' *lásce své osvícené choti* (NPP 10/1b,1) x *nevyslovitedlné jest naříkání* (NPC 41/162a,7–8). V těchto dvojicích byly všechny útvary na *-telný* excerpovány z *Pražských novin* z roku 1836.

Doklady na adjektiva *neocenitelný* a *neodolatelný* jsme nenalezli v dřívějších obdobích. Totéž platí o formách *blažitedlný* 'mohoucí blažit' (*toho blažitedlného měli do sebe vědomí* NKV 438,10–11), *hájitelný* 'mohoucí hájit' (*vede veliký vezír*

²¹⁵ Do stejné skupiny náleží i stč. tvary *nestihnulý* (*blahoslavené a nestihnulé trojice svaté* Aug 1398: 18a) a *nestihnutý*: *chvála, ale ta jest nám nestihnutá* (ŠtítSvátB 1500: 403).

²¹⁶ Adjektivum *potěšený* se užívalo i ve významu 'utěšený': *od toho času potěšený býti nemohl* (RačRob 1706: 639,11).

hájitelnou válku NPC 50/200b,15), **kojitedlný** 'mohoucí být kojen'²¹⁷ (*kojitedlné [...]* naučení NKV 447,11), **nenahražitedlný** 'který nelze nahradit' (*škodu nenabytedlnou, nenahražitedlnou trpěti na duši své* NKV 431,15–16), **nevyměnitelný** 'který nemůže být vyměněn' (v *neyměnitelné [sic!] augšpurské konfesy* NPC 50/199a,29–30) a **neznatedlný** 'nemohoucí být znám': *malbami, nejvíce však již neznatedlnými* (NPJ 33a,25).

Nezvykle tvořený je lexém *nenahražite(d)lný*²¹⁸. Fundujícím slovesem je *nahraditi* 'dát náhradu', z něž se tvoří patřičné slovesné adjektivum (*ne*)*nahradite(d)lný* (*nahraditedlný, což se nahraditi [...] může* VelSilva 1598: 449,11; *bylaby to věc nenahraditedlná* Klicpera 1820a: 96,13). Jungmann (JgSlov II: 566) zaznamenává heslo *nahražitedlný* s odkazem na Zlobického, ale zároveň poznamenává, že lepší je tvar s *-d-*; stejně i Kott (II: 28). Z redukovaného základu byl derivován tvar *nevypovitedlný* 'který nelze vypovědět', jehož fundujícím slovesem je *vypověděti* 'vyjádřit, vyhnat': *tak nevypovitedlné velikosti* (NKK 17,10–11)²¹⁹.

V oblasti hláskového systému dochází k dloužení kmenového vokálu *-i-* (viz i baroko): *cítedlné* 'citlivé' a *zapálené kopyta* (NOW 14,10) x *ta nejčitedlnější strana* (NKH 23,17), *velkého nepostžitedlného* 'nemohoucího být postiženo smysly' *moře* (NKV 437,18) x *citem postižitelné*²²⁰ *proporcí* (Jungmann 1821: 5,27). Výše uvedený tvar *neoddolatelny* se zdvojeným konsonantem *-d-* je nejspíše chybou z hyperkorektnosti.

Stejně jako v baroku se většina deverbativ (18) objevovala v záporné podobě: z *jakéhos nepochopitedlného* 'který nelze pochopit' *obyčeje* (NBK 21,4–5), *nevyvážitedlná* 'nemohoucí být vyvážena' *ukrutnost* (NBT 39,29) ad. Kladnou formu mělo 11 adjektiv (*vězení přicházelo mu den po dni snesitedlnější* NBK 15,22 apod.), obě možnosti se uplatnily u tří lexémů: *citedlný čtenáři* (NPJ 19b,23) x *nevšimavý a necitedlný byl* (NKH 25,2–3); *nepohnutedlné* 'kterým nelze pohnout' a *pohnutedlné* 'kterým lze pohnout' *jmění* (NPC 40/157a,10–11); *předmětové viditedlnými se stávají* (NOZ 3,5) x *k neviditedlnému Bohu* (NKV 447,19–20).

Ke všem excerpovaným útvarům v negované formě existují příslušné kladné protějšky, avšak často jsou na okraji slovní zásoby: *neoddolatelné puzení* (NOŠ 11,21) x *odolatelny* 'jemuž lze odolat' (Kott II: 295), *mocnosti nevyzpytatedlné* 'nemohoucí být

²¹⁷ *Kojiti* 'konejšit, tišit, uspokojovat'.

²¹⁸ Srov. *nevynahražitedlná škoda* (ProchKrál 1713: 15,11).

²¹⁹ Srov. *nevypovēditedlná krve žádost* (BílLab 1720: 403,30).

²²⁰ Rosa uvádí obě podoby (V/618, V/620), v LD převládá varianta s krátkým vokálem.

vyzpytované‘ (NBT 40,20) x *těžko vyzpytatelnými* ‘mohoucími být vyzpytované‘ *zákony* (Majerová 1950: 7,24). Za výjimku by bylo možné považovat výraz *nenabytedlný*, který má v excerpovaném materiálu staročeský význam ‘nenapravitelný‘ (*škodu nenabytedlnou*²²¹ NKV 431,15), nikoli ‘čeho nelze nabýt‘ tvořící analogický význam ke kladnému *nabytelný* ‘čeho lze nabýt‘: *snadný k dostání, k nabytí, nabytelný* (Chmela 1830: 388,31). Význam ‘nemohoucí být nabyt‘ však má adjektivum *nenabytedlný* v překladu Petrarcova spisu od Řehoře Hrubého z Jelení: *plakati věci nenabytedlných* (PetrarŠtěst 1501: 174rb,2).

K proměně významu došlo u formace *byte(d)lný*. Od staré češtiny se užívala ve smyslu ‘obyvatelný, obývaný‘ (*do jiných krajin země bytedlné* LyraMat poč. 15. stol.: 154r), který měla i v obrozenské excerpce (*nebylo místečka bytedlného po vší Čechyi, kam by byl nezajel* NBT 24,3); v souvislosti s bytostmi znamenala ‘vládný‘: *štedrý, ochotný, bytedlný* (TrojK 1469: 79r). Vedle toho měla taktéž význam ‘trvalý‘, který je dnes základní: *zbožie bytedlnějšíe* (BrikPráv 1536: 177).

2.5.2.2 Sufixy *-(teb)ný*

Sufixem *-ný* se tvořilo 14 adjektiv, z nichž pouze lexém *nevývratný* ‘nemohoucí být vyvrácen‘ nebyl součástí excerpce již v baroku. Dochází u něj ke krácení kmenového vokálu *-ý-*, stejně jako u deverbativa *nevýmluvný* (viz i s. 125,25): *nevývratná vůle má* (NBT 41,25); *nevýmluvné bolesti trápily jeho tělo* (NKV 447,23). Ve výkladových a překladových slovnících je uveden pouze tvar *nevývratný* (např. JgSlov II: 715), ale v úzu byla běžná i forma s krátkým vokálem, jak ukazuje kupříkladu KNLA, v níž má 93 dokladů z celkových 148 podobu s *-vý-* (naprostá většina je datována až po roce 1840), 55 dokladů formu s *-vy-*. Tvar *nevýmluvný* je u Jungmanna (JgSlov II: 714) uveden jako rovnocenná varianta k podobě s dlouhým vokálem.

Alternace vokálů *o / ů* se projevila u lexémů *neschůdný* ‘kudy se nemůže chodit‘ a *průhledný* ‘průsvitný‘: *po hrdlinách neschůdných* (NBT 35,12) x *[hora] velmi příkrá a neschodná byla* (NPJ 36b,30); *temné neprůhledné těleso* (NOZ 18,30) x *neprohledné a dobře vyhlazené těleso* (NOZ 6,25). Jungmann zaznamenává obě podoby adjektiv (JgSlov II: 693; III: 664), totéž i Kott (II: 1138; III: 336).

U žádného z excerpovaných útvarů není výrazně upřednostňována záporná forma, avšak kladná podoba deverbativa *nevýmluvný* se často užívala v jiném významu. Zatímco

²²¹ O spojení *nenabytedlná škoda* viz Blahoslav (s. 18,3).

nevýmluvný znamenalo primárně 'nevýslovný'²²², tvar *výmluvný* má smysl především 'pohotový v řeči' (*k tomu výmluvný i učený jest* SolfA 80. léta 15. stol.: 117r; *Pavel apoštol, ze všech nejvýmluvnější* L 46,15), v LD pak má takřka výlučně význam 'omluvený', uváděný i ve VW: *v tom svém vejmluvném psání* (AktaBratr XIV 1578: 295a).

Sufix *-tebný* má opět adjektivum *chvalitebný* s pěti doklady: *chvalitebného a udatného věku* (NPC 50/200b,22), *starý chvalitebný obyčej* (NBK 21,8) atd.

2.5.2.3 Jiné sufixy

Význam potenciálního zasažení dějem mají obrozenská excerpta *jedlý, prozračitý* a *neunavený*. Staročeský lexém *jedlý* byl derivován z *l*-ového participia slovesa *jesti* 'jíst' a měl by tedy mít hlavně rezultativní význam 'kdo jedl', který udává Jungmann (JgSlov I: 583) jako primární. Jeho příklad *stavili kdo ku právu jedlý dobytek* (Pr. pr. rkp. 16. stol.: 197) však podle nás odpovídá spíše významu 'masný, chovaný na maso', který je uveden v ESSČ. Doklady z LD ukazují, že ve střední češtině byl častější význam 'kdo rád hodně jí'²²³: *poněkud žravý a jedlý* (VodňLact 1511: G8a). Potenciální zasažení dějem je obsaženo ve smyslu 'který je možno jíst', jež měl daný útvar v excerpovaném materiálu: *levhart [...] masa jest jedlého* (NOŠ 23,31). V Jungmannově slovníku (a dalších) nalezneme také varianty *jedlný* (viz *jiedlný* – s. 123,20), *jedný* a *jedký*, přičemž poslední dvě podoby jsou pouze slovníkovými doklady. Jako zastaralá je označena forma *jedomý*, podle Jungmanna (JgSlov I: 594) polská a ruská, užívaná ještě v následujícím období Preslem: *[houba] ačkoli chuti ředkvovité přece jest jedomá* (Presl 1846: 1888,25).

Lexém *prozračitý*, tvarově odpovídající adjektivům vyjadřujícím neaktuální vykonávání děje (taktéž na s. 110,14), se objevuje až v národním obrození a doplňuje řadu adjektiv, jež nesou význam 'průhledný' (srov. *prosvítavý* – s. 114,18): *těleso, jenž světlu průchod povoluje, slove prozračitě* (NOZ 3,15). Později se vlivem změny *o > ů* vyskytovalo ve tvaru *průzračitý: průzračitým mokem naplněna* (Kosina 1899: 263,38).

Podobu rezultativního pasivního adjektiva má lexém *neunavený* 'kterého nelze unavit, neúnavný': *neunaveným snažením* (NBT 23,27), *pracovitostí a neunaveným namáháním* (382JindyaN1 1830). Synonymní tvar *neúnavný* může mít také význam 'který nebývá unaven' (Gebauer 1926: 86), vyjadřující neaktuální vykonávání děje.

²²² PSJČ označuje tento význam za archaický.

²²³ V témže smyslu fungovalo také adjektivum *jedlivý* (RosaSlov II/398).

2.5.3 Období 1840–1918

2.5.3.1 Sufixy *-(i)te(d)lný*

Sufix *-te(d)lný* přijímá 48 adjektiv, variantu *-ite(d)lný* 9 adjektiv. Oproti předchozím obdobím jednoznačně převažuje podoba sufixu bez *-d-* (46 lexémů). Starší tvar *-(i)tedlný* zachovává šest formací: *od nepřemožitelných Římanů oblehány a dobývány byly* (PKE 16,12) (srov. s. 123,13), *kázní neuprositedlnou* 'neúprosnou' *je trestá* (PKE 3,35–36) atd. Pět deverbativ se v materiálu vyskytuje v obou možných podobách; všechna tato adjektiva se v jazyce užívala přinejmenším od doby střední: *považuje se za nedotknutelný* 'jehož se nelze dotknout' (PPV 73/304a,34) x *jméno, soudem světa nedotknutedlného* (PKE 5,38); *jeden potěšitelný fakt* (PPN 59/4a,116) x *nachází potěšitedlné útěchy* (PBH 19,21–22) ad.

Pouze variantu sufixu s vloženým *-d-* má také lexém *neupíratedlný* 'co nelze upřít', který se nám nepodařilo dohledat před rokem 1840: *neupíratedlná zkušenost* (PKE 23,7). Dřívější doklady nemáme k dispozici u dalších 11 útvarů: *dodatelný* 'možný dodat' (*později dodatelnému zboží* PPN 12/4e,83–84), *nedýchatelný* 'nezpůsobit k dýchání' (*plynů nedýchatelných* POR 337,27), *nepostrádatelný* 'kterého nelze postrádat' (*nejnepostrádatelnější potraviny* PPN 112/4a,9), *nepřijatelný* 'který není možné přijmout' (*žádost synova není nepřijatelná* PBZ 26,15),²²⁴ *nesplnitelný* 'který nelze splnit' (*její návrhy byly nesplnitelné* PBZ 27,28), *nezadatelný* 'který nemůže být zadán, odevzdán' (*nezadatelné statky šlechty* PPS 19/2b,81), *odnímatelný* 'který lze odejmout' (*s odnímatelnými dřevěnými koly* PPN 59/5e,94–95), *postřehnutelný* 'mohoucí být postřehnut' (*pohyb srdce byl však postřehnutelný* POR 361,8), *spustitelný* 'který lze spustit' (*jsou opatřeny buď pevnými nebo spustitelnými okny* PPN 59/5e,64–65), *ztužitelný* 'který se může stát tuhým' (*to pak jsou plyny stuzitelné* POŠ 23,8), *zúročitelný* 'který se může zúročit': *z pevně zúročitelných hodnot* (PPN 12/5a,53).

Pokud jde o formace, které nebyly excerpovány v předchozích obdobích (celkem 35), 12 z nich (tedy stejně jako těch, které byly doloženy teprve v této době) se objevovalo až v národním obrození: např. *(ne)cenite(d)lný* 'co se (ne)dá cenit' (*cenitedlné věci jsou ty, jichž [...] Kniha všeobecných zákonů městských 1812: 6,9; pro rozvoj lidstva necenitelný spis* PPS 29/2c,100), *nevyrovnatelný* 'nemohoucí být vyrovnán': *ctí ku pohlaví nevyrovnatelnému* (Langer 1830: 46,10), *nevyrovnatelné*

²²⁴ Ale JgSlov (II: 687) má *nepřijmutedlný* s odkazem na Dobrovského (1821a: 314).

historické dny (PPN 12/2a,129). Pět lexémů se užívalo od střední doby a šest útvarů bylo staročeských, např. *(ne)změnite(d)lný* 'který se (ne)může změnit'²²⁵: *zrušitedlným a změnitelndným tudíž mocí hněvu božího* (BechNeub 15./16. stol.: 5v), *[láska] jako měsíc změnitelndná* 'proměnlivá' (HennNep 1733: 8²²⁶,40), *nezměnitelnými fysickými zákony* (PKŽ 19,10), ad.

Hláskoslovné odchylky se opět projevují v dloužení kmenového vokálu *-i-*: *látky pro člověka nepoživatelné* 'nemohoucí být požívané' (PPN 112/3b,31–32) x *prohlásil maso to za nepoživatelné* (Zabavené maso 1898: 6b,12); *činí věci nevystižitedlné* 'nemohoucí být vystižené slovy, postižené smysly' (PBH 16,27–28)²²⁷ x *tu ho spojovala nevystižitelndným smutkem* (Stašek 1900: 44,13). Prefixy *s-* / *z-* alternují u formace *ztužitelný*: *snadno ztužitelných plynů* (Kučera 1901: 197,24–25) x *plyny [...] rozvrhujeme na stužitelné (koercible Gase) a nestužitelné* (POŠ 23,2).

Také v této době převažují v excerpici deverbativa se záporkou *ne-*, je jich celkem 34. 15 lexémů se vyskytuje v kladné podobě (*stále hmatatelndjší* 'mohoucí být hmatán' *stává se* PPN 12/2b,25, *má-li býti chvění slyšitelnd* POJ 531,20), u sedmi adjektiv se uplatňují obě podoby: *stav manželský není [...] svazkem rozlučitelndým* 'který může být rozloučen' (PKH 135,10) x *uznávala manželský sňatek za nerozlučitelndý* (PKH 137,2); *podobiznu zcela zřetelnou* (POJ 521,2) x *velmi nezřetelné obrazy* (POJ 514,53). Kladný protějšek je vzácný u adjektiv *neupíratelný* a *nevyrovnatelný*.

V oblasti významu jsme u excerpovaných útvarů nezaznamenali žádné anomálie. Můžeme jen poznamenat, že lexém *bytelndý* má již ustálený základní význam 'pevný, trvalý' (srov. s. 131,9–14): *učíňmež víru křestánskou [...] bytelndým živlem všech svých myšlének* (PKM 326,11).

2.5.3.2 Sufixy *-(teb)ndý*

Sufixem *-ndý* bylo odvozeno 29 adjektiv, z toho 13 nebylo excerpováno v dřívějších obdobích. Daná deverbativa se však užívala v některých případech od střední češtiny (např. *nezlomndý* 'kterého nelze zlomit': *jako nezlomné a pevné skály* LohrAnSv 1728: 12²²⁸,18; *nezlomné jednoty kulturního lidstva* PPN 112/3a,76), častěji

²²⁵ Srov. 'směnitelný, mohoucí být za něco vyměněn' (ESSČ).

²²⁶ Jako první strana je chápán začátek samotného kázání (tj. *Blaze jest býti člověku na tomto světě [...]*).

²²⁷ Srov. *stížitedlný* (s. 123,25) a *postížitedlný* (s. 130,17).

²²⁸ Počítáno od titulního listu, jedná se o poslední stranu textu.

od národního obrození, např. *rozpustný* 'který lze rozpustit'²²⁹: *kyselinou dusičnou snadno rozpustný* (Presl 1828: 244,17), *solí ve vodě rozpustné* (POJ 532,45). Nově se objevují formace **neoblomný** 'kterého nelze oblomit'²³⁰ a **průsvitný** 'málo propouštějící světlo': *nezvratné a neoblomné přesvědčení* (PPS 13/1b,54), *oproti dřívější průsvitné jemnosti* (PPN 112/4b,68).

U kmenových vokálů docházelo ke změně jak kvantity (*nezvratné* 'které nelze zvrátit' *pravidlo života* PKM 329,33–34 x *dle nezvratného svědectví* PKE 15,28), tak kvality. Nejčastěji koexistovaly tvary deverbativ s alternací *o / ů*, a to u lexémů s významem 'málo propouštějící světlo': **prohledný** (*rouškou neprohlednou před okem lidským zastřela všecko* PKE 8,11) – **průhledný** (*z moderního neprůhledného t. zv. ledového skla* PPN 59/5e,68), **prosvitný** (*na prosvitnou desku* POJ 520,4) – **průsvitný** (*obrazy průsvitných fotografií* POJ 529,22), **prozračný** (*nekovy jsou těla nejvíce prozračná* POŠ 26,15) – **průzračný** (*kde jest negativ průzračný* POJ 529,12).

Záporná podoba převládá u výrazů *neoblomný* a *nezlomný*. Kladnou formu *oblomný* 'schopný být oblomen' zaznamenávají PSJČ a SSJČ jako málo užívanou. Adjektivum *zlomný* v nich uvedeno není, má jej však Jungmann (JgSlov V: 703) ve významu 'křehký' ze slovníku Dobrovského (1821a: 232) a ve smyslu 'rozrušený' s odkazem na Markovu *Logiku: sluj také pronešení rozrušené a zlomné* (Mark. log. 1820: 125,28). Specifickým případem je útvar *nerozhodný*, jenž má jednak význam 'nemohoucí se rozhodnout' (*nechce-li [...] platiti za netečného, nerozhodného nevšimavce* PPS 24/1c,7–8), jednak význam 'nepřinášející rozhodnutí': *bitva tato, dosud nerozhodná* (PPN 59/2d,122). Kladná podoba *rozhodný* pak spadá pod adjektiva vyjadřující neaktuální vykonávání děje: *přinutiti Rusy k rozhodné* 'která rozhoduje, rozhodující' *bitvě* (PPN 59/2a,7).

Co se týče sémantiky, takřka všechna excerpovaná deverbativa jsou užívána ve významu, jaký jim přisuzují současné výkladové slovníky. Výjimkou je lexém *plavný*, který má v tomto období stále převážně zastaralý smysl 'splavný' (KNLA) (viz s. 126,26): *byla loď zas učiněna plavnou* (PPP 7/3a,50–51), *řeky plavné* (Rieger 1860: 171,4). Vedle něj se ale uplatňuje i současný význam 'plynulý, lehký': *plavné jeho pohyby* (Vymazal 1878: 116a,42) ad.

²²⁹ V 18. (objevuje se u slovenského autora Hugolína Gavloviče) a 19. století se uplatňoval i význam 'rozpustilý' (JgSlov III: 915). Od staré češtiny se ve významu 'který lze rozpustit' užíval lexém *rozpustitedlný* (ESSČ).

²³⁰ Ale od střední češtiny se užívalo synonymní *neoblomitedlný* (RosaSlov III/752).

Sufix *-tebný* se nepřipíná k žádnému novému základu, stále se setkáváme jen s adjektivem *chvalitebný*: *smrti chvalitebnou v boji pro vlast sešli* (PPV 8/31b,52). Útvar *prosítebný* z barokní excerpce má ojedinělý doklad z poloviny 19. stol.: *ruce prosítebné ku břehu spínal* (Vinařický 1851: 65,22).

2.5.3.3 Jiné sufixy

Excerpovány byly dvě formace se sufixem *-lý*, o kterých jsme se zmiňovali již v baroku: *oddanosti v neobsáhlou lásku nebes* (PPS 13/1a,47), *nevystihlé moci a dobroty Boží* (PKE 24,26). K nim přibýlo středněčeské deverbativum *nedostižený* 'který nemůže být dostižen, nedostižný' ve tvaru rezultativního pasivního adjektiva:²³¹ *rozumu lidskému jest nedostižený* (AktaBratr IV 1542: 218a), *s výsledkem až podnes nedostíženým*²³² (PPD 103/8b,8).

2.5.4 Závěr

Ze 159 adjektiv s významem potenciálního zasažení dějem bylo 97 útvarů (včetně adj. *vidědlný*) tvořeno dominantním sufixem *-(i)te(d)lný* (dále zjednodušíme na *-telný*), 40 sufixem *-ný*, dvě deverbativa měla sufix *-tebný* (*chvalitebný*, *prosítebný*) a 20 lexémů bylo odvozeno jinými sufixy. Ve staré češtině se objevilo 45,4 % adjektiv se sufixem *-telný*. Od střední doby se užívalo 24,7 % těchto adjektiv, dalších 17,5 % útvarů bylo doloženo od národního obrození a po roce 1840 se tvořilo 12,4 % deverbativ. Počet formací na *-ný* doložených ze staré češtiny dosáhl 52,5 %, od doby střední se odvozovalo 20 % lexémů. 22,5 % adjektiv se užívalo od národního obrození a v následujícím období se nově objevilo pouhých 5 % výrazů. Po roce 2000 je součástí úzu 69,1 % adjektiv na *-telný* a 92,35 % forem na *-ný*.

Polovina útvarů se sufixem *-telný*, které se nedochovaly do současného jazyka, byla excerpována v baroku. Oproti předcházejícím skupinám slovesných adjektiv je tento počet nižší, což je způsobeno především tím, že se tyto formace aktivně vytvářely po celou dobu vývoje jazyka, ale ne vždy se jednotlivé tvary udržely v úzu a často se užívaly spíše okazionalně. Navzdory tomu jsme se nesetkali s žádným jednodokladovým deverbativem, nicméně mnohé lexémy mají jen několik dokladů, např. *blážitědlný*, *kojitedlný*. Malý počet dokladů má i jediné nedochované adjektivum

²³¹ Srov. *nestižený* – s. 129,3.

²³² I zde je vidět tendence k dlužení vokálu *-i-* u adjektiv ze slovesa *-stihnouti* (s. 128,29–129,1).

se sufixem *-ný*, a to *půjčný* 'vypůjčený' z Komenského *Duchovních písní: se blyštící [...]* *půjčným (slunce) bleskem* (DP 162,6).

Většina útvarů na *-telný* se vyskytuje v negované podobě. Kladná podoba je u těchto adjektiv mnohdy málo frekventovaná a ojedinělá: *nevyrovnatelný*, *nevyzpytatelný* ad. Za negativum tantum se označuje tvar *nevyhnutelný*, třebaže se dnes setkáme i s podobou *vyhnutelný*. U deverbativ na *-ný* naopak převládají kladné formy, ale i u této skupiny se objevuje několik lexémů, u nichž je záporná podoba znatelně preferována: *nedobytný*, *nejapný*, *neoblomný*, *nezlomný* aj.

Negovaná forma je hojná taktéž u útvarů tvořených koncovkou *-ý* buď z *n*-ového (*nedostižený* 'kterého není možné dosáhnout', *neunavený* 'kterého nelze unavit'), *t*-ového (*nedobytý* 'který není možné dobýt', *nepohnutý* 'kterým se nedá hnout', *nevyhnutý* 'kterému se nelze vyhnout'), nebo z *l*-ového participia: *neobešlý* 'který nelze obejít', *neobsáhlý* 'který není možné obsáhnout', *nepostihlý* 'který nelze postihnout', *nestihlý* 'nepostižitelný', *nevystihlý* 'který nelze vystihnout'. U ostatních formací odvozených sufixy, jež se obvykle spojují s jinými druhy deverbálních adjektiv, jsou užívány kladné podoby.

Součástí excerpce bylo mnoho lexémů se společným významem 'skrze nějž lze prohlédnout'. Tato deverbativa se utvořila v různých vývojových etapách rozmanitými sufixy: staročeské jsou útvary *prohlédavý* a *prozřetelný*²³³, ve střední době se objevily podoby *prohledací* a *prozračný*. V národním obrození vznikly varianty *prozračitý* a *průhledný*, ještě později se objevilo adjektivum *průsvitný*. Kromě těchto excerpt se užívaly i jiné formace téhož významu; kromě dalších derivátů ze slovesa *prohlédati* (viz s. 128,17–22) jde o lexémy *prosvítavý*, *prozředitelný*, *prozřivý*.

Jako synonyma zpravidla fungují rovněž deverbativa ze stejného slovesného základu tvořená sufixem *-telný* i *-ný*, většinou užitá v negované podobě. Jemný sémantický rozdíl spočívá v tom, že útvary na *-telný* obvykle označují aktuálně se projevující vlastnosti, zatímco adjektiva se sufixem *-ný* pojmenovávají spíše stálou vlastností (MluvČ 1: 341). Mezi oběma formami mohou být také stylové odlišnosti: běžné *neodolatelný* 'kterému nelze odolat' vs. *neodolný* – ve významu 'kterému nelze odolat' je řídké. V excerpovaném materiálu bylo celkem osm dvojic s oběma sufixy, např. *nerozlučitelný* 'nemohoucí být rozloučen' – *nerozlučný*; *nevyvratitelný* 'nemohoucí být vyvrácen' – *nevývratný*. Pokud bychom vzali v úvahu i dvojice, z nichž byl v excerpci

²³³ Užívala se také varianta *prozřitelný*.

přítomen pouze jeden člen, lze jich vytvořit až 32: *nedostižitelný* 'nemohoucí být dostižen' (*kapitálu, kterýž by jednotlivcům byl naprosto nedostižitelným* PPS 5/3a,4) – *nedostižný*²³⁴; *připustitelný* 'mohoucí být připuštěn' – *připustný* (*hranice, přípustné nařízením* PPN 112/4e,53) apod.

Co se týče četnosti užití, nejfrekventovanější byl lexém *patrný* 'viditelný' s 88 výskyty, který byl zároveň nejpočetnější v každém jednotlivém období. Suffixem *-ný* jsou dále nejčastěji tvořena deverbativa *tajný* 'skrývaný' (44), *marný* (30), *průhledný* (24), *rozpuštný* (15, ale jen po r. 1840 v odborných spisech), *možný* (10), *příjemný* 'libý'²³⁵ (9). Formace *průhledný* a *rozpuštný* pocházejí z doby národního obrození, ostatní jsou již staročeské; všechny se užívají dodnes. V SYN v6 se situace příliš neliší; k nejčastějším patří útvary *možný* (1815504 tokenů), *příjemný* (853486), *tajný* (218442), *dostupný* 'kam lze dostoupit, čeho lze nabýt' (205076), *jemný* (139248), *patrný* (114626).

Naopak četnost adjektiv se suffixem *-telný* se v analyzovaném materiálu a v ČNK odlišuje. Nejfrekventovanější excerpta jsou *viditelný* (45 dokladů), *zřetelný* (37), *nepohnutelný* (31), *nevyhnutelný* (25) a *potěšitelný* (20), kdežto v SYN v6 jsou nejpočetnější lexémy *neuvěřitelný* (166238 tokenů), *přijatelný* (136246), *viditelný* (117637), *srovnatelný* (98176), *pochopitelný* (84018), *zanedbatelný* (51978), *obnovitelný* (47307), *udržitelný*²³⁶ (46702), *srozumitelný* (43367), *nezapomenutelný* (40566). Rozpor je způsoben pravděpodobně tím, že suffix *-telný* je velmi produktivní (což dokazuje i velký počet deverbativ nedochovaných před r. 1840) a snadno vznikají nové formace, které jsou díky svému kompozicionálnímu významu lehce interpretovatelné.

²³⁴ Týž význam mohl mít i tvar *nedostižený*: *rozumu lidskému jest nedostižený* (AktaBratr IV 1542: 218a), *nedostiženého mistra* (Vrchlický 1887: 91,21).

²³⁵ Původně 'co lze přijmout' (Machek 1957: 493).

²³⁶ Vysoká frekvence adjektiv *udržitelný* a především *obnovitelný* obráží stoupající zaměření světové populace na otázky ekologie, energetiky apod. Dokazují, že v případě potřeby se snadno vytvářejí adjektiva s významem potenciálního zasažení dějem.

2.6 ÚČELOVÁ ADJEKTIVA

2.6.1 Baroko

2.6.1.1 Sufix *-cí*

Schopnost sloužit k uskutečnění nějaké činnosti vyjadřuje v analyzovaném materiálu 10 deverbativ se sufixem *-cí*. Na rozdíl od procesuálních adjektiv by měl být předcházející vokál vždy krátký,²³⁷ což je důležitý rozlišovací znak zvláště u sloves s kmenotvorným sufixem *-i-* (viz s. 35).²³⁸ K porušení tohoto pravidla došlo pouze ve vydání *Dvěří jazyků otevřených* z roku 1667: *třícím* 'určeným ke tření' *kamenem my se drbeme* (Komenský 1667: 111b,26). Spojení *třící kámen* (tj. pemza) bylo ve střední češtině běžné, obsahují ho všechny doklady v LD s lemmatem „třící“. Jungmann (JgSlov IV: 639) jej správně řadí pod heslo *třící*, k němuž udává dnes preferovanou variantu *třecí*, užívanou dříve zvláště v souvislosti s rybářstvím: *kapry třecími* (ArchČ XXII 1604: 428), *do třecího rybníka* (ArchPís 1718: 39b).²³⁹

Zakončení *-icí*²⁴⁰ mají dále lexémy *bicí* 'k bití' (*hodiny (bicí neb slunečné)* D 72,13) a stč. *picí* 'sloužící k pití': *jemu půjčila dvě střebu picích* (Půh 1480: 6,51), *nádoba picí* (DJO 46,17). V syntagmatu *picí med* 'medovina' jde o významový odstín potenciálního zasažení dějem: *jest med picí* 'který se může pít' *hotov* (ArchČ XIV 1462: 111), *med picí se vaří* (DJO 36,3). Naopak forma *píte(d)lný*, primárně vyjadřující potenciální zasažení dějem, se užívala i v účelovém významu: *pití vody z pitedlného* 'určeného k pití' *osudie* (BřezSnářM 1450: 118v).

Variantní sufix *-ací* měly čtyři útvary. Staročeské jsou formace *léhací* 'určený k ležení' a *zachovací* 'sloužící k zachování'. Ve VW je uvedena podoba *léhací*, ale v LD jednoznačně převažuje krácený tvar *lehací*²⁴¹, který je i v JgSlov (II: 283):²⁴² *ručího [...] lehacie* (Pr. pr. 1513: 260), *v léhací komoře* (DJO 47,6). Deverbativum *zachovací* se vyskytovalo v kolokaci *zachovací list*, jímž se dokládá manželský původ dané osoby, příp. její dobré chování: *list zachovací i propustny* (ArchKol 1496), *bývají [...] opatřeny listem zachovacím* (ŘJ 70,11). Zajímavostí tohoto lexému je také to, že podle *Historické*

²³⁷ Srov. Vzdělávací 1923: 32.

²³⁸ Při označování osob bývají účelová adjektiva nahrazována procesuálními, např. *velící důstojník*.

²³⁹ Po r. 1500 se ve stejném významu užíval tvar *trdelný* (ESSČ): *trdelny kapr* (VodňLact 1511: oo 2b).

²⁴⁰ Vokál *-i-* před koncovým *-cí* je kořenový (stejně i u *-ycí*), kdežto u ostatních sufixů jde zároveň o kmenotvorné přípony.

²⁴¹ V LD je také zúžené *líhací*, které ukazuje na pův. *léhací*: *sklep líhací* (TeigeMíst I 1610: 26b,56).

²⁴² Sloveso *léhati* je iterativem k *ležeti*, sloveso *lehati* k *lehnouti*.

mluvnice češtiny se účelová adjektiva ze sloves s kmenotvornou příponou *-ova-* tvořila až v době obrozenské (HMČ: 310, 311).²⁴³

Od střední češtiny se užívaly útvary *zdvihací* 'sloužící k zdvihání' (*mostové [...] visutí (zdvihací)* DJO 38,23) a *zpěvací* 'určený k zpívání': *skladatel zpěvacích našich žalmů* (O 316,9). Namísto podoby *zdvihací* se ve staré češtině uplatňovalo deverbativum *zdvihutý*: *jedině po mostu zdvihutém* (TrojK 1469: 169v). Synonymem k lexému *zpěvací* bylo stč. *zpievací*: *knihy mšálové, zpievací* (BřezKron 2. pol. 15. stol.: 404,28).

Zakončení *-ecí* mají formace *hojecí* 'hojivý' (*lékařské (hojecí) zahradní [kořeni] jsou* DJO 11,11) a *zaházecí* 'sloužící k zaházení, hodný zaházení': *poznamenáš hned ne na zaházecí škarty* (DJO 64,11). Tvar *hojecí* je variantou adjektiva *hojící*, vyskytujícího se od staré češtiny: *mast huojice*²⁴⁴ (Vít. 1380–1400: 105a) (GbSlov). Ze stejného základu vznikla ještě středněčeská synonyma *hojebný* (*hojebné kořeni* RešSlovA 1560: Vv 2a) a *hojite(d)lný*²⁴⁵: *hojitedlného a mocného lékařství* (RešSir 1575: 256a). Tentýž smysl vyjadřují stč. lexémy *čelící* (*[léky] celicie* LékSal 1475: 476), *čelistivý* (*mast celistiva* ChirB 2. po. 15. stol.: 48b), *čelistvý*²⁴⁶ (*skrže masti celistvé proti otoku* LékRhaz 2. pol. 15. stol.: 144), *čelivý* (*celivu mastí* BrigF 15. stol.: 95) a jejich různé předponové varianty, např. *scelistivý* (*příkládati scelistivé léky* LékRhaz 2. pol. 15. stol.: 122) a *scelistvý*: *prach scelistvý* (LékRhaz 2. pol. 15. stol.: 186).

Deverbativum *zaházecí* ze slovesa *zaházeti* 'vhazovat, házet někam' patrně patří k neologismům Komenského, neboť kromě slovníků, jež citují pouze jeho (JgSlov V: 460; Kott V: 55), se nikde neobjevuje. V DJO je kořenné *-á-* zkrácené (*zaházecí*), ale v dalších vydáních již figuruje náležitá podoba: *ne na zaházecí škarty, ale na voslovou kůži* (Komenský 1667: 150b,7). Příliš frekventovaný není ani ekvivalentní útvar *zahazovací*, užívaný spíše až v posledních letech (Google).

2.6.1.2 Sufix *-ný*

Sufixem *-ný* byla odvozena dvě adjektiva, užitá ve spojení se zvířaty. První je lexém *krmný*, jímž se označují živočichové určené k vykrmení: *krmný dobytek zbit jest* (M 594,24), *krmný vepř* (MČ 50,22). Ve staré a střední češtině se uplatňoval také význam

²⁴³ K dalším adjektivům tohoto typu patří stč. *spojovací* (v STB pouze ve tvaru *spojěvací*) a středněčeské *pozorovací* a *přípalovací*.

²⁴⁴ Srov. *hnojicie mast* 'mast způsobující hnojení, hnisání' (ApatFr 14./15. stol.: 192b).

²⁴⁵ Srov. *čerstvé rány jsou hojitedlnější* 'lze je lépe hojit' (KonstDuše 1657: 194,25).

²⁴⁶ Srov. 'jsoucí v celku'.

’výživný’: *zrno [...] krmnější neboli sytější* (Cresc I 14./15. stol.: 57), *jsi [...] nad všeliké mléko krmnější* (AugDušeV 1583: 119). Druhou formací je *slídný*, v excerpovaném materiálu pojmenovávající psa určeného ke sledování stop: *psů slídných čenicháním po šlépějích* (DJO 34,3). Ve VW je uvedena podoba *slédný/i*²⁴⁷, vycházející ze stč. *slédati* ’slídit, stopovat’: *jako psy slédné* (ChelčSít’ 1520: 161b). Ve střední češtině se užívala takřka výhradně zúžená varianta: např. *slídní psi* (VelDict 1579: Qqqq 4b1). Tvar *slídný* vstupuje do syntagmatu také se substantivou *mysl* (*slídná* ’zkoumavá’ *mysl* VelSilva 1598: 846,33) či *člověk* (*slídný člověk (t. který rád všecko slídí a vyslídí)* RosaSlov V/459),²⁴⁸ a získává tak význam neaktuálního vykonávání děje.

2.6.2 Národní obrození

2.6.2.1 Sufix -cí

Z období národního obrození jsme excerpovali 6 účelových adjektiv se sufixem *-cí*; všechna se v této době objevila poprvé. Zakončení *-icí* měl pouze lexém *volicí* ’určený k volení’: *v každém volicím okrsku* (NPP 11/3a,15). Vokál *-a-* předcházel sufixu *-cí* u tří lexémů. Jako konkurence formy *zdvihací* začal fungovat tvar *zvedací* ’sloužící k zvedání’: *až k zvedacímu mostu* (NBŠ 20,2). Rovněž zbývající dvě deverbativa mají konkurenční formy, které se však také užívaly až od národního obrození a dnes jsou častější: *zadnice mají blánu plavací* ’sloužící k plavání’ (NOŠ 32,21) x *plovací*; *všech vychovacích* ’sloužících k vychování’ *ústavů* (NPP 11/4b,7) x *vychovavací*.

Na *-e(ě)cí* končila dvě sémanticky blízká adjektiva excerpovaná z přírodovědecké příručky, a to *viděcí* ’sloužící k vidění’ (*o oku, jakožto viděcím nástroji* NOZ 7,21) a *zřecí* ’určený ke zření’: *vchází do ní zřecí žilna* (NOZ 9,4). Součástí excerptce byl taktéž lexém *visecí*, který jako varianta k tvaru *visací*²⁴⁹ znamená primárně ’určený k visení’ (*lampu visecí zhasil* Tyl 1837: 199,14), ale v analyzovaném materiálu byl užit ve významu ’visící’: *řetěz od klenutí visecí* (NPJ 33a,14) (srov. *visutý*).

2.6.2.2 Sufix -ný

V excerptci z doby národního obrození se nevyskytovalo žádné účelové adjektivum se sufixem *-ný*.

²⁴⁷ Krácené *sledný* považuje již Jungmann (JgSlov IV: 142) za zastaralé.

²⁴⁸ Srov. v lašském nářečí *slídný* ’mlsný’ (Bartoš 1886: 266).

²⁴⁹ Užívá se také varianta *visatý*: *tři zámečky visatý* (TeigeMíst II 1553: 107).

2.6.3 Období 1840–1918

2.6.3.1 Sufix *-cí*

V tomto období bylo excerpováno 67 účelových adjektiv se sufixem *-cí*, jemuž u tří výrazů předcházela vokál *-i-*. Kromě formy *bicí* (*hráčů na bicí nástroje* 112/4), kterou jsme zmiňovali v baroku, se objevilo další středněčeské deverbativum *šicí* 'sloužící k šití', v excerpici vždy v syntagmatu se substantivem *stroj*: *šicí jehlu* (DamPost II 1728: 968,14), *šicí stroje p. Václava Kubiase* (PPS 38/1c,59) ad. Teprve v této době se začal užívat lexém *cídící* 'užívaný k cídění': *cídící potřeby* (PPN 273/3d,42). Staročeské jsou tvary s koncovým *-ycí*: *krycí* 'určený ke krytí něčeho' (*krycí mistr* 'pokrývač' SlovOstřS 2. pol. 15. stol.: 61; *krycí (závěrový) kotouč* POS 122,25) a *rycí* 'sloužící k rytí': *dláto, rycie železo* (SlovKlem 1455: 36v), *rycí jehlou* (POJ 515,3).

Zakončení *-ací* se uplatnilo u 59 adjektiv; čtyři z nich jsou staročeská: *odvolací* 'týkající se odvolání' (*otvolací list jemu dán* ArchČ IV 1414: 359; *před odvolacím senátem* PPN 12/4b,162), *spojovací* 'sloužící jako spojení mezi něčím' (*spojevacie*²⁵⁰ *železo* SlovOstřS 2. pol. 15. stol.: 70; *spojovací dráhy* PPD 102/2c,51), *svolávací* 'určený ke svolávání' (*svolávacie knihy* ESSČ; *neuposlechnutí tohoto svolávacího rozkazu* PPN 273/3d,60) a *zasedací* 'sloužící k zasedání': *ze síně zasedací* (PPS 13/1b,71). Lexém *zasedací* původně označoval ptáka sedícího na vejcích (ESSČ, bez dokladu), ve střední češtině se spojil se substantivem *sedlo*: *sedla plechová zasedací* 'k sezení' (KamenSněm II 1549: 102) apod. Vedle formy *svolávací* se v téže kolokaci (označující biblickou knihu *Kazatel*) užívaly podoby *svolavčí* a *svolavní*: *Svolavčie neb Kazatelné knihy* (BiblKladr 1471: 98v), *svolavnie knihy* (ESSČ).

Ve střední češtině přibyla čtyři adjektiva: *pozorovací* 'určený k pozorování' (*pozorovací plíšek litce* RohnSlov – viz JgSlov III: 416; *sloužil rakouskému vojsku za pozorovací stanici* PPN 59/2c,52), *psací* 'určený k psaní' (*psací pero* VelDict 1579: Tttt 3b2; *k psacímu stolku* PPV 10/39b,13), *řezací* 'k řezání' (*stolice řezací* ArchČ XXVIII 1538: 145; *stolice řezací* PPS 29/2b,80) a *sběrací* 'sloužící k sbírání', zpočátku psané s prefixem *z-*: *zběrací mísa* (RohnSlov IV 1768: 239,5), *u studní sběracích* (PPN 112/3b,5).

Od národního obrození se užívalo 18 dalších lexémů, kupříkladu *očkovací* 'sloužící k očkování' (*na očkovacím prutu* Tepl. strom. 1822: 45,1; *očkovacích látek proti července* PPN 12/5c,123), *pozlacovací* 'sloužící k pozlacování' (*do vosku pozlacovacího*

²⁵⁰ Rovnocenná varianta k *spojovací* (MSS).

Techn. II 1837: 197,5; *bublíny v kapalině pozlacovací* POJ 517,26) či *rozdělovací* 'sloužící k rozdělování': *na stroji rozdělovacím* (Techn. I 1836: 391,3–4), *rozdělovacím potrubím* (PPN 112/3b,19).

Zatímco dnes je běžným heslovým slovem tvar *stříkací* 'sloužící k stříkání', JgSlov (IV: 353) uvádí pouze podobu s krátkým kmenovým *-i-*, které se krátí i v excerpci: *z láhve stříkací* (POJ 525,15). Nenáležitě krácený je vokál *-a-* v deverbativu *vychovavací* 'určený k vychovávání', frekventovanější obměně formy *vychovací* (s. 141,20): *dle vychovavací soustavy* (PPD 151/3c,44).

Některé útvary mají synonymní varianty lišící se kvalitou vokálů (*létací* 'určený k létání' *sůl* Tissot 1788: 113,15; *létací oddíly* PPN 273/2d,19 x *blána lítací* Presl 1821: 75,5; *lítací stroje* Neruda 1876: 87,23), videm (*propichovací* 'sloužící k propichování' *jehla* Dobrovský 1821a: 241; *při zkoušce propichovací* PPN 112/3c,150–151 x *propichací* JgSlov III: 683), případně sufixem připojeným k vidově protichůdnému slovesnému základu: *zámyčkami* 'ventily' *pojišťovacími* 'zajišťovacími' (Techn. I 1836: 37,12), *ředitel pojišťovací* 'týkající se pojištění' *společnosti* (PPD 103/5c,82) x *s zámyčkou pojistivou* 'zajišťovací' (Techn. I 1836: 219,25–26); *ouřadu vojenském zaopatřovacím* 'sloužícím k zaopatření' (Sedláček 1821: 126,4), *vládních zaopatřovacích skladů* (PPN 59/1b,107) x *od vojenských zaopatřlivých ouřadů* (Článekové všeobecného sněmovního snešení 1778: 32,4).

Nejvíce účelových adjektiv se zakončením *-ací*, konkrétně 33, vzniklo až po roce 1840. V rozporu se současnou kodifikací je užití prefixu *s-* u lexémů *zesilovací* 'sloužící k zesilování' (*kapalina sesilovací* POJ 525,29) a *zprostředkovací* 'sloužící k zprostředkování': *zprostředkovacího obchodu* (PPN 12/5b,38). S nesprávným značením kvality se setkáme u formace *prohledávací* 'týkající se prohledávání': *svoje prohledávací*²⁵¹ *práva zmírniti* (PPN 207/2d,118).

Ostatní deverbativa nikterak nevyčnívají. Objevily se kupříkladu tvary *donucovací* 'sloužící k donucování' (*nemá donucovací moci* PPN 112/3a,39), *oceňovací* 'sloužící k oceňování' (*nižšími oceňovacími kursy* PPN 12/4c,106), *opevňovací* 'sloužící k opevnění' (*opevňovací práce* PPN 207/3c,7) nebo *vyměřovací* 'určený k vyměřování': *vyměřovací komise* (PPD 103/2a,20–21).

Na *-ecí* končila tři adjektiva – jedno užívané od národního obrození (*secí* 'sloužící k setí' *místo* Um. les. II 1823: 90; *secím strojem* POS 133,2), zbylá dvě až v dalším

²⁵¹ Srov. *prohlédací* (s. 128,14).

období: *poshověcí* 'související s poshověním' *lhůta* (PPN 12/5c,86); *sklápěcí* 'zařízený na sklápění' *zadovky* (POS 120,29). Ekvivalentní k formě *sklápěcí* je méně časté *sklapovací*: *dvojitě sklapovací dveře* (PPN 59/5e,66).

2.6.3.2 Sufix -ný

Sufixem *-ný* byla utvořena dvě účelová adjektiva. Stejně jako v baroku byl excerpován lexém *krmný*, tentokrát ve významu 'určený ke zkrmování, vhodný ke krmení': *100 kilogramů krmné slámy* (PPD 103/3c,46). Od národního obrození se užíval výraz *děkovný* 'vyjadřující díky, děkovací': *aby podobných děkovných dopisů došlo více* (PPN 112/3c,115).²⁵² Účel obvykle vyjadřuje i útvar *tažný* 'určený k tahu' (*vychovati co možná mnoho tažného dobytka* 532KlosVRáj 1893: 194,3), ale v excerpci má jiný význam: *zvěře tažné* 'stěhovavé'²⁵³, *zdržující se u nás pouze dočasně* (POS 127,25). Od svého vzniku také vyjadřoval potenciální zasažení dějem: *tažný, což se dá táhnouti* (VelSilva 1598: 710,28–29) apod.

2.6.4 Závěr

Ze všech sledovaných období byla excerpována 83 účelová adjektiva se sufixem *-cí* (66x *-ací*, 8x *-ecí*, 7x *-icí*, 2x *-ycí*) a čtyři se sufixem *-ný*.²⁵⁴ Od staré češtiny se užívaly formy *krmný* a *slídný*, ze střední češtiny pochází lexém *tažný*, který kromě účelu může vyjadřovat i jiné významy. V následujícím období, tj. v národním obrození, se objevil tvar *děkovný*. Až na formu *slídný*, která zastarala, se všechna tato deverbativa dochovala do současného spisovného jazyka.

Od staré češtiny se uplatňovalo devět adjektiv se sufixem *-cí*, tedy pouhých 10,8 %. Od střední doby se objevuje 14,5 % účelových formací: např. *hojecí* (vs. stč. *hojící*), *pozorovací*, *sběrací*, *šicí*. Od národního obrození je doloženo 32,5 % útvarů a teprve později se objevilo celých 42,2 % deverbativ tohoto typu. V úzu 21. století zůstalo 85,5 % lexémů. Zbylá adjektiva byla rovnoměrně excerpována ze všech období, poprvé tak nebylo nejvíce nedochovaných forem z doby baroka. Avšak

²⁵² Ve stejné době se objevuje i tvar *děkovací*: *děkovací listy* (Jungmann 1820: XCIII,20), *děkovací odpovědi* (POS 127,7).

²⁵³ Tento význam jednoznačně převládá i v SyD.

²⁵⁴ Za účelová adjektiva mohou být pokládány také útvary se sufixem *-čí* (*smírčí* apod.) – k tomu viz Osolsobě 2009: 115–126.

Komenský je aktivním uživatelem jediného nalezeného jednodokladového deverbativa *zaházecí* 'k zaházení' (s. 140,9).

Vzrůstající počet užitých účelových adjektiv plně koresponduje s jejich spjatostí s odbornou oblastí. S rozvojem technologií ve 2. pol. 19. století a především ve století 20. rostla potřeba nových terminologických pojmenování, kterou uspokojila právě účelová adjektiva ve spojení se substantivními názvy objektů: např. *do lázně ustalovací* 'lázeň, v níž se z fotografického papíru odstraňují neosvětlené sloučeniny stříbra, čímž se obraz ustaluje' (POJ 527,13). Specializovaný charakter účelových adjektiv se odráží také v tom, že od národního obrození byla téměř výhradně excerpována z odborných nebo publicistických textů; pouze spojení *zvedací most* bylo užito v beletrii (viz s. 141,17). V případě Komenského se tyto formace uplatnily převážně v didaktických spisech (D, DJO), jen lexémy *zachovací* (list) a *zpěvací* (žalmy, žaltář) se nacházely jinde (ŘJ, O, VV, DP).²⁵⁵

Jejich relativně specifické zaměření ovlivnilo i frekvenční zastoupení jednotlivých útvarů. Jediná deverbativa, která byla excerpována ve více obdobích, byla *bicí* (hodiny, nástroje) a *krmný* (dobytek, vepř, sláma). U formy *bicí* dnes nepřevládá účelový význam 'k bití', nýbrž vykládá se jako 'vydávající zvuk údery'. Nejfrekventovanějším byl lexém *dýchací* 'určený k dýchání' se 14 výskyty v lékařském spisu (POR) v kolokaci s několika substantivy: *děje dýchacího, ústředí dýchacího, svalů dýchacích, plocha dýchací, průduchů dýchacích* (vše POR 337) aj. Následuje 13x užitá adjektivum *doplňovací* 'sloužící k doplnění', excerpované ze třech různých novin: *volba doplňovací* (PPD 128/1a,64), *doplňovací okresní velitelství* (PPN 273/3d,13), *doplňovací volby* (PPS 5/2a,32). Dalšími častými útvary jsou: *vyvinovací* 'určený k vyvinutí' (11x, vše POJ, např. *kapalinou vyvinovací* POJ 525,4), *ohlašovací* 'týkající se ohlašování' (9x, vše PPN, *ohlašovací list* PPN 59/5a,157–158), *sběrací* 'sloužící k sbírání' (6x; např. *sběrací čočka* POJ 519,55), *zásobovací* 'týkající se zásobování, sloužící k němu' (6x, vše PPN, pokaždé s jiným řídicím substantivem, např. *zásobovací činnosti* PPN 273/3e,39), *jednací* 'určený k jednání' (5x, vše PPN, vždy se substantivem *pořad* 'pořádek': *na jednací pořad úterní schůze* PPN 59/3b,33) a *pojišťovací* 'týkající se pojištění' (5x; např. *pojišťovací sazby* PPN 12/5c,67). Všechny tyto formace byly excerpovány z období let 1840–1918.

²⁵⁵ Co se týče adjektiv na *-ný*, *slídný* i *krmný* se nacházely v DJO, *krmný* nadto v M a MČ.

Podle očekávání je pořadí nejčetnějších účelových adjektiv v SYN v6 odlišné. Sestupně jsou nejfrekventovanější lexémy²⁵⁶ *parkovací* (144509 tokenů; hlavně ve spojení se substantivy *místo*, *dům*), *vzdělávací* (125726; *program*, *centrum*), *hrací* (121197; *doba*, *automat*), *čerpací* (84466; *stanice*, *stojan*), *přijímací* (68207; *zkouška*, *pohovor*), *dýchací* (50770; *cesty*, *přístroj*), *vyřazovací* (47162; *boj*, *část*), *vyšetřovací* (40390; *komise*, *vazba*), *obývací* (39587; *pokoj*, *prostor*) a *poznávací* (39047; *značka*, *znamení*). Všechny tyto útvary jsou důkazem, že účelová adjektiva nejsou omezena pouze na odbornou oblast, ale zasahují i do běžného jazyka.

²⁵⁶ Prostřednictvím negativního filtru jsme vyloučili procesuální adjektiva (tag „AG.*“), avšak je nezbytné připomenout, že některá tato adjektiva jsou nesprávně užívána namísto účelových, např. *hasící přístroj* (Naylor 2002 ad.) místo náležitého *hasící přístroj* 'přístroj určený na hašení'. Vzhledem k obrovskému počtu podobných formací, které by bylo nutné ručně projít, jsme se však omezili na adjektiva s krátkým vokálem před sufixem *-cí*.

2.7 ADJEKTIVA S NEPRODUKTIVNÍMI SUFIXY

V této kapitole pojednáme o adjektivech utvořených ze slovesných kořenů dnes neproduktivními sufixy *-ký*, *-mý* a *-rý*. Všechna deverbativa s těmito sufixy vznikla již ve staré češtině a dále se nerozvíjela. Z toho důvodu nebudeme kapitolu členit na jednotlivá období jako v předchozích částech práce, ale výchozí kategorizaci se stanou odvozovací sufixy. Při uvádění příkladů začínáme staročeskými doklady a pokračujeme těmi, které jsme excerpovali. Pokud bylo dané adjektivum excerpováno až v národním obrození, následuje obrozený doklad hned za staročeským, atp.

2.7.1 Sufix *-ký*

Sufix *-ký* se připíná k základu 15 adjektiv, z nichž Komenský neužil pouze tři: ***kluzký*** 'klouzavý' (*jest kluzká cesta* ŠtítKlem 1376: 126r; *na kluzké cestě tohoto života* PPS 29/1c,49) z *klouzati* 'být klouzavý, smekat se, lehce se pohybovat po povrchu', ***sypký*** 'lehce se sypající' (*víru sypkou, slabou, netrvalou* AktaBratr IV 1504: 163a; *sypkou, a skypřenou zemí* NOS 28,8; *sypká půda* PPD 134/3b,48) ze *sypati* 'proudem nechat padat, posypávat' a ***vratký*** 'nepevný, nestálý' z *vrtěti* 'otáčet, kroutit': *vratkého přirozenie* (OtcB 10. léta 15. stol.: 189r), *kaštany [...] jsou vrátké* (NOS 15,25). Deverbální dubletou k lexému *kluzký* je ***plzký*** z *plzěti* 'plazit se, klouzat': *jako led plzký* (PasKal 1495: 220r), *ouhoř plzký* (DJO 14,8). Společně mají také význam 'oplzlý': *tlampati bez studu o věcech slzkých*²⁵⁷ a *plzkých* (LS 266,12), *vyličení sceny poněkud kluzké* (Kock 1854: 252,24). Lexém *vratký* byl až do r. 1942 kodifikován v podobě *vrátký* (Změny v pravidlech českého pravopisu 1942c: 153) a byl synonymní s dnes archaickým *vrtký*: *jest vrtký myslí* (Hvězd pol. 15. stol.: 63r), *vrtká věc* (HB 406,9).

K deverbativům, jež byla excerpována pouze v baroku, patří kromě *plzký* a *vrtký* rovněž ***lepký*** 'lepkavý' (*lepké mokrosti* LékVodň 1410: 272v; *má lepké ruce* MČ 66,2) (srov. *lepkavý* – s. 109,16) z *lepti* 'být lepkavý' a ***stydký*** 'hanebný' (srov. *stydlivý*) ze *styděti se* 'pociťovat stud': *stydký hřiech* (BiblKladr 1471: 104r), *stydkých slov* (DJO XIII,12). Obě formace jsou dnes v uvedených významech archaické, avšak tvar *stydký* se i nadále používá v anatomii ve smyslu 'týkající se genitálií': *stydké oudy řezali* (HOP 235,17), *stydkou a sedací kost* (Jungmann 1804: 5,3), *v stydkých pyscích* (Mělka 1948: 195,31).

²⁵⁷ *Slzký*, variantně *slizký*, je synonymní s adjektivy *kluzký* a *plzký*, ale je odvozeno ze substantiva *sliz*.

V poobrozeném období nebyla excerptována adjektiva **hebký** a **prudký**. Lexém *hebký* (psl. **гѣбнѣти* > *hnouti* / *hýbati se* – viz taktéž *hbitý* – s. 102,19) původně znamenal 'ohebný'²⁵⁸ (*ratolest bude hebká* BiblOI 1417: 194r; *hebkých a ohebných věcí* Komenský 1667: 71b,5–6), později převládl význam 'jemný': *proutí jako líska hebkých* (MattHerbHáj 1562: 73b), *kůže hebká* (NOŠ 27,4), *hebkým zeleným mechem* (Holeček 1906: 350,36). Synonymní je méně častá podoba *hebný*: *hebný*, 1. *hebký* (RosaSlov III/126); v *hebné bříze* (Polák 1819: 60,14), *pod hebnou rukou mistrovou* (Z Prahy 1852: 164,23b). Útvar *prudký* 'chvatný, mocně projevovaný' je derivát od slovesného kořene **pręd-* (> *proud*, *proudit*): *prudké rány* (TandBaw 1472: 163r), *z prudkého leknutí* (I 508,17), *co střela prudký živobyetí našeho čas* (NKV 438,12), *několik prudkých kroků* (Stašek 1900: 74,19).

Zbylých šest formací na *-ký* bylo součástí excerptce ze všech sledovaných období. Ze základu *gor-* (> *hořeti*) vznikla deverbativa **horký** a **hořký** s původním významem 'vroucí, palčivý'. Zpočátku nebyla formálně rozrůzněná, jak ukazují i některé stč. doklady: *v horkém 'hořkém' pláči* (PasMuzA 3. 1/3 14. stol.: 451), *horkými slzami* (KristA 1360–1380: 47v; PasTisk před r. 1487: 82r)²⁵⁹. Časem se pro smysl 'palčivý na jazyku' ustálil tvar *hořký*, kdežto podoba *horký* získala význam 'palčivý vůbec'²⁶⁰ (GbSlov): *hořkého traňku* (R 198,6), *hořké slzy* (NPJ 20a,11), *hořkém utrpení* (PKŽ 4,32) x *v horké lázni* (MC 97,5), *nemoc horká* (NOW 9,17), *v horkých dnech* (PPD 103/1b,61–62). Význam 'palčivý na jazyku' byl přiřazen formě s fonémem *ř* kvůli systémovému vztahu k antonymu *sladký* 'mající chuť jako cukr, příjemný' (Němec 1989: 83), jež se také užívalo v analyzovaných zdrojích, ale pravděpodobně nemá slovesný základ.²⁶¹

Sporný vývoj má adjektivum **těžký** 'hodně vážící, namáhavý': *těžké muky* (HradMar 60. léta 14. stol.: 51v), *těžké břemeno* (T 102,21), *kamenem 120 centů těžkým* (NPP 22/4b,33), *nával utrpení těžkých* (PKE 25,3). Podle Rejzka (2008: 696) se z ie. slovesného kořene *tęg-* 'táhnout'²⁶² přes substantivum **tęža* 'tíže' derivovalo psl. **tęžькѣ* s původním významem 'táhnoucí (dolů)'. Machek (1957: 634, 643) však

²⁵⁸ V témž významu se užívala podoba *hybký*, analogicky utvořená z adjektiva *hebký* podle slovesa *hýbati* (Gebauer 1894: 284).

²⁵⁹ Srov. např. *pláč hořký* (Pror Jr 14./15. stol.: 56r).

²⁶⁰ Srov. ve slovenštině: *horký* 'hořký', *horúci* 'horký'.

²⁶¹ Srov. Trávníček 1948: 350.

²⁶² Sloveso *táhnouti* (zast. *těhnouti*) chápe jako odvozovací základ pro adjektivum *těžký* i Dobrovský (1809: 88).

slovesný původ odmítá a zdůrazňuje, že spojitost mezi lexémy *těžký* a *táhnouti* je mylná. Přes tuto nejednoznačnost jsme útvar *těžký* do našeho výzkumu zařadili.

Formální a sémantická blízkost vede k chybnému spojování deverbativa *trpký* 'mající svíravou chuť, nepříjemný' se slovesem *trpěti* 'prožívat trýzeň'. Tvar *trpký* však vznikl ze slovesa **tbr(p)noṭi* 'trnout' a zprvu znamenal 'co způsobuje trnutí, zvl. zubů'; chuťový význam se pak metaforicky přenesl i na jiné jevy, při kterých se trpí (Machek 1968: 653): *o kříži trpkém* (PasKal 1495: 76v), *plané víno [jest] trpké* (DJO 25,24), *trpkých starostí* (NBK 6,4), *trpký úsměv* (PKŽ 25,44).

Negativní zabarvení má formace *mrzký* 'hanebný, ohavný' z *mrzeti* 'hnusit se, být protivný': *mrzké peklo* (NikodA 1442: 75v), *pro mrzký zisk* (H 238,29), *mrzký žert* (NPJ 22b,6), *hlahol mrzkých vyrazení* (PKE 21,21). Posledním lexémem je *krotký* 'ochočený, mírný' z *krotiti* 'zbavovat divokosti, činit mírným': *volem krotkým* (BawEzop 1472: 55r), *stádce krotkých oveček* (L 120,11), *krotcí a tiší beránkové* (NKR 123,13), *muž že má býti i krotkým i zuřivým* (PPP 7/2a,45).

2.7.2 Sufix *-mý*

Z *m*-ového participia se utvořilo 7 adjektiv. Základní sufix *-mý* mají dva útvary, a to *známý* 'povědomý, proslulý' (*na jednu ženu známú* OtcB 10. léta 15. stol.: 45r; *to z Písma známé jest* H 171,16; *známý hlas* NPP 20/3b,22; *známý ilustrátor* PPN 59/6c,48) ze *znáti* 'mít představu, vědomosti o někom či něčem' a *zřejmý* 'zjevný, který lze dobře poznat' ze *zříti* 'vidět': *zřejmý příklad* (PasKal 1495: 189r), *zřejmá jest chyba* (DJO III,22), *zřejmá tvrdošijnost* (NPP 21/1b,29), *zřejmého hlásání nevěry* (PKE 14,31). K formě *zřejmý* náležejí varianty *zřejemný* (*zřejemné divy* PasTisk před r. 1487: 215r) a *zřemý*, na niž ukazuje adverbium *zřemě*: *propast jest zřemě známa* (PasMuzA 3. 1/3 14. stol.: 520). Jungmann (JgSlov V: 768) sice uvádí heslo *zřemý*, ale jeho příklad z knih o Jeronýmovi (*zřemými i mnohými znameními*) je nesprávný, neboť v originálním rukopisu je psáno: *jistými a zřejmými znameními* (Zjevení svaté Brigity 2. pol. 15. stol.: 182v)²⁶³. V obecné češtině se ještě vyskytuje tvar *zdřejmý* (např. Hattala 1854: 91,6).

Pět deverbativ se tvořilo rozšířeným sufixem *-omy*; tři měla základ ve slovese *věděti* 'znát' a jeho předponových variantách: *vědomý* 'úmyslně konaný nebo konající' (*hříechov vědomých i nevědomých* KázAdm poč. 15. stol.: 135v; z *vědomého požívání*

²⁶³ V pražském opisu (2. 1/3 15. stol., sign. XVII. E. 9) je slovo *zřejmými* nahrazeno formou *zřetedlnými* (50r).

milosti boží R 175,24; *z příčin již vědomých* NPC 51/204,31; *téměř nevědomé ulevení* PBZ 20,4), **povědomý** 'známý, znalý' (*což Bohu povědomé jest* HOP 156,26; *povědomým věcem* NKR 115,3) a **svědomý** 'vědomý, povědomý': *svědomý tajných věcí božích* (ChelčPař 2. pol. 15. stol.: 158a), *kdo [...] nejsvědomějšího za vůdce [...] má* (HB 462,31). Lexémy *povědomý* a *svědomý* byly mnohem častější ve jmenných tvarech: *jest povědomo* (ArchČ VIII 1471: 56), *čehož jsem sám svědom* (VeronS 1442: 119v).

Formace **lakomý** byla odvozena ze slovesa **olkati* 'lačnět, hladovět' (> *lákat* 'toužit'). Dnes převažuje význam 'lakotný, skoupý', ale ve staré a střední češtině byl běžný také smysl 'chtivý'. Vývoj významu dobře mapuje provedená excerpce: *v lakomé žádosti* (ŠtítSvátA 14./15. stol.: 212r), *lakomá žádost* (HB 408,16), *nejlakomější muž* (NPJ 32a,3), *cizozemci lakomí* (PPS 24/1a,13).

K posunu významu došlo u adjektiva **pitomý**, derivátu ze slovesa *pitati* 'krmit'. Původně označovalo krotká, ochočená a pící krmená zvířata: *divocí koňové nebo pitomí* (PrávŠvábC 1448: 52r), *stádce hovádek pitomých* (VV 65,26), *některé savce tak ochočil, že mu pitomé velikou službu prokazují* (NOŠ 14,8). Takováto v zajetí držená zvířata ztrácela svou pohotovost a bystrost a stávala se otupělými. Slovo *pitomý* tím nabylo expresivního významu 'otupělý, nerozumný', (Machek 1957: 452) který se pojí zvláště s lidmi: *leč pak bych byl pitomý, slepý, hluchý* (Stach 1805: 138,11), *nabyl pitomého, bezduchého výrazu* (Svobodová 1895: 32,25). Uplatňuje se rovněž smysl 'bezvýznamný' (*jen z pitomé bázně* Tomsa 1827: 195,8; *pro pitomý věnec* Šimáček 1893: 134,3) či 'nepříjemný, protivný'; *ta pitomá loďka* (Tůma 1892: 85,9). I po národním obrození se však zachoval původní význam 'krotký, ochočený': *zvířata [...] dravá a škodná i pitomá* (Směs 1852: 1175b,8).

2.7.3 Sufix -rý

Sufixem *-rý* se v excerpovaném materiálu odvozovala tři adjektiva: *chytrý*, *mokrý* a *kyprý*. Komenský neužil lexému *kyprý*, ostatní útvary byly excerpovány ze všech období. Jednoznačnou etymologii má pouze deverbativum **mokrý** 'nasáklý vodou, vlhký', jež se derivovalo ze základu **mok-* (> *močiti* 'máčet'): *na mokrých zdech* (LékVodň 1410: 275v), *[rtuť] tekutá jest, aniž však mokrá* (DJO 8,1), *latě ještě mokré byly* (NPJ 19b,31), *mokrými rouchy* (PPD 73/1c,56). Ze stejného kořene vycházejí ekvivalentní archaické varianty *moklý* (*moklé pole* AlxV poč. 15. stol.: 158v) a *močný*: *jest li léto močné* (LékFrantA pol. 15. stol.: 35v).

Lexém **chytrý** 'rozumově vyspělý' se obvykle spojuje s kořenem *chyt- (> *chytati* 'lapat')²⁶⁴ a jeho prvotní význam se vykládá jako 'rychlý v pohybu', z čehož se vyvinul smysl 'rychlý v chápání' (Rejzek 2001: 239). Některými odborníky je však vztah mezi formacemi *chytrý* a *chytati* popírán (Machek 1957: 212; Holub – Lyer 1978: 207). Tvarem *chytrý*²⁶⁵ se označují jak živé bytosti, tak neživé entity ve významu 'svědčící o chytrosti': *v své chytré lsti* (ŠtítSvátA 14./15. stol.: 6v), *chytrými obmysly svět oklamal* (R 106,6), *chytrým demagogům* (NPP 10/2b,30), *lidí silných, chytrých* (PKŽ 12,45).

Adjektivum **kyprý** je spjato se slovesem *kypěti* 'varem pění, přetékat', ale objevují se názory, že ke sblížení těchto dvou útvarů došlo až dodatečně vlivem lidové etymologie (Machek 1957: 315; Komárek 1969). Forma *kyprý* vyjadřuje několik významů: do počátku střední doby se užívala ve smyslu 'čilý, hbitý' (*těla oslavená tak kyprá a rychlá budou* ŠtítSvátA 14./15. stol.: 182r; *kyprým krokem a čerstvým HrubýOtc: 68a*), po celou dobu byly běžné významy 'načechraný' (*v lehkých a kyprých peřinách* BechNeub 15./16. stol.: 215r; *své kypré uhlazuje peří* Scott 1828: 23,22), 'dobře naběhlý' (RosaSlov III/727; *aby bábovka se nesrazila a byla pěkně kyprá* Neruda 1878: 184,9) a 'sypký' (*v kypré zemi* LékJádroD 1518: 368; *kyprou zemí se hnojí* FišKHosp 1706: 248,3; *kyprou zem* NOS 31,13; *kyprá lesní hlína* Mrštík 1894: 33,20), novější je význam 'obtloustlý': [*Karla*] *kyprá, černovlasá* (PBD 138,18).

2.7.4 Závěr

K starší vrstvě adjektiv s dnes neproduktivními sufixy náleží 25 lexémů. Většina byla odvozena sufixem *-ký* (15), menší zastoupení mají formace se sufixy *-mý* (7) a *-rý* (3). Všechny útvary jsou staročeské a užívají se dodnes, s výjimkou archaických tvarů *lepký*, *plzký*, *vrtký* a *svědomý*, které byly excerpovány pouze v barokním období. V současném jazyce za ně máme zpravidla adekvátní náhrady v podobě adjektiv tvořených ze stejných slovesných základů: *lepký* ↔ *lepivý*, *lepkavý*; *vrtký* ↔ *vratký*, *vrtkavý*; *svědomý* ↔ *vědomý*, *povědomý*. Namísto formy *plzký* se uplatňují tvary *slizký*, *kluzký* či *oplzlý*.

Ve skupině adjektiv se sufixy *-ký*, *-mý* a *-rý* byl nejčetnější lexém *známý* se 126 doklady; jen o šest výskytů méně měla forma *těžký*. Další deverbativa již nebyla tak bohatě zastoupena: *horký* (19 dokladů), *hořký* (18), *trpký* (16), *povědomý* (14),

²⁶⁴ Také Rosa (RosaSlov II/694) řadil tvar *chytrý* pod heslo *chytati*.

²⁶⁵ Vzácná je podoba *chytrný*, *chyterný*: z *chiterneho slova* (LegKat 2. pol. 14. stol.: 1652).

mrzký (13), *zřejmý* (12), *kyprý* (10) atd. V SYN v6 jsou první tři nejčastější adjektiva stejná, poté se odlišují: *známý* (1651920 tokenů), *těžký* (1143080), *horký* (182445),²⁶⁶ *zřejmý* (142919), *chytrý* (133933), *pestrý* (132041), *vědomý* (105953). Útvar *pestrý* 'strakatý', který nebyl součástí excerpcce, vznikl z kořene **pbs-* 'malovat' (z něj se vyvinulo např. sloveso *psáti*); mezi kořenné -s- a sufixální -r- byl vložen konsonant -t-²⁶⁷. Původní stč. podoba *pstrý* (*berany peřesté a pstré* BiblOl 1417: 14v) se užívala i v 19. století z důvodu rytmičké verše: *vy pstré louky* (Kollár 1832: 52,1), *pstrá tlupa divákův* (Kalina 1852: 193,26) – zde v přeneseném smyslu 'různorodá'.

V návaznosti na starobylost adjektiv probíraných v této kapitole je zjevné, že se povědomí o jejich slovesném původu u běžných uživatelů jazyka takřka vytratilo, k čemuž nemenší měrou přispěla i jejich lexikalizace. V souvislosti se slovesnými deriváty se o nich nezmiňují ani mnohé lingvistické práce, jak jsme ostatně viděli v kap. 1.3. Navzdory tomu mají důležité místo nejenom v této práci, nýbrž také ve spisovné češtině.

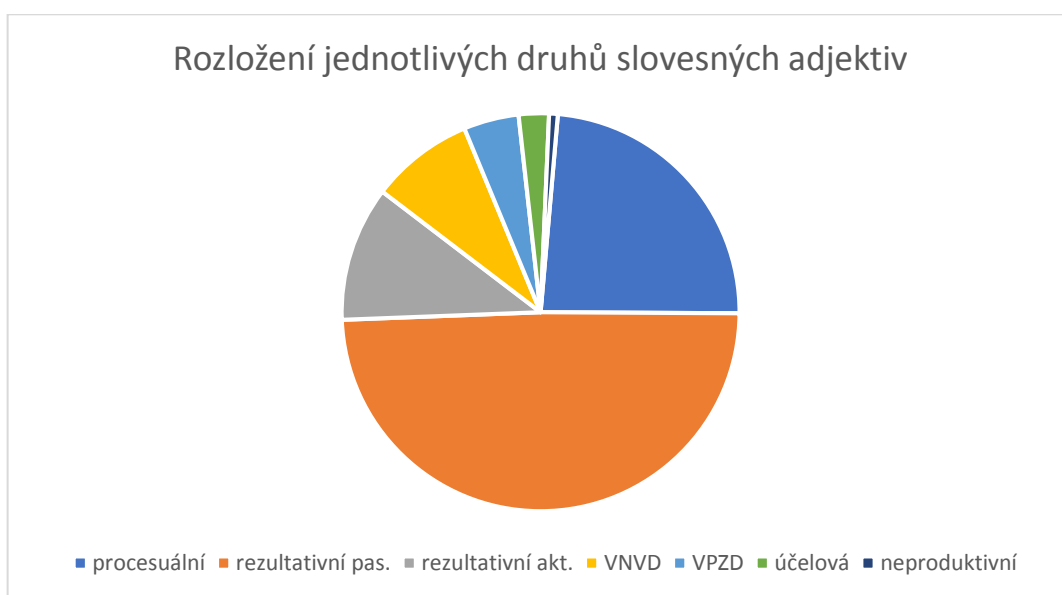
²⁶⁶ Opět zde vidíme zřetelný rozdíl mezi frekvencí adjektiv *známý* a *těžký* a dalších formací.

²⁶⁷ Srov. Matzenauer 1888: 167.

ZÁVĚR

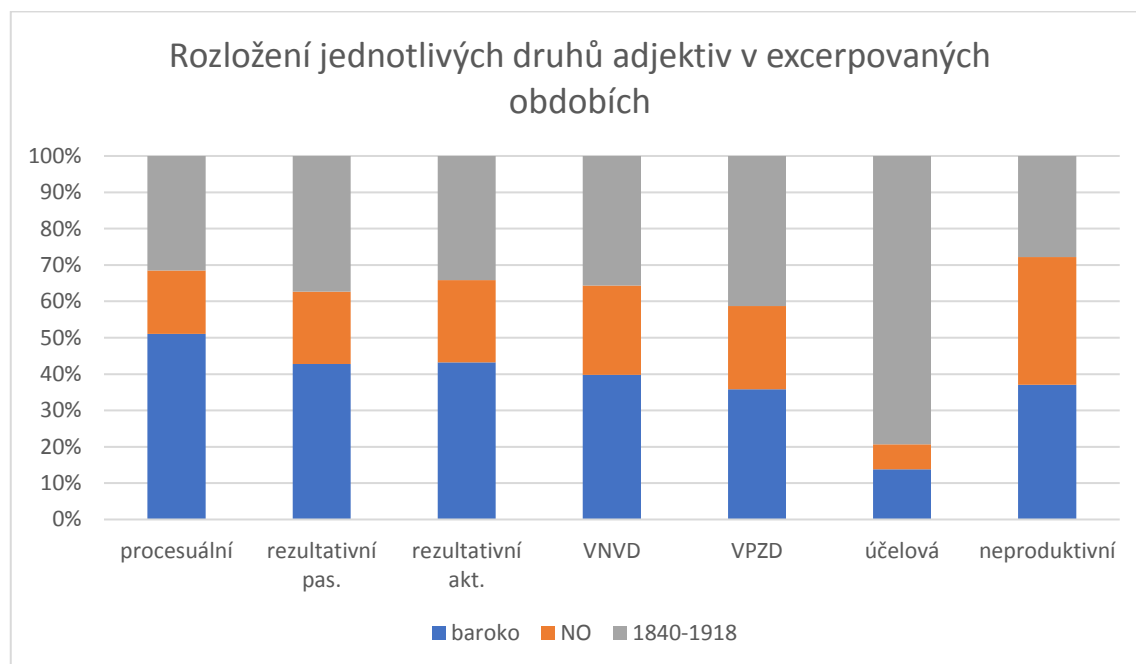
Předmětem disertační práce se stala adjektiva odvozená z různých slovesných tvarů. Po úvodní kapitole následoval popis metodologie, jíž jsme se při vytváření práce řídili. Poté jsme teoreticky vymezili deverbativní adjektiva a navázali jsme přehledem odborných publikací, v nichž byla tato adjektiva reflektována. Teoretickou část jsme zakončili základní charakteristikou jednotlivých druhů adjektiv, které byly podrobněji rozebírány ve zbylé části práce. Pracovali jsme celkem se sedmi typy deverbativ, k nimž patřila adjektiva procesuální, rezultativní pasivní, rezultativní aktivní, adjektiva vyjadřující neaktuální vykonávání děje, vyjadřující potenciální zasažení dějem, účelová adjektiva a v neposlední řadě též adjektiva s dnes neproduktivními sufixy *-ký*, *-mý* a *-rý*.

Celkově bylo excerpováno 3542 útvarů. Podle očekávání (viz 1. hypotéza, s. 33,14) byla v excerpci nejfrekventovanější rezultativní pasivní (1748) a procesuální adjektiva (840), neboť jsou odvozována paradigmaticky, a to již od staroslověnštiny (HMČ: 306). Za paradigmatická jsou dále považována rezultativní aktivní adjektiva (Štícha a kol. 2013: 206), tvořená převážně z participia *l*-ového (359), méně často z participia *s*-ového (30). Deverbativa z *l*-ového participia mají z těchto čtyř typů nejslabší paradigmaticnost, poněvadž se derivují z omezeného množství sloves (Jelínek 2003: 115). V pořadí čtvrtým nejčastějším druhem byla adjektiva vyjadřující neaktuální vykonávání děje (297), následovala adjektiva vyjadřující potenciální zasažení dějem (159). Nejmenší zastoupení měla účelová adjektiva (87) a adjektiva se sufixy *-ký*, *-mý* a *-rý* (25).

Pozn.: Z důvodu úspory místa byla adjektiva vyjadřující neaktuální vykonávání děje označena zkratkou VNVD, adjektiva vyjadřující potenciální zasažení dějem pak zkratkou VPZD (tak i dále).

Takřka všechny druhy slovesných adjektiv byly z jednotlivých období excerpovány vcelku rovnoměrně (viz následující graf), nejméně excerpt bylo zpravidla zaznamenáno v národním obrození. Z průměru znatelně vybočují účelová adjektiva, jež se vyskytovala především v excerptci z doby po roce 1840. Tato skutečnost souvisí s jejich všeobecnou orientací na odbornou oblast, která se rozvíjela společně s technickým rozvojem lidstva.

V každé skupině deverbativních adjektiv docházelo k nejrůznějším, obzvláště formálním změnám. Tyto změny byly způsobeny rozkolísanou kvantitou vokálů (hlavně u vokálů *a / á*, např. *požehnáný*), vývojem hláskového systému (kupříkladu byla provedena diftongizace *y > ej*: *prýštící* x *prejšťící*), nebo pravopisnými zvyklostmi (předpony *s-* / *z-*: *skoumavý* ad.). Na formální stránku adjektiv měl vliv také slovesný systém; v důsledku pohybu fundujících sloves mezi slovesnými třídami, popř. mezi vzory téže třídy vznikly dvojice procesuálních adjektiv, které se od sebe odlišují konečky před koncovým *-cí*. Z excerpovaných adjektiv lze vytvořit celkem 63 takovýchto párů, přičemž u většiny z nich (39) se souběžně uplatňují sufixy *-ící* a *-ějící*: *chtící – chtějící*, *slzící – slzející* atd. U dalších dubletních tvarů má vždy jeden z dvojice také sufix *-ící* (který je u excerpovaných procesuálních adjektiv nejfrekventovanější), s výjimkou tří dvojtvarů s paralelními sufixy *-oucí / -ající*: *dadoucí – dající*, *hryzoucí – hryzající*, *padoucí – padající*. K těmto dubletám je třeba připojit čtyři adjektiva, jež nebyla derivována z participií, ale přímo ze slovesného kmene abstrahovaným sufixem *-oucí*.

V jednom případě alternují se sufixem *-ající* (*žádoucí – žádající*), v ostatních se sufixem *-ící*: *horoucí – hořící, skvoucí – skvící, vroucí – vrčíci*. Od slovesa *skvíti se* se utvořila dokonce tři procesuální adjektiva: *skvící – skvějící – skvoucí*.

Rovněž v rámci ostatních druhů slovesných adjektiv existovaly různé slovtvorné varianty. Kvůli odlišným odvozovacím základům je tato možnost omezena u rezultativních pasivních adjektiv: *t*-ová participia se tvoří od sloves typu *minout, krýt, začít*, z nichž se však neodvozují *n*-ová participia. Dublety vznikají zvláště u vzoru *tisknout*, který se sblíží s typem *minout* (IJP):²⁶⁸ *nadšený – nadchnutý, protažený – protáhnutý*²⁶⁹ aj.

Negativně bylo nahlíženo na koexistenci sufixů *-lý* a *-(v)ší* u rezultativních aktivních adjektiv, a to především ze dvou důvodů: 1. formace na *-vší* nepatří k domácím jazykovým prostředkům, poněvadž byly do češtiny uměle zavedeny pod vlivem ruštiny; 2. útvary s oběma sufixy si v mnoha kontextech konkurují, proto se adjektiva na *-(v)ší* jeví jako redundantní.²⁷⁰ Jak již bylo uvedeno (s. 95,14–16), v excerpce se vyskytovalo osm deverbativ (z celkových 30) se sufixem *-(v)ší*, k nimž nemáme odpovídající formu se sufixem *-lý*. Jako adekvátní náhrada slouží většinou vztažné věty a někdy také procesuální či rezultativní pasivní adjektiva (viz níže).

Nejvíce variantních sufixů nalezneme u adjektiv vyjadřujících neaktuální vykonávání děje. Do konkurence vstupují zejména *v*-ové sufixy, a to hlavně sufix *-ivý* a jeho rozšířené varianty, které vyjadřovaly vlastnost plynoucí z neaktuálního vykonávání děje již ve staroslověnštině (HMČ: 307). Všechny excerpované útvary se sufixem *-čivý* (6) a kromě výrazu *zdánlivý* i všechny útvary se sufixem *-nlivý* (8) vytvářely dublety s adjektivy na *-livý*: *plaččivý* (> *plačtivý*) – *plačlivý, zoufanlivý – zoufalivý* ad. Avšak varianty s *-livý* v současné době nejsou užívány, podobně jako přibližně polovina adjektiv na *-čivý* a *-nlivý*, místo nichž se uplatňují převážně formy se sufixem *-lý*: *nedbanlivý – nedbalý, ospanlivý – ospalý, zoufanlivý – zoufalý*. Tvary *mlčenlivý* a *zdrženlivý*, které jsou v současnosti kodifikovány, se v excerpovaném materiálu nacházejí pouze v podobě se sufixem *-livý*, jenž u těchto formací ve staré a střední češtině převládá (VW, LD).

Synonymní dvojice vytvářejí taktéž adjektiva se sufixy *-ivý* a *-livý*. Excerpován byl vždy jen jeden člen páru, většinou se sufixem *-livý* – takových případů je celkem

²⁶⁸ Srov. Giger 2010: 8.

²⁶⁹ Participium *protáhnut* není doporučováno, ačkoli se objevuje v úzu (IJP).

²⁷⁰ Funkční ekvivalence nenastává hlavně u *l*-ových adjektiv s lexikalizovanými významy.

osm z celkových 13: např. *klamlivý – klamivý, zarážlivý – zaráživý*. Varianty se sufixem *-livý* byly derivovány převážně ve staré češtině (*mlčelivý, rozvážlivý* ad.), popř. ve střední době: *přívětlivý, působlivý* atd. Adjektiva na *-ivý* byla nejčastěji tvořena také od staré češtiny (*hanivý, strašivý, ...*), nicméně i v pozdějších obdobích: *snaživý* (NO), *škodivý* (po NO) apod.

Formacím se sufixy *-ivý* a *-livý* jsou ekvivalentní rovněž další adjektiva nejenom s *v*-ovými sufixy, ale taktéž se sufixem *-ný* a s *t*-ovými sufixy: *klamivý – klamlivý – klamavý – klamný; rozpáčivý – rozpáčlivý – rozpáčitý – rozpáčný*. Totéž platí i pro útvary tvořené sufixem *-avý*, který nejčastěji alternuje s rozšířenou variantou *-lavý*: *křikavý – křiklavý; sršavý – sršlavý – sršivý – sršný – sršatý* aj. U podobných synonymních řad nelze stanovit jednotná pravidla, kterými se užití jednotlivých sufixů řídilo, neboť v nich není jasně rozpoznatelný řád.

U adjektiv vyjadřujících potenciální zasažení dějem si konkurují hlavně sufixy *-telný* a *-ný*, třebaže se u nich mohou projevat sémantické a stylové rozdíly: adjektiva na *-telný* většinou pojmenovávají momentálně se projevující vlastnosti, kdežto adjektiva na *-ný* primárně označují stálé vlastnosti a z jazyka ustupují (MluvČ 1: 341). Taktéž útvary s významem potenciálního zasažení dějem, které se odvozují jinými sufixy, mají protějšky v adjektivech na *-telný*: např. *nestižený – nestižitelný, smazací – smazatelný* ad. K stč. deverbativu *makavý* se tvoří obrozená paralelní forma *hmatatelný*, která na poč. 20. stol. nebyla kladně přijímána v souvislosti s jejím překladem z něm. *-bar* (Nové germanismy 1919: 19; Ertl 1921: 153a).

Účelová adjektiva se ze sloves odvozovala pomocí sufixů *-cí* a *-ný*. Zakončení na *-ný* měla v excerpici pouze čtyři účelová adjektiva (*děkovný, krmný, slídný, tažný*), která mohou vytvářet synonymní dvojice s adjektivy na *-cí*: *děkovací, krmicí, slídící, procesuální adjektivum tahající* – všechna jsou doložena nejdříve v národním obrození, kdežto z excerpovaných formací se sufixem *-ný* se pouze tvar *děkovný* tvořil od národního obrození, ostatní výrazy se vytvořily nejpozději ve střední češtině, což dokazuje, že sufix *-cí* se postupně stával produktivnějším na úkor sufixu *-ný*. Lexém *děkovný* se také jako jediný z uvedených účelových adjektiv na *-ný* nevztahuje k živému subjektu (*krmný dobytek / vepř;*²⁷¹ *slídný pes, tažný dobytek*), stejně jako všechna excerpovaná účelová adjektiva na *-cí*, pro něž je tento rys charakteristický (Karlík – Nekula – Rusínová 2012: 176).

²⁷¹ Srov. *krmná sláma*.

U adjektiv s neproduktivními sufixy *-ký*, *-mý* a *-rý* se od stejného slovesného základu neutvořila žádná synonymní dvojice pouze s těmito sufixy, ale opomineme-li provedenou excerpci, lze se setkat s dubletami *jedký – jedomý* ve významu 'jedlý'. Plně kompatibilní jsou formace *kluzký* a *plzký*, v některých kontextech rovněž adjektiva *pitomý – krotký* ('krotký' jako původní význam adj. *pitomý*), *kyprý – sypký* (*kyprá / sypká zem*), *svědomý – vědomý – povědomý*.

Ke konkurenci rozdílných sufixů docházelo nejenom v rámci jednotlivých druhů deverbativních adjektiv, nýbrž také mezi různými adjektivními skupinami, a to ve spojitosti se sémantikou. Ve staroslověně byla většina slovesných adjektiv významově nediferencovaná (HMČ: 307), což se částečně přeneslo i do staré češtiny. V té době se ustálily útvary se sufixy *-ký*, *-mý* a *-rý* s původním významem potenciálního zasažení dějem (např. *známý* 'kterého je možné znát'), které se již dále nerozvíjely. Povětšinou zůstaly zachovány do současného jazyka, ale místo čtyř z nich (*lepký*, *vrtký*, *plzký*, *svědomý* – všechny excerpované pouze v baroku) se dnes užívají jen varianty s *v*-ovými sufixy (*lepvý*, *lepkavý*; *vrtkavý*), nebo formy tvořené totožným sufixem z jiného slovesného tvaru (*slizký*, *kluzký*; *vědomý*, *povědomý*). V současné češtině se adjektiva s těmito neproduktivními sufixy přibližují významu neaktuálního dějového příznaku. MluvČ 1 (331) je řadí k charakterizačním dějovým adjektivům.

Pouze ve staré češtině byla dále odvozována adjektiva se sufixy *-atý*, *-utý* a *-utný*²⁷², vyjadřující neaktuální vykonávání děje. Formace s těmito sufixy často konkurovaly deverbativům, která taktéž vznikla ve staré češtině a která byla obvykle derivována buď ostatními sufixy užívanými u adjektiv vyjadřujících neaktuální vykonávání děje, nebo sufixem *-cí*²⁷³: *ležatý – ležící*, *stojatý – stojící*, *nestydatý – nestydlivý – nestydký*; *mrzutý – mrzatý*, *tekutý – tekoucí*, *visutý – visací – visecí – visící*; *mohutný – mohutý – možný* (synonymní ve významu 'bohatý'). Nelze jednoznačně říci, že by v kontextech, v nichž jsou členy těchto řad zaměnitelné, v produktivitě převládal určitý slovtvorný typ.

Kromě uvedených sufixů, které jsou dnes u slovesných adjektiv neproduktivní, se ve staré češtině uplatňovaly útvary se sufixy, kterými se nové formace tvořily i v průběhu vývoje jazyka. Hojně zastoupení měla paradigmaticky tvořená procesuální a rezultativní pasivní adjektiva. Vedle standardního významu vyjadřovaly tyto druhy deverbativ i jiné

²⁷² Ve staré češtině jsme však nenalezli adjektivum *moroutný*.

²⁷³ Zaměnitelnost se sufixem *-cí* je dána především geneticky – slovesná adjektiva se sufixy *-atý*, *-itý*, *-utý* jsou variantami *nt*-ových participií (HMČ: 309).

významy, a to zvláště potenciální zasažení dějem: *vidoucí* 'který může být viděn'; *nestižený* 'kterého nelze stihnout', *potěšený* 'který může potěšit'; *nedobytý* 'který nemůže být dobyt', *nepohnutý* 'kterým se nedá pohnout'. Všechny tyto stč. formace mají své protějšky v adjektivech na *-telný*, které jsou dnes v tomto smyslu základní.

V témže významu se užívaly rovněž útvary, jež svou formou náležejí k jiným slovotvorným kategoriím, především k adjektivům rezultativním aktivním: *jedlý* 'který je možné jíst'²⁷⁴, *neobešlý* 'který nejde obejít', *neobsáhlý* 'který není možné obsáhnout', *nepostihlý* 'který nelze postihnout', *nestihlý* 'který není možné stihnout', *nevystihlý* 'který nelze vystihnout'. Negované formace se většinou nedochovaly do češtiny třetího tisíciletí (bývají nahrazeny adjektivy na *-telný*); užívají se pouze jejich kladné podoby, u nichž se však neprojevuje význam potenciálního zasažení dějem (viz i předcházející odstavec). Ten od staré češtiny mívaly lexémy *makavý* 'hmatatelný', *ohbitý* 'který se může ohýbat, ohebný' a *prohlédavý* 'průhledný', formálně korespondující s adjektivy vyjadřujícími neaktuální vykonávání děje, a někdy také lexémy *opatrný* 'patrný' a *picí* 'který se může pít'.

Potenciální zasažení dějem bylo vyjadřováno i adjektivy se sufixy *-ný* a *-telný*, které jsou dnes u této slovotvorné kategorie primární. Jako progresivnější se ve staré češtině jeví derivace sufixem *-ný*; lexémy se sufixem *-telný* měly i odlišné významy: *mstitelný* 'mstivý, trestající, určený ke konání msty', *pitelný* 'určení k pití', *pohoršitelný* 'pohoršující, pohoršlivý'. Všechny předchozí poznámky svědčí o tom, že ve staré češtině ještě nebyla jednoznačně vyhraněná slovotvorná kategorie adjektiv vyjadřujících potenciální zasažení dějem.

Rozmanitost užitých sufixů byla patrná rovněž u adjektiv vyjadřujících účel. Vedle tradičních sufixů *-cí* a *-ný* měly ve staré češtině účelový význam také některé útvary se sufixy *-telný* (*hojitelný* 'hojící', *pitelný* 'určený k pití'), *-utý* (*zdvihutý* 'zvedací') a s *v*-ovými sufixy: *cělístivý*, *cělístvý*, *cělivý*, *scělístivý*, *scělístvý* – vše 'hojící'. Koncovku *-ý* měla podoba *pitý* ve tvaru rezultativního pasivního adjektiva, jež mívala i smysl 'určený na nápoje' (StčS). Na druhou stranu měla adjektiva se sufixem *-cí* jiné nežli účelové významy, jak už bylo uvedeno: *picí* 'který se může pít'.

Ve staré češtině byla poměrně rozvinutá i kategorie adjektiv vyjadřujících neaktuální vykonávání děje, u níž se již uplatňovaly veškeré sufixy náležející k tomuto typu slovesných adjektiv. Nejfrekventovanější byl polyfunkční sufix *-ný*, následovaný

²⁷⁴ Srov. 'určený k jídlu', 'chovaný na maso'.

sufixem *-avý*, k němuž také nejčastěji existují dublety se sufixy uplatňujícími se u jiných druhů deverbativ, zvláště u rezultativních aktivních adjektiv: *dbavý – dbalý, létavý – létalý* atd. Pokud sledujeme, v kterých obdobích se lexémy s jednotlivými sufixy utvářely, největší procentuální zastoupení ve staré češtině měly vedle sufixu *-ný* také sufixy *-čivý*, *-cný* a sufix *-itý*, vytvářející synonymní varianty s participiálními adjektivy: *příležitostý – příležitíci, rozpačitý – rozpačilý, roztržitý – roztržený* 'neklidný', *zapeklitý – zapeklený – zapeklilý*.

Jak vyplývá z předešlých poznámek, paradigmatická adjektiva se ve staré češtině občas sémanticky shodovala s jinými slovotvornými kategoriemi, ale většina těchto deverbativ měla svůj běžný význam: *kupci hledajícímu* 'který právě něco hledá' *dobrých perel* (BiblBoč pol. 15. stol.: 229r), *mezi těmi rozbořenými* 'zbouranými' *zdmí* (MartKronT 1488: 15v), *srostlých* 'která srostla' *obočí* (TrojK 1469: 105r). Sémantická neustálenost měla vliv na alternaci všech těchto typů adjektiv. Největší polysémie se v tomto směru projevovala u rezultativních aktivních adjektiv – v aktivním přítomném významu korespondovala s procesuálními adjektivy (*kvetlý* 'kvetoucí', *minulý* 'pomíjející' – oboje VW), v ostatních významech s pasivními participii: *dokonalý – dokonaný* 'skončený i bezvadný', *obinulý – obinutý* 'obalený'.

Ve střední češtině se participiální adjektiva nadále užívala i ve významu potenciálního zasažení dějem, ale nových formací s tímto významem ubývalo: *nedostižený* 'kterého není možné dosáhnout', *nevyhnutý* 'jemuž se nelze vyhnout', *nevystihlý* 'kterého není možné vystihnout'. K adjektivu *nedostižený* se odpovídající protějšek se sufixem *-telný* objevil až v národním obrození, k ostatním lexémům již ve střední době.

Obecně se sufix *-telný* stával v kategorii adjektiv vyjadřujících potenciální zasažení dějem nejproduktivnějším; derivace sufixem *-ný* se pomalu upozaďuje. Vzhledem k předcházejícím poznatkům je zřejmé, že ve významu potenciálního zasažení dějem se již netvořily nové formace se sufixy *-ký*, *-mý* a *-rý*; vzácné jsou rovněž lexémy ve tvaru účelových adjektiv: *prohledací* 'skrze nějž lze prohlédnout', *smazací* 'který je možné smazat'.

Samotná účelová adjektiva početně mírně narůstají; tvoří se zejména sufixem *-cí*, méně již sufixem *-ný*. Podle *Historické mluvnice češtiny* se ještě neodvozovala ze sloves s kmenotvornou příponou *-ova-* (HMČ: 310), v excepci se však vyskytovala adjektiva *spojovací* 'určený ke spojování' a *zachovací* 'sloužící k zachování', užívané již od staré

češtiny, a dále středněčeské tvary *pozorovací* 'určený k pozorování něčeho' a *připalovací* 'sloužící k připalování' (=> tím byla vyvrácena druhá část 5. hypotézy).

U adjektiv vyjadřujících neaktuální vykonávání děje měly největší zastoupení sufixy *-avý* a *-livý*, sufix *-ný* se tu stával méně produktivním. V této době se vytvořilo nejvíce formací na *-čný*, *-lavý* a hlavně na *-nlivý*, alternujících s rezultativními aktivními adjektivy, vzniklými již ve staré češtině: *doufanlivý* – *doufalý*, *ospanlivý* – *ospalý*, *zoufanlivý* – *zoufalý*. Středněčeská rezultativní aktivní adjektiva konkurovala lexémům se sufixem *-avý*: *pozelenavý* – *pozelenalý*, *rozjídavý* – *rozjedlý* – *rozjídající se*.

Všeobecně se ve střední češtině stále tvořilo velké množství rezultativních aktivních adjektiv na *-lý*. Ze stejných fundujících sloves mnohdy vznikaly synonymní varianty tvarově náležející k rezultativním pasivním adjektivům (v případě vyjádření vlastnosti vyplývající z minulého děje), které jsou většinou doloženy buď až ze střední češtiny jako jejich *l*-ové protějšky (*zpotvořilý* – *zpotvořený*, *uleklý* – *ulektnutý*), nebo jsou častěji staročeské: *vkořenělý* – *vkořeněný*. Většina těchto formací je zachována v současné češtině, kdežto *l*-ové tvary se neužívají, např. *unavilý* – *unavený*, *zohavělý* – *zohavený*.

V době národního obrození se potenciální zasažení dějem stále vyjadřovalo tvary odpovídajícími jiným slovtvorným kategoriím, avšak bylo jich pomálu: *neunavený* 'neúnavný', *prozračitý* 'průhledný'. Deverbativum *vidoucí*, jež mělo ještě u Komenského význam 'viditelný', je v JgSlov zaznamenáno pouze v procesuálním smyslu 'který vidí'. Základním odvozovacím sufixem zůstává *-telný*, v pozadí figuruje sufix *-ný*.

U účelových adjektiv pokračuje tendence k navyšování jejich počtu. Jak jsme již upozornili, v národním obrození by jejich derivace ze sloves s kmenotvornou příponou *-ova-* (v této době spolu se slovesy s příponou *-a-* v excerpce dominantní) měla být novinkou, ale adjektiva z těchto sloves byla excerpována již v předchozích obdobích. Účelová adjektiva se primárně odvozovala sufixem *-cí*; dublety s jinou morfologickou charakteristikou ubývaly, tvořily se hlavně *v*-ovými sufixy: *pojistivý* 'pojišťovací', *zaopatřlivý* 'zaopatřovací'.

V-ové sufixy, konkrétně *-ivý*, *-livý* a *-avý*, měly společně se sufixem *-ný* převahu i u adjektiv vyjadřujících neaktuální vykonávání děje. V národním obrození se naposledy vytvářejí nové lexémy se sufixy *-itý* a *-nlivý*; takřka neproduktivní je již sufix *-cný*, který neměla žádná později excerpovaná adjektiva. Východiskem pro tvary s tímto sufixem

byla procesuální adjektiva, získávající tím možnost komparace,²⁷⁵ kterou jinak mohou vyjádřit nanejvýše analyticky. Excerpována však byla forma *padajícíjší*, vytvořená jako komparativ k základnímu *padající* namísto očekávaného *padajícínější* (=> popření 2. hypotézy).

Nově se v obrozenské češtině vyskytují rezultativní aktivní adjektiva odvozená z minulých přechodníků koncovkou *-í*. Byla přejata na základě ruského vzoru a zpočátku nejspíše nebyla příliš četná, neboť v excerpovaném materiálu se vůbec nevyskytovala (=> tím je částečně negována 3. hypotéza). Ve významu vlastnosti plynoucí z minulého děje se častěji uplatňoval sufix *-lý*, který se však k novým základům připojoval řídkěji než v předcházejících etapách.

Vyšší frekvencí zpřídavnělých přechodníků minulých se vyznačovalo období po národním obrození. V mnoha případech docházelo ke koexistenci s adjektivy derivovanými z *l*-ového participia (*nastalá / nastavší tma*), někdy taktéž s adjektivy procesuálními (pokud vyjadřují vlastnost plynoucí z minulého děje předčasného; *zabloudivší / zabloudivší někam*)²⁷⁶ či rezultativními pasivními: *proslavený / proslavivší se něčím*.

Rezultativní aktivní (pouze z *l*-ového participia) a pasivní adjektiva byla také nadále užívána ve významu potenciálního zasažení dějem, ale množství formací v tomto významu znatelně klesá a nové se pravděpodobně již netvoří. Zato jsou velmi produktivní a užívaná adjektiva se sufixem *-telný*, jejichž počet se v excerpce navýšil, a částečně i se sufixem *-ný*.

Značný nárůst zaznamenala zejména účelová adjektiva, jak bylo konstatováno výše. Dominantní postavení při jejich derivaci měl sufix *-cí*, připínaný především k základům sloves 6. třídy podle kmene minulého.

U adjektiv vyjadřujících neaktuální vykonávání děje se podobně jako v předešlých etapách uplatňovaly hlavně sufixy *-avý*, *-ný*, *-livý* a *-ivý*. Alternace s jinými slovotvornými kategoriemi již není příliš častá. Podle provedené excerpce se zdá, že se netvoří nové útvary se sufixy *-cný*, *-čivý*, *-čný*, *-itý* a *-nlivý*.

V současné češtině se adjektiva ze sloves dělí do šesti slovotvorných kategorií. Z různých slovesných tvarů se paradigmaticky, a to v průběhu celého jazykového vývoje

²⁷⁵ O tom také viz s. 32,6–8.

²⁷⁶ Konkurence adjektiv z přechodníku přítomného a minulého je omezena v důsledku způsobu jejich tvoření: zatímco přechodník přítomný je derivován zpravidla z nedokonavých sloves, přechodník minulý se odvozuje převážně z dokonavých sloves.

(s výjimkou adjektiv na *-vší*, tvořících se až od národního obrození), odvozují procesuální adjektiva a rezultativní pasivní a aktivní adjektiva. V důsledku paradigmatickosti je jejich přítomnost v jazykovém systému alespoň potenciální a jako slovtvorné kategorie jsou značně produktivní. V každém sledovaném období byla ze všech typů deverbálních adjektiv nejfrekventovanější (1. hypotéza).

K neparadigmatickým deverbativům, tzn. derivovaným ze slovesného kmene slovtvorným sufixem, patří adjektiva vyjadřující neaktuální vykonávání děje, potenciální zasažení dějem a účelová adjektiva. Potenciální zasažení dějem bylo ve staré češtině vyjadřováno tvary se sufixem *-mý*, který je od střední češtiny u slovesných adjektiv zcela neproduktivní, stejně jako sufixy *-ký* a *-rý* (6. hypotéza). Původně bylo poměrně produktivní tvoření adjektiv s tímto významem prostřednictvím sufixu *-ný*, který však byl od střední češtiny stále častěji nahrazován sufixem *-telný*, jenž je dosud v této slovtvorné kategorii velmi produktivní.

Skupina adjektiv vyjadřujících neaktuální vykonávání děje se vyznačuje největším počtem odvozovacích sufixů. Ve staré češtině vznikaly formace se sufixy *-atý* a *-ut(n)y*, které se dále nerozvíjely a v současnosti jsou tedy u této slovtvorné kategorie neproduktivní na rozdíl od *v*-ových sufixů, kterými se nové útvary vytvářejí nejen v této době, ale byly produktivní rovněž během předcházejících jazykových etap.

Poslední slovtvornou kategorií jsou účelová adjektiva, jejichž dominantním a po celou dobu nejproduktivnějším odvozovacím sufixem je *-cí*, na periférii se pohybuje sufix *-ný*. Žádná excerpovaná adjektiva nebyla derivována ze sloves náležejících k 2. slovesné třídě podle kmene infinitivního a není tomu tak ani v současné češtině (viz 5. hypotéza). Problematické někdy bývá odvozování těchto adjektiv ze sloves 4. infinitivní třídy, protože snadno dochází k záměně s procesuálními adjektivy (4. hypotéza), jak jsme mohli pozorovat i v této práci (např. s. 35,14).

Mezi všemi druhy deverbálních adjektiv lze nalézt takové výrazy, které mohou být sémanticky chápány několikerým způsobem, který do jisté míry závisí na subjektivním pohledu recipienta.²⁷⁷ Docházelo tak a stále dochází k přechodům mezi jednotlivými slovtvornými kategoriemi (viz výše), patrným zvláště ve staré a střední češtině, když ještě byly tyto kategorie nevyhraněné. Některé přechodové útvary se nám podařilo zachytit v této práci, jiné na svůj popis teprve čekají. Doufáme, že tato disertační

²⁷⁷ Např. *lékařství [...] pot vyvodící* (DJO 70,10) – které vyvádí pot z těla / určené k vyvádění potu; *knihy vzdělávající a poučné* (PPS 24/1a,58): které vzdělávají a poučují / jsou určeny k tomu, aby vzdělávaly a poučovaly / mohou někoho vzdělat a poučit.

práce přispěla k bližšímu poznání slovesných adjektiv v průběhu několika období jazykového vývoje a může se stát východiskem pro jejich detailnější charakteristiku, která by zahrnovala i zde opomíjené faktory, především spjatost deverbálních adjektiv se slovesným systémem.

LITERATURA

PRIMÁRNÍ PRAMENY

Baroko

RÖSEL, Hubert (1983): *Wörterbuch zu den tschechischen Schriften des J. A. Comenius*. Münster: Aschendorff Studia Slavica et Baltica.

AN: Annotata haec sub autumnum anni 1633. J. A. Komenského myšlenky o novém vydání českého kancionálu. Podává Ad. Patera (in: Časopis musea království českého 65.1891 214–224)

B: Boj s Bohem modlitbami, naposledy pak oddání a poddání se Bohu na všelikou vůli jeho, k životu a smrti. [Leszno 1655. Neudruck:] Halle an der Saale 1765 16 S.

BM: Boj Michala a anjelů jeho s drakem a anjely jeho. V Hoře Kuttný: Vytištěno u Františka Vincencia Korce

C: Cesta pokoje, to jest pravý, neomylný, jediný prostředek, kterýmž církev boží v pokoji, svornosti a lásce zachována býti můž; za příčinou nepokojných spisů M. Samuele Martina z Pisem svatých vyhledaná, ukázaná a všechněm věrným Čechům podaná od starších kněží Jednoty bratské. V Lešně léta 1637 (in: Veškeré spisy Jana Amosa Komenského [weiter abgekürzt VSJAK] 17.1912 449–487)

D: Didaktika, to jest umění umělého vyučování. Kterak by totiž člověk, dřív než na těle vzroste a stav svůj začne, všemu tomu, což ku potřebě a ozdobám přítomného i budoucího života přináleží, šťastně, snadně, plně vyučen a tak potěšeně k životu obojímu nastrojen býti mohl. Což se vše mocně, základy z samého přirození vzatými prokazuje, ustavičně příklady jiných řemeslných umění vysvětluje, dokonale na léta, měsíce, dny a hodiny rozměřuje, a ke všemu tomu, aby k cíli přivedeno bylo, i probuzení činí i radu dává. K vydání upravil J. V. Novák (in: VSJAK 4.1913 1–455)

DJO: Dvěře jazyků odevřené. To jest krátký a snadný způsob kteréhokoli jazyka spolu i začátky všech umění svobodných pochopení: v kterémž pod stem tytulů v tisíci průpovědech, všecka slova celého jazyka obsažena jsou. Nejprv v jazyku latinském a nyní v českém zhotové od J. A. C. Léta 1633 XVI + 96 S.

DOP: Dopisy J. A. Komenského k Drabíkovi z let 1664–1670. Uveřejňuje Ad. Patera (in: Časopis musea království českého 73. 1899 59–74)

DP: Duchovní písně. K vydání připravil Antonín Škarka. Praha: Vyšehrad 1952 521 S.

DS: *Theatrum universitatis rerum*. To jest divadlo světa a všechněch všudy předivných věcí jeho, kteráž na nebi, na zemi, pod zemí, u vodách, v povětří a kdekoli v světě jsou a neb se dějí a dítí budou od počátku světa až do skonání jeho, a až na věky věkův. K vydání upravili Jos. Reber a J. V. Novák (in: VSJAK 1.1914 49–120)

H: *Haggaeus redivivus*, to jest křesťanských vrchností, kněží Páně a všeho pobožného lidu, z antikristského babylonského zajetí a rozptýleným navratilých, k živé a vroucí pokáním svatých horlivosti a k horlivému vzdělání a znovu spořádání domu božího (jenž jest církev) horlivé a vroucí jménem božím napomenutí. K vydání upravil Jos. Th. Müller, za českou formu zodpověden J. V. Novák (in: VSJAK 17.1912 157–260)

HB: *Centrum securitatis*, to jest světlé vymalování, jak v samém jediném Bohu a pokorném se jemu na všecku jeho vůli oddání a poddání všecka dokonalá přítomného života bezpečnost, pokoj a blahoslavenství záleží. Léta Páně 1633. K vydání upravil J. V. Novák (in: VSJAK 15.1910 379–465)

HOP: *Historia o protivenstvích církve české*, hned od počátku jejího na víru křesťanskou obrácení, v léta Páně 894, až do léta 1632, za panování Ferdinanda druhého. 1655 (Benutzt wurde die Ausgabe: *Historie o těžkých protivenstvích církve české*. Praha: Blahoslav 1952 253 S.)

I: *Informatorium školy mateřské*, to jest pořádná a zřetelná zpráva, která rodičové pobožní i sami i skrze chůvy, pěstouny a jiné pomocníky své, nejdražší svůj klénat, dítky své milé, v prvním jejich a počátečním věku rozumně a počestně, k slávě Bohu, sobě ku potěšení, dítkám pak svým na spasení vésti a cvičiti mají. K vydání upravil J. V. Novák (in: VSJAK 4.1913 456–617)

K: *Kšaft umírající matky Jednoty bratrské: kterýmž (v národu svém a obvláštosti své dokonávajíc) svěřené sobě někdy od Boha poklady mezi syny a dědice své rozděluje*. Léta 1650 (Ediert von Ant. Škarka in der Ausgabe: *Dvojí poselství k českému národu [Kšaft/Smutný hlas]*. Praha: Vyšehrad 1970 5–27)

KMN: *Dionysia Katóna Mravná naučení*. Z latiny časoměrně přeložil Jan Amos Komenský (Ediert von J. V. Rozum in: *Staročeská biblioteka, díl první*. Praha: Tisk a sklad Bedřicha Rohlíčka 1853 31 S: [nach der Amstersamer Ausgabe aus dem Jahre 1662])

KP: *Kázání pohřební nad ctihodným mužem knězem Pavlem Fabriciem, někdy konsistoře pražské pod obojí assessorem, v exilium pak G. B. seniorem a církve české lešenské správcem*. Leszno 1649 (Ediert von Ant. Škarka: *Nový komeniologický nález*. [in:] *Věstník KČSN Praha* 1938 č. 4 58–72)

L: Pana Jana Lasitského šlechtice polského Historie o původu a činech Bratří českých kniha osmá, jenž jest O obyčejích a řádích kterýchž mezi sebou užívají. Pro potřebu přítomných časů tak obzvláště vydaná. 1649 (Ediert von L. B. Kašpar: Obraz Jednoty Českobratrské čili Jana Lasitského historie o původu a činech Bratří Českých kniha osmá, jenž jest o obyčejích a řádech, kterýchž mezi sebou užívají, pro potřebu církve Boží obzvláště vydaná vLešně Polském od Jana Amosa Komenského. Léta Páně 1649. V Praze: Tiskem dra. Edv. Grégra. Nákladem spolku Komenského v Praze 1869 VIII + 307 S.)

LDN: Listové do nebe v kterýchž chudí a bohatí před Kristem žaloby a stížnosti na sebe vespolek vedou a rozeznání býti žádají; spolu i s odpovědmi oběma stranám danými, až i s doložením vejповědi k budoucímu, konečnému generálnímu, nejspravedlivějšímu soudu a jasnému rozeznání mezi stranami. 1619 (Ediert von J. V. Novák in VSJAK 15.1910 1–25)

LS: Labyrint světa a lusthauz srdce, to jest světlé vymalování, kterak v tom světě a věcech jeho všechných nic není než matení a motání, kolotání a lopotování, mámení a šalba, bída a tesknost, a naposledy omrzení všeho a zoufání; ale kdož doma v srdci svém sedě, s jediným Pánem Bohem se uzavírá, ten sám k pravému a plnému myslí upokojení a radosti že přichází. Léta Kristova 1631 (Ediert von J. V. Novák in VSJAK 15.1910 181–328)

M: Manualník aneb jádro celé biblí svaté. Summu všeho, co Bůh lidem I. k věření vyjevil, II. k činění poručil, III. k očekávání zaslíbil, plně a jasně obsahující. Místo nové svíce sedícím ještě v temnostech zpuštění svého církve české ostatkům podané. Léta 1658 (Ediert von Jindřich Hrozný in VSJAK 18 (7). 1926 812 S.)

MČ: Moudrost starých Čechů za zrcadlo vystavená potomkům (Ediert von František Svejkovský). Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění 1954 204 S.

MODL: Modlitba kající v čas hrozných válečných vichřic v Veliké Polště k užívání. Roku 1655 Octobris 6. Leszno 1655 (Angebunden an Boj s Bohem modlitbami; fol. B 1 b – B 4 b)

NH: Nedobytedlný hrad Jméno Hospodinovo, k němuž kdo se koli v svých jakýchkoli ssouženích a nebezpečenstvích utíká, přichráněn a zachován bývá (Ediert von J. V. Novák in VSJAK 15.1910 69–91)

NOP: Navržení o pravdivém všech věřících s Kristem Sjednocení a společnosti, kterak se děje skutkem, a věrou, a posvátně. Ku pobožnému přemyšlování těm, kteříž se

k hodnému Večeře Páně užívání strojí, podané od K[něze] J. A. K. Léta 1656 (Ediert von Rudolf Říčan in: Theologická příloha Křesťanské revue 1953 č. 2–3 76–68)

O: Na spis proti Jednotě bratrské od M. Samuele Martinia etc. sepsaný a na vyvrácení k řádu jejímu v pobožných lidech důvěrnosti v třidcítí pěti příčinách (jakž je nazývá) vůbec vydaný potřebné, mírné, křesťanské starších kněží též Jednoty bratrské, na ten čas v Lešně polském v exilium zůstávajících Ohlášení. Léta 1635. K vydání upravil Jos. Th. Müller, za českou formu zodpověden J. V. Novák (in: VSJAK 17.1912 279–448)

ON: Otázky některé o Jednotě bratří českých. K vydání upravil Jos. Th. Müller, za českou formu zodpověden J. V. Novák (in: VSJAK 17.1912 261–277)

OS: O sirobě, to jest o potracování milých přátel, ochránců a dobrodinců. Co a jak žalostná jest ta příhoda? Odkud a proč pochází? Co v ní činiti a čím se těšiti? I jak se k smutným a osiřalým chovati náleží? Spisek pro potřebu přítomných žalostných časů z Božího slova sebraný léta Páně 1624 a léta 1634 v čas rány Boží morové v Lešně Polském vytištěný. K vydání upravil J. V. Novák (in: VSJAK 15.1910 329–377)

P: Přemyšlování o dokonalosti křesťanské, kterouž Bůh vyvoleným svým v slovu svém ukazuje, Duchem svým vnitř vnuká a ji v nich, k nevypravitedlnému jejich potěšení, rozličnými odpornými věcmi rozněcuje a k plnosti přivodí (Ediert von J. V. Novák in VSJAK 15.1910 27–68)

PB: Pres boží. To jest kratičké rozvažování slov Jeremiáše proroka: Tlačil Pán presem pannu dceru judskou; v kterémž se cíle a užitečnosti trápení a zámutků při pobožných vyhledává a považuje. Brno: Českobratrské knihkupectví 1945. 17 S.

PP: Praxis pietatis, to jest O cvičení se v pobožnosti pravé. Knížka milostná, kerak by křesťanský člověk v pravé a spasitelné známosti jak Boha tak i sebe samého platně prospívati a život svůj v bázni Boží dobře spořádaje, potěšeně v svědomí pokojném strávit i naposledy jej po dokonání blahoslaveně zavřítí mohl, vyučující. Díl první i druhý s předmluvou a předmluvou Jana Bohumila Elsnera. Vyd. 11. V Praze: Nákladem Spolku Komenského 1877 VII + 472 S.

R: Retuňk proti Antikristu a svodum jeho, kteříž v zarmoucených těchto časích mnohým k zahynutí nešťastně se rozmáhají, a nejedněch od víry odstupování se děje, těm, kdož by duše své retovati a před zahynutím vystřáhnouti dáti chtěli, podaný od jednoho z milovníků Ježíše Krista. Sepsaný leta Páně 1617 (Opera omnia 2.1971 9–287)

RC: Paradisus ecclesiae renascentis. Ráj církve znovu se rozzelenávající, to jest Nová, jistá, ušlechtilá forma rozkošného mládeže křesťanské v pobožnosti pravé, v mravích ušlechtilých a v umění jazyků i všelijaké moudrosti cvičení: jak by jakožto strůmkové

ráje božího, rozšafně štěpování, zavlažování, okopávání, oklešťování a vedení jsouce, zdárně a spanile růsti, zelenati se, kvěsti i hojnost Bohu a církvi pochtného ovoce nésti mohli. (in: Opera omnia 11.1973 13–27)

ŘJ: Řád církevní Jednoty bratří českých, podlé učení Kristova a příkladu prvotní církve ku pobožnému ostříhání hned v původu vyzdvižený, nyní pak z příčin hodných vůbec vydaný. V Lešně polském léta 1632. K vydání upravil Jos. Th. Müller, za českou formu zodpověden J. V. Novák (in: VSJAK 17.1912 1–155)

SKD I: Sebraná díla kazatelská. I. Umění kazatelské. V Praze: Nákladem Spolku Komenského 1893 107 S. (hrsg. von L. B. Kašpar)

SKD II: Sebraná díla kazatelská. II. Kázání. V Praze: Nákladem Spolku Komenského 1893 399 S. (hrsg. von L. B. Kašpar)

T: Truchlivý, to jest smutné a tesklivé člověka křesťana nad žalostnými vlasti a církve bídami naříkání; v kterémž se jemu nejprvé rozum, potom víra ozývají, potěšovati jeho, ale nadarmo usilující. Zatím tedy Kristus vystoupě zůřivě jej znetrpělivosti obviňuje, místné strašlivých svých ran příčiny ukazuje, bolestí jemu ulehčuje a časné i věčné vysvobození zaslubuje, i jak by se kobjímu hotoviti měl, poučuje. Léta 1622. K vydání upravil J. V. Novák (in: VSJAK 15.1910 93–139)

T II: Truchlivého druhý díl, to jest rány obnovující a jitřící se v člověku teskností v čas dlouhotrvajících Božích metel a těžkostí, kdež tělo déle již bíd snášeti se zpěčuje, a tesklení ačkoli, rozum osvícený všelijak zapuditi se snažuje, nemůž však, jako ani víra; až Kristus opět se ozva, dokonalou teprv k pozbytí hrůz a nabytí dobré myslí cestu ukazuje. Sepsaný s začátkem Nového léta 1624. K vydání upravil J. V. Novák (in: VSJAK 15.1910 141–180)

T III: Truchlivého třetí díl, v němž se zdržuje řvaní hrdličky, v rozsedlinách skalních a skrýší příkré dlouho zůstávající. Léta Páně 1651 [in: Truchlivý I. – IV., hrsg. von B. Souček]. V Táboře: Vydala Evangelická ref. diaspora jihočeská 1916 109–124

T IV: Truchlivého díl čtvrtý a ostatní. To jest: Smutný hlas zaplašeného hněvem Božím pastýře k rozplašenému hynoucímú stádu. Ostatní již rady dáním se všechněmi se žehnající. V Amsterdamě, léta 1660 (in: Dvojí poselství k českému národu [Kšaft/Smutný hlas]. Praha: Vyšehrad 1970 29–63 (hrsg. von Ant. Škarka)

VS: Renuntiatio mundi, to jest výhost světu. Kterýmž jeden zutrápených, skrze práčata světa prohnanych, kolotáním rozličným zmatených, a však do centrum milosrdenství Božího již zase uvedených a Bohu na všecku jeho vůli cele oddaných, nehodných Ježíše Krista služebníků, ode všech nepobožných, zemstvím čenichajících a vtělesných

žádostech pohřížených světa synů zjevně se odděluje (Ediert von J. V. Novák in VSJAK 15.1910 467–475)

VV: Vyznání víry Jednoty bratří českých vydané J. A. Komenským r. 1662. Nákladem Ústředního výboru českých evangelíků v Praze 1918. Praha: Tiskem knihtiskárny Th. Venty, sp. s. ruč. o. 1918 79 S.

Ž: Žalmy métreem poétským složené. Žalm I – LXIV. [s. 1. s. a.] (Ediert von Jos. Jireček: Časoměrné překlady Žalmův br. Jana Amosa Komenského, pak br. Jana Blahoslava, kn. Matouše Philonoma Beneovského a M. Vavřince Benedikta Nudožerského. Spolu s historickou zprávou o prosodii časoměrné). Ve Vídni: Tiskem a nákladem Leop. Grundova 1861 1–58.

Národní obrození

NKH: HRDLIČKA, Kašpar Melichar (1812): *Řeči pastýřské k lidu křesťanskému. Díl III.* Praha: Bohumil Háze.

NPJ: *JINDY A NYNÍ* (1828): Praha: Karel Rainold Hynek.

NKK: KORČEK, Ján (1792): *Oslavování Pána Boha za propuštění nejvyššího regenta, vyložené v kázání na památku korunování Francisska II. za uherského krále.* Banská Bystrica: Jan Josef Tumler. Knihopis č. K04326.

NBK: KRAMERIUS, Václav Matěj (1808): *Rozličné povídačky k poučení a k obveselení.* Praha: Václav Matěj Kramerius.

NPK: *KRAMÉRIUSOVY CÍSAŘSKÉ KRÁLOVSKÉ VLASTENSKÉ NOVINY* (1810): Praha: V. M. Kramerius.

NPC: *KRAMÉRIUSOVY CÍSAŘSKÉ KRÁL. VLASTENSKÉ NOVINY* (1791): Praha: V. M. Kramerius.

NPP: *PRAŽSKÉ NOVINY* (1836): Praha: synové Bohumila Haase.

NKR: ROKOS, František Alexandr (1836): *Kázání na všechny neděle a svátky v roce připadající. Díl první.* Praha: Jan Host. Pospíšil.

NOZ: SEDLÁČEK, Josef Vojtěch (1828): *Základové přírodnictví aneb fyziky a matematiky potažené neboli smíšené. Díl 2.* Praha: Jozefa Fetterlová.

NOS: SKŘIVÁNEK, Václav (1798): *Naučení o štěpařství.* Praha: vytištěno písmem Hrabovských dědiců. Knihopis č. K15430.

NBŠ: ŠEDIVÝ, Prokop (1792): *České Amazonky, aneb Děvčí boj v Čechách pod správou rekyně Vlasty.* Praha: Česká Expedice. Knihopis č. K15902.

NOŠ: ŠÍR, František (1835): *Krátký přírodopis: čili Poučení o věcech v přirozenosti se nacházejících, jakož o živocích, rostlinách a nerostech a jich krátké popsání*. Jičín: F. F. Kastránek.

NBT: TOMSA, František Bohumil (1837): *Viz keř, dcero má a doufej!* Tábor, Jindřichův Hradec: Alois Josef Landfras.

NBV: VEVERKA, František Budislav (1825): *Šťastný osud prv nešťastné princezky*. Hradec Králové: Jan Pospíšil.

NKV: VIRŠINK, Leopold František (1826): *Kázání sváteční, postní a některá nedělní. Díl třetí*. Praha: Martin Neureuter.

NOW: WOLSTEIN, Johann Gottlieb (1784): *O pádu dobytka: kniha pro sedláky*. Praha: Jan Ferdinand z Schönfeldu. Knihopis č. K17009.

1840–1918

PBD: DOSTÁL, Alois (1913): *Z měst a městeček*. Praha: Dědictví Svatojánské.

PKE: EHRENBERGER, Josef (1854): *Dvadcatero řečí a promluv příležitostných*. Praha: Václav Hess.

PKH: HAVRÁNEK, František Xaver (1843): *Nedělní kázání. Díl první*. Praha: Anna Špinková.

PBH: HLAVÁČ, Jan Nepomuk (1845): *Walter, anebo, Stálost lásky*. Tábor: Alois Josef Landfras.

POJ: JAHN, Jiljí Vratislav (1879): *Kronika práce, osvěty, průmyslu a nálezův. Díl čtvrtý, Chemické vzdělávání surovin*. Praha: I. L. Kober.

PKM: MARKRAB, Klement (1897): *Kázání na nejznámější menší aneb nezasvěcené svátky církevního roku*. Olomouc: R. Promberger.

PPN: *NÁRODNÍ LISTY* (1915): Praha: Julius Grégr.

PPP: *POZOR: NOVÉ OBČANSKÉ NOVINY* (1863): St. Louis, Mo.: Alis & Peshek.

PPD: *PRAŽSKÝ DENNÍK* (1885): Praha: Vojtěch Kubelka.

PPV: *PRAŽSKÝ VEČERNÍ LIST* (1849): Praha: K. V. Medau.

POR: REINSBERG, Josef (1894): *Nauka o soudním lékařství. IV., O uškození na těle a násilné smrti*. Praha: Bursík a Kohout.

POS: SCHMORANZ, Josef (1917): *Rukověť lovectví: příručka pro myslivce, lovce a střelce*. Praha: J. V. Rozmara.

PPS: *SVOBODNÝ OBČAN* (1875): Slané: Fr. Neubert.

POŠ: ŠAFAŘÍK, Vojtěch (1860): *Základové chemie čili lučby. Částka 1.* Praha: Matice česká.

PBŠ: ŠMILOVSKÝ, Alois Vojtěch (1872): *Kmotr Rozumec.* Praha: Nákladem spolku pro vydávání laciných knih českých.

PBZ: ZAHRADNÍK-BRODSKÝ, Bohumil (1900): *Soumrak.* Praha: Cyrillo-Methodějská knihtiskárna a nakladatelství V. Kotrba.

PKŽ: ŽÁK, František (1909): *Sedmero hlavních hříchů.* Praha: Cyrillo-Methodějská knihtiskárna a nakladatelství V. Kotrba.

SEKUNDÁRNÍ PRAMENY

BERGHAUER, Jan Tomáš Vojtěch (1779): *Život svatého Jana Nepomuckého.* Praha: Jan Karel Hraba.

BERNARDIN DE SAINT-PIERRE, Henri (1836): *Pavel a Virginia.* Přeložil Prokop Ondrák. Praha: [s. n.].

BLAŽEK, Antonín (1904): Pověsti o pokladech na Chrudimsku. *Český lid* 13, s. 272.

BOUKALOVÁ, Hedvika (2012): *Interakce a komunikace ve vyšetřování trestné činnosti z pohledu psychologie.* Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy.

CLAUREN, Heinrich (1827): *Klaurenovy povídky. Dílek druhý.* Přeložil František Bohumil Tomsa. Praha: Veronika ovdovělá Šollová, vedením Jana H. Pospíšila.

COTTIN, SOPHIE RISTAUD (1830): *Alžběta, nebo Vypovězenci siberští: příběh lásky rodičů milovné.* Přeložil František Vetešník. Jičín: František J. Kastránek.

CRANTZ, Heinrich Johann Nepomuk (1772): *Vedení k pravému, a dokonalému babímu umění.* Přeložil Josef Zlobický. Vídeň: Faktor Ján Escherycha.

ČAPEK-CHOD, Karel Matěj (1908): *Kašpar Lén mstitel.* Praha: Ottovo nakladatelství.

ČELAKOVSKÝ, František Ladislav (1852): *Mudrosloví národu slovanského ve příslovích.* Praha: České museum.

ČELAKOVSKÝ, František Ladislav (1832): *O městě božím. Díl 4.* Praha: V knížecí arcibiskupské knihtiskárně.

ČELAKOVSKÝ, František Ladislav (1831): *O městě božím. Díl 3.* Praha: V knížecí arcibiskupské knihtiskárně.

ČLÁNKOVÉ VŠEOBECNÉHO SNĚMOVNÍHO SNEŠENÍ (1778). Praha: [nakladatel neznámý].

DOKONALÝ JEDNATEL, ANEB ZEMSKÝ ADVOKÁT (1794). Přeložil Jozef Tandler. Praha: Jan Beránek.

EYBEL, Joseph Valentin (1785): *Křesťanská katolická užitečná domovní postylla*. Přeložil M. W. Kramerius. Praha: [u Rosenmüllerských dědiců].

FLAVIUS, Josephus (1856): *Josefa Flavia O válce židovské a vlastní životopis*. Přeložil František Sušil. Brno: Dědictví sv. Cyrilla a Methodia.

GESSNER, Salomon (1829): *Idylly: spisů Gesnerových díl třetí*. Přeložil Jan Nejedlý. Praha: Jan Nejedlý.

GESSNER, Salomon (1800): *Smrt Abelova*. Přeložil Jan Nejedlý. Praha: vytištěná písmem Hrabovských dědiců.

GOETHE, Johann Wolfgang von (1890): *Goethův Faust: tragedie. Část 2*. Přeložil Jaroslav Vrchlický. Praha: František Šimáček.

HAIS TÝNECKÝ, Josef (1924): *Les: pravdivé vypsání mnoha příběhů ze života hmyzu, rostlin, ptáků a zvířat*. Praha: Československé podniky tiskařské a nakladatelské.

HAMERLE, Jaroslav (1900): Churavá žena čarodějkou. *Český lid* 9, s. 65.

HARTE, Bret (1874): *Kalifornské povídky*. Přeložil J. V. Sládek. Praha: [s. n.].

HAUER, Václav (1895): Klasobraní po rukopisích. XLVIII. České glossy k latinským hymnům napsaným l. 1418. *Listy filologické* 22, s. 434–443.

HELLER, Servác Bonifác (1869): *Život na Rusi*. Opravené vydání. Praha: Nákladem spolku pro vydávání laciných knih českých.

HERMANN, Ignát (1916): *Příběh dušičkový*. Praha: Topič.

HERMANN, Ignát (1898): *Otec Kondelík a ženich Vejvara*. Praha: Topič.

HEYDUK, Adolf (1890): *Na vlnách*. Praha: Jos. R. Vilímek.

HOLEČEK, Josef (1906): *Boubín: čtvrtá kniha „Našich“*. Praha: Josef Holeček.

HOMÉROS (1844): *Homérova Odyssea*. Přeložil Antonín Liška. Praha: Nákladem Vydavatelstva Klassiků.

HOMÉROS (1842): *Homérova Iliada*. Přeložil Vlčkovský. Praha: Jan Spurný.

Hospodářské noviny (2001). 7. 12. 2001.

Hospodářské noviny (1998). 25. 3. 1998.

HOŠEK, Jan (1799): *Přednosti stavu vojenského*. Praha: Jan Beránek.

HYBNER, Jan Václav – LEHKÝ, J. (1821): *Láska a vděčnost*. Praha: Neureutrovo kněhkupectví.

CHATEAUBRIAND, François-René de (1805): *Atala, aneb, Láska svou divochů na poušti*. Přeložil Josef Jungmann. Praha: František Jeřábek.

- CHOCHOLOUŠEK, Prokop (1863): *Jih. Díl první*. Praha: Kober.
- JAHN, Jiljí V. (1895): Filip Stanislav Kodým (pokračování). *Časopis pro průmysl chemický* 5, č. 4, s. 131–137.
- JAVORNICKÝ, Jan (1815): *Zlaté zrcadlo*. Praha: František Jeřábek.
- J. H. (1921): Z nových veršů. *Kmen* 4, č. 5, s. 57–59.
- JUNGMANN, Antonín Jan (1826): *O sedmeru dobytka domácího, jeho chování a nemocech*. Praha: Josefa Fetterlová z Wildenbrunnu.
- JUNGMANN, Jan Antonín (1823): Výtah gramatiky z Nala, k libému srovnání s vlasteneckou řečí. *Krok* 3, č. 4, s. 75–103.
- JUNGMANN, Jan Antonín (1804): *Úvod k babení*. Praha: Jan Herle.
- JUNGMANN, Josef (1821): Výměšky z prosodiky a metriky české. *Krok* 1, č. 2., s. 1–32.
- JUNGMANN, Josef (1807): Starý, chudý Richard, aneb prostředek bohatým býti (z Franklinových spisů menších.). *Hlasatel český* 2, č. 3, s. 494–504.
- KALINA, Josef Jaroslav (1874): *Josefa Jaroslava Kaliny Básnické spisy*. Praha: I. L. Kober.
- KALINA, Josef Jaroslav (1852): *Básnické spisy z pozůstalosti J. Jaroslava Kaliny*. Praha: Václav Hess.
- KALOUSEK, Josef (ed.) (1897): *Archiv český, čili, Staré písemné památky české i moravské, sebrané z archivů domácích i cizích. Díl XVI*. Praha: Domestikální fond království Českého.
- KAMPELÍK, František Cyril (1861): *Spořitelny po farských kollaturách orbě, řemeslu ze svízelů pomohou*. Hradec Králové: F. C. Kampelík.
- KARÁSEK ZE LVOVIC, Jiří (1902): *Renaissanční touhy v umění*. Praha: Nákladem H. Kosterky.
- KLÁCEL, František Matouš (1847): *Františka Matouše Klácela Dobrověda*. Praha: České museum.
- KLÁŠTERSKÝ, Antonín (1898): *Tmavé růže*. Praha: František Šimáček.
- KLICPERA, Václav Kliment (1858): *Tajný pověrec: povídka novověká*. Praha: Tisk a sklad Kat. Jeřábkové.
- KLICPERA, Václav Kliment (1820a): *Divadlo Klicperovo. Svazek první*. Hradec Králové: Jan Hostivít Pospíšil.
- KLICPERA, Václav Kliment (1820b): *Lhář a jeho rod: veselohra v pěti jednáních*. Hradec Králové: Jan Fr. Host. Pospíšil.

KNIHA VŠEOBECNÝCH ZÁKONŮ MĚSTSKÝCH PRO VŠECKY NĚMECKÉ DĚDIČNÉ ZEMĚ MOCNÁŘSTVÍ RAKOUSKÉHO (1812). Praha: Kašpar Widtmann.

KOCK, Paul de (1854): *Trojlistek pařížských studentů*. Přeložil Ludvík Ritter. Praha: Jaroslav Pospíšil.

KOLLÁR, Jan (1869): Korrespondence Jana Kollára. *Květy* 4, č. 9, s. 70.

KOLLÁR, Jan (1832): *Slávy dcera*. Pešť: Trattner, Karoli.

KOLLÁR, Jan (1831): *Nedělní, svátečné i příležitostné Kázně a Řeči*. Pešť: Trattner, Karoli.

KOMENSKÝ, Jan Amos – MÜLLER, Josef Theodor (ed.) – NOVÁK, Jan Václav (ed.) (1912): *Veškerých spisů Jana Amosa Komenského. Svazek XVII., Řád jednoty; Haggaeus; Otázky o jednotě; Ohlášení; Cesta pokoje*. Brno: nákladem Ústředního spolku Jednot učitelských na Moravě.

KOMENSKÝ, Jan Amos (1892): *Jana A. Komenského Nejnovější metoda jazyků*. Z latiny přeložil Josef Šmaha. Rychnov nad Kněžnou: Tiskem a nákladem Karla Rathouského.

KOPECKÝ, Milan (1986): *České humanistické drama*. Praha: Odeon.

KOSINA, Jan Evangelista (1899): *Život starého kantora: autobiografická líceň. Díl II*. Olomouc: R. Promberger.

KRAMERIUS, Václav Matěj (1803): *Dobrá rada v potřebě*. Praha: Krameriusovou prací a nákladem vydaná.

KRAMERIUS, Václav Rodomil (1820): *Všeobecná kronika světa*. Praha: Česká expedice.

KRAMERIUS, Václav Rodomil (1817): *Kniha zlatá anebo Nový zvěstovatel všeho dobrého a užitečného pro národ slovenský, obsahující: nejdůležitější a nejprospěšnější k čtení předměty, jak z popsání zemí, ... práce básniřské a jiného všeho obsahu zástoje. Zbirka druhá*. Praha: Václav Rodomil Kramerius.

KREJČÍ, Jan (1858): O původu zeměměřeni a sopečných výjevů. *Živa* 6, č. 2, s. 72–85.

KROLMUS, Václav (ed.) (1845): *Staročeské pověsti, zpěvy, hry, obyčeje, slavnosti a nápěvy: ohledem na bájesloví česko-slovanské*. Praha: Tiskem Karla Vetterla.

KUČERA, Bohumil (1901): O fyzikálních vlastnostech hmoty za velmi nízkých teplot. *Časopis pro pěstování matematiky a fyziky* 30, č. 3, s. 184–204.

LANGER, Jaroslav (1830): Vous, kotlářík lvovský. *Čechoslav* 1, č. 1, s. 37–53.

LINDE, Samuel Bogumił (1854): *Słownik języka polskiego*. Lvov: V drukarni Zakładu Ossolińskich.

- Literární přílohy k císařským královským vídeňským novinám* (1816). Roč. 4.
- LOTH, Jan Jiří (1712): Listina v městském archivu novostrašeckém.
- MACAULAY, Thomas Babington (1863): *Dějiny anglické. Díl čtvrtý*. Přeložil Václav Zelený. Praha: I. L. Kober.
- MACPHERSON, James (1827): *Ossianovy básně*. Přeložil Josef Hollmann. Praha: U Josefy Fetterlowé z Wildenbrunu.
- MÁCHA, Karel Hynek (1834): Obrazy ze života mého. II. Marinka. *Květy* 1, č. 24, s. 193–195.
- MAJEROVÁ, Marie (1950): *Pohled do dílny: causerie o tom, jak se dělají romány*. 2. vyd. Praha: Československý spisovatel.
- MAJEROVÁ, Marie (1911): *Plané milování*. Praha: Jos. R. Vilímek.
- MĚLKA, Jaroslav (1948): *Přehled fyziologie člověka*. Praha: Spolek českých lékařů.
- MIKOVEC, Ferdinand Břetislav (1865): *Starožitnosti a Památky země České. Díl druhý*. Praha: I. L. Kober.
- MIKOVEC, Ferdinand Břetislav (1860): *Starožitnosti a Památky země České. Díl 1*. Praha: Kober a Markgraf.
- MILTON, John (1811): *Jana Miltona Ztracený ráj. Díl první*. Přeložil Josef Jungmann. Praha: Bohumil Háse.
- NOC V DOZORNĚ LONDÝNSKÉ POEZIE (1852). *Lumír* 2, č. 14, s. 324–327.
- MONTGOMERYOVÁ, Florence (1906): Nepochopen. Přeložila -ska. *Besedy času* 11, č. 12, s. 95–96.
- MORNAY, Philippe de (1613): *Rozjímání o životu a smrti*. Přeložil Jan Kampánus Vodňanský. Praha: Samuel Adam z Veleslavína.
- MRŠTÍK, Vilém (1894): *Obrázky*. Praha: František Šimáček.
- Národní archiv v Praze, Desky zemské, Praha, sig. DZV 270, fol. M20a–M21b, zápis v deskách zemských, česky, 28. 8. 1696.
- NAYLOR, Grant (2002): *Červený trpaslík*. Přeložil Ladislav Šenkyřík. Praha: Argo.
- NEJEDLÝ, Jan (1808): Podivné dědictví, pravdivý příběh z poslední války mezi Francouzi a Průšany. *Hlasatel český* 3, č. 2, s. 198–219.
- NĚMCOVÁ, Božena (1855) *Babička: obrazy venkovského života*. Praha: Jaroslav Pospíšil.
- NERUDA, Jan (1878): *Povídky malostranské*. Praha: Nákladem knihkupectví Dra Grégra a Ferd. Dattla.

- NERUDA, Jan (1876): *Studie krátké a kratší. Oddíl 2.* Praha: Nákladem kněhkupectví Dra Grégra a Ferd. Dattla.
- NERUDA, Jan (1924): *Z „Hlasu“ do „Národních listů“.* Praha: Kvasnička a Hampl.
- NIEDERLE, Lubor (1893): O rekonstrukci tělesné výšky praehistorických plemen. *Český lid* 2, s. 620–628.
- NOVÁK, Arne (1914): *Mužové a osudy: kniha studií a podobizen.* Praha: Jos. R. Vilímek.
- NOVÉ GERMANISMY (1919). *Naše řeč* 3, č. 1, s. 19–21.
- PALACKÝ, František (1823): Přehled dějin krásovědy a její literatury. *Krok* 1, č. 4, s. 22–31.
- PATERA, Adolf (1903): *O sv. Jeronymovi knihy troje.* Praha: Česká akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění.
- PATERA, Adolf (1890): *Žaltář Klementinský.* Praha: Nákladem Matice české.
- POLÁK, Milota Zdirad (1862): *Spisy Miloty Zdirada Poláka, díl I.* Praha: I. L. Kober.
- POLÁK, Milota Zdirad (1819): *Vznešenost přírody.* Praha: Josefa Fetterlová z Wildenbrunnu
- PRAVDA, František (1878): *Sebrané povídky pro lid. Díl druhý.* Praha: I. L. Kober.
- PREISSOVÁ, Gabriela (1901): *Jerla: povídka z Korutan.* Praha: František Šimáček.
- PRESL, Jan Svatopluk (1846): *Všeobecný rostlinopis, čili popsání rostlin ve všelikém ohledu užitečných i škodlivých. Díl II.* Praha: V komisi u Kronbergra a Řivnáče.
- PRESL, Jan Svatopluk (1833): O povětroních. *Časopis českého museum* 7, č. 3, s. 299–315. Praha: Nákladem Českého museum.
- PRESL, Jan Svatopluk (1828): *Lučba čili chemie zkusná.* Praha: Josefa Fetterlová z Wildenbrunnu.
- PRESL, Jan Svatopluk (1821): Navrzení soustavy živočichů dle tříd, řádů a rodů, a spolu pokus zčeštění potřebných v živočišstvu názvů. *Krok* 1, č. 2, s. 67–84.
- RIEGER, František Ladislav (1860): *Průmysl a postup výroby jeho v působení svém ke blahobytu a svobodě lidu zvláště pracujících.* Litomyšl: Antonín Augusta.
- RITTLER, Franz (1831): *Robinson Lerchenfeldský. Díl druhý.* Praha: Martin Budislav Neureuter.
- RUBEŠ, František Jaromír (1843): *Paleček, milovník žertu a pravdy: Svazek VIII.* Praha: Jan Spurný.
- SCOTT, Walter (1828): *Panna jezerní.* Přeložil František Ladislav Čelakovský. Praha: Jan H. Pospíšil.
- SEDLÁČEK, Josef Vojtěch (1821): *Paměti Plzenské.* Plzeň: Rayner.

- SEKANINA, František (ed.) (1908): *Sebrané spisy J. K. Tyla. Díl 2.* Praha: B. Kočí.
- SLAVIČINSKÝ, J. M. (1904): Na schodě. *Český lid* 13, s. 74–78.
- SMĚS (1852). *Lumír* 2, č. 49. s. 1175–1176.
- SPOLEK LÉKAŘŮ ČESKÝCH V PRAZE (1881): *Názvosloví lékařské a lékárnické.* Praha: Nákladem Spolku českých lékařů.
- STACH, Václav (1805): *Starý veršovec pro rozumnou kratochvíli.* Praha: Jan Dysbach.
- STAŠEK, Antal (1900): *V temných vírech: román. II.* Praha: Jos. R. Vilímek.
- SUŠIL, František (1886): *Evangelium svatého Jana.* Praha: Dědictví sv. Prokopa.
- SUŠIL, František (1861): *Anthologie z Ovidia, Katulla a Muséa.* Brno: Ant. Nitsche.
- SVOBODOVÁ, Růžena (1896): *Ztroskotáno.* Praha: František Šimáček.
- SVOBODOVÁ, Růžena (1895): *Na písčité půdě.* Praha: Libuše, Matice zábavy a vědění.
- ŠAFAŘÍK, Pavel Josef (1833): 1) Slované národní písně. *Časopis českého Museum* 7, č. 4, s. 445–452.
- ŠAFAŘÍK, Pavel Josef (1821): Výtah z řečí při začetí čtení metrických. *Krok* 1, č. 1, s. 19–33.
- ŠEDIVÝ, Prokop (1798): *Krásná Olivie.* Praha: Česká novinářská expedice.
- ŠIMÁČEK, Matěj Anastasia (1908): *Chci žít.* Praha: Unie.
- ŠIMÁČEK, Matěj Anastasia (1893): *Ze zápisů phil. stud. Filipa Kořínka: pohledy do rodin.* Praha: František Šimáček.
- ŠMILOVSKÝ, Vojtěch Alois (1886): *Rozptýlené kapitoly; Bez lásky.* Praha: František Šimáček.
- ŠTOLBA, Josef (1875): *Humoresky.* Praha: J. Otto.
- TEIGE, Karel (1920): [název neznámý]. *Kmen: týdenní úvahy a poznámky o životě* 3, s. 4.
- THOMSON, James (1842): *Počasy.* V české verše uvedl František Doucha. Praha: Vydavatelství biblioteky klasiků.
- TISSOT, Samuel Auguste André David (1788): *S.A.D. Tyssota Správa pro lid obecný ve všech bydlících, kterakby zdraví svého chrániti, a v nemocech sobě pomáhati měl.* Přeložil Ján Procopius. Skalica: Josef Antonín Škarniel.
- TOMEK, Václav Vladivoj (1864): *Děje království českého.* 3. vyd. Praha: Nákladem Františka Řivnáče.
- TOMÍČEK, Jan Slavomír (1863): *Zábavné povídky. Svazek II.* Praha: Jaroslav Pospíšil.
- TOMSA, František Bedřich (1831): Obět z lásky. *Rozličnosti Pražských novin* 6, č. 99, s. 610–611.

- TOMSA, František Bohumil (1850): *Kulhavý šotek ve Španělsku*. Praha: Jaroslav Pospíšil.
- TOMSA, František Bohumil (1827): *Klaurenovy povídky. Dílek pátý*. Praha: Jan H. Pospíšil.
- TOMSA, František Jan (1787): Spůsob živení lidského tiela. In: *Měsíčný spis k poučení a obveselení obecného lidu. Díl devátý*, s. 536–540. Praha: Tiskárna normální školy.
- TŮMA, Karel (1892): *Z českých mlýnů: humoresky*. 2. vydání. Praha: Jos. R. Vilímek.
- TURINSKÝ, František (1880): *Básnické spisy*. Praha: I. L. Kober.
- TURINSKÝ, František (1821): *Angelina: truchlohra ve čtveru dějství*. Hradec Králové: Jan Fr. H. Pospíšil.
- TYL, JOSEF KAJETÁN (1837): Alchemista. *Vesna* 1, č. 1, s. 181–236.
- VÉGH, Jan (1807): *Horlivé a nábožné modlitby křesťanské*. 2. vyd. Praha: Bohumil Háse.
- VEJDOVSKÝ, František (1886): Friedrich v. Stein: Příspěvek k dějinám zoologie (dokončení). *Athenaeum* 3, č. 5, s. 133–143.
- VELDE, Carl Franz van der (1828): *Guido povídka; Čarovnice Hiorba: báje*. Přeložili Josef Věnceslav Vlasák a Josef František Hollmann. Praha: Josefa Fetterlová z Wildenbrunnu.
- VIKOVÁ-KUNĚTICKÁ, Božena (1905): *Pán*. Praha: František Šimáček.
- VILLANI, Karel Drahotín (1846): *Spisy Drah. M. Barona Villaniho. První díl*. Praha: Tiskem Arcibiskupské knihtiskárny.
- VINAŘICKÝ, Karel Alois (1851): *P. Virgilia Maróna Spisy básnické*. Praha: V komisi knihkupectví V. Řivnáče.
- VODÁK, Jindřich (1946): *Cestou*. Praha: Melantrich.
- VOLEKOVÁ, Kateřina (2013): *Česká lexikografie 15. století*. Nepublikovaná disertační práce. Praha: FF UK.
- VRCHLICKÝ, Jaroslav (1893): *Moderní básníci francouzští*. Praha: Jos. R. Vilímek.
- VRCHLICKÝ, Jaroslav (1887): *Básnické profily francouzské: studie větší i menší*. Praha: František Šimáček.
- VYMAZAL, František (ed.) (1878): *Polská a lužicko-srbská poezije: výbor z národního a umělého básnictva polského a lužicko-srbského v českých překladech*. Brno: Matice Moravská.
- WEITENWEBER, Vilém Rudolf (1853): Nástiny životopisů českých přírodoskumců. *Živa* 1, č. 1, s. 21–27.

- WINTER, Zikmund (1904): *Povídky a obrázky historické*. Praha: J. Otto.
- ZABAVENÉ MASO (1898). *Právo lidu* 6, č. 338, s. 6.
- ZAP, Karel Ladislav (1835): *Popsání kr. hlavního města Prahy, pro cizince i domácí*. Praha: Arcibiskupská tiskárna.
- Zemědělec* (2010). Č. 4.
- ZÍBRT, Čeněk (1924): Třeboňského archiváře Petra Světeckého návrhy na rozdělení panské půdy mezi selský lid a řemeslníky r. 1754. *Český lid* 24, s. 345–351.
- ZÍBRT, Čeněk (1908): Vybájené pokusy o výklad božstva Triglava. *Český lid* 11, s. 44–45.
- ZIEGLER, Josef Liboslav (ed.) (1821): *Dobroslav. Dílu druhého svazek IV*. Praha: Josefa Fetterlová z Wildenbrunnu.
- ZJEVENÍ SVATÉ BRIGITY; O SVATÉM JERONÝMOVI KNIHY TROJE; OLOMOUCKÉ POVÍDKY (2. pol. 15. stol.): Uloženo ve Vědecké knihovně v Olomouci. Signatura M II 190.
- Z OTTERSODORFU, Ambrož (1791): *Život císaře Karla čtvrtého, a krále českého toho jména prvního*. Praha: Nákladem Fr. J. Tomsy.
- Z PRAHY (1852). *Lumír* 2, č. 7, s. 163–166.
- ZVĚŘINA, Ladislav Narcis (1918): [název neznámý]. *Kmen: týdenní úvahy a poznámky o životě* 1, č. 52, s. 7.

ZKRATKY

- 018Prvotiny** ČECH, Svatopluk (1913): *Prvotiny Svatopluka Čecha*.
- 072CestRako**: Z DONÍNA, Bedřich (1588): *Cesta do Rakous a Uher*.
- 077HistChru**: CEREGHETTI, Josef (1771) *Historia Chrudimska, v níž se vypisuje počátek města Chrudimě, jakož také zkáza a zase poznová vystavení, a všelikých věcí v něm zběhlych*.
- 105ČechBr15**: ČECH, Svatopluk (1889): *Nový epochální výlet pana Broučka tentokrát do patnáctého století*.
- 106ČesPosty**: *Český Postilion* (1723).
- 1192Snem497i** (1497) – Není známa bližší specifikace.
- 1359TbPoe1a4**: TABLIC, Bohuslav (1812): *Poezie. Díl čtvrtý*.
- 1373TylPraha**: TYL, Josef Kajetán (1837): *Kusy mého srdce: Praha*.
- 1395VlaZvěst**: *Vlastenecký zvěstovatel* (1820).

- 1406VrchCid:** VRCHLICKÝ, Jaroslav (1901): *Cid v zrcadle španělských romancí.*
- 1435VrchVoti:** VRCHLICKÝ, Jaroslav (1902): *Votivní desky.*
- 1450WenzJedn:** WENZIG, J. (1876): *Vojevůdce jednooký.*
- 1468ZeyLetL3:** ZEYER, Julius (1891): *Z letopisů lásky 3.*
- 188Exekucí:** *Popsání vykonané exekucí* (1738).
- 209FurPísBa:** FURCH, Vincenc (1850): *Písně a balády z války uherské; Polské dumky.*
- 248ObrazRus** HAVLÍČEK BOROVSÝ, Karel (1846): *Obrazy z Rus.*
- 258HeyCest:** HEYDUK, Adolf (1903): *Cestou: 1878–1888.*
- 314HněvBásn:** HNĚVKOVSKÝ, Šebestián (1820): *Básně drobné.*
- 318Milislav:** ŠEDIVÝ, Prokop (1800): *Hrabě a rytíř Milislav, aneb, Tepličtí kováři.*
- 362ChmelBá:** CHMELENSKÝ, Josef Krasoslav (1823): *Básně Josefa Krasoslava Chmelenského.*
- 368JakPov1:** JAKUBEC, Josef (1887): *Povídky z kraje ve verších. I.*
- 370HýbRozma:** HÝBL, Jan (1817): *Rozmanistosti.*
- 380ŽivJízd:** HÝZRL, J. (1607): *Život, v němž se obsahují některé jízdy a tažení.*
- 382JindyaN1:** *Jindy a nyní* (1830).
- 451KaluDojm:** KALUS, Josef (1903): *Přímořské dojmy a elegie.*
- 459KamBáSmí:** KAMARÝT, Josef Vlastimil (1822): *Smišené básně.*
- 470KamiNoem:** KAMINSKÝ, Bohdan (1902): *Noemi.*
- 532KlosVRáj:** KLOSTERMANN, K. (1893): *V ráji šumavském.*
- 540KollVýkl:** KOLLÁR, Ján (1832): *Výklad čili Přímětky a Vysvětlivky ku Slávy Dceře.*
- 563Kozmogra:** MÜNSTER, Sebastian (1554): *Kozmografia česká.*
- 582KramRada:** KRAMERIUS, Václav Rodomil (1803): *Dobrá rada v potřebě anebo: Vypsání života Davida Opatrného.*
- 640ŠmilBásn:** ŠMILOVSKÝ, Alois Vojtěch (1874): *Básně.*
- 648ŠtechHum:** ŠTECH, Václav (1904): *Humoresky.*
- 683LetopDač:** *Staré letopisy české, rukopis dačický* (1605).
- 752MZPCestIt:** POLÁK, Milota Zdirad (1822): *Cesta do Itálie.*
- 766NnaBach1:** NĚMCOVÁ, Božena (1845): *Národní báchorky I.*
- 769PohVes:** NĚMCOVÁ, Božena (1856): *Pohorská vesnice.*
- 786NečSvět:** NEČAS, Jan Evangelista (1884): *Svět a srdce.*
- 817PalacBás:** PALACKÝ, František (1898): *Básně.*
- 902PuchFial:** PUCHMAJER, Antonín Jaroslav (1833): *Fialky.*
- 905QuisEpig:** QUIS, Ladislav (1897): *Epigramy.*

- 911RábSmBás:** RÁB, Václav Věnceslav (1836): *Smíšené básně*.
- 946SládBásn:** SLÁDEK, Josef Václav (1875): *Básně*.
- AdamS:** *Život Adama a Evy* (1502).
- AgendaPř:** *Agenda, to jest: pořádek křtění, přisluhování...* (1783).
- AktaBratr:** *Akta Jednoty bratrské* (2. pol. 16. stol.).
- AlbínBaj:** TRUHLÁŘ, Antonín (ed.) (1901): *Jana Albína Ezopovy fabule a Brantovy rozprávky: Dle sborníku prostějovského z r. 1557*.
- AlbLékKo:** ALBRECHT, Mistr (1772): *Lékařství koňská, jistá a dokonále zkušená*.
- AlchLull:** LULLIUS, Raimund (1500): *Praktika testamentu*.
- AlxV:** *Alexandreida* (poč. 15. stol.).
- Apat:** DE AUGUSTIS, Quiricus (1496): *Lumen apothecariorum*. Přeložil Matěj z Mýta.
- ApatFr:** Sbíрка rozprav lékařských (14./15. stol.).
- ArchČ:** *Archiv český čili Staré písemné památky české i moravské*.
- ArchKol:** Excerpta z listin a knih v archivu kolínském, hlavně z manuálu písaře Jakuba (konec 15. stol.).
- ArchPís:** KŘEMEN, František (1918): *Příspěvky k českému slovníku z píseckých archiválií*. – excerpta z období poč. 16. stol. – pol. 18. stol.
- AsenM:** *Život Josefův a Aseneth* (1470).
- AsenS:** *Život Josefův a Aseneth* (1471).
- Aug:** *Zrcadlo svatého Augustina* (1398).
- AugDušeV:** PSEUDO-AUGUSTINUS (1583): *Knížka svatého Augustýna, již Titul dal Soliloquia animae ad Deum*. Přeložil Daniel Adam z Veleslavína. Knihopis č. K00888.
- BartNor:** BARTON, František Jeronym (1732): *Coelum novum*. Knihopis č. K00979.
- BartošKron:** BARTOŠ PÍSAŘ (1601): *Chronica de seditione et tumultu pragensi*.
- BawEzop:** Tzv. sborník hraběte Baworowského (1472).
- BeckAnež:** BECKOVSKÝ, Jan (1701): *Milá choť nebeského miláčka, blahoslavená Anežka panna*. Knihopis č. K01036.
- BeckPos:** BECKOVSKÝ, Jan (1716–1718): *Poselkyně starých příběhův českých*.
- BechNeub:** Sborník náboženských a mystických skladeb kněze Jana Bechyňky (15./16. stol.).
- BerlPost:** SCIPIO-BERLIČKA, Vojtěch Šebestian (1618): *Postila Scipiona Berličky*.
- BernListB:** PSEUDO-BERNARD Z CLAIRVAUX (2. pol. 15. stol.): *[List o řádné správě hospodářství]*.
- BiblBlahNZ:** *Nový zákon, vnově z jazyku řeckého do češtiny přeložený* (1568).

- BiblKladr:** *Bible Kladrubská* (1471).
- BiblKral:** *Bible Kralická* (1579–1594).
- BiblMeld:** *Bibli česká, to jest, všecká svatá Písma, obojího, Starého i Nového zákona* (1570).
- BiblOl:** *Bible Olomoucká* (1417).
- BiblPad:** *Bible Padeřovská* (1432–1435).
- BiblPraž:** *Bible Pražská* (1488).
- BiblVácl:** *Bible svatováclavská* (1712, 1715).
- BílLab:** BÍLOVSKÝ, Bohumír Hynek Josef (1720): *Cantator Cygnus [...] Hlas duchovní labutě.*
- BílNebe:** BÍLOVSKÝ, Bohumír Hynek Josef (1724): *Nebe svato-svaté, aneb Kázání sváteční.*
- BlahMuz:** BLAHOSLAV, Jan (1558): *Muzika, to jest knížka zpěvákům náležitě zprávy v sobě zavírající.*
- BlahNauč:** BLAHOSLAV, Jan (1585): *Jana Blahoslava Naučení mládencům.*
- BožanKanc:** BOŽAN, Jan Josef (1719): *Slaviček rájský na stromě života slávu tvorci svému prozpěvující.*
- BridProk:** BRIDEL, Fridrich (1699): *Jiskra slávy svato-prokopské v veliké pustině řícenin kláštera sázavského přes dvě stě let skrytá, nejprve v létu 1662, pak podruhé 1689 v české řeči na jevo se vyskytla..., nyní pak...v nově na světlo jest vydaná.*
- BridVeč:** BRIDEL, Fridrich (1659): *Stůl Páně: velebná boží předrahá svátost, večere Páně na poušti tohoto světa všem pocestným i počestným pokrm velmi laciný, proto že bez peněz, bez stříbra i beze vší ceny nastrojený.*
- BrigF:** *Zjevení svaté Brigidy* (15. stol.).
- BrikPráv:** BRIKČÍ Z LICKA, Matěj (1536): *M. Brikčího z Licka Práva městská.* Knihopis č. K01348.
- BřezKron:** VAVŘINEC Z BŘEZOVÉ (2. pol. 15. stol.): *Husitská kronika* (viz *Prameny dějin českých. Díl V = Fontes rerum Bohemicarum* 1893).
- BřezSnářM:** VAVŘINEC Z BŘEZOVÉ (1450): *Kniehy snového vykládanie.*
- BřezSnářS:** VAVŘINEC Z BŘEZOVÉ (1471): *Kniehy snového vykládanie.*
- CassHist:** CASSIODORUS, Flavius Magnus Aurelius (1594): *Historia církevní.*
- CechHlin:** ADÁMEK, Karel Václav (1899): *Cechovní zřízení na Hlinecku v XVII. a XVIII. věku.*

- CestHar:** HARANT Z POLŽIC A BEZDRUŽIC (1608): *Křištofa Haranta z Polžic a Bezdružic Cesta z království českého do Benátek, odtud do země Svaté, země Judské a dále do Egypta.*
- CestHas:** HASIŠTEJNSKÝ Z LOBKOVIC, Jan (1515): *Putování k svatému hrobu.*
- CestMandM:** *Cestopis tzv. Mandevilla* (pol. 15. stol.). Přeložil Vavřinec z Březové.
- CestMistrD:** VRATISLAV Z MITROVIC, Václav (1599): *Příhody Václava Vratislava z Mitrovic.*
- CestPref:** PREFÁT Z VLKANOVA, Oldřich (1563): *Cesta z Prahy do Benátek.*
- Církslov:** KOMENSKÝ, Jan Amos (1660): *Stručná historie církve slovanské.*
- Comest:** PETR Z TROYES (2. pol. 14. stol.): *Historia scholastica.*
- ComestCer:** PETR Z TROYES (1404): *Historia scholastica.* – tzv. Ceronský překlad.
- Cresc:** CRESCENZI, Pietro (14./15. stol.): *Opus ruralium commodorum.*
- ČerHerb:** ČERNÝ, Jan (1517): *Kniha lékařská, kteráž slove Herbář neb Zelinář.*
- ČerHerbE:** ČERNÝ, Jan (1517): *Kniha lékařská, kteráž slove Herbář neb Zelinář.*
– blíže neurčeno.
- ČervBratr:** ČERVENKA, Matěj (1558): *Osvědčení a očištění se Jednoty bratrské.*
- DamPost:** DAMASCEN, Marek (1727, 1728): *Trojí chléb nebeský pro lačný lid český.*
- DekrBratr:** *Dekrety Jednoty bratrské* (1520–1636).
- Drn:** DRNOVSKÝ Z DRNOVIC, Ctibor (před rokem 1543): *Kniha Drnovská.*
- EligVúd:** ELIGIUS OD SVATÉHO JIŘÍ (1736): *Nebeský vůdce hvězda.* Citováno z: *Medotekoucí sláva na hůře Libanonu* (1995).
- ErasmBlázn:** ROTTERDAMSKÝ, Erasmus (1513): *Chvála bláznovství.*
- EusebHist:** EUSEBIOS Z CAESAREJE (1594): *Historia církevní Eusebia přjmím Pamffila biskupa cesarienského v Palestýně, na Knihy desatery rozdělená; Téhož Eusebia Pamffila, o životu nejsvětějšího císaře Konstantýna Velikého, Knihy čtyry.*
- FabrPlaut:** FABRICIUS, Georg (1589): *Elegantiarum e plauto et terentio libri duo.*
- FelReplT:** FELIN, Jan (1637): *Rozebrání spisu druhého, Mistra Samuele Martinia c. Obranou křesťanskou nazvaného.*
- FišKHosp:** FISCHER, Kryštof (1706): *Knihy hospodářské.* Přeložil Jan Barner. Knihopis č. K02544.
- FranckOpilA:** FRANCK, Sebastian (1537): *O ukrutném a hanebném hříchu opilství.* Knihopis č. K02576.
- GestaM:** *Gesta Romanorum* (1473).

- HelDisp:** PLESKOT, Jaroslav (1997): Disputace br. Lukáše Helice s augustiniánským mnichem ve Fulneku 1589. In: *Sborník prací Filozofické fakulty Ostravské univerzity – Litterarum studia* 3, s. 5–14.
- HennNep:** HENNET, Václav Josef (1733): *Zed' slavná v trápení stálá.*
- HjkKronT:** HÁJEK Z LIBOČAN, Václav (1541): *Kronika česká.*
- HolicKor:** ZE ŠTERNBERKA, Václav Jiří Holický (1898): *Korrespondence hraběte Václava Jiřího Holického ze Šternberka.*
- HradMar:** *Pláč svatě Mařie* (60. léta 15. stol.) – součást Hradeckého rukopisu.
- HradProk:** *Legenda o svatém Prokopu* (60. l. 14. stol.) – součást Hradeckého rukopisu.
- HrubýOtc:** Pramen nebyl blíže specifikován.
- HrubýPost:** HRUBÝ, Hynek (1901): *České postilly: studie literárně a kulturně historická.*
- HusBlud:** HUS, Jan (1. pol. 15. stol.): *O šesti bludiech.*
- HusDcerkaH:** HUS, Jan (1414): *Dcerka aneb O poznání cesty pravé k spasení.*
- HusPost:** HUS, Jan (1. pol. 15. stol.): *Postila aneb Vyloženie svatých čtení nedělních.*
- HusZrc:** HUS, Jan (1414): *Zrcadlo člověka hříšného.*
- Hvězd:** Tzv. Hvězdářství krále Jana (pol. 15. stol.).
- Hyn:** Z PODĚBRAD, Hynek (konec 15. stol.): *Neuberský sborník.*
- ChelčLid:** CHELČICKÝ, Petr (1508): *O trojím lidu řeč.*
- ChelčPař:** CHELČICKÝ, Petr (2. pol. 15. stol.): Pařížský sborník prací Petra Chelčického.
- ChelčSít[?]:** CHELČICKÝ, Petr (1520): *Siet viery.*
- ChirB:** Lékařská sbírka (2. pol. 15. stol.).
- ChytilMal:** CHYTIL, Karel (1906): *Malířstvo pražské XV. a XVI. věku a jeho cechovní kniha Staroměstská z let 1490–1582.*
- IrenŽen:** IRENAEUS, Johann (1585): *Čest a nevina pohlaví ženského.* Knihopis č. K03389.
- KadlPokl:** KADLINSKÝ, Felix (1698): *Pokladnice duchovní.*
- KamenSněm:** KAMENÍČEK, František (1526–1628): *Zemské sněmy a sjezdy moravské.*
- KancEvang:** *Písně duchovní evangelistské* (1581).
- KapPost:** KAPITA, Jan (1586, nové vydání 1615): *Postilla, to jest Kázání, kteráž na řeči boží ke dnům svátečním přináležející přes celý rok činěna bývají.*
- KázAdm:** Kázání Admontská (poč. 15. stol.).
- KázDzikSct:** *[Kázání dzikovská na okruh de canctis]* (20. léta 15. stol.).

- KázLeg:** Sbirka kázání založených na legendách (pol. 15. stol.).
- KázNepMed:** LIFKA, Bohumír (ed.) (1995): *Medotekoucí sláva na hůře Libanu: soubor českých svatojanských duchovních promluv z doby opata Václava Vejmluvy, pronesených v poutním chrámu na Zelené Hoře u Žďáru nad Sázavou v letech 1727–1736.*
- Káz. po dobytí M. Plz.:** HEILMANN, Johann Jacob (1619): *Gruntovní relací kterak se při dobytí města Plzně v království českém dalo.* Praha: Daniel Karel z Karlspergka.
- KlekSem:** KLEKLAR, Jan (1702): *Semeno slova Božího.*
- KnížSrdŽel:** [Srdéčné knížky o čtyřech posledních budících věcech...] (1514).
- KomKazat:** KOMENSKÝ, Jan Amos (1620–1621): *Zpráva a naučení o kazatelství.* In: *Opera omnia 4* (1983). Praha: Academia, s. 11–106.
- KonáčPrav:** KONÁČ Z HODIŠKOVA, Mikuláš (1528): *Pravidlo lidského života, jinak podobenství starých mudrcuo.*
- KonečTheatr:** KONEČNÝ, MATOUŠ (1616): *Theatrum Divinum, to jest Divadlo boží.*
- KonstDuše:** SALESIUS, František (1657): *Bohmila neb Ouvod Boha milující duše k životu pobožnému.*
- KorPosD:** *Poselství krále Jiřího do Říma k papeži* (poč. 16. stol.).
- KořPam:** KOŘÍNEK, Jan (1675): *Staré paměti kutnohorské.*
- KristA:** *Život Krista Pána* (1360–1380).
- KronTur:** LÖWENKLAU, Jan (1594): *Kronika nová o národu tureckém na dva díly rozdělená.*
- LautPol:** LAUTERBECK, Jiří (1584): *Politia historica. O vrchnostech a správčích městských knihy patery.*
- LegKat:** Veršovaná legenda o sv. Kateřině (2. pol. 14. stol.).
- LékFrantA:** Rukopisné sborníky pojednání lékařských, astronomických aj. (pol. 15. stol.)
- LékChir:** [Chirurgické lékařství] (poč. 16. stol.).
- LékJádroBrn:** [Knihy lékařské] (1502–1503).
- LékJádroD:** Sborník lékařských pojednání (1518).
- LékKoňMuz3:** ALBRANT, Mistr (konec 15. stol.): [Koňské lékařství].
- LékNeduh:** Léky proti 11 neduhům (14./15. stol.).
- LékRhaz:** RHAZES (2. pol. 15. stol.): *Ranné lékařství.*
- LékSal:** DE SALICETO, Guilelmus (1475): *Ranná lékařství.*
- LékSalM:** DE SALICETO, Guilelmus (2. po. 15. stol.): *Ranná lékařství.*
- LékVodň:** Herbář se zdravotvídou v kodexu Vodňanském (1410).

- LékŽen:** Sbirka pojednání z oboru ženského a dětského lékařství (2. pol. 15. stol.).
- ListářPlz:** STRNAD, Josef (1905): *Listář královského města Plzně a druhdy poddaných osad. 2. díl, od r. 1450–1526.*
- LohrAnSv:** LOHR, Jindřich Hugo (1728): *Dokonalá anjelská svátost na zemi [...].*
- LomnKupid:** LOMNICKÝ Z BUDČE, Šimon (1590): *Kupidova střela.*
- LomnMudr:** LOMNICKÝ Z BUDČE, Šimon (1595): *Filozofský život.*
- LomnNaučDět:** LOMNICKÝ Z BUDČE, Šimon (1609): *Dětinský rápek.*
- LomnOtč:** LOMNICKÝ Z BUDČE, Šimon (1605): *Vejkład prostý na nejsvětější modlitbu Pánem Kristem vydanou, Otče náš.*
- Lucid1750:** *Lucidář, totiž knížka osvěcující a otvírající smysl (1750).*
- LucidT:** *Lucidář (1498).*
- LukMil:** LUKÁŠ PRAŽSKÝ (pol. 16. stol.): *Milost.*
- LukModl:** LUKÁŠ PRAŽSKÝ (1520): *[Výklad na modlitbu páně].*
- LukVira:** LUKÁŠ PRAŽSKÝ (1525): *[Knižka o gruntu víry obecné křesťanské].*
- LyraMat:** Z LYRY, Mikuláš (poč. 15. stol.): *[Výklad evangelia sv. Matouše].*
- MajCarA:** *Maiestas Carolina* (poč. 15. stol.) – sborník práva státního a trestního, zčásti též procesního a soukromého.
- ManniŽalář:** MANNI, Giovanni Battista (1676): *Věčný pekelný žalář.*
- Mark. log.:** MAREK, Antonín (1820): *Logika nebo umnice.*
- MartinUzda:** MARTINIDES, Adalbertus (1672): *Uzda duchovní aneb spasitedlná přemýšlování o posledních věcech člověka.*
- MartKronB:** TWINGER VON KÖNIGSHOFEN, Jakub (80. léta 15. stol.): *Martiniani aneb Římská kronika.* Přeložil Beneš z Hořovic.
- MattHerb:** MATTIOLI, Pietro Andrea (1562): *Herbář aneb Bylinář.*
- MattHerbHáj:** MATTIOLI, Pietro Andrea (1562): *Herbář, jinak Bylinář.*
- MattHerbVel:** MATTIOLI, Pietro Andrea (1596): *Herbář aneb Bylinář.* Knihopis č. K05417.
- MenšMeze:** MENŠÍK Z MENŠTEINA, Jakub (1600): *O mezech, hranicích, soudu a rozepři mezní.* Knihopis č. K05505.
- MetlinLék1588:** METLINGER, Bartoloměj (1588): *Náramně užitečná zpráva, kterák vnově zrození děti chovány i vychovány býti mají.*
- MichnMar:** MICHNA Z OTRADOVIC, Adam (1647): *Česká mariánská muzika.*

ModlKruz: KRUIZUS Z KRAUZENBERKU, Michal Vojtěch (1672): *Všechněm věrným, pobožným a Boha milujícím Čechům...toto horlivé předložení a jistě užitečné cvičení.*

Mudr: ČEŠKA, Jan (1529): *Řeči a naučení hlubokých mudrců.*

MünstKosm: MÜNSTER, Sebastian (1554): *Kozmografia česká.*

MužBalad: MUŽÍK, Augustin Eugen (1884): *Balady a legendy.*

NáchPost I: NÁCHODSKÝ, Štěpán František (1707): *Sancta curiositas, to jest Svatá všetečnost.*

NaučRod: *Naučení rodičům* (15./16.stol.) – didaktická veršovaná skladba.

NaučSoud: *Naučení soudcům i k soudu jdoucím* (pol. 16. stol.) – právnícký spis Jednoty bratrské.

NikodA: *Čtenie Nikodemovo* (1442).

NitschPost: NITSCH, Daniel (1709): *Berla kralovská Jezu Krista.* Knihopis č. K06194.

NovPražPošt: *Outerní/Sobotní pražské poštovní noviny* (1720).

OberSmol: OBERPFALCER, František (1613): *Jazyk knih černých, jinak smolných.*

OKlasičn: JUNGSMANN, Josef (1827): *O klasičnosti literatury a důležitosti její.*

OtcB: *Životy svatých Otců* (10. léta 15. stol.).

PasKal: *Pasionál kališnický* (1495).

PasMuzA: *Pasionál muzejní* (3. 1/3 14. stol.).

PasTisk: *Pasionál* (před r. 1487).

PěčHád: PĚČKA Z RADOSTIC, Michal (1609): *Akcí a rozepře mezi filozofem, v lékařství doktorem a orátorem.* Knihopis č. K07170.

PešProdr: PEŠINA Z ČECHORODU, Tomáš (1663): *Prodromus Moravographiae, to jest: Předchůdce Moravopisu.*

PetrarŠtěst: PETRARCA, Francesco (1501): *Kniehy dvoje o lékařství proti štěstí a neštěstí.* Přeložil Řehoř Hrubý z Jelení. Knihopis č. K07049.

Pís. Br.: *Písně bratrské* (1583).

PrávJihlA: Z GELNHAUSEN, Jan (1468): *Sbírka nálezů brněnsko-jihlavských.* Překlad Vít Tasovský z Lipoltic.

PrávJihlB: Z GELNHAUSEN, Jan (1490): *Sbírka nálezů brněnsko-jihlavských.* Překlad Vít Tasovský z Lipoltic.

PrávŠvábC: *Právo švábské* (1448).

ProchKrál: PROCHÁZKA DE LAURO, Jiří František (1713): *Nový velikomocný nebeský kráľomoc, to jest svatý Pius pátý toho jména papež.* Knihopis č. K14393.

ProkPraxD: *Praxis cancellariae* (1456).

Pror: Překlad proroků Izaiáše, Jeremiáše a Daniela (14./15.stol.).

Pr. pr.: Práva pražská (1513).

Pr. pr. Rkp.: Práva pražská (16. stol.).

Puch. Hosp.: PUCHMAJER, Antonín Jaroslav (1817): *Krátké poučení o hospodářství polním pro obecný lid.*

Půh: *Libri citationum et sententiarum seu, Knihy půhonné a nálezové* (1480).

RačRob: RAČÍN, Karel (1706): *Operae ecclesiasticae, Robota církevní.*

Ráj II: MILTON, John (1811): *Ztracený ráj. Díl 2.* Přeložil Josef Jungmann.

RešSir: HUBERIN, Kašpar (1575): *Kniha Jezusa Siracha.*

RešSlovA: REŠEL, Tomáš (1560): *Dictionarium Latinoboheicum in usum et gratiam studiosae iuventutis Bohemicae.*

RešSlovB: REŠEL, Tomáš (1562): *Dictionarium Bohemicolatinum in usum et gratiam Bohemicae pubis.*

Rkp. Kr.: *Rukopis královodvorský* (1817).

RohnSlov: ROHN, Jan Karel (1764–1768): *Nomenclator.*

RokJanB: ROKYCANA, Jan (1492): *Výklad na evangelium sv. Jana.*

RokycKl: ROKYCANA, Jan (1586): *Postila.*

Rostl. I.: BERCHTOLD, Bedřich Všemír – PRESL, Jan Svatopluk (1820): *O přirozenosti rostlin, aneb, Rostlinář.*

RozenKanc: ROZENPLUT ZE ŠVARCENBACHU, Jan (1601): *Kancionál, to jest: Sebrání zpěvův pobožných, kterých k duchovnímu potěšení každý veřejný křesťan na veřejní svátky a jiných svatých památky i časy užívati může.*

Rozl.: *Rozličnosti Pražských novin* (1828).

Rozm. o vč.: PALKOVIČ, Juraj (1818): *Rozmlouvání o včelařství včeláka mlynáře, a vinaře, dobrých sousedů od slováka.*

RukFilon: *Knihy o rukověděni Filona, toho mistra velikého* (1450).

RvačMas: RVAČOVSKÝ, Vavřinec Leander (1580): *Masopust.*

SatStav: TICHÁ, Zdeňka (ed.) (1958): *Satira na čtyři stavy.*

Sedl. fys.: SEDLÁČEK, Vojtěch (1825): *Základové přírodnictví anebo fyziky a matematiky potažené neboli smíšené.*

SekvOpav: Sekvenciář (nebo hymnář) Opavský (1418).

SilvKronK: PICCOLOMINI, Aeneas Silvius (1510): *Kronika česká.* Knihopis č. K13884.

- SilvŠtěs:** PICCOLOMINI, Aeneas Silvius (1516): *Enea Silvia poety o štěstí i divný i užitečný sen.*
- SkálaHist B III:** SKÁLA ZE ZHOŘE, Pavel (1867): *Pavla Skály ze Zhoře Historie česká od r. 1602 do r. 1623. Díl 3., 1619 až do konce března 1620.*
- SlovKlem:** Latinsko-český slovník Klementinský (1455).
- SlovOstrŠ:** Latinsko-český abecední slovník (2. pol. 15. stol.).
- Smrž. akc.:** PĚČKA SMRŽICKÝ Z RADOSTIC, Michal (1609): *Akci a rozepře mezi filozofem, v lékařství doktorem a orátorem aneb prokurátorem třmi vlastními bratry.*
- Sněmy:** Zápisy sněmovních jednání od r. 1526.
- SolfA:** *Solfernus* (80. léta 15. stol.).
- Svár:** *Svár vody s vínem* (pol. 15. stol.).
- Sych. Phr.:** SYCHRA, Matěj Josef (1822): *Versuch einen böhmischen Phraseologie.*
- ŠtelcČar:** ŠTELCAR ŽELETAVSKÝ, Jan (1588): *Knih duchovní, o velikých skutcích Pána Boha všemohoucího.*
- ŠtěpMuz:** *Kniehy o štěpování* (1447).
- ŠtítKlem:** ŠTÍTNÝ ZE ŠTÍTNÉHO, Tomáš (1376): [*Štítenský sborník Klementinský*].
- ŠtítSvátA:** ŠTÍTNÝ ZE ŠTÍTNÉHO, Tomáš (poč. 15. stol.): *Řeči nedělní a sváteční.*
- ŠtítSvátB:** ŠTÍTNÝ ZE ŠTÍTNÉHO, Tomáš (1500): *Řeči nedělní a sváteční.*
- ŠturmObran:** ŠTURM, Václav (1587): *Apologia, to jest: Obrana proti nedůvodné a nestřídmé odpovědi Silvia Ubertyna.*
- ŠturmSrov:** ŠTURM, Václav (1582): *Srovnání víry a učení bratří starších.*
- Tabl. diet.:** TABLIC, Bohuslav (1819): *Kratičká dietetika.*
- TandBaw:** *Tandariáš a Floribella* (1472) – součást tzv. sborníku hraběte Baworowského.
- Techn. I:** POPPE, Johann Heinrich Moritz von (1836): *Obširné prstonárodní naučení o řemeslech a umělostech, čili Technologia všeobecná a obzvláštní k poučení a prospěchu všelikých stavův. Díl I.* Přeložil Jan Svatopluk Presl.
- Techn. II:** POPPE, Johann Heinrich Moritz von (1837): *Obširné prstonárodní naučení o řemeslech a umělostech, čili Technologia všeobecná a obzvláštní k poučení a prospěchu všelikých stavův. Díl II.* Přeložil Jan Svatopluk Presl.
- TeigeMíst I:** TEIGE, Josef (1910): *Základy starého místopisu pražského: (1437–1620). Oddíl I., Staré město pražské.*
- TeigeMíst II:** TEIGE, Josef (1915): *Základy starého místopisu pražského: (1437–1620). Oddíl I., Staré město pražské. Díl 2.*

- Tepl. strom.:** TEPLÝ, Jan (1822): *Naučení o chování, zšlechtění, hlídání a ošetření ovocných stromů: ku potřebě pro lid a školy venkovské.*
- TkadlB:** *Tkadleček* (2. pol. 15. stol.).
- TovHád:** TOVAČOVSKÝ Z CIMBURKA, Ctibor (2. pol. 15. stol.): *Hádání Pravdy a Lži o kněžské zboží a panování jich.*
- TrestBít:** *Černá kniha města Bíteše* (1769).
- TrestTáb:** *Z Táborské knihy černé* (1607).
- TrnkaVes:** TRNKA, František Dobromysl (1821): *Vesna.*
- TrojK:** *Kronika Trojanská* (1469).
- UberRepl:** UBERINUS, Sylvius (1587): *Odpověď na šest důvodův podvodných jakéhosi doktora Václava Šturema.* Knihopis č. K16353.
- UhlPřání:** UHLÍŘ, J. (1885): *Knih veršovaných přání.*
- Um. les. II:** HAVELKA, Vilém Václav (1823): *Umění lesní. Svazek druhý.*
- VelDict:** ADAM Z VELESLAVÍNA, Daniel (1579): *Dictionarium linguae latinae.* Knihopis č. K02402.
- VelNomQ:** ADAM Z VELESLAVÍNA, Daniel (1598): *Nomenclator quadrilinguis.* Knihopis č. K03636.
- VelNomT:** ADAM Z VELESLAVÍNA, Daniel (1586): *Nomenclator omnium rerum propria nomina tribus linguis.* Knihopis č. K03637.
- VelSilva:** ADAM Z VELESLAVÍNA, Daniel (1598): *Silva quadrilinguis.* Knihopis č. K02253.
- VeronS:** *Povídka o Veronice* (1442).
- VesPost:** VESELÝ, Fabián (1724): *Kázání na svátky přes celý rok. Svazek 1.*
- Vít.:** Tzv. Svatovítský rukopis (1380–1400).
- VodňLact:** VODŇANSKÝ, Jan (1511): *Lactifer.*
- VýklKruml:** *Krumlovský výklad* (1. pol. 15. stol.).
- WaldtKáz:** DE WALDT, Ondřej František Jakub (1736): *Chválo-řeč neb Kázání na některé svátky.*
- WolkPlod:** VOLKENBERG Z VOLKENBERKU, Matouš (ed.) (1576): *Zahrádka růžová žen plodných o početí, zplození, složení a rození člověka...*
- XenKýr:** XENOFÓN (1605): *Cyropaedia.*
- Zák. sv. Ben.:** BENEDIKT Z NURSIE (1760): *Řehola aneb Zákon svatého otce Benedikta opata.*
- ZámrPost:** ZÁMRSKÝ, Martin Philadelphus (1592): *Postila evangelistská.*

Zatšvéd: ZATOČIL Z LÖWENBRUCKU, Jan Norbert (1685): *Leto- a denno-pis.*

ZrcSpasK: *Zrcadlo člověčieho spasenie* (1420).

ŽídSpráv: ŽÍDEK, Pavel (3. 1/3 15. stol.): *Jiří správozna.*

ODBORNÁ LITERATURA

BAČKOVSKÝ, František (1894): *Oprávce poklésků mluvnických, neboli, Brus jazyka českého.* 4., zcela přeprac. vyd. Praha: František Bačkovský.

BARTOŠ, František (1886): *Dialektologie moravská. První díl. Nářečí slovenský, dolské, valašské a lašské.* Brno: Nákladem Matice Moravské.

BUDOVIČOVÁ, Viera – DOLEŽEL, Lubomír (1956): Základní příručka spisovné slovenštiny. *Naše řeč* 39, č. 9–10, s. 273–281.

ČELAKOVSKÝ, František Ladislav (1830): Posudky: Selanky od J. Langera; Gesnerovy Idyly od V. Hanky a od J. Nejedlého. *Časopis společnosti vlastenského museum v Čechách* 4, č. 2, s. 210–230.

ČERMÁK, František (2012): *Morfematika a slovo tvorba češtiny.* Praha: NLN.

ČERMÁK, František (1990): *Syntagmatika a paradigmatica českého slova. II., Morfologie a tvorění slov.* Praha: Univerzita Karlova.

ČERNÁ, Alena M. (2012): Spanilá jízda po internetu. *Naše řeč* 95, č. 3, s. 113–121.

DANĚHELKA, Jiří (1985): Směrnice pro vydávání starších českých textů. In: *Husitský Tábor: sborník muzea husitského revolučního hnutí 8.* Tábor: Muzeum husitského revolučního hnutí, s. 285–301.

DOKULIL, Miloš (1962): *Tvorění slov v češtině 1: Teorie odvozování slov.* Praha: Nakladatelství Československé akademie věd.

DVOŘÁK, Emil (1983): Ke kodifikaci pravidel užívání přechodníků. *Naše řeč* 66, č. 4, s. 180–192.

DVOŘÁK, Emil (1979): „Umělá pravidla“ Josefa Dobrovského. *Slovo a slovesnost* 40, č. 1, s. 32–35.

DVOŘÁK, Emil (1970): *Vývoj přechodníkových konstrukcí ve starší češtině.* Praha: Univerzita Karlova.

ERTL, Václav (1928): Duch Indie. *Naše řeč* 12, č. 2, s. 38–42.

ERTL, Václav (1922): Moderní kultura jazyka českého. *Naše řeč* 6, č. 2, s. 41–61.

ERTL, Václav (1921a): Krev a písek. *Naše řeč* 5, č. 5, s. 149–155.

ERTL, Václav (1921b): Postrádati. *Naše řeč* 5, č. 5, s. 129–139.

- FABIÁN, Josef (2009): *Slovník nespisovného jazyka valaského*. 3. doplněné a rozšířené vyd. (dotisk). Valašské Meziříčí: Občanské sdružení Valašské Athény.
- FIDLEROVÁ, Alena (2013): Barokní čeština v prvních třech čtvrtinách 18. století. In: *Čeština a dějiny*. Olomouc: Univerzita Palackého, s. 96–112.
- FIEDLEROVÁ, Alena (1978): Z osmého sešitu Staročeského slovníku. *Naše řeč* 61, č. 4, s. 212–216.
- FRIED, Mirjam (2015): *Kontextové faktory ve vývoji gramatických kategorií*. Praha: Univerzita Karlova.
- FUKOVÁ, Irena – NEJEDLÝ, Petr – ŠIMEK, Štěpán (2019): K připravovanému Slovníku raněnovověké češtiny. *Naše řeč* 102, č. 1–2, s. 76–87.
- GEBAUER, Jan (1902): *Pravidla hledící k českému pravopisu a tvarosloví s abecedním seznamem slov a tvarů*. Praha: Císařský královský školní knihosklad.
- GIGER, Markus (2012): Participiální systém češtiny a pozice přičestí minulého činného na -(v)š- v něm. In: Čmejrková Světlá – Hoffmannová Jana – Klímová Jana: *Čeština v pohledu synchronním a diachronním*. Praha: Karolinum, s. 567–574.
- HATTALA, Martin (1854): *Zvukosloví jazyka staro- i novo-českého a slovenského. Díl první*. Praha: Matice česká.
- HAUSENBLAS, Karel (1960): Kopečného Základy české skladby. *Naše řeč* 43, č. 5–6, s. 163–169.
- HAVRÁNEK, Bohuslav (1963): Příspěvek k tvoření slov ve spisovných jazycích slovanských: Adjektiva s významem latinských adjektiv na -bilis. In: *Studie o spisovném jazyce*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, s. 265–281.
- HORÁLKOVÁ, Zdeňka (1970): Slovní zásoba Komenského jako pramen národopisných poznatků. *Naše řeč* 31, č. 4, s. 366–379.
- <http://lekarske.slovníky.cz/pojem/forsirovany>
- CHMELA, Josef (1830): *Lateinisch-Böhmisch-Deutsches Wörterbuch, nach J. J. Schellers Etymologischer Grundlage*. Königingrätz: Johann Host. Pospíšil.
- JELÍNEK, Milan (2003): Transpoziční verbální adjektiva aktivní. In: *SPFFBU*, A 51, s. 113–123.
- KALINOVÁ, Zuzana (2014): *Slovesná adjektiva v barokních textech*. Nepublikovaná diplomová práce. České Budějovice: FF JU. Dostupné také z: <http://wstag.jcu.cz>
- KAMIŠ, Adolf (1981): Citovat x citýrovat, pauzovat x pauzírovat. *Naše řeč* 64, č. 3, s. 162–163.

- KNAPPOVÁ, Miloslava (1973): K tvoření příslovcí z přídavných jmen. *Naše řeč* 56, č. 1, s. 11–18.
- KOMÁREK, Miroslav (1969): Jazykovědná problematika RKZ. In: Fiala, Zdeněk et al.: *Rukopisy královédvorský a zelenohorský: Dnešní stav poznání: [Sborník studií. 1. a 2. kniha]*. Praha: Academia, s. 197–274.
- KOMENSKÝ, Jan Amos (1983): *Opera omnia. 4*. Praha: Academia.
- KOMENSKÝ, Jan Amos (1669): *Janua linguarum reserata aurea: Sive seminarium lingvarum et scientiarum omnium*. Praha: Arcibiskupská tiskárna.
- KOPŘIVOVÁ, Marie (2006): *Valence českých adjektiv*. Praha: NLN.
- KOUPIL, Ondřej (2007): *Grammatykáři*. Praha: Karolinum.
- K. P. (1925): Morótné. *Naše řeč* 9, č. 8, s. 248–249.
- KUČERA, Karel (1983): *Jazyk českých spisů J. A. Komenského*. Praha: Univerzita Karlova.
- KUSÁKOVÁ, Lenka (1985): Nejedlého kritika Thámovy české gramatiky z r. 1798. *Naše řeč* 68, č. 3, s. 135–140.
- LAMPRECHT, Arnošt (1966): *Vývoj fonologického systému českého jazyka*. Brno: Univerzita J. E. Purkyně.
- LÍČITI (1927). *Naše řeč* 11, č. 7, s. 166.
- LISTÁRNA (1919). *Naše řeč* 3, č. 4, s. 127.
- MATZENUER, Antonín (1888): Příspěvky ke slovanskému jazykozpytu. *Listy filologické* 15, s. 161–180.
- NĚMEC, Igor (1989): Principy jazykového vývoje a historie češtiny. *Slovo a slovesnost* 50, č. 2, s. 81–96.
- NĚMEC, Igor (1987): Ze staročeského slovníku. *Listy filologické* 110, č. 3, s. 169–174.
- NĚMEC, Igor (1970): Nová slova Husova a J. A. Komenského. *Slovo a slovesnost* 31, č. 4, s. 313–324.
- NEWERKLA, (2011): *Sprachkontakte Deutsch. – Tchechisch – Slowakisch. 2. vyd.* Frankfurt am Main: Peter Lang.
- NOVÁKOVÁ, Veronika (2018): *Složená adjektiva v době barokní a jejich vývoj v době národního obrození*. Nепublikovaná disertační práce. České Budějovice: FF JU. Dostupné z: <http://wstag.jcu.cz>
- NOVOTNÝ, Jiří (1984): *Nástin syntaktického popisu češtiny (na základě valenční teorie)*. Ústí nad Labem: Pedagogická fakulta v Ústí nad Labem.

- OSOLSOBĚ, Klára (2011): *Morfologie českého slovesa a tvoření deverbativ jako problém strojové analýzy češtiny*. Brno: Masarykova univerzita.
- OSOLSOBĚ, Klára (2009): Deriváty na -čí: gramatika, slovník a korpus. *Linguistica Brunensia* 57, č. 1–2, s. 115–127.
- PÍTHA, Petr (1982): K otázce valence u adjektiv. *Slovo a slovesnost* 43, č. 2, s. 113–118.
- PORÁK, Jaroslav (1983): *Humanistická čeština: hláskosloví a pravopis*. Praha: Univerzita Karlova.
- PROUZOVÁ, Hana (1983): K valenčním vlastnostem primárních adjektiv v češtině. *Slovo a slovesnost* 44, č. 4, s. 265–274.
- R. J. (1923): Patříčný. *Naše řeč* 7, č. 5, s. 157.
- RUSÍNOVÁ, Zdenka (1979): K tvoření deadjektivních adverbii v staré češtině. In: *SPFFBU*, A 27, s. 149–158.
- RUSÍNOVÁ, Zdenka – ŠLOSAR, Dušan (1967): Průřez vývojem slovtvorné soustavy adjektiv v češtině. In: *SPFFBU*, A 15, s. 99–110.
- ŘEŘAVÝ (1936). *Naše řeč* 20, č. 1, s. 23–24.
- SOMMER, Johann Gottfried (1830): Meklenburská rekyně. *Jindy a nyní* 3, č. 9, s. 33–34.
- STANĚK, Vladimír (2000): Neologismy v díle Karla Čapka. *Naše řeč* 83, č. 2, s. 77–96.
- STICH, Alexandr (1969): Stupňování přídavného jména vzrušující. *Naše řeč* 52, č. 1, s. 62–64.
- ŠLOSAR, Dušan (1999): *Česká kompozita diachronně*. Brno: Masarykova univerzita.
- ŠTĚDRONĚ, Miloš – ŠLOSAR, Dušan (2004): *Dějiny české hudební terminologie*. Brno: Masarykova univerzita v Brně.
- TROST, Pavel (1976): Staré sloveso fintovati a fintit. *Naše řeč* 59, č. 1, s. 55–56.
- VINTR, Josef (1998): Zásady transkripce českých textů z barokní doby. *Listy filologické* 121, č. 3–4, s. 341–346.
- VZDĚLÁVACÍ (1923). *Naše řeč* 7, č. 1, s. 32.
- ZMĚNY V PRAVIDLECH ČESKÉHO PRAVOPISU (1942c): *Naše řeč* 26, č. 5, s. 146–155.
- ZMĚNY V PRAVIDLECH ČESKÉHO PRAVOPISU (1942b): *Naše řeč* 26, č. 4, s. 111–118.
- ZMĚNY V PRAVIDLECH ČESKÉHO PRAVOPISU (1942a). *Naše řeč* 26, č. 3, s. 80–90.
- ZUBATÝ, Josef (1928): Namšiti, namšívati, námech. *Naše řeč* 12, č. 2, s. 25–34

SLOVNÍKY

ASCS: *Akademický slovník cizích slov* [online]. Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR. [cit. 10. 7. 2019]. Dostupné z: <http://prirucka.ujc.cas.cz>

ČJA: *Český jazykový atlas 1–5* [online]. Brno: Dialektologické oddělení Ústavu pro jazyk český AV ČR (2012–2016). [cit. 10. 7. 2019]. Dostupné z: <http://cja.ujc.cas.cz>

DOBROVSKÝ, Josef (1821a): *Deutsch-böhmisches Wörterbuch. 2. díl, L–Z*. Praha: In der Herrl'schen Buchhandlung.

DOBROVSKÝ, Josef (1821b): *Deutsch-böhmisches Wörterbuch 1. díl, A–K*. Praha: In der Herrl'schen Buchhandlung.

ESSČ: *Elektronický slovník staré češtiny* [online]. Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR. [cit. 10. 7. 2019]. Dostupné z: <http://vokabular.ujc.cas.cz>

FRANTA ŠUMAVSKÝ, Josef (1844): *Deutsch-böhmisches Wörterbuch. Erster Band, A–J*. Praha: Jan Spurný.

GbSlov: *Slovník staročeský Jana Gebauera* [online]. Praha: Academia (1968–2008). [cit. 10. 7. 2019]. Dostupné z <http://vokabular.ujc.cas.cz>

HOLUB, Josef – LYER, Stanislav (1992): *Stručný etymologický slovník jazyka českého se zvláštním zřetelem k slovům kulturním a cizím*. Praha: SPN.

IJ: Internetová jazyková příručka [online]: Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR. [cit. 10. 7. 2019]. Dostupné z: <http://prirucka.ujc.cas.cz>

Jglov V: **JUNGMANN, Josef (1839):** *Slovník česko-německý Josefa Jungmanna. Díl V., W–Z*. Praha: V knížecí arcibiskupské knihtiskárně, u Josefy vdovy Fetterlové, řízením Václava Špinky.

Jglov IV: **JUNGMANN, Josef (1838):** *Slovník česko-německý Josefa Jungmanna. Díl IV., S–U*. Praha: V knížecí arcibiskupské knihtiskárně, u Josefy vdovy Fetterlové, řízením Václava Špinky.

Jglov III: **JUNGMANN, Josef (1837):** *Slovník česko-německý Josefa Jungmanna. Díl III., P–R*. Praha: V knížecí arcibiskupské knihtiskárně, u Josefy vdovy Fetterlové, řízením Václava Špinky.

Jglov II: **JUNGMANN, Josef (1836):** *Slovník česko-německý Josefa Jungmanna. Díl II., K–O*. Praha: V knížecí arcibiskupské knihtiskárně, u Josefy vdovy Fetterlové, řízením Václava Špinky.

Jglov I: JUNGSMANN, Josef (1835): *Slovník česko-německý Josefa Jungsmanna. Díl I., A–J*. Praha: V knížecí arcibiskupské knihtiskárně, u Josefy vdovy Fetterlové, řízením Václava Špinky.

KARLÍK, Petr – NEKULA, Marek – PLESKALOVÁ, Jana (ed.): *Nový encyklopedický slovník češtiny* [online]. Brno: Masarykova univerzita (2012–2018). Dostupné z: <http://czechency.org>

KOTT, František Štěpán (1893): *Česko-německý slovník zvláště grammaticko-fraseologický. Díl sedmý, Dodatky O–Ž, 2. dodatky A–Ž*. Praha: Tiskem a nákladem knihtiskárny Františka Šimáčka.

KOTT, František Štěpán (1890): *Česko-německý slovník zvláště grammaticko-fraseologický. Díl šestý, Dodatky D–N*. Praha: Tiskem a nákladem knihtiskárny Františka Šimáčka.

KOTT, František Štěpán (1887): *Česko-německý slovník zvláště grammaticko-fraseologický. Díl pátý, Z–Č*. Praha: Tiskem a nákladem knihtiskárny Františka Šimáčka.

KOTT, František Štěpán (1884): *Česko-německý slovník zvláště grammaticko-fraseologický. Díl čtvrtý, T–Y*. Praha: Tiskem a nákladem knihtiskárny Františka Šimáčka.

KOTT, František Štěpán (1882): *Česko-německý slovník zvláště grammaticko-fraseologický. Díl třetí, Q–Š*. Praha: Tiskem a nákladem knihtiskárny Františka Šimáčka.

KOTT, František Štěpán (1880): *Česko-německý slovník zvláště grammaticko-fraseologický. Díl druhý, N–P*. Praha: Tiskem a nákladem knihtiskárny Františka Šimáčka.

KOTT, František Štěpán (1878): *Česko-německý slovník zvláště grammaticko-fraseologický. Díl první, A–M*. Praha: Tiskem a nákladem knihtiskárny Josefa Koláře.

LD: NEJEDLÝ, Petr a kol.: *Lexikální databáze humanistické a barokní češtiny* [online]. Praha: ÚJČ AV ČR, v. v. i. (2010). Dostupné z: <http://madla.ujc.cas.cz>

MACHEK, Václav (1957): *Etymologický slovník jazyka českého. 2.*, opravené a doplněné vyd. Praha: Academia.

MSS – *Malý staročeský slovník* [online]. Praha: SPN (1979). [cit. 10. 7. 2019]. Dostupné z: <http://vokabular.ujc.cas.cz>

- PSJČ:** *Průruční slovník jazyka českého* [online]: Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR (1935–1957). [cit. 10. 7. 2019]. Dostupné z: <http://bara.ujc.cas.cz/psjc>
- REJZEK, Jiří (2001): *Český etymologický slovník*. Praha: Leda.
- ROSA, Václav Jan (1672): *Thesaurus linguae Bohemicae*. Praha: Knihovna Národního muzea. Dostupné z: http://bara.ujc.cas.cz/slovniky/rosa/rosa_uvod.html
- SSČ:** FILIPEC, Josef a kol. (1994): *Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost*. 2. vyd. Praha: Academia.
- SSJČ:** *Slovník spisovného jazyka českého* [online]. Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR. [cit. 10. 7. 2019]. Dostupné z: <http://ssjc.ujc.cas.cz>
- STB:** *Staročeská textová banka* [online]. Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR (2008–). [cit. 10. 2. 2019]. Dostupné z: <http://vokabular.ujc.cas.cz/banka.aspx?idz=STB>
- StčS:** *Staročeský slovník*. [Seš.] 1–26 [online]. Praha: Academia (1968–2008). [cit. 10. 7. 2019]. Dostupné z: <http://vokabular.ujc.cas.cz>
- StřčTB:** *Středněčeská textová banka* [online]. Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR (2015–). [cit. 10. 2. 2019]. Dostupné z: <http://vokabular.ujc.cas.cz/banka.aspx?idz=SDTB>
- ŠimekSlov:** *Slovníček staré češtiny Františka Šimka* [online]. Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR (2007–2008). [cit. 10. 7. 2019]. Dostupné z: <http://vokabular.ujc.cas.cz>
- Velký lékařský slovník* [online]. Praha: Maxdorf, s.r.o. (1998–2018). [cit. 10. 7. 2019]. Dostupné z: <http://lekarske.slovniky.cz>
- VW:** *Vokabulář webový* [online]. Praha: Oddělení vývoje jazyka Ústavu pro jazyk český AV ČR, v. v. i. (2006–2019). [cit. 10. 7. 2019]. Dostupné z: <http://vokabular.ujc.cas.cz>

GRAMATIKY

- BENEDIKT NUDOŽERSKÝ, Vavřinec (1999): *Grammaticae Bohemicae, ad leges naturalis methodi conformatae, et notis numerisque illustratae ac distinctae, libri duo*. Ed. N. S. Smith. Ostrava: Ostravská univerzita.
- ČECHOVÁ, Marie a kol. (1996): *Čeština – řeč a jazyk*. Praha: ISV.
- ČEJKA, Mirek – ŠLOSAR, Dušan – NECHUTOVÁ, Jana (1991): *Gramatika česká Jana Blahoslava*. Brno: Masarykova univerzita.
- DOBROVSKÝ, Josef (1819): *Lehrgebäude der böhmischen Sprache: zum Theile verkürzt, zum Theile umgearbeitet und vermehrt*. Vyd. 2., upravené. Praha: Bey Gottlieb Haase.

DOBROVSKÝ, Josef (1809): *Ausführliches Lehrgebäude der böhmischen Sprache, zur gründlichen Erlernung derselben für Deutsche, zur vollkommenern Kenntniß für Böhmen*. Praha: Johann Herrl.

DOBROVSKÝ, Josef (1799): *Die Bildsamkeit der slawischen Sprache, an der Bildung der Substantive und Adjektive in der Böhmischen Sprache dargestellt*. Praha: Herrlichen Buchhandlung.

DOLEŽAL, Pavel (1746): *Grammatica Slavico-bohemica, in qua, praeter alia, ratio accuratae scriptionis & flexionis, quae in hac lingua magnis difficultatibus laborat, ex genuinis fundamentis demonstratur, ut et discrimen inter dialectum Bohemorum & cultiorum Slavorum in Hungaria insinuatur; cum appendice, quae tum modum multiplicandi vocabula per motionem, derivationem compositionemque, tum quaedam ad elegantiam sermonis spectantia, cum Catonis Dystichis, exhibit: quae omnia partim ex aliis grammaticis accepta, partim propria industria investigata, atque a viris linguae huius haud imperitis examinata, omnibus eiusdem cultoribus ad usum*. Bratislava.

DRACHOVSKÝ, Jan (1660): *Grammatica Boëmica in V libros divisa a quodam Patre Societatis Jesu jam pridem in gratiam tyronum Boëmicae linguae composita, et multorum ejusdem linguae Studiosorum Saepe manibus descripta tritaque, hoc demum Anno a partu Virginis 1660 in plurium usum et utilitatem typis excusa et vulgata*. Olomouc: Apud Vitum Henricum Ettel. Dostupné z: <http://vokabular.ujc.cas.cz/moduly/mluvnice/digitalni-kopie-detail/DrachGram1660>

GEBAUER (1963): *Historická mluvnice jazyka českého. Díl I, Hláskosloví*. 2., doplněné vydání. Praha: Nakladatelství ČSAV.

GEBAUER, Jan (1929): *Historická mluvnice jazyka českého. Díl IV, Skladba*. Praha: Česká akademie věd a umění.

GEBAUER, Jan (1926): *Mluvnice česká pro školy střední a ústavy učitelské, I. Hláskosloví, nauka o slově*. Vyd. 9., opr. Praha: Nákladem Československé grafické unie.

GEBAUER, Jan (1904): *Příruční mluvnice jazyka českého*. Vyd. 2., opravené. Praha: Nákladem grafické společnosti „Unie“.

GEBAUER, Jan (1900): *Příruční mluvnice jazyka českého pro učitele a studium soukromé*. Praha.

GEBAUER, Jan (1898): *Historická mluvnice jazyka českého. Díl III, Tvarosloví. II, Časování*. Praha: Nákladem F. Tempského.

- GEBAUER, Jan (1894): *Historická mluvnice jazyka českého. Díl I, Hláskosloví*. Praha: Nákladem F. Tempského.
- GEBAUER, Jan (1890a) *Mluvnice česká pro školy střední a ústavy učitelské. II., Skladba*. Praha, Vídeň: Nákladem F. Tempského.
- GEBAUER, Jan (1890b): *Mluvnice česká pro školy střední a ústavy učitelské. I., Nauka o slově*. Praha, Vídeň: Nákladem F. Tempského.
- HATTALA, Martin (1857): *Srovnávací mluvnice jazyka českého a slovenského*. Praha: Nákladem Calve-ova kněhkupectví.
- HAVRÁNEK, Bohuslav – JEDLIČKA, Alois (1986): *Česká mluvnice*. 5. vydání. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.
- HORECKÝ, Ján (1959): *Slovotvorná sústava slovenčiny: podstatné meno, prídavné meno, sloveso*. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied.
- JANDIT, Václav (1704): *Grammatica linguae Boëmicæ methodo facili per regulas certas ac universales explicata, in orthographiam, etymologiam, syntaxim et prosodiam divisa: omnibus, tam discentibus ac exteris, quam linguarum magistris ac domesticis, historicis, oratoribus, etc. perquam utilis: specialiter insertae sunt regulae orthographicae accuratissimae R. P. Konstantij de Soc. Jesu*. Praha.
- KAMPELÍK, František Cyril (1842): *Čechoslovan čili Národní jazyk v Čechách, na Moravě, ve Slezsku a Slovensku*. Praha: Jan Hostivít Pospíšil.
- KARLÍK, Petr – NEKULA, Marek – RUSÍNOVÁ, Zdenka (ed.) (2012): *Příruční mluvnice češtiny*. 4. vydání. Praha: NLN.
- KLÁCEL, František Matouš (1843): *Počátky vědecké mluvnictví českého*. Brno: Karel Winiker.
- KONSTANC, Jiří (1667): *Lima linguae Bohemicae, to jest Brus jazyka českého neb Spis o poopravení a naostření řeči české, vydaný k libosti milovníkův čistoty a dokonalosti češtiny i k užitku a nevyhnutelné potřebě impressorův a písařův českých*. Praha: Impresí akademická. Dostupné z: <http://vokabular.ujc.cas.cz/moduly/mluvnice/digitalni-kopie-detail/KonsLima1667>
- KOPEČNÝ, František (1958): *Základy české skladby*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.
- KRÁTKÁ PRAVIDLA K LATINSKÉ ŘEČI (1764). Praha: Jan Jiří Schneider.
- MIKEŠ, František Otakar (1875): *Česká mluvnice*. Vyd. 2. Praha: I. L. Kober.
- MIKEŠ, František Otakar (1867): *Pravopis a mluvnice jazyka českého*. Praha: Eduard Grégr.

NEJEDLÝ, Jan (1804): *Böhmische Grammatik*. Prag: In Commission in der Widtmann'schen.

OPTÁT, Beneš – GZEL, Petr – PHILOMATHES, Václav (1533): *Grammatyka česká v dvojí stránce: orthographia předkem, kteráž učí českú řeč právě a vlastně psáti i čísti (ta se i lejkom hodí); etymologia potom, kteráž učí českú řeč právě a vlastně mluvit i z latíny vykládati (ta samým latiníkom přísluší)*. Náměšť nad Oslavou. Dostupné z: <http://vokabular.ujc.cas.cz/moduly/mluvnice/digitalni-kopie-detail/NamGram1533>

PAŘÍZEK, Aleš (1812): *Pravidla české dobropisemnosti praktickými příklady vysvětlená, pro učitele českých škol, zvlášt pak pro kandidáty ouřadu učitelského*. Praha: Jan Buchler.

PAULINY, Eugen – RŮŽIČKA, Jozef – ŠTOLZ, Jozef (1968): *Slovenská gramatika: vysokoškolská učebnica pre pedagogické fakulty*. 5. vyd. Bratislava: Slov. pedagog. nakladateľství.

PELCL, František Martin (1795): *Grundsätze der böhmischen Grammatik*. Praha.

PETR, Jan a kol. (1986a): *Mluvnice češtiny 1*. Praha: Academia.

PETR, Jan a kol. (1986b): *Mluvnice češtiny 2*. Praha: Academia.

POHL, Jan Václav (1783): *Slovník řeči české*. In: *Neuverbesserte Böhmische Grammatik, mit all erforderlichen tüchtigen Grundsätzen...* Vyd. 5. Vídeň: Johann Thomas von Trattner, s. 283–470. Dostupné z: <http://bara.ujc.cas.cz/slovniky/pohlgramslov1783/search.php>

POHL, Jan Václav (1773): *Neuverbesserte Böhmische Grammatik, mit all erforderlichen tüchtigen Grundsätzen, gut- und verlässlicher Rechtschreibung, Ableitung, und zufolge dieser verschiedener Deutung der Böhmischen Wörter bewehrt; denn mit einem eigentlich Böhmischen Wörterbuch, und mehrern der allgemeinen Erforderniß nach eingerichten Gesprächen, zu rechtschaffener Erlernung dieser Sprache, für einen Deutschen, als ingleichen auch der deutschen Sprache für die Böhmen und Pohlen begleitet und bestehend in vier Haupttheilen, nämlich: der Orthographie, oder Rechtschreibung, der Ethymologie, oder Wortforschung, der Syntax, oder Wörterfügung, der Prosodie, oder Tommessung: allen diese Sprache Lehrenden und Lernenden zu einen tüchtigen Werkzeug verfaßt*. Vyd. 3. Vídeň, Praha, Brno, Lemberg.

POHL, Jan Václav (1756): *Grammatica linguae Bohemicae oder Die böhmische Sprachkunst, bestehend in vier Theilen, benanntlich: I. der Orthographi oder Schreibkunst, II. der Ethymologi oder Wortforschung, III. der Syntaxi oder Wörterfügung, IV. der Prosodi oder Aussprachkunst: allen Liebhabern dieser Sprache,*

sowohl Lehrenden als Lernenden, zu einem erforderlichen Werkzeug gefertigt. Vídeň, Praha, Terst.

PRIMA PRINCIPIA LINGVAE BOHEMICAE (2. pol. 17. stol.). Praha: Tiskárna jezuitská.

Dostupné z: <http://vokabular.ujc.cas.cz/moduly/mluvnice/digitalni-kopie-detail/Prin>

ROSA, Václav Jan (1991): *Czech Grammar 1672: Čechořečnost 1672*. Přeložili Gavin Betts a Jiří Marvan. Praha: Porta.

ROSA, Václav Jan (1672): *Grammatica linguae Bohemicae quatuor partibus orthographia, ethymologia, syntaxi et prosodia constans. In qua omnia ejus linguae fundamenta novo et facili ad eam discendam modo per regulas certas et universales explicantur et omnimodae grammaticis accuratis disquisitionibus analogiae deteguntur. Omnibus, tam docentibus, quam discantibus, imo vel plurimum etiam historicis, oratoribus et concionatoribus, qui copiam et diversitatem verborum ad sententias variandas, et proloquendas desiderant, perquam utilis.* Praha.

RUSÍNOVÁ, Zdenka (1993): *Současná česká morfologie*. Brno: Masarykova univerzita.

RUSÍNOVÁ, Zdenka (1980): *Tvoření slov v současné češtině*. Brno: Univerzita J. E. Purkyně.

ŠEMBERA, Vojtěch (1841): *Böhmische Rechtschreibung*. Olomouc: Alois Škarnicl.

ŠLOSAR, Dušan – BAUER, Jaroslav – LAMPRECHT, Arnošt (1986): *Historická mluvnice češtiny*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.

ŠMILAUER, Vladimír (1971): *Novočeské tvoření slov*. Praha: SPN.

ŠTAJER, Matěj Václav (1668): *Výborně dobrý způsob, jak se má dobře po česku psáti neb tisknouti, vytažený z České biblí, která na několik dílů rozdělena a vejklady po krajích položenými vysvětlena byvši, mezi nekatolickými jest u veliké vážnosti, ale pro kacířské bludy od katolíků ani čísti, ani chovati se nemá. Nicméně poněvadž (podlé všech zdání) nad jiné české knihy vlastněji, pěkněji a pilněji vytištěna byla, způsob jejího písma nemůže se než nad míru chváliti — a ten tuto se vykládá a hoden jest, aby všickni školní mistrové poručili svým učedníkům jej míti bedlivě čísti a podlé něho psáti se učiti.* Praha: Akademická impresí. Knihopis č. K15948. Dostupné z: <http://vokabular.ujc.cas.cz/moduly/mluvnice/digitalni-kopie-detail/StajerZpusob1668>

ŠTÍCHA, František a kol. (2013): *Akademická gramatika češtiny*. Praha: Academia.

THÁM, Karel Hynek (1811): *Neueste gründliche und leichtfaßliche Methode in möglichster Geschwindigkeit böhmisch richtig lesen und schreiben zu lernen*. Praha.

THÁM, Karel Hynek (1801): *Böhmische Grammatik zum Gebrauche der Deutschen, wodurch sie diese Sprache auf eine leichte Art in kurzer Zeit gründlich erlernen können; nebst verschiedenen böhmisch-deutschen Gesprächen, auserlesenen Histörchen, Erzählungen, Fabeln, dann eigenen Namen der Länder, Städte, Flüsse, Völker, Orden, Sekten, Männer, Weiber und der heidnischen Gottheiten*. Vyd. 4. Praha.

THÁM, Karel Hynek (1798): *Böhmische Grammatik zum Gebrauche der Deutschen, wodurch sie diese Sprache auf eine leichte Art in kurzer Zeit gründlich erlernen können; nebst verschiedenen böhmisch-deutschen Gesprächen, auserlesenen Histörchen, Erzählungen, Fabeln, dann eigenen Namen der Länder, Städte, Flüsse, Völker, Orden, Sekten, Männer, Weiber und der heidnischen Gottheiten*. Praha.

THÁM, Karel Hynek (1785): *Kurzgefaßte böhmische Sprachlehre, nebst böhmisch, deutsch, französischen Gesprächen und Auszügen aus den besten böhmischen Schriften*. Praha, Vídeň.

TOMÍČEK, Jan Slavomír (1853): *Česká mluvnice nově vzdělaná*. Vyd. 3., rozšířené. Praha: Sklad knihkupectví Calvova.

TOMÍČEK, Jan Slavomír (1850): *Česká mluvnice nově vzdělaná*. Praha: Sklad knihkupectví Calvova.

TOMSA, František Jan (1782): *Böhmische Sprachlehre*. Praha.

TRÁVNÍČEK, František (1949): *Mluvnice spisovné češtiny II. Skladba*. Praha: Melantrich.

TRÁVNÍČEK, František (1948): *Mluvnice spisovné češtiny I. Hláskosloví – tvoření slov – tvarosloví*. Praha: Melantrich.

REJSTŘÍK ADJEKTIV

A

allirovaný · 73
assentující · 54

B

bdějící · 58
bdící · 58
beblavý · 101
bebtavý · 101
bedlivý · 114
běhutý · 121
beptavý · 101
běžný · 105, 122
bicí · 139, 142, 145
blahoslavený · 124, 129
blažitelný · 129, 136
blikavý · 100
blokírovaný · 78
blokovaný · 77
bloudivý · 112, 120
blyštící se · 137
bodavý · 101, 110
bodlatý · 101
bodlavý · 101, 104, 109
bodlivý · 101
bojácí · 106
bojáclivý · 106
bojácný · 24, 106, 118, 120
bojatý · 106, 121
bojný · 106
bouřivý · 120
bouřlivý · 61, 120
budoucí · 18, 44, 56, 60
bydlející · 58
bydlící · 58, 177
bytelný · 131, 134
byvší · 92

C

cělící · 140
cělíživý · 140, 158
cělístvý · 140, 158
cělivý · 140, 158
centedlný · 133
censurující · 54
cídící · 142
citelný · 130
cítlivý · 121
cvičný · 105

Č

čarovný · 117
čerpací · 146
čilý · 94
čitelný · 124
čmýrající se · 41, 59
čnějící · 58
čníci · 58
čpící · 46, 110
čtitelný · 124

D

dadoucí · 44, 57, 154
dající se · 154
daný · 81
dbalý · 159
dbavý · 159
děkovací · 144, 156
děkovný · 144, 156
dělný · 117
deputirovaný · 74, 81
deputovaný · 74, 81
diktovaný · 81
disputovný · 106
disputující · 34
dlážděný · 61
dlážený · 61
dobytný · 126
dobyty · 23, 71, 82, 126
dobyvný · 126
dočtený · 73, 77
dodatelný · 133
dokonalý · 86, 94, 159
dokonaný · 159
dokračující · 59
domlouvající · 40
domnělý · 90
domyšlivý · 113
donesený · 64
donucovací · 143
dopadající · 48
doplňovací · 145
doprovázející · 50
dopustivší se · 92
dorazivší · 93
dorostlý · 55
dorůstající · 41, 55
dostudovaný · 91
dostupný · 138
dotčený · 73, 77
dotěravý · 108
dotěrný · 108

dotírající · 108
dotíravý · 108
doufající · 42
doufalivý · 120
doufalý · 160
doufanlivý · 98, 120, 121, 160
dovedný · 118
dovozující · 59
doznavší (se) · 92
dozrálý · 90
dozrávající · 65
drápavý · 101, 116, 119
draplavý · 101, 116
drásavý · 116, 119
draslavý · 115, 116, 119
držaný · 65, 72
důležitý · 102, 110, 116, 122
dusivý · 112
důstojný · 105
důvěřící · 59
důvěřivý · 111
dýchací · 145, 146
dýchající · 52, 53, 58
dychtivý · 121
dýšící · 53, 58

E

exhumovaný · 81
exulující · 38

F

faldující · 39, 59
fasující · 39
forsírovaný · 78
forsovaný · 78

H

hadrovný · 106
hadrující se · 39, 59, 60
hájitelný · 129
halekavý · 99
hamovaný · 68
hamující · 68
hanějící · 58
hanící · 58
hanivý · 156
hanlivý · 98, 104, 107, 120
hasící · 146
hasnoucí · 50
hbitný · 102
hbitý · 79, 102, 148

hebký · 148
hebný · 148
helekavý · 100
hemovaný · 68
hledající · 159
hlodající · 55, 58
hlozíci · 55, 58
hmatatelný · 134, 156
hmyzající · 42
hmyzíci (se) · 36, 42, 59
hnětilý · 121
hnětivý · 121
hnětlivý · 121
hnětný · 121
hnijíci · 19
hojebný · 140
hojeci · 140, 144
hojící · 140, 144
hojitelný · 140, 158
horký · 148, 151
horlivý · 96, 122, 129, 165, 186
horoucí · 45, 46, 57, 155
horovný · 118
horšící se · 46
hořavý · 116, 119
hořící · 45, 46, 75, 155
hořivý · 116
hořký · 148, 151
hořlavý · 115, 116, 119
hrací · 146
hrazený · 62, 63
hražděný · 63
hryzající · 154
hryzoucí · 154
hřímavý · 114, 115
hřmějící · 58
hřmící · 58
hýbající (se) · 36, 41, 47, 58
hýbící se · 58
hybký · 148

Ch

chrkavý · 100
chrklavý · 100
chrochtavý · 108, 109
chtějící · 36, 38, 58, 154
chtící · 36, 47, 58, 154
churavý · 91
chvalitebný · 25, 127, 132, 136
chvástavý · 113
chvějící · 58
chvíci · 58
chybějící · 43, 53, 58
chybíci · 53, 58
chybující · 47, 53
chytající · 48
chytrný · 151
chytrý · 25, 150, 151, 152

I

informovaný · 77
informující · 38, 77

J

jatý · 20, 80
jedký · 132, 157
jedlivý · 132
jedlný · 132
jedlý · 24, 132, 158
jednací · 145
jednotící · 51
jedný · 132
jedomý · 132, 157
jemný · 123, 126, 138
jídlný · 123
jímající · 129
jízlivý · 99

K

kašlavý · 100
klamavý · 156
klamivý · 107, 156
klamlivý · 107, 156
klamný · 156
klonící se · 46
kluzký · 147, 151, 157
kojitelný · 130, 136
kolébavý · 99
komandující · 54
komendýrující · 48, 54
kontrastující · 54
kormoutlivý · 99
korunovaný · 77
korunující · 38, 77
kráčejíci · 58
kráčící · 58
krátký · 35, 73, 104, 110, 170,
175
krhavý · 100
krmící · 156
krmný · 140, 144, 145, 156
krotký · 112, 149, 157
krumplovaný · 68
krumpovaný · 68
krutný · 104
krutý · 103
krycí · 142
krytý · 82
křehocící · 34, 35, 36
křikavý · 101, 156
křiklavý · 101, 156
kšaftující · 39
ktivoucí · 43, 44, 51, 57
kulhající · 93
kvetlý · 159

kvetnoucí · 44, 51
kvetoucí · 44, 51
květoucí · 44
kvilející · 58
kvilící · 58
kypějící · 58
kypící · 58
kypřý · 150, 151, 152, 157
kysající · 58
kyselý · 94
kyšící · 38, 58

L

lačnějící · 58
lačníci · 58
lakomý · 150
laškovný · 111
léhací · 139
lekavý · 99, 100
lépavý · 109
lepivý · 151, 157
lepkavý · 109, 119, 147, 151,
157
lepký · 109, 119, 147, 151, 157
létací · 143
létalý · 159
létavý · 36, 45, 109, 159
ležatý · 22, 24, 102, 110, 116,
121, 157
ležící · 60, 157
lípavý · 109
lípkaavý · 108, 109, 119
lopotující (se) · 37, 59
lpavý · 109
lpějící · 58
lpící · 58
lsknutý · 121
luxovaný · 78

M

makavý · 105, 127, 156, 158
mámící · 46
marnivý · 112
marný · 104, 126, 138
mazavý · 110
mazlavý · 46, 50, 109, 110, 119
mektavý · 100
melící · 36, 47, 58
meloucí · 53, 58
mezující · 47
minulý · 159
miškovaný · 66
mlčedlivý · 120
mlčelivý · 97, 156
mlčenlivý · 97, 155
mobilisovaný · 78
močný · 150
mohoutný · 117

mohutný · 116, 121, 157
mohutý · 117, 157
moklý · 150
mokrý · 150
moroutný · 24, 104, 121, 157
možný · 127, 138, 157
mroucí · 57, 58
mrtvělý · 93
mrtvý · 24, 96, 122
mrzatý · 103, 121, 157
mrzký · 149, 152
mrzutý · 103
mrzutý · 24, 103, 110, 116, 121,
157
mřežovaný · 66
mřící · 58
mstitelný · 125, 158
mstivý · 125
mumlavý · 119
musitelný · 123, 125
myslející · 58
myslíci · 58

N

nabitý · 82
nabytný · 131
nadchnutý · 155
nadšený · 155
nadzvedající · 54
nahnilý · 89
nahraditelný · 130
nacházející se · 50
nakazilý · 98
nakazitelný · 98, 125
nakazující · 98
nakažlivý · 97, 108, 113, 121
nakažený · 98
nakažlivý · 98, 113
nakažující · 59, 98, 125
naléčený · 66
naléhavý · 114
nalézající se · 49
náležející · 17, 30, 58
náležící · 58
náležitý · 102, 110, 116, 119,
122, 182
naložený · 72
namáhavý · 114
napínavý · 114
napjatý · 69
napnutý · 69
napřažený · 72
naprznělý · 93
narazivší · 95
narkotisovaný · 78
následní · 117, 120
následný · 117
následovní · 117, 120
následovný · 117
následující · 52, 60

nastalý · 95, 161
nastávající · 40
nastavší · 92, 95, 161
nastoupivší · 92
nastudovaný · 77
natřesený · 80
naučlivý · 108
navrátivší · 92
nazvedající se · 54
nazývající se · 48
nebylý · 93
necitedlný · 109, 130
nedbací · 98
nedbalivý · 98
nedbalý · 98, 155
nedbanlivý · 98, 155
nedbatelný · 98
nedbavý · 98
nedobytný · 126
nedobytný · 126, 137
nedobytný · 71, 126, 129, 137,
158
nedostižený · 136, 137, 138, 159
nedostižitelný · 138
nedostižný · 138
nedotknutelný · 133
nedovařený · 77
nedůtklivý · 87, 99
nedůživý · 110
nedýchatečný · 133
nejapný · 125, 126, 137
nekoupelný · 123
nenabytný · 130, 131
nenadálý · 93
nenahraditelný · 130
nenáviděný · 72
neobešlý · 128, 137, 158
neoblomitelný · 135
neoblomný · 135, 137
neobsáhlý · 128, 136, 137, 158
neocentelný · 129
neodolatelný · 129, 130, 137
neodolný · 137
neohrožený · 71
nepohnutelný · 138
nepohnutý · 129, 137, 158
nepochopitelný · 130
nepostihlý · 128, 137, 158
nepostižitelný · 124
nepostrádatelný · 133
nepoživatelný · 134
neprodyšný · 114
nepromokavý · 114
nepřející · 118, 120
nepřející · 118, 119, 120
nepřemožitelný · 123, 133
nepřestřenný · 116
nepřetrhovaný · 116
nepřetržený · 116
nepřetržitý · 116, 121
nepřevážitelný · 123
nepřijatelný · 133

nerozhodný · 135
nerozlučitelný · 134, 137
nerozlučný · 137
neroztržitelný · 129
neschůdný · 131
neskonalý · 93
nesplnitelný · 133
nestihlý · 128, 137, 158
nestihmulý · 129
nestihnulý · 129
nestižený · 129, 136, 156, 158
nestižitelný · 156
nestydatý · 102, 110, 116, 121,
157
nestydký · 102, 157
nestydlivý · 102, 106, 157
neuhasitelný · 124
neunavený · 132, 137, 160
neúnavný · 132
neupíratelný · 133, 134
neuprositelný · 133
neuvěřitelný · 138
nevrlý · 93, 94
nevšimavý · 109, 130
nevyhnutelný · 18, 124, 125,
129, 137, 138, 199
nevyhnutý · 71, 129, 137, 159
nevýmluvný · 125, 131
nevynahražitelný · 130
nevypověditelný · 130
nevypovídatelný · 130
nevyrovnatelný · 133, 134, 137
nevyslovitelný · 129
nevystihlý · 129, 136, 137, 158,
159
nevystižitelný · 134
nevyvážitelný · 130
nevyvrátitelný · 137
nevývratný · 131, 137
nevyzpytatelný · 130
nevyzpytatelný · 137
nezadatelný · 133
nezapomenutelný · 138
nezlomný · 134, 135, 137
neznatelný · 130
neznicený · 72
nezpytatelný · 124
nezvratný · 135
nyjící · 54

O

obalený · 65
obdařený · 88
obdržaný · 65
obdržená · 65
obětavý · 114, 117
obežřelý · 111
obežřený · 111
obežřetný · 111
obinulý · 65, 159

obinutý · 69, 159
 oblamáný · 65, 76
 obleněný · 76
 oblevující · 59
 oblíbený · 81
 oblomný · 135
 obloupený · 65
 obmežovaný · 72
 obmezený · 72, 76
 obmezující · 72
 obmytý · 69
 obnášející · 50
 obnovitelný · 138
 obracující · 59
 obsáhlý · 128
 obskakující · 38
 obtížný · 100
 obvalený · 65
 obvěšený · 65, 76
 obvinutý · 69, 79
 obývání · 146
 oceňovací · 143
 očištěný · 75
 očkovací · 117, 142
 odběhší · 93
 oddaný · 67, 81
 oddělený · 67
 odjatý · 75, 80
 odlehčující · 46
 odňatý · 75
 odněšený · 71
 odnímatelný · 133
 odolatelny · 130
 odporující · 46
 odporuvý · 112
 odstávající · 48, 76
 odstoupivší · 92
 odvírající · 55
 odvlažený · 73
 odvolací · 142
 odvracující · 59
 ohbitý · 128, 158
 ohebný · 128
 ohebný · 13, 128, 148
 ohlašovací · 145
 ohledující · 37, 59
 ohrazený · 75
 ohražený · 75
 ohybatelný · 128
 ohybavý · 128
 ohýbavý · 128
 ohybný · 128
 ohyblivý · 108, 128
 ohybný · 128
 ohýbný · 128
 ochabělý · 89
 ochablý · 89
 okluzký · 89
 okluzlý · 89
 oklzlý · 89
 okolostojící · 119
 okrocený · 66
 oktrojovaný · 77
 olámaný · 76
 omezený · 28, 72, 76
 omrzalý · 85
 omrzely · 85
 opatrný · 104, 105, 158
 operující · 54
 opevňovací · 143
 opilý · 78
 oplzlý · 94, 151
 opovědění · 66
 opravený · 80
 osamělý · 85, 89, 94
 osamocení · 94
 osamotělý · 89, 94
 osamotnělý · 89, 94
 osiřalý · 85
 osiřelý · 85
 oslábly · 85
 osladčený · 66
 oslavený · 151
 ospalý · 155, 160
 ospanlivý · 98, 155, 160
 ostražitý · 116
 ostydlý · 87
 osutý · 80
 osvěcující · 40, 186
 osvícení · 129
 ošklubaný · 64
 oškubaný · 64
 ošoustaný · 65, 66
 otevřený · 12, 35, 41, 45, 52, 81,
 100, 103
 otrlý · 94
 otvírající · 40, 55, 186
 oučinnivý · 107
 oulistný · 104
 ověšený · 65, 76
 ovinutý · 79
 ozbrojený · 71
 ozdobující · 59
 oznamující · 119
 ožahavý · 55, 100
 ožehavý · 99
 oživavý · 109
 oživavý · 109

P

padající · 45, 49, 58, 154, 161
 padoucí · 45, 51, 58, 154
 pachtící se · 51
 palčivý · 98, 108, 113, 115
 pálicí · 35
 parkovací · 146
 patentovaný · 81
 pathavý · 100
 pačhavý · 100
 pačhvý · 100
 patrný · 35, 138
 patřící · 21, 38, 52
 patřičný · 118, 120
 pečící se · 45, 58
 pekoucí · 44, 45, 58
 pekoucí se · 44
 pestrý · 152
 pící · 139, 158
 pilený · 54
 pilicí · 54
 pitedlný · 139
 pitelný · 158
 pitomý · 150, 157
 pitý · 158
 plačtivý · 25, 97, 108, 155
 platicí · 46
 platný · 122
 plavací · 141
 plavící se · 84
 plavný · 126, 135
 plazící se · 35, 40, 107
 plazivý · 107
 plésající · 36, 41
 pléšící · 36
 plovací · 141
 plovoucí · 36, 45, 58
 plující · 45, 58
 plzký · 147, 151, 157
 poblázněný · 80
 pobodnutý · 70
 pobuřlivý · 113
 poctivý · 122
 počavší · 95
 poddaný · 81
 podešlý · 86
 podkalený · 73
 podkasalý · 85
 podlážděný · 61
 podlážení · 61
 podmaněný · 65
 podrostající · 40, 55
 podřízený · 76
 podříznutý · 79
 podteklý · 87
 podvracující · 54, 59
 pohnutelný · 47, 128, 130
 pohnutelný · 129
 pohnutý · 22, 82, 117
 pohoršitelný · 125
 pohoršitelný · 158
 pohoršlivý · 125
 pohrávající · 40
 pohřizený · 63, viz pohřizený
 pohřizující · 59
 pohřizující · 37
 pohyblivý · 113
 pochopitelný · 127
 pochopitelný · 127, 138
 pochýlený · 65
 pochylný · 65
 poingoustěný · 74
 poinkoustěný · 74
 pojistivý · 143, 160
 pojišťovací · 143, 145

pokropující · 59
 polehtávající · 40, 59
 polechtávající · 40
 polektávající · 40
 položitý · 102, 103
 pomíjející · 50
 pomíjitedlný · 50, 125
 pomínutelný · 50, 125
 pomlouvačný · 27, 118, 120
 ponabroušený · 80
 poodchovaný · 80
 poodložený · 80
 poproměněný · 80
 porozvinutý · 80
 poshověcí · 144
 poshověný · 80
 poskvrněný · 63
 pospichající · 119
 postižitelný · 130
 postlaný · 99
 postoupivší · 92
 postrádající · 54, 55
 postřehnutelný · 133
 posunutý · 79
 posvěcující · 60
 posyřalý · 93
 posyřelý · 93
 posyřený · 93
 poškrvněný · 75, viz poskvrněný
 pošlý · 86
 potěšený · 129, 158
 potěšitelný · 21, 124, 129, 133,
 138
 potklivý · 49
 potopující se · 59
 potřebující · 35
 potupený · 81
 potutedlný · 126
 poučný · 162
 povědomý · 150, 151, 157
 povržlivý · 113
 povzdálený · 80
 povznášející · 56, 60
 pozbavený · 76
 pozelenalý · 160
 pozelenavý · 160
 pozlacovací · 142
 poznávací · 146
 pozorovací · 140, 142, 144, 160
 pozůstalý · 85
 pozůstávající · 40, 41, 60
 pozůstavený · 65
 požeňnaný · 73, 154
 premovaný · 67
 presovaný · 67
 prchlý · 87
 privilegovaný · 81
 probuzující · 59
 prodloužený · 89
 prodloužilý · 89
 prohlídací · 128, 137, 159
 prohlédací · 128, 143
 prohledávací · 143
 prohledávaný · 128, 137, 158
 prohledčivý · 128
 prohledlý · 128
 prohlednutý · 128
 prohledný · 135
 prohlídací · 128
 prohlídčivý · 128
 prohlídnutý · 128
 prochvělý · 91
 projektovaný · 78, 81
 projektovaný · 78, 81
 proklatý · 70
 prokletý · 70
 prokmitající · 59
 prokřikující · 59
 prokvetlý · 90
 prominující · 54
 promrzalý · 85
 promrzelý · 85
 pronesený · 75
 pronešený · 72, 76
 pronikající · 49
 pronikavý · 49, 128
 propichací · 143
 propichovací · 143
 proříznutý · 79
 prositebný · 127, 136
 proskakující · 41
 proslavený · 95, 161
 proslavivší se · 95, 161
 prostírající se · 54
 prosvítavý · 114, 132, 137
 prosvítivý · 114
 prosvitný · 135
 protáhnutý · 155
 protažený · 155
 provandrovalý · 87, 91, 95
 provinilý · 85
 provleklý · 91
 prozíravý · 114
 prozračitý · 110, 121, 132, 137,
 160
 prozračný · 135, 137
 prozředlivý · 137
 prozřetedlný · 128
 prozřetelný · 137
 prozřitelny · 137
 prozřivý · 137
 prožluklý · 83
 prudký · 72, 98, 148
 průhledčivý · 128
 průhledný · 131, 135, 137, 138
 průsvitavý · 114
 průsvítavý · 114
 průsvitný · 135, 137
 průzračitý · 110, 132
 průzračný · 135
 prýstící · 47, 52, 154
 přeběhlý · 86
 předběžný · 118
 přednesený · 63, 64
 přednešený · 63
 předsevzatý · 69
 překážející · 68
 přenešený · 64
 přetrpený · 73
 převracující · 54, 59
 převrhlý · 86
 přeživší · 92
 příčinlivý · 113
 přidavný · 118
 přichytající · 59
 přijatelný · 138
 přijatý · 19, 82
 příjemný · 73, 138
 přijímací · 146
 přikvačující · 59
 přiléhavý · 103
 příležející · 35, 103
 příležitý · 35
 příležitý · 35, 103, 159
 příležitý · 24, 102, 103, 110,
 116, 159
 přílehlý · 103
 přílezný · 103
 příličný · 80
 přiměřený · 72, 73
 přináležející · 58, 184
 přináležící · 58
 přinášející · 16, 50
 přinešený · 64, 72
 přiodívající se · 42, 59
 připalovací · 140, 160
 připovídající · 49
 připravený · 71
 připustitelný · 138
 přípustný · 138
 přirozený · 81, 86
 příslušející · 58
 příslušící · 58
 příslušný · 95, 106, 122
 přispívající · 48
 přistojící · 36
 přistřený · 71
 přistřetý · 70, 81
 přitvořený · 80
 přišedší · 92
 přitahavý · 112
 příučlivý · 108, 121
 přivandrovalý · 91, 95
 přívětivý · 97
 přívětivý · 97, 156
 přivezený · 63, 75
 přivezený · 71, 75, viz přivezený
 přivzatý · 80
 psací · 21, 142
 psaný · 124
 pstrý · 152
 půjčný · 137
 půložitý · 103
 puntující se · 39, 59
 působitlivý · 112
 působivý · 112

působlivý · 112, 156
působný · 112
puštěný · 73
pyčící · 36, 58
pykající · 47, 58

R

rdějící · 58
rdící · 58
recommandovaný · 78
recommendoovaný · 78
reformirovaný · 74
reformovaný · 74
rekomandovaný · 78
renommirovaný · 78
renomovaný · 78
reptavý · 115
resignovaný · 68
resignující se · 38
retovaný · 48
retující · 46, 48
rouhačný · 99
rouhanlivý · 99
rouhavý · 99
rozbitý · 82
rozbolněný · 77
rozbořený · 159
rozdělovací · 143
rozdmychnutý · 70, 81
rozhodný · 135
rozhodující · 60
rozjedlý · 42, 160
rozjídající se · 42, 160
rozjídavý · 160
rozklobaný · 64
rozkotaný · 73
rozkvétající · 54
rozložitý · 102
rozlučitelný · 134
rozmáhající se · 40, 41
rozmařilý · 85
rozmazaný · 62, 67
rozmazlený · 67
rozorávaný · 80
rozpačilý · 96, 159
rozpačitý · 96, 156, 159
rozpačivý · 96, 113
rozpáčivý · 156
rozpačlivý · 96
rozpáčlivý · 156
rozpačný · 96, 156
rozpatý · 69, 74
rozpiatého · viz rozpjatý
rozpjatý · 74, 79
rozpjatý · 69, 74, 79
rozplašený · 65
rozplemeněný · 73
rozporoučející · 59
rozpustilý · 87
rozpustitelný · 135

rozpuštěný · 135, 138
rozrušený · 135
rozsapávající · 41
rozsápávající · 59
rozsátý · 70
rozsetý · 70
rozsmeknutý · 70
rozšklebující se · 59
roztopený · 115
roztržený · 159
roztržitý · 159
rozvážlivý · 114, 156
rozvinající se · 42, 59
rozvláčitý · 102
rozvláčivý · 102
rozvláčný · 102
rozvorovaný · 80
rozzelenalý · 84
rozzelenávající · 59, 167
rozžatý · 70, 79
rozžehnavající · 40, 59
rozžetý · 70, 79
rozžvejkáný · 72
ruinovaný · 78
ruinyrovaný · 78
rušící · 37, 47
rušící se · 37
různíci se · 38
rycí · 142
rytěřující · 39

Ř

řeřavý · 115
řezací · 142

S

satý · 70
sátý · 70
sbarvený · 75
sběhlý · 92
sběrací · 142, 144, 145
scělistivý · 140, 158
scělistivý · 140, 158
secí · 143
sedací · 147
sedící · 52
seřaděný · 72, 76
seřazený · 76
sesílený · 75
sestoupivší · 92
sesutý · 75
sešlý · 86
setý · 70
sfintovaný · 68, 81
sformovaný · 68
shnilý · 45, 71, 83, 89
shodující se · 44, 46
shotovený · 62, 75

shovívající · 115
shovívavý · 114
shrbělý · 84
shrbilý · 84
schápaný · 80
scházející · 43
schopný · 105, 122, 126
schovaný · 62, 73
schovávající · 115
siptící · 35
skáčící · 58
skákaající · 47, 58
skažený · 71, 73, 89
sklápěcí · 144
sklapovací · 144
skonalý · 93
skonávající · 125
skoumavý · 154
skroušený · 62, 71
skrytý · 75, 82
skřípavý · 99
skříplavý · 99
skříplavý · 99
skřivený · 62
skušený · 62, 71, 75, 91
skvějící · 43, 56, 155
skvělý · 83, 90, 114
skvetlý · 84
skvící · 155
skvoucí · 155
skypřený · 71, 147
slédný · 141
slídící · 156
slídivý · 112, 120
slídný · 141, 144, 145, 156
slizký · 147, 151, 157
slobutný · 104
slovoutný · 24, 104, 117
slovutný · 104, 110, 117, 121
složený · 81
složité · 116, 122
slušející · 58
slušící · 58
slušný · 122
slynoucí · 50
slyšaný · 65
slyšený · 65
slyšitelný · 134
slzející · 58, 154
slzíci · 58, 154
smazací · 128, 156, 159
smazatelný · 156
smejšejšíci · 72
smělý · 108
smíšený · 81
smrdutý · 103, 121
smýšlející · 56
snaživý · 112, 156
snažlivý · 112
snažný · 112
snažující · 112
snesitelný · 130

soptící · 46
související · 58
souvisící · 58
spálený · 75
spalující · 60
spanilý · 24, 25, 83, 88, 94
spatý · 69, 74, 79
spečetěný · 62
spiatý · 74, 79, viz *spjatý*
spíchající · 48, 49, 59
spjatý · 69, 74, 79, 82
splácený · 66
spojený · 72, 81
spojovací · 53, 140, 142, 159
spokojený · 81
spolehající · 40
spolehlivý · 113
spolehlý · 113
spořivý · 112
spotvořený · 62
sproštěný · 62
spřipínané · viz *zpřipínaný*
spřízněný · 71
spuchřelý · 88
spukřelý · 88
spuntovaný · 68
spustitelný · 133
srostlý · 159
srovnatelný · 138
srovnávající · 60
srozumitelný · 138
sršatý · 101, 121, 156
sršavý · 101, 156
sršivý · 101, 156
sršlavý · 101, 121, 156
sršný · 156
stapující · 47
sšikovaný · 68
sšplíchaný · 80
stálý · 99
stávavší · 92
stavějící · 54, 58
stavící · 58
stávkující · 51
steklý · 84
stelící · 58, 59
steloucí · 53, 58
stemperovaný · 68
stihlý · 128
stižitedlný · 123, 128, 134
stkvějící · 43, 46, 56
stkvějící se · 43, 56
stkvělý · 83, 90
stkvící · 46
stkvoucí · 46
stojatý · 21, 24, 102, 110, 116, 121, 157
stojící · 157
stonající · 58
stonavý · 93, 100
stonící · 36, 58
strangulovaný · 78

strápený · 62
strašivý · 120, 156
strašlivý · 24, 120, 122
strávený · 72
strhaný · 66
strmějící · 58
strmící · 58, 88
strnulý · 88, 90
stroskotaný · 62
střeštěný · 62
střídativý · 108
střídavý · 108
stříkací · 143
studovavší · 92, 95
studující · 77, 92
stydátý · 102
stydký · 147
sutý · 80
svalený · 66
svědomý · 150, 151, 157
svěřený · 71
svírající · 41
svodící · 35
svodný · 104, 110, 117
svolávací · 142
svozující · 37
svraskalý · 83, 94
svráskatělý · 94
svrasklý · 94
svraštilý · 94
svůdný · 104, 110, 117
sypký · 147, 157
sžravý · 114

Š

šacující · 39, 60
šafující · 39, 59
šantavý · 100
šepavý · 101, 119
šeplavý · 101, 119
šeptavý · 101
šetrný · 112
šící · 142, 144
šilhavý · 101
škodlivý · 97, 156
škodlivý · 97
škřipavý · 99
škubaný · 64
škubavý · 115
šmathavý · 100
šmat'havý · 100
šmat'chavý · 100
šmatlavý · 100
šmitavý · 100
šmithavý · 100
šmíthavý · 100
štipavý · 116
štiplavý · 115
švihlý · 89

T

tahající · 41, 156
tajný · 138
tázající se · 58
tážící · 58
tážící se · 36
tažný · 144, 156
tečící · 58
tekoucí · 50, 51, 58, 157
tekucí · 51
tekutý · 24, 100, 103, 110, 116, 121, 150, 157
těžký · 25, 148, 151, 152
tklivý · 113
tlučící · 47, 58
tlukající · 49
tlukoucí · 47, 58
tovaryšící · 36
trapelivý · 108
trapičný · 108
traplivý · 108
trapný · 108
trdelný · 139
treťující se · 39
trepanovaný · 78
trescíci · 58
trestající · 47, 58
triumfující · 38
trpký · 94, 149, 151
trvalivý · 98
trvalý · 147
trvanlivý · 50, 98, 108
třasavý · 101
třaskavý · 114, 115, 119
třaslavý · 101
třaslivý · 101
třasutý · 101
třecí · 139
třesavý · 101
třeskatý · 21, 121
třeslavý · 101
třěslivý · 101
třesutý · 101, 121
třící · 139
třící · 139
turbující · 38
tutedlný · 126
týkající se · 15, 49

U

uctivý · 112
učedlivý · 108
učedlný · 108
učenlivý · 27, 108
učený · 20, 23, 132
učiněný · 37
účinkující · 46, 52, 107
účinnivý · 52, 107

učitedlný · 108
udělaný · 105
udržitelný · 138
udušující · 59
úfající · 42
ufasovaný · 68
uhamovaný · 67, 81
uhrazený · 75
uhražený · 75
úchvatný · 118
uklibaný · 64
uklofaný · 64
uklubaný · 64
uklvaný · 64
ukřívající · 59
uleklý · 89, 160
ulektnutý · 160
úlisný · 104, 110, 117
umělý · 86, 91, 104
umírající · 21, 119
umrlý · 87
umrtvený · 87
unavený · 160
unavilý · 160
úpějíci · 58
úpělivý · 113
úpěnlivý · 113
úpíci · 58
upoutávající · 54
uprázdněný · 76
uprázdněný · 76
upřísahaný · 81
urazivý · 56
urážčivý · 56, 107
úražčivý · 107
urážející · 56
uráživý · 56, 107
urážlivý · 56, 107
určitý · 122
urostlý · 102
urozený · 105
úřadující · 51
usezený · 66
uschráněný · 73
usilovný · 117
usnešený · 76
uspávající · 48
uspokojivý · 112, 120, 121
ustalovací · 145
ustalý · 86, 90
ustaralý · 91
ustavičný · 106, 111, 116, 118,
120
ustavný · 106
ústavný · 106
ustrkající · 49
ustrkaný · 49
ustrklivý · 49
ustydlý · 87
usvadlý · 85
uškubující · 59
ušlechtilý · 88, 94, 95

uštknutý · 70
uštknutý · 70
utravující · 52, 59
utrhačný · 21, 111, 120
utrhačivý · 111, 119
utrhanlivý · 111
utrhavý · 111
ututedlný · 126
utvrzený · 81
uvarující · 47, 59
uvázlý · 95
uváznuvší · 95
uvážlivý · 113
uviřilý · 86

V

vábivý · 107, 121
vábni · 107
vábny · 107
valný · 121
vartující · 39
vážný · 122
vědomý · 149, 151, 152, 157
vedoucí · 60
velící · 139
vemlouvачný · 114
vemlouvavý · 114
vemluný · 114
věřící · 60
vchumlavající · 42, 59
viděci · 141
vidělný · 123, 136
viditedlný · 25, 123, 124, 130
viditelný · 123, 138
vidoucí · 45, 128, 158, 160
viduci · 45
viklající · 36, 58
viklající se · 36
viklíci · 36, 58
viklíci se · 36
vinšující · 119
viřící se · 46
visací · 141, 157
visecí · 141, 157
visející · 58
visící · 58, 157
visutý · 99, 103, 110, 121, 140,
141, 157
vítací · 113
vjíždějící · 58
vjíždící · 58
vkořeněný · 160
vkořeněný · 160
vláčejíci · 58
vláčící · 58
vloudilý · 126
vmlouvavý · 114
volavý · 107
volící · 141
vplývající · 42
vracující se · 47, 58
vrátilý · 93
vratký · 147, 151
vroucí · 46, 57, 91, 155, 165
vroucný · 106, 111, 118, 120
vrtekavý · 151, 157
vrteký · 147, 151, 157
vrúci · 106
vřící · 46, 155
vřiskavý · 101
vsatý · 70
vsátý · 70
vsetý · 70
vsteklý · 84
vsunutý · 79
všímačný · 109
všímavý · 109
vtělený · 125
vučící · 35
vůčící · 35
vyběhnuvší · 92
vybojovaný · 126
vycvičený · 73
vyčistěný · 63, 64
vyčištěný · 63
vyčištěný · 64
vyčišťující · 37
vyčínávající · 54
vydatný · 118
vyhledovělý · 90
vyhlazený · 63
vyhlažené · viz vyhlazený
vyhlédající · 59
vyhledávající · 40
vyhnutelný · 124, 137
vyhnutý · 71
vyházející · 50, 56
vychovací · 141, 143
vychovací · 141, 143
vychradlý · 89
vyjmutý · 75
vyměnitelný · 130
vyměřovací · 143
výmluvný · 132
vymřštěný · 84
vyňatý · 75
vynešený · 64, 76
vynikající · 60
vypadající · 49
vypitý · 79
vypláchnutý · 70, 74, 79
vypláknutý · 69, 74, 79
vyplévající · 41
vyplývající · 32, 41, 60
vypolerovaný · 68
vypovídající · 40
vypraeparovaný · 78
vyprahlý · 90
vyprazdňující · 37
vypresovaný · 67
vypytávající se · 48
vypulerovaný · 68

vypulérovaný · 68
vypulirovaný · 68
vypulovaný · 68
vyrazivší · 92, 95
vyrážející · 50
vyrostlý · 89
vyřazovací · 146
vystřáhnutý · 70, 81
vystřízvělý · 85
vyšetřovací · 146
vyšklubaný · 64
vyškubaný · 64
výtečný · 105
vytelený · 66
vyvážený · 77
vyvezený · 77
vyvinovací · 145
vyvodící · 37, 47, 53, 162
vyznačený · 76
vyzpytatelný · 131
vyzrálý · 89
vzatý · 41, 82
zbourěný · 61, 71
vzdělaný · 113
vzdělávací · 146
vzdělávající · 162
vzdutý · 69, 74, 79
vzhledající · 42
vzchovaný · 61
vzkvétající · 48
vzkvetlý · 84
vznějíci · 43, 48, 58
vznešený · 81
vznětlivý · 113
vzniklý · 84, 95
vzniknuvší · 93, 95
vzpanilý · viz spanilý
vzpoléhající · 40
vzprímený · 61
vzrostlý · 84, 89, 90
vzrušující · 114
vzteklý · 84, 87

Z

zableskující se · 59
zabloudící · 161
zabloudivší · 161
zadržaný · 65, 72
zahálčivý · 97
zahálevý · 97
zahálivý · 97
zahamovaný · 68
zaházecí · 140, 145
zahazovací · 140
zahlasující · 59
zahřátý · 70
zahřitý · 70
zahřívající · 60
zachovací · 139, 145, 159
zachvivající se · 114

zajatý · 49, 81
zajímavý · 101
zajímavý · 109, 122
zaklácený · 81
zakládající · 40
zakrnělý · 87, 94
zakrsalý · 87, 94
zakvétajícího · 41
záležející · 50, 58
záležící · 58
zamejšlený · 72
zaměstknaný · 64, 76
zaměstnaný · 64, 76
zamřežovaný · 66
zanečištěný · 63
zanečištěný · 63
zanečišťující · 59
zanedbatelný · 138
zanimavý · 109
zaopatřlivý · 143, 160
zaopatřovací · 143
zapadající · 40
zápalčivý · 98
zapálený · 130
zapalující · 41
zapeklený · 66
zapeklený · 66, 159
zapeklilý · 66, 159
zapeklitý · 66, 159
zaplacující · 59
zapomínatelný · 123
zapomínatelný · 123
zapomnělý · 85
zapresovaný · 67
zapřažený · 65
zaráživý · 156
zarážlivý · 156
zardívající se · 48
zarudlý · 89
zařezávající · 60
zářivý · 111, 121
zasedací · 142
zasmušilý · 87, 90
zásobovací · 145
zastkvělý · 83
zasypáný · 73
zaškoudlý · 85
zaškudlý · 85
zašraňkovaný · 66
zatratitelný · 124
zatvrdilý · 94
zatvrzelý · 94
zatvrzený · 94
zaujímající · 60
zavěšený · 75
zavěšený · 75
závidějící · 58
závidící · 58
zavozující · 59
zažitý · 127
záživný · 127
zbabělý · 94

zbírající se · 40
zblažený · 73
zbobtnavší · 93
zbourěný · 61, 71, 75
zbrklý · 94
zdánlivý · 108, 120, 155
zdrobený · 80
zdržedlivý · 120
zdrželivý · 97
zdrženlivý · 97, 155
zdržující se · 144
zdřejmý · 149
zdutý · 69, 74, 79
zdvihací · 140, 141
zdvihutý · 140, 158
zedraný · 66
zedřený · 77
zemlený · 89
zeřivý · 96, 97
zesilovací · 64, 143
zesláblý · 88
zformovaný · 68
zhlazující · 47
zhlobený · 66
zhovadilý · 94
zhrbělý · 84
zhrbilý · 84
zhustlý · 83
zhýralý · 91
zchátralý · 90
zcházející · 43
zchovaný · viz vzchovaný
zchudlý · 90
zchytralý · 83
zjizvený · 65
zkažený · 71, 88
zkládající · 40
zkontraktělý · 88, 95
zkoumavý · 114
zkušný · 71, 81
zkvétající · 48
zkvetilý · 48, 84
zkvetlý · 48, 84
zkvětý · 48, 84
zkypřený · 71
zkysalý · 83
zletilý · 89, 91
zlomný · 135
zlumpačelý · 91, 95
zmařilý · 85
změnitelný · 134
zmlklý · 83
zmordovaný · 67
zmrlý · 85
známý · 149, 152, 157
znečištěný · 75
znečištěný · 75
znějící · 17, 34, 43, 58
znepokojující · 46
zneuctívající · 48
znící · 58
zniklý · 84

znímající se · 48
zodímaný · 66
zohavělý · 93, 160
zohavený · 160
zorganisovaný · 78
zorganizovaný · 78
zóřivý · 96
zoufalivý · 113, 155
zoufalý · 94, 155, 160
zoufanlivý · 113, 155, 160
zpáchaný · 62
zpanilý · 83
zpatý · 69
zpěvací · 140, 145
zpíevací · 140
zpjatý · 69
zplašený · 62
zpoléhající · 40
zpotvořený · 160
zpotvořilý · 160
zpráchnilý · 88
zprostředkovací · 143
zprátený · 75
zpréhýbaný · 81
zprestavovaný · 81
zprímený · 71, 75
zprípínaný · 81
zprízněný · 71
zpuchřelý · 88, 89
zpuchřilý · 88, 89
zpukřelý · 88
způsobilý · 90
zpustlý · 88, 90
zrostající · 55

zrostlý · 84, 87, 89, 90
zrušitedlný · 134
zřecí · 141
zřejemný · 149
zřejmý · 149, 152
zřemý · 149
zřetedlný · 149
zřetelný · 134, 138
zřizený · 81
zšikovaný · 68
zteklý · 84
ztemperovaný · 68
ztepilý · 94
ztočený · 81
ztopený · 62
ztrácející se · 56
ztuchlý · 83
ztužitelný · 133, 134
zubožený · 90
zúčastnivší se · 92, 95
zuořivý · 96
zúročitelný · 133
zuřící · 92
zuřivší · 92, 95
zuřivý · 96, 107, 112, 149
zůřivý · 96, 107, 112
zůstalý · 85
zůstavší · 92
zutínaný · 80
zuvěřelý · 85
zuvěřilý · 85
zvadlý · 90
zvaný · 81
zvěčnělý · 91

zvedací · 141, 145
zvedavý · 109
zveličující · 39
zvěřený · 71
zvířilý · 86
zvitězilý · 83
zvrasklý · 83
zvrastělý · 83
zvrastilý · 83
zvrkalý · 93
zžirající · 40

Ž

žádající · 46, 51, 155
žádoucí · 26, 46, 51, 57, 77, 155
žádoucný · 118, 120
žárlivý · 113
ženoucí · 50
žeřavý · 115
žhavý · 115
žhnoucí · 44, 56, 58
žhoucí · 44, 50, 56, 58, 115
žijící · 51, 58
žirající · 42
živoucí · 45, 51, 58
živý · 36, 96, 122
žravý · 100, 132
žvýkavý · 109
žžavý · 115